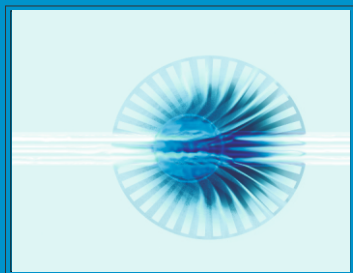

Współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze

nr 13 rok 2019

ISSN 2391-5137

Językoznawstwo

Marina Kotova, Daria Lakomova Stylistic features of the surrealistic experimental prose of Věra Linhartová

Irina Bubnova Функциональная неграмотность как новая форма цивилизационного риска

Gintautas Kundrotas, Lina Vizgirdė Компаративный анализ русских и английских сленговых антрополоксем

Gintautas Kundrotas Изменения в морфологическом строе языка (на материале русского и литовского языков)

Ishak Akay Русско-курдская межъязыковая омонимия

Guillem Castañar Rubio Multi-ethnic jokes in the Russian language

Jakub de Chyży Sephardim and their language: Judeo-Spanish or Ladino?

Guliano Gajetti Marzanna: imagine soprannaturale della morte nella fraseologia slava

Alexandr Savchenko, Mikhail Khmelevskiy Образность в украинских и русских устойчивых формах заклятий как экспрессивно-эмоциональное средство...

Julia Klyus Z Maliniaka prezydenta nie będzie. Inwektywy we frazeologicznych nazwach zawodów w języku polskim i rosyjskim

Marlena Kowalczyk-Jaworska Dyscyplina na lekcji – czy jest możliwa bez kar i nagród?

Lenka Ptak, Ilona Gwóźdź-Szewczenko Problematyka odmian językowych współczesnego języka czeskiego w procesie glottodydaktycznym

Wiktor Szochner A film adaptation of Stephen King's novella "Rita Hayworth and Shawshank Redemption" (1982) as an example of a multimodal translation pattern

Olga Guseva, Anna Konoshenkova Перевод ономастических реалий (на примере польских и русских переводов романов Дж. К. Роулинг о Гарри Поттере)

Roman Tymoshuk Korpusy równoległe a język i społeczeństwo, czyli o znaczeniu, praktycznym zastosowaniu i perspektywach rozwoju lingwistyki korpusowej

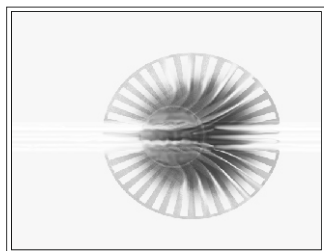
Karolina Pieniowska Narzędzia do analizy mowy – przegląd dostępnych programów i bibliotek

Współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze

nr 13 rok 2019

ISSN 2391-5137

Językoznawstwo

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Redakcja czasopisma

Prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal (redaktor naczelny)
Dr Anna Fadecka (z-ca redaktora naczelnego)

Rada programowa

Prof. dr hab. Diana Blagoeva (Instytut Języka Bułgarskiego, Bułgarska Akademia Nauk)
Prof. dr hab. Grażyna Habrajska (Uniwersytet Łódzki)
Dr Anna Kisiel (KU Leuven, Belgia)
Prof. dr hab. Gintautas Kundrotas (Vytautas Magnus University, Litwa)
Prof. dr hab. Siya Kolkovska (Instytut Języka Bułgarskiego, Bułgarska Akademia Nauk)
Prof. dr hab. Elżbieta Laskowska (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy)
Prof. dr hab. Ewa Malinowska (Uniwersytet Opolski)
Prof. nadzw. dr hab. Julia Mazurkiewicz-Sułkowska (Uniwersytet Łódzki)
Prof. dr hab. Wolfgang Mieder (University of Vermont, USA)
Prof. dr hab. Valerij Mokienko (Petersburski Uniwersytet Państwowy)
Dr inż. Beata Nawrot-Lis (Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu)
Prof. nadzw. dr hab. Joanna Satola-Staśkowiak (Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi)
Prof. dr hab. Henryka Sędziak (Uniwersytet w Białymstoku)
Prof. nadzw. dr hab. Andrzej Sitarski (UAM w Poznaniu)
Ph Dr. Slávka Tomaščíková (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach)
Prof. dr hab. Harry Walter (Universität Greifswald, Niemcy)
Prof. nadzw. dr hab. Włodzimierz Wysoczański (Uniwersytet Wrocławski)
Prof dr hab. Andrey Zaynuldinov (University of Barcelona)

Redaktorzy naukowci numeru

Prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal
Dr Anna Fadecka

Redaktorzy tematyczni

Prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal
Dr Anna Fadecka
Dr Olga Majchrzak

Redaktorzy językowi

Anna Fadecka (j. polski), Michael Fleming (j. angielski),
Irina Kabyszewa (j. rosyjski), Krzysztof Kusal (j. rosyjski)

Recenzenci

Prof. nadzw. dr hab. Oleh Beley (Uniwersytet Wrocławski)
Prof. dr hab. Gintautas Kundrotas (Vytautas Magnus University, Litwa)

Redakcja „Językoznawstwa” Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Katedra Komunikacji Językowej
90-212 Łódź, ul. Sterlinga 26, pok. K-315
tel. 42 29 95 676; e-mail: jezykoznawstwo@ahelodz.pl
www.jezykoznawstwo.ahelodz.pl

© Copyright by Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
Łódź 2019

ISSN 1897-0389

Wersja elektroniczna na podstawie wersji papierowej (referencyjnej)

Skład DTP Monika Poradecka

Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi

90-212 Łódź, ul. Sterlinga 26, tel. 42 63 15 908;
e-mail: wydawnictwo@ahelodz.pl
www.wydawnictwo.ahelodz.pl

Spis treści

Wprowadzenie	7
SEMANTYKA. PRAGMATYKA. GRAMATYKA. STYLISTYKA	
Marina Kotova, Daria Lakomova Stylistic features of the surrealistic experimental prose of Věra Linhartová	15
Irina Bubnova Функциональная неграмотность как новая форма цивилизационного риска	27
Gintautas Kundrotas, Lina Vizgirdė Компаративный анализ русских и английских сленговых антропонимов	37
Gintautas Kundrotas Изменения в морфологическом строе языка (на материале русского и литовского языков)	55
Guillem Castañar Rubio Multi-ethnic jokes in the Russian language	67
Ishak Akay Русско-курдская межъязыковая омонимия	83
Jakub de Chyży Sephardim and their language: <i>Judeo-Spanish</i> or <i>Ladino</i>?	93
FRAZEOLOGIA, PAREMIOLOGIA	
Giuliano Gajetti Marzanna: imagine soprannaturale della morte nella fraseologia slava	111
Alexandr Savchenko, Mikhail Khmelevskiy Образность в украинских и русских устойчивых формах заклятий (проклинаний) как экспрессивно-эмоциональное средство в разговорной речи	123
Julia Klyus Z Maliniaka prezydenta nie będzie. Inwektywy we frazeologicznych nazwach zawodów w języku polskim i rosyjskim	133

GLOTTODYDAKTYKA

- Marlena Kowalczyk-Jaworska
Dyscyplina na lekcji – czy jest możliwa bez kar i nagród?..... 151
- Lenka Ptak, Ilona Gwóźdź-Szewczenko
Problematyka odmian językowych współczesnego języka czeskiego w procesie glottodydaktycznym 159

PRZEKŁADOZNAWSTWO

- Wiktor Szochner
A film adaptation of Stephen King’s novella “Rita Hayworth and Shawshank Redemption” (1982) as an example of a multimodal translation pattern..... 173
- Olga Guseva, Anna Konoshenkova
Перевод ономастических реалий (на примере польских и русских переводов романов Дж.К. Роулинг о Гарри Поттере) 183

JĘZYKOZNAWSTWO KORPUSOWE

- Roman Tymoshuk
Korpusy równoległe a język i społeczeństwo, czyli o znaczeniu, praktycznym zastosowaniu i perspektywach rozwoju lingwistyki korpusowej (na przykładzie korpusów równoległych polsko-ukraińskiego i polsko-rosyjskiego) 203

FONETYKA EKSPERYMENTALNA

- Karolina Pieniowska
Narzędzia do analizy mowy – przegląd dostępnych programów i bibliotek..... 215

RECENZJE

- Valery Mokienko
Е.А. Зацепина, *Англицизмы в современном русском языке рубежа XX–XXI столетий: этимологическая справка и функциональный спектр* / Е.А. Зацепина, *Монография*, Ладомир, Брянск 2019, 225 с 229
- Leonid Moskovkin
D. Drużyłowska, J. Walczak, *Ну, ладно! Minimum leksykalne języka rosyjskiego dla poziomu średnio zaawansowanego*, Universitas, Kraków 2017, 293 s. ISBN 97883-242-3118-8..... 237
- Joanna Satola-Staškowiak
Vanina Sumrova, *Nowe feminatywa w języku bułgarskim*, Wydawnictwo Bułgarskiej Akademii Nauk „Prof. Marin Drinov”, Sofia 2018, ss. 196..... 243

Table of Contents

Introduction	7
SEMANTICS. PRAGMATICS. GRAMMAR. STYLISTICS	
Marina Kotova, Daria Lakomova Stylistic features of the surrealistic experimental prose of Věra Linhartová	15
Irina Bubnova Functional illiteracy as a new form of civilization risk	27
Gintautas Kundrotas, Lina Vizgirdė Comparative componential analysis of anthropolexemes in Russian and English youth slang	37
Gintautas Kundrotas Changes in the morphological structure of the language (based on the material of the Russian and Lithuanian languages)	55
Guillem Castañar Rubio Multi-ethnic jokes in the Russian language	67
Ishak Akay Russian-Kurdish interlingual homonymy	83
Jakub de Chyży Sephardim and their language: <i>Judeo-Spanish</i> or <i>Ladino</i>?	93
PHRAZEOLGY, PROVERB STUDIES	
Giuliano Gajetti Marzanna: imagine soprannaturale della morte nella fraseologia slava	111
Alexandr Savchenko, Mikhail Khmelevskiy Imagery in Ukrainian and Russian stable forms of courses in colloquial speech as emotionally expressive means	123
Julia Klyus Z <i>Maliniaka prezydenta nie będzie</i>. Invectives in phraseological names of professions in Polish and Russian languages	133

LANGUAGE EDUCATION

- Marlena Kowalczyk-Jaworska
Discipline in the classroom – is it attainable without punishment and reward? ... 151
- Lenka Ptak, Ilona Gwóźdz-Szewczenko
On the language varieties of the contemporary Czech language in the glottodidactic process..... 159

TRANSLATION STUDIES

- Wiktor Szochner
A film adaptation of Stephen King’s novella “Rita Hayworth and Shawshank Redemption” (1982) as an example of a multimodal translation pattern..... 173
- Olga Guseva, Anna Konoshenkova
Translation of onomastic realis (a case study of Polish and Russian translations of novels about Harry Potter by J.K. Rowling)..... 183

CORPUS LINGUISTICS

- Roman Tymoshuk
Parallel corpora versus language and society, or on the meaning, practical application and prospects for the development of corpus linguistics (illustrated by the example of Polish-Ukrainian and Polish-Russian parallel corpora) 203

EXPERIMENTAL PHONETICS

- Karolina Pieniowska
Speech analysis tools – overview of available programs and libraries 215

REVIEWS

- Valery Mokienko
E.A. Zatssepina, *Anglicizmy v sovremennom russkom jazyke rubezha XX–XXI stoletij: etimologicheskaja spravka i funkcionalnyj spektr*, Lodomir, Briansk 2019, 225 p. 229
- Leonid Moskovkin
D. Drużyłowska, J. Walczak, *Ну, ладно! Minimum leksykalne języka rosyjskiego dla poziomu średnio zaawansowanego [‘Nu, ladno! Okay!’ Lexical minimum of Russian for the intermediate level]*, Universitas, Kraków 2017, 293 p. ISBN 97883-242-3118-8 237
- Joanna Satoła-Staśkowiak
Vanina Ivanova Sumrova, *New Terms Denoting Women in the Bulgarian Language*, Prof. Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, Sofia 2018, pp. 196 243

Wprowadzenie

Czasopismo „Językoznawstwo” wzorem lat ubiegłych publikuje na swych łamach materiały poświęcone aktualnym problemom współczesnej lingwistyki obejmujące zagadnienia systemu gramatycznego i leksykalnego, semantyki i pragmatyki językowej, leksykologii i leksykografii, gramatyki kontrastywnej, socjolingwistyki, kontaktów językowych, polityki językowej oraz procesów nauczania i uczenia się języków obcych. Bieżący trzynasty numer „Językoznawstwa” z uwagi na swą zawartość został podzielony na cztery grupy tematyczne.

Dział *Semantyka. Pragmatyka. Stylistyka. Gramatyka* otwiera artykuł *Features of the style of the surrealistic experimental prose of Věra Linhartová* zawierający opis właściwości stylistycznych późnej czeskojęzycznej prozy Very Lingartovej odnoszącej się do okresu jej współpracy z praską grupą Surrealistická Skupina (Grupa Surrealistyczna) w latach 1962–1965. Autorki skupiły swą uwagę na potencjale stylowym konstrukcji składniowych oraz przełączaniu kodów w intertekście, które są częścią poetyki pisarki w duchu tradycji surrealistycznej.

Tekst *Функциональная неграмотность как новая форма цивилизационного риска* poświęcony jest problemowi analfabetyzmu funkcjonalnego, będącego całkowicie nową formą ryzyka cywilizacyjnego. Rozpatrywany jest związek charakterystyki współczesnej osobowości jako nowego rodzaju człowieka, kształtowanego dziś przez społeczeństwo i system edukacji, z procesem globalizacji, pod którego wpływem dokonała się całkowita transformacja klasycznej szkoły rosyjskiej. Analizowane są podobieństwa między niektórymi cechami człowieka, w tym także analfabetyzm funkcjonalny, jako typowe właściwości statystycznego reprezentanta młodego pokolenia, i modelem osobowości przyszłości opisaney w pracach B. Russella. Przytaczane są dane badania eksperymentalnego potwierdzające, że zaplanowane w połowie XX wieku typy osobowości w chwili

obecnej stają się rzeczywistością, a formowane dziś charakterystyki psychologiczne są typowymi cechami proli opisanych w słynnej powieści G. Orwella. Autorka przytacza argumenty podtrzymujące tezę, że istnieje ścisły związek między aktywnie przenikającym w społeczeństwo rosyjskie modelem człowieka i koncepcją zderzenia cywilizacji, zaproponowaną przez S. Huntingtona.

Autorzy artykułu *Компаративный анализ русских и английских сленговых антропоексем* dokonali analizy porównawczej rosyjskich i angielskich antropoleksemów slangowych – nominacji antropocentrycznych ujawniających cechy jakościowe człowieka. Antropoleksemy w planie semantycznym tworzą różnorodny fragment zasobu słownikowego, odzwierciedlającego specyfikę myślenia asocjatywnego, właściwości percepcji otaczającej rzeczywistości, innych ludzi oraz samego siebie. Analiza porównawcza jednostek danego mikrosystemu w rosyjskim i angielskim slangu młodzieżowym wykazała szereg podobieństw semantycznych.

W artykule *Изменения в морфологическом строе языка (на материале русского и литовского языков)* porównywane są procesy i wyniki zmian struktury językowej od syntetyzmu do analityzmu w morfologii języków bliskich pod względem genetycznym i typologicznym. Analiza materiału wykazała, że dynamika współczesnego społeczeństwa, zmiana norm społecznych, politycznych oraz psychologicznych w ostatnich dziesięcioleciach wywołała w języku rosyjskim aktywne procesy narastania cech analitycznych w odróżnieniu od litewskiego, który, pozostając językiem tradycyjnie konserwatywnym, w znacznie mniejszym stopniu przesunął się w stronę analityzmu.

Artykuł *Multi-ethnic jokes in Russian language* poświęcony jest zmianom obiektów multietnicznych oraz sukcesji anegdot w języku rosyjskim w trzech następujących po sobie okresach: w epoce radzieckiej, postsocjalistycznej oraz współcześnie. Wielonarodowe anegdoty to rodzaj anegdot etnicznych, w których w jednym tekście przedstawione są co najmniej dwa etnonimy. Zazwyczaj w jednej anegdocie figurują trzy narodowości, a zatem można stwierdzić, iż anegdoty te posiadają trójstronną strukturę.

Konkretne zadania postawione w tym artykule to: 1) analiza funkcji oraz statusu narodowości wspomnianych w anegdocie w trójstronnej strukturze tekstowej anegdoty w ciągu czasowym; 2) określenie skryptów etnicznych, które są często przypisywane tym obiektom i ich zmiany, począwszy od czasów radzieckich po dzień dzisiejszy; 3) określenie narodowości, które pojawiają się w wieloetnicznych anegdotach w języku rosyjskim i ukazanie zmian w tym zbiorze postaci w ciągu trzech wspomnianych okresów chronologicznych. Analiza korpusu 359 multietnicznych anegdot w języku rosyjskim pokazuje, że anegdoty te nie uległy większym zmianom na przestrzeni kilkudziesięciu lat. Mimo że w jednym tekście przedstawione są trzy narodowości, multietniczne anegdoty w języku rosyjskim są przykładem refleksyjnego humoru etnicznego, ponieważ są one nakierowane na samych Rosjan.

Kolejny artykuł – *Русско-курдская межъязыковая омонимия* – poświęcony jest zagadnieniom rosyjsko-kurdyjskiej homonimii międzyjęzykowej. W oparciu o analizę strukturalno-semantyczną rosyjsko-kurdyjskich par homonimicznych ten rodzaj homonimii może być zakwalifikowany jako autonomiczne zjawisko bilingwalnego systemu leksykalno-semantycznego.

Ostatni artykuł niniejszego działu – *Sephardim and their language: Judeo-Spanish or Ladino?* – stanowi próbę opisu najistotniejszych aspektów języków, jakimi posługiwali się Żydzi sefardyjscy, ze szczególnym uwzględnieniem judeo-hiszpańskiego oraz ladino. Na licznych przykładach najważniejszych tekstów literackich autor ukazuje cechy i etymologię owych języków oraz subtelne różnice między nimi.

Dział *Frazeologia. Paremiologia* zawiera 3 artykuły.

Autor tekstu *Marzanna: imagine soprannaturale della morte nella frazeologia slava* analizuje obraz Marzanny/Mary/Moreny w słowiańskim folklorze i mitologii. Jej obraz kojarzył się z pojęciem śmierci i obrzędami kalendarza ludowego opisanymi przez A. Afanasjewa. Podobne rytuały oraz istoty nadnaturalne, opisane w słowniku *Starożytności słowiańskie*, odgrywają ważną rolę w etnolingwistyce. Fenomen Marzanny rozpatrywany jest jako instrument teoretyczny do lepszego rozumienia frazeologii języków słowiańskich oraz jego związków z ogólnoeuropejskim folklorystycznym przedstawieniem śmierci.

W artykule *Образность в украинских и русских устойчивых формах заклятий (проклинаний) как экспрессивно-эмоциональное средство в разговорной речи* omawiane są właściwości ukraińskich idiomatycznych form zaklęć – szczególnych s frazeologizowanych formuł językowych, które są istotnymi elementami wyrażania emocji w języku ukraińskim i zawierają wyrazisty ładunek ekspresyjny, pełniąc zarazem rozmaite funkcje w języku potocznym. Przedstawione tu trwałe formuły językowe zaklęć lub klątw są dość często spotykane w ukraińskim języku potocznym. Tworząc względnie trwałe model syntaktyczny: *щоб + кому + что-то было / что-то случилось*, są one różnorodne pod względem zawartości leksykalnej oraz treści emocjonalno-wartościujących.

Artykuł *Z Maliniaka prezydenta nie będzie. Inwektywy we frazeologicznych nazwach zawodów w języku polskim i rosyjskim* zawiera analizę polskich i rosyjskich frazeologizmów związanych z nazwami zawodów. Rozpatrywane są frazeologizmy o wydźwięku inwektywnym zawierające nazwy zawodów bądź odwołujące się do nich znaczeniowo. Autorka wyróżniła 52 zasadnicze znaczenia zwane dalej cechami, które są konotowane przez znaczenie badanych frazeologizmów. Cechy te tworzą swoiste mikropola semantyczne. Badany materiał rozpatrywany jest także pod kątem funkcji składniowych pełnionych przez frazeologizmy. Analiza materiału ukazuje podobieństwa i różnice w badanym obszarze językowego obrazu świata Polaków i Rosjan.

W dziale *Glottodydaktyka* w artykule *Dyscyplina na lekcji – czy jest możliwa bez kar i nagród?* autorka omawia problem, z którym nauczyciele często mierzą się na zajęciach. Brak dyscypliny wprowadza bowiem chaos i dezorganizuje pracę całej grupy. Aby temu zaradzić i zmotywować uczniów do nauki, wielu nauczycieli decyduje się na wprowadzenie systemu kar i nagród. Poprawa w zachowaniu uczniów zwykle jest widoczna, lecz równie często jest ona krótkotrwała. Systemy motywacyjne mają też inne liczne wady. Artykuł opisuje problem dyscypliny w grupach dziecięcych, a także systemy motywacyjne wraz z ich pozytywnymi i negatywnymi skutkami. Przedstawione są również alternatywne sposoby utrzymania dyscypliny na zajęciach oraz budowania motywacji uczniów.

Artykuł *Problematyka odmian językowych współczesnego języka czeskiego w procesie glottodydaktycznym* poświęcony jest tematyce specyficznego rozwarstwienia współczesnego języka czeskiego, która została ukazana w perspektywie glottodydaktycznej.

Autorki skupiły się na zagadnieniu nauczania języka czeskiego studentów bohemistyki poza granicami Republiki Czeskiej. Kwestia sytuacji językowej w Czechach stanowi duże utrudnienie zarówno dla lektorów, jak i studentów i jest przedmiotem nieustającego dyskursu metodologicznego, który wiodą czescy i zagraniczni glottodydaktycy oraz językoznawcy.

Dział *Przekładoznawstwo* zawiera 2 artykuły.

W tekście *A film adaptation of Stephen King's novella "Rita Hayworth and Shawshank Redemption" (1982) as an example of a multimodal translation pattern* autor wysuwa tezę, że adaptacja obejmuje swoim zasięgiem nie tylko coraz szersze kręgi kina czy sztuki, ale również naszego życia, a samo pojęcie adaptacji ulega ciągłemu rozszerzaniu. Celem głównym artykułu jest pokazanie, że adaptacja filmowa jest przykładem wzoru przekładu multimodalnego, dzięki czemu otrzymujemy zupełnie nowy tekst, jakim jest film w kontraście do jego literackiego pierwowzoru. Ponadto artykuł prezentuje wycinek badań autora prowadzonych nad filmem w aspekcie językoznawczym w Wyższej Szkole Filologicznej we Wrocławiu.

Artykuł *Перевод ономастических реалий (на примере польских и русских переводов романов Дж. К. Роулинг о Гарри Поттере)* omawia sposoby przekładu jednostek onomastycznych na języki polski i rosyjski na materiale powieści J.K. Rowling o Harrym Potterze. W onomastycznej przestrzeni powieści wyodrębniono 809 jednostek, które zostały zbadane z punktu widzenia onomastyki i przekładoznawstwa oraz podzielone na grupy onimów: antroponimy, zoonimy, toponimy, ergonimy, chrematonimy, porejonimy, pragmatonimy, ideonimy. Dla każdej grupy przeanalizowane zostały sposoby tłumaczenia stosowane przez tłumacza polskiego i rosyjskiego oraz wyróżnione najczęściej występujące sposoby przekładu. W wyniku przeprowadzonego badania opracowano nową klasyfikację sposobów translacji jednostek onomastycznych.

Dział *Językoznawstwo korpusowe* zawiera tekst *Korpusy równoległe a język i społeczeństwo, czyli o znaczeniu, praktycznym zastosowaniu i perspektywach rozwoju lingwistyki korpusowej (na przykładzie korpusów równoległych polsko-ukraińskiego i polsko-rosyjskiego)*.

Artykuł porusza kwestie dotyczące roli lingwistyki korpusowej oraz badań interdyscyplinarnych we współczesnym językoznawstwie. Omówione zostały możliwości zastosowania wielojęzycznych zasobów cyfrowych w badaniach lingwistycznych. Przedstawiono przykłady wykorzystania korpusów równoległych w badaniach nad współczesnym słownictwem i frazeologią języków słowiańskich. Rozważania autora prowadzą do wniosku, że obecnie, w obliczu coraz większego zapotrzebowania na zastosowanie mechanizmów języka naturalnego w systemach informacyjno-komputerowych oraz interakcji człowiek–komputer, konieczny jest rozwój zasobów i narzędzi do przetwarzania języka umożliwiających skuteczne pokonywanie barier językowych. Pozwoli to na bliższą współpracę między badaczami reprezentującymi różne nauki.

W dziale *Fonetyka eksperymentalna* zamieszczono jeden artykuł pt. *Narzędzia do analizy mowy – przegląd dostępnych programów i bibliotek* przedstawiający zestawienie popularnych narzędzi do analizy mowy w formie programów dostępnych do pobrania i w formie bibliotek w różnych językach programowania. W pierwszej części zaprezen-

towane zostały programy służące do wizualizacji sygnału mowy, edytowania, analizy (na przykład pomiarów częstotliwości podstawowej, intensywności czy formantów) oraz anotacji (segmentacji, transkrypcji i etykietowania nagrań). W drugiej części przedstawiono wybrane biblioteki dostępne na stronie GitHub, które służą do akustycznej, fonetyczno-fonologicznej oraz prozodycznej analizy nagrań. Wszystkie narzędzia zostały opisane z uwzględnieniem ich funkcji i możliwości, źródeł, autorów oraz licencji, na jakich są udostępniane. W końcowej części artykułu autorka podjęła próbę ewaluacji opisanych programów z uwzględnieniem liczby i użyteczności ich funkcjonalności.

W dziale *Recenzje* zostały omówione trzy niezwykle ważne dla slawistyki pozycje poświęcone aktualnym zagadnieniom językoznawczym oraz glottodydaktycznym.

Valery M. Mokienko poddaje gruntownej analizie monografię habilitacyjną E. Zacepiny (*Anglicyzmy we współczesnym języku rosyjskim przełomu XX i XXI stulecia*) Е.А. Зацепина, *Англицизмы в современном русском языке рубежа XX–XXI столетий: этимологическая справка и функциональный спектр* Е.А. Зацепина, Монография, Брянск: Ладомир, 2019, 225 s.

Leonid V. Moskovkin omawia podręcznik autorstwa młodych rusycystów wrocławskich: D. Drużyłowska, J. Walczak, *Ну, ладно! Minimum leksykalne języka rosyjskiego dla poziomu średnio zaawansowanego*, Universitas, Kraków 2017, ss. 293.

Więńczy dział i całość numeru recenzja monografii znanej bułgarskiej slawistki Vaniny Sumrovej sporządzona przez Joannę Satołę-Staškowiak: Vanina Sumrova, *Nowe feminitywa w języku bułgarskim*, Wydawnictwo Bułgarskiej Akademii Nauk „Prof. Marin Drinov”, Sofia 2018, ss. 196. (Ванина Сумрова, *Новите феминални названия в българския език*, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов”, София 2018, сс. 196.).

Życzymy Czytelnikom przyjemnej i inspirującej lektury.

Redaktor naczelny „Językoznawstwa”
Krzysztof Kusal

SEMANTYKA. PRAGMATYKA.
GRAMATYKA. STYLITYKA
SEMANTICS. PRAGMATICS.
GRAMMAR. STYLISTICS

Marina Kotova <https://orcid.org/0000-0002-0861-8652>

Petersburski Uniwersytet Państwowy

mariyur@mail.ru

Daria Lakomova <https://orcid.org/0000-0002-6036-5082>

Petersburski Uniwersytet Państwowy

dara.lakomova@yandex.ru

Stylistic features of the surrealistic experimental prose of Věra Linhartová

Abstract

The article illustrates specific stylistic features of Věra Linhartová's late prose, written in the Czech language during the period of her cooperation with the Prague surrealist group from 1962 to 1965. We focus our attention on the style-forming potential of different syntactic structures, code-switching and intertext, explaining their relation to the author's poetics and the surrealist tradition.

Keywords: Czech surrealism, syntax, multilingualism, intertextuality, Linhartová

Introduction

The literary creativity of Věra Linhartová can hardly be given a clear and unambiguous definition. The peculiarity of her creative approach goes beyond mere literature. The texts of Linhartová are a laboratory, in which an experiment on the Czech language is carried out. The author tries to find the limits of the language's expressive ability, the place where the language is no longer able to convey objective reality. The text is a clear reflection of the structure of the language system, which has its own internal rules and restrictions. The German literary scholar Professor Anya Tippner argues that the creative method of Linhartová is based on the principle of *language play* (Tippnerová, 2014: 245). This concept was introduced by L. Wittgenstein, implying that language itself is capable of constructing reality in the mind of the speaker, and the word acquires its meaning only at the moment of speaking. Similarly, the texts of Linhartová are lined up as if by themselves, some language units affect others, setting further language moves.

Věra Linhartová is the author of five collections of works of fiction, which were published from 1964 to 1968: “Meziprůzkum nejbliž uplynulého” [Interstudy of the Recent Past] (1964), “Prostor k rozlišení” [The Space for Recognition] (1964), “Rozprava o zdviži” [A debate about the Lift] (1965), “Přestořeč” [Still the speech] (1966) and “Dům daleko” [The House is Far] (1968). Most often, the name of the writer appears in connection with her activities in the Prague group *Surrealistická skupina*, of which she was a member from 1962 to 1966. After the events of 1968, Linhartová emigrated to France and ceased to write in the Czech language. Among the whole Czech surrealist movement, Linhartová stands apart largely because of her more individualistic approach to creativity.

The experimental texts of Věra Linhartová, written during her work with the group of Prague surrealists, are among the most interesting and insufficiently studied phenomena of Czech literature. In this article, we will discuss five texts written from 1962 to 1965: “Meziprůzkum nejbliž uplynulého” [Interstudy of the Recent Past] (August–December 1962) and “Pikareskní průmět na pozadí” [Against the background of the picaresque projection] (December 1962–April 1963), published in *Meziprůzkum nejbliž uplynulého*; “Dům daleko” [The House is Far] (October 1963–March 1964), “Ubývání hlásky ‘m’” [Fading of the sound ‘m’] (May–August 1964) and “Přehledné uspořádání” [Visual Ordering] (March–June 1965), published in *Dům daleko*.

This was the final stage of the Linhartová’s Czech literary-language experiment in which her poetics, along with the ideas and techniques of surrealism, were vividly embodied.

The purpose of the study was to identify the stylistic features of selected texts. Our focus was on language elements from three different areas: syntax, multilingualism and intertextuality. They were considered from the point of view of style-forming potential, one way or another embodied in each of the texts reviewed. In the course of the study, we were able to determine the patterns of appearance of certain elements in the texts, their functions within the poetics of the writer, and also to draw conclusions about the influence of the surrealistic environment on the author’s approach to the creation of her works.

Syntax

All the texts we are considering are in their content close to the inner monologue, the stream of consciousness of the narrator.

In addition, they are heterogeneous in structure: a fragmentary, plotless narrative is mixed with elements of reasoning, which, as it were, follow each other according to the principle of association. The text seems to be on the move, as in a natural spontaneous stream of thoughts. Thus, it becomes necessary to consider the issue of the relationship between the written and the oral in the texts of Linhartová.

This relationship interests us, first of all, from the point of view of one of the central motifs of the experimental prose of Věra Linhartová speech as a means of constructing and approving the world around us. The form of existence of the text, that is, its oral or written nature, is one of the objective factors affecting, among other things, the syntax

of the statement. There are no clear boundaries between oral and written speech, and in linguistics the question of their relationship is open, since both these forms are capable of influencing each other.

One of the main features of oral speech can be called the spontaneity of statement that can also be embodied in individual examples of writing (for example, in personal diaries) (Machová, 2008: 314–315).

The texts published in different collections are heterogeneous in their syntactic structure. All the texts, at first glance, are built in the form of an internal monologue. However, for example, the very first text in chronology entitled “Mezipřůzkum nejbliž uplynulého” can be interpreted as a diary entry transferred to a printed format for several reasons. Here there are fragments reflecting the objective reality of the narrator: the events of her past and the description of her surrounding reality in the present. The diary form manifests itself in the syntax in the inserted constructions, highlighted in the text by brackets, as, for example, in the following fragment: (*Škrtnuty tři odstavce: o předzjednaném zásahu do skutečnosti a o utrpení, který mi tento postup způsoboval u osoby, kterou jsem před časem málem miloval.*) (Mezipřůzkum nejbliž uplynulého, p. 160) [*Three paragraphs are deleted: about intervention into reality by prior agreement and on torment which provoked this approach in a person who I almost loved before.*] By content, we understand that this insertion is intended to reflect the written nature of the text, to convey by language means that in the original record is transferred graphically – the deleted text. We learn that these notes belong to the narrator due to the personal form of the auxiliary verb in the predicate *jsem miloval*. Moreover, there is an ellipse uncharacteristic of book speech, but natural for notes: the predicate including a passive participle requires the link-verb *být*, which we do not observe here. The absence of a verb supposedly fixes the static nature of this component: the stream of thoughts of the narrator stops here to describe the text itself. Thus, we understand that the nature of the text which is before us is more complicated than it seems at first glance. The inserted constructions, given in brackets, serve as a hint to the reader for correct text perception. Otherwise, syntactically, this text is not as remarkable as the following four. It can be said that at this very moment a peculiar interpretation of the creative approach takes place, stylistically the texts become noticeably more complicated.

From the very first pages, the text under the title “Pikareskní průmět na pozadí” surprises with the complexity of the syntax due to the appearance of a large number of metalanguage comments through which the narrator searches for the expressive boundaries of the language. All this requires a sequence of presentation, which is reflected in the abundance of complex sentences with all sorts of adverbial and conditional subordinate clauses. To create a conditional situation, the subjunctive mood of verbs is often used as a predicate. So, in one of the passages, the narrator seeks to define herself: *Protivím-li se sama sobě k zániku, tedy jsem na konci. Jsem-li na konci, tedy jsem, poněkud tedy jsem. Myslím-li si, že nejsem, jsem-li na konci, je na tom tedy něco skutečného, ne všechno, když vlastně jsem a přitom myslím, že nejsem – něco však na tom je, a tedy poněkud nejsem.* (Mezipřůzkum nejbliž uplynulého, p. 171) [*If I become deadly nasty to myself, then I'm close to the end. If I am at the end, then I am, to some extent I am. If I think that I am not, if I am at the end, it means that there is something real in it, not everything, since at the*

same time I think that I am not - something is still in it, and it means to some extent I am not.] This short excerpt is taken from a chain of logical judgments, in which *jsem* then transforms into the forms *jsouc*, *byla jsem*, *budu*, the personal form *jsem* itself and the negative form *nejsem* are repeated several times. The jumble of forms of the verb *být*, however, does not in the least impede the perfect grammar of this passage, which ends with the words: *Nevedu tedy řeč o sobě nebo o něčem, vedu řeč, kterou se stávám. Stanu se sebou, stanu-li řečí. Jsem řečí.* (Meziprůzkum nejbliž uplynulého, p. 171) [*So, I am not talking about myself or something, I am talking about becoming one. I will become myself if I become speech. I am Speech.*] The narrator identifies herself with speech, therefore, the abundance of various forms of the verb *být* relating to her, illustrates the main idea of Linhartová's literary creativity – the study of language boundaries. Language is a complex system that is realized in speech, and in this passage complex structures appear as a metaphorical image of this system. In the same vein, we can judge the other passages that demonstrate language transformations.

In the texts of the collection “*Dům daleko*” there is a constant connection between the syntax and the content of the statement. In those passages where the description of the surrounding reality, events or self-description of the subject takes place, the syntax is noticeably simplified. These are mostly simple sentences, often nominal one-component ones: “*Proměna nezničitelnosti.*” [*Change of indestructibility.*]; “*Sledost daní.*” [*Sequence of return.*]; “*Krouživec.*” [*Turning.*]; “*Den plesu.*” [*The day of the ball.*]. There is also a tendency to omit the link-verb *být* in nominal predicates: “*Mé oči sedmiramenné lustry.*” [*My eyes seven-branch chandeliers.*]; “*Krov domu na mých ramenou.*” [*The rafters of the house on my shoulders.*]; “*Obrazy pohnutě tekuté.*” [*The images alarmingly fluid.*]; “*Tep pramének.*” [*The pulse a trickle.*]. Firstly, the method of omission of the link-verb gives a shade of vividness to speech. Secondly, it brings the sentence closer to the structure of a nominal one-component sentence.

The narrating subject tries to place the reality surrounding her in structures which could convey the very moment of the utterance as precisely as possible, express the momentary static image with language means, because in the next instant the surrounding reality will change together with the subject herself. All this corresponds to Linhartová's creative point of reference – a language play in which special language elements create an intra text reality. Among the features of the syntax of oral speech, O. Müllerová refers to the incomplete realisation of syntactic constructions, the insufficiently accurate designation of relations between parts of a sentence, and the lack of clarity of the boundaries between sentences. (Müllerová, 1994) Thus, it can be said that the texts of the collection are really approaching the fixation of spontaneous inner speech, which resembles one of the main techniques of the surrealists – automatic writing. This technique is determined by the desire to fix the natural flow of thoughts, to circumvent the censorship of consciousness. Let's clarify that the term “writing” defines the resultant only formally, meaningfully, they are close to oral speech, pronouncing a thought.

With fragments relating to reasoning about abstract phenomena, the situation is different. This is observed in all the texts of the collection *Dům daleko*, but to the greatest extent is revealed in the last text, entitled “*Přehledné uspořádání*”. The syntactic structures here

are mostly complicated, but consistent and logical. Let's consider one of the fragments: *Ještě však bychom mohli odložit boty, ale protože během času nepochybně ztratíme mnohem víc, nemusíme ani těchto odložených bot litovat; a protože běh času, ostatně, není tím pravým slovem, které by vystihovalo zmíněnou mnohoměrnost a návratnost zdejší rozlohy, zůstanou naše boty stejně v tom místě, kde jsme je opustili, a můžeme se pro ně kdykoli vrátit: vždycky je nalezneme.* (*Dům daleko*, p. 74) [But in general, we could still take off our shoes, but due to the fact that with the flow of time we will undoubtedly lose much more, we don't even need to feel sorry for the shoes taken off; and because the flow of time, generally speaking, is not the exact word that reflects the multidimensionality and repeatability of the local area, our shoes will remain in the same place where we left them, and we can return for them anytime: we will always find them.] This complex sentence includes nine simple ones, here you can find both coordinate and subordinate cohesion. The structure of this sentence is logical and similar to the theorem: in the first main clause, a thesis is given, then its proof follows, and in conclusion it is as if the above statement were generalised. Such interpretation is suggested to us by the text itself, which from the very first page abounds with the lexicon from the field of geometry: *pravouhlý prostor* [rectangular space], *počáteční bod* [starting point], *úhlopříčka* [diagonal], *průměr* [diameter], etc. According to the definition given by T.E. Anikina, “a title is a kind of spring into which the text of an artistic whole is folded,” it is the key that helps to decode the text.” (Anikina, 2012: 6) So, one more clue to the interpretation is hidden in the title of the text, “visual ordering”, which in some sense can characterise the geometry, which in its essence is a visual setting the surrounding reality in order.

Thus, through the complicated syntax, this “spring” of the title is unfolded, which sets the modus of interpretation of the text.

Returning to the subject of correlation of the oral and written in the texts of Linhartová, one cannot fail to mention the inconstancy of the narrator. It is expressed in the fact that the grammatical category of the gender of nominal predicates, verbal predicates in the form of the past tense conditional, as well as in the coordinate attributes, changes with the development of the text. That is, in different parts of the same text, a sort of transformation of the narrating subject takes place. In addition, appeals to a certain subject appear, which are expressed in the presence of forms of the 2nd person singular and plural. We see the following, for example, in the text *Dům daleko*: *Ó, ano, říkám, umění je mlčení. Souhlasím. Mlčíš. Křičím: ó, ano, umění neje kromě mlčení, jestliže mlčíš. Mlčíš. Souhlasíš bez milosti.* (*Dům daleko*, p. 29) [Oh, yes, I say, art is silence. I agree. You are silent. I shout: Oh, yes, there is no art except silence, since you are silent. You are silent. You ruthlessly agree.] The main feature of this passage is the emergence of the I – You dichotomy through the vicinity of the 1st and 2nd person forms. This suggests the presence of the traces of a dialogue here, or at least confirms the presence of the interlocutor. That is, in simplifying the syntax, it is possible to see here the formal designation of the transition from monological to dialogical speech.

In later texts the tendency to violation of language norms is traced, which should also be considered as a stylistic means. Cases of such violations in the collection *Meziprůzkum nejbliž uplynulého* are sporadic, and they were discussed earlier. The collection

Dům daleko turned out to be much richer in such elements. The most frequent were violations of the linguistic norms of the following nature: 1) omitting the indirect object after the preposition: “*Nejinak lze plynout s.*” [No other way you can flow out.], “*Své skutky nevztahuji k.*” [I do not refer my actions to.]; 2) the use of negative pronouns and conjunctions with the sentence parts which do not presuppose negation: “*Nic opakuje.*” [Nothing repeats], “*... je možno nepřejít ani obejít*” [... possible neither to pass through, nor to bypass]; 3) omission of the link-verb *být* in nominal predicates; 4) the incorrect formation of negative forms of the link-verb *být*: „*Nevím, zda neje tento dům ...*” [I do not know if this house (does not) exist(s)]. This phenomenon can be viewed as an expression of scepticism about the ability of the language to reflect reality, and the continuity of the tradition of surrealism. The French surrealist poet Louis Aragon in his “Treatise on Style” [Traité du style] (1928) suggested abandoning the framework of spelling rules, syntax, punctuation, because their observance infringes on the free state of mind, which the surrealists sought to express in their creativity (Andreev, 2004: 102).

The text “*Ubývání hlásky ‘m’*” is devoid of the usual punctuation system. There are no punctuation marks in it, the punctuation system is represented by only two symbols: a wide space and a wide space followed by a capital letter. On the whole, this system does not make it difficult to understand what is written, but the lack of final punctuation significantly affects the perception of the text. This is important because traditional punctuation serves not only to delimit sentences and designate homogeneous parts of the sentence, but also carries additional information about the communicative modality of the utterance (in other words, the purpose of the utterance) (Sedláček, 1986: 125). Punctuation in writing is entity, which prompts the recipient the correct interpretation of what has been read (let us recall the fateful role of a comma in the sentence about execution and pardon) and represents a kind of boundary. In oral speech, the accuracy of the transferred information is realized through intonation, pauses. When reading Linhartová’s text, we also reflexively pause for longer spaces. Neglecting punctuation marks that are natural to writing is an attempt to approach the natural situation of an internal monologue. There is also a clear connection with the favourite method of the French (and later Czech) surrealists – automatic writing. Let us recall the call of L. Aragon once again. So, for example, in the poem by T. Tzara “The Approximate Man” [L’homme approximatif] (1925–1930) the stream of thought is not blocked by punctuation marks at all (Andreev, 2004: 224–225).

Multilingualism

The text as a communicative unit basically implies the use of one language. At the sudden appearance of at least one of the elements that are alien to this language, the codes are switched, i.e. a situation in which more than one language is actively used in an utterance, and the basic and included languages are differentiated (Lanstyák, 2000: 1–2).

In the second block of the stylistic features of Linhartová’s later texts we can distinguish the appearance of foreign-language insertions. Mixing of multilingual elements in speech acts is manifested in the texts of Věra Linhartová at different levels: a lexeme, a sentence,

a component of semantics. In addition, each of these elements appears in a specific context and follows from the preceding linguistic units, or sets the appearance of the subsequent ones. R. Pytlík notes that the initially set topic can be transformed into the most diverse and sometimes accidental motives; therefore it is sometimes difficult to predict how the statement will end (Pytlík, 1969: 165–166). In particular, as a consequence of such a “model” of text development, markers of other languages are woven into the text as one of the links in the chain of associations. Despite Linhartová’s inclination to metalanguage comments explaining the choice of the used language means, the appearance of foreign language insertions is explained in detail very rarely. Instead, Linhartová leaves a kind of clue to decoding foreign elements.

In the texts we have chosen, passages are repeatedly encountered, where, next to a foreign language lexeme, its full equivalent in Czech is given. Such a technique is usually designated as intertext translation, that is, duplication of lexemes of the same semantics, but different in their language. The one that is given in the included language expresses the formal aspect of the utterance and is a representation of the “alien” category. The lexeme in the basic language serves to disclose the plan of contents. Introducing an intertext translation presupposes in advance a certain distance between the addressee and the included language, since there is a need for translation (Mareš, 2003: 26–27). We can observe such an explanatory model in the following passage: *Neopakuje nevrací. Nadchází. Umírněné nesmířené téměř tíše plyň. Revenant. Přízrak znovuvzkříšený.* (Dům daleko, p. 35) [*Does not repeat, does not return. It is coming. Moderate not reconciled by the same quietly follow. Revenant (from Fr. Ghost / newly returned). The ghost is again resurrected.*] The French lexeme *revenant* is adjacent to the original Czech *přízrak*, and their meanings are the same – ‘phantom, ghost’. In a sense, an additional interpretation here is suggested to us by the attribute *znovuvzkříšený* with the meaning ‘newly resurrected’, because the noun *revenant* is homonymous to the participle form of the verb *revenir* – ‘to return again’. In this case, it is felt that the French insertion gives impetus to the creation of further associative series; here it embodies a constructive function. Moreover, it opens up the possibility of word creation, reveals the creative potential of the Czech language, since the lexeme *znovuvzkříšený* in joined-up writing is the result of interference, an attempt to convey the semantics of the French prefix *re-* with the meaning of repetition using the Czech language. Additional religious connotation also appears.

There are examples of the transformation of the lexemes themselves in the included language, the play goes beyond the Czech language alone: *Jsem v bezjmenném stavu. Moje mínění někde setrnulo, zatímco jsem je opustil, lassen, ale jsa las-lasse, unaven. Las-situde-lassen.* (Meziprůzkum nejbliž uplynulého, p. 177) [*I’m in a nameless state. My opinion was numb while I left it, lassen (from German to leave), but being las-lassen („las“ from Fr. tired), tired. Las-situde-lassen.*] This passage reflects the above-described principle of intertext translation: the German *lassen* and the Czech *opustit* are related by the common meaning ‘leave’. This is the first code switch followed by the transformation of the included lexeme: the first syllable doubles, which, when separated by a hyphen, gives an impetus to the association and the next code change. Next, we identify the switch from German to French, since the Czech lexeme *unaven* is given, meaning ‘tired’, as

well as the French *las*. The two included languages seem to be reconciled, merge into a complex form of *las-situde-lassen*, in which the Latin word *lassitudo* ‘fatigue’ can be guessed. Thus, in one short passage the whole four languages are included, that is, four codes, to which the similarity of pairs of languages on the basis of the phonetic and/or genetic proximity of the elements of the included languages leads. At the same time, all the transformations, except the final form, are accompanied by Czech equivalents. The basic language in terms of the disclosure of its potential here, rather, remains on the sidelines and acts as a commentary, simplifying the process of understanding what is happening. The very process of formation of such a complex chain of insertions resembles a game in which various associations enter, and the next language course depends on the previous one. It occurs by no means in a random order: the first switching of the code was based on the phonetic similarity of the elements of the two lexemes, and the second – on the continuity of the French language in relation to Latin. The order and following the rules are one of the main criteria for determining the play (Huizinga, 1997: 27–31). The play, in turn, along with dream, humour and imagination, is one of the basic concepts in the framework of Czech surrealism.

Switching of the code at the level of whole sentences is found only in the text “Ubývání hlásky ‘m’”. A remarkable feature of this text, as we remember, is the complete absence of punctuation marks. A stream of speech is created in which the speaking subject from the Czech language organically and freely floats into the speech space constructed by a foreign language. *Babylónie Můj sen zmatení jazyků Je-li někde řeč která by měla skladbu odlišnou od všech které znám Prastará Prostá Hluchavko Un rumeur surgit soudain de ce silence (Dům daleko, p. 44) [Babylon My dream confusion of languages Is there a speech somewhere which would be arranged not as all those that I know Ancient Simple Deafnettle Un rumeur surgit soudain de ce silence (from Fr. Suddenly among this silence some hum is heard)]*

The explanation for why the subject suddenly passes to French is given in this passage. Firstly, the image of Babylon appears, referring to the biblical legend of the first city and the confusion of languages. That is, the mixture of Czech and French given here is set by interpreting the cultural tradition; there is as if a reconstruction of the plot of the legend in the intertext space. Secondly, a dream motif is introduced, which implies a break with reality, liberation from the confining framework of consciousness and the power of the subconscious. In this context, the possibility of such an easy transition between two languages can be interpreted as the subject’s will, literally immediately embodied in speech. Although within the framework of Linhartová’s poetics, as we found out earlier, this circumstance acts only as the removal of conventional restrictions, since it is not reality that determines language, but language creates reality.

At the same time, the emergence of this motif connects Linhartová’s creativity with the tradition of surrealism. Dream is one of the key motifs that appear in the creative paradigm of surrealism from its very origins. Since the 1960s in the Czech avant-garde environment, this topic is especially actualized, the technique of dream recording rooted in Freud’s theory and the sphere of psychoanalysis extends. We see that this passage in its form and content just realizes this technique.

The statement itself is in French, and, as in the case of foreign lexemes, follows from the previous context on the principle of association. Etymologically, the name of the plant *hluchavka* goes back to the word *hluchý* with the meaning 'deaf', hence the motive of silence. The sudden hum continues the theme of Babylon. We do not encounter the intertext translation here, only separate semantic components are intertwined.

Further, the text continues the development of the biblical theme, and in this insertion it is impossible to discern an element that initiates further semantic branches. However, it is indisputable that switching the code marks a certain change inside the text: reality passes into a dream, silence passes into hum.

In the text there are five cases of such voluminous insertions, and each of them marks a certain change. So, we can say that switching the code in this case serves as a marker of some change. This may be a change in the intertext reality or the self-perception of the narrating subject.

It is also indicative that such a cluster of whole phrases in the included languages is found precisely in the text, where there is a reference to the legend of the Babylonian crowd. Here, foreign-language elements act as a kind of illustration, the context itself presupposes their appearance. It is indisputable that the reader must have sufficient language competence to perceive these elements; accordingly, this complicates the texts, narrowing the readership to which all the meanings laid down by the author will open.

In the same section, we will consider borrowings as a vocabulary resulting from the language contact of two or more languages. In the texts under consideration we encounter such situations of choice between two lexemes according to the following model: one of the options is borrowing from another language, the other is the native Czech lexeme, the selection process itself is accompanied by a comment about their compliance with the plan: *Různé jazyky, různá slova: řeknu-li realita, nemohu nemyslet věc; říkám-li skutečnost, nemohu nemyslet skutek. Totéž dvojí. Realita hromadění věcí skutečnost učinění.* (Mezipřůzkum nejbliž uplynulého, p. 180) [*Different languages. different words: if I say reality, I can't help but think about a thing; if I say actuality, I cannot help thinking about action. It is the same. Reality is an accumulation of things, actuality is performing actions.*] This passage tells about the difference of lexemes that are synonymous in the Czech language: the borrowed word *realita* and the original word *skutečnost*. There is a statement that these are different words from different languages, but none of them is perceived as alien. Interpretation is given on behalf of the subject herself, on the basis of her own associations. With the help of such a comparison – borrowed and original (with a clear idea of these two categories) – self-identification occurs with each of the halves. In addition, the imperfection of both forms of expression is expressed, some of their inferiority, which is compensated by their coexistence. Meta-language comments dispute the fact that these lexemes are synonyms, revealing differences and shades of meanings. There is a view on the language from the inside, which is typical of Linhartová's poetics. So, only the lexeme component fits into the question of multilingualism.

There is also an explanation of some borrowed lexemes due to the opacity of their internal form to avoid discrepancies: *Sám smysl slova „rezignace“ znamená, že pro věc, kterou jsme opustili, zpovzdálí necháme jenom přesnější výraz.* (Mezipřůzkum nejbliž

uplynulého, p. 153) [*The very sense of the word “refusal” means that for the thing that we left behind, we leave only a more precise expression.*] Borrowings still represent the category of something alien, because they require additional commentary. There are other examples of borrowed vocabulary in the text; for the most part these are intangible concepts, terms of the humanitarian sphere that have no Czech equivalents (*logický, ironie, infinitiv, symboly*, etc.). In the text they are not marked in any way, and additional comments on them are not found.

Intertextuality

The next area that reveals in the texts of Linhartová her style-forming potential is intertextuality. Following the French researcher N. Piegay-Gros, we will distinguish the notions of intertextuality as a device for including one text into another and intertext as a set of texts reflected in this work (Piegay-Gros, 2008: 48–49). In Linhartová’s texts there are various intertextual forms: quotations, reminiscences, allusions, that is, from the most accurate to the most veiled form of reference to a different text. Yu. M. Lotman calls „the implicit” the defining property of allusion (Lotman, 1981: 38) which again means the need for a highly erudite reader to decode all possible meanings.

All the intertextual insertions that we were able to identify in the reviewed texts can be divided into three groups: biblical intertext, mythological intertext and literary intertext. It is noteworthy that the last category of intertexts is found only in the chronologically first text, and only within it there is a reference to the Czech literary tradition: the texts of Vladimír Holan, František Halas are quoted, Karel Hynek Mácha and Richard Weiner are mentioned. In the mythological intertext, contrary to our expectations, the author’s national identity does not reflect in any way.

Quite a large number of references to the Bible and ancient mythology (Orpheus and Eurydice, the thread of Ariadne, the war of frogs and mice) speak of Linhartová’s aspiration to write her texts into the common European tradition, thus realizing the cultural function.

From the point of view of style formation, these components are important, since they again represent the embodiment of the principle of free association and serve as such components of the text as can give impetus to the appearance of the next link in the text chain. This is perfectly illustrated by the example given above with the Tower of Babel, when, through the introduction of a component of a common European cultural code, a text is built, and certain language means are selected.

In the case of the texts under consideration, it is also worth referring to the classification of I.V. Arnold, who divides the intertext into external (reference to the text of another author) and internal (inclusion into the text of inserted elements written by the author himself, i.e. letters, diaries, etc.) (Arnold, 1999: 422). In the text “Meziprůzkum nejbliž uplynulého” we find a large number of quotations from letters addressed to the narrating subject, retelling his conversations with other people, as well as quoting himself. In the text itself there is a special reference to the function of the quotations given by the narrator. He himself explains it this way:

Téměř každou větou se dotýkám nějakého dřívějšího setkání, nějakého rozhovoru. – Každý takový rozhovor vytváří jeden zákrut tohoto myšlenkového postupu – mohu sledovat téměř názorně vrcholky jednotlivých prohloubení, které mi zůstaly z různých setkání ... Vrcholky těchto průniků tvoří obrys mé přítomné podoby – nerovný, stěží přehledný obrys, který sleduji, přejížděje ho prstem. (Meziprůzkum nejbližší uplynulého, p. 159) [With almost every sentence I touch some kind of past meeting, some kind of conversation. – Each such conversation creates one round of this stream of thoughts — I can almost visually watch the tops of the solitary depressions which remained with me from past meetings ... The tops of these crossings create outlines of my current shape – uneven, hardly visible outlines which I study, directing my finger along them]. That is, the internal intertext serves as a means of self-determination of the subject. The narrating subject by means of verbalization of memoirs, other people's words and fixing them in writing creates himself. We can finally find in this text a visual reflection of Linhartová's ideas that language constructs reality, and that a man exists only at the moment of speech.

Conclusion

In this article, only a part of the observations and conclusions that we were able to draw when reading Linhartová's later Czech texts were summarized. The overall picture is such that the style of the writer changes noticeably from text to text, getting increasingly complicated in the final stage of her creativity. This is symptomatic, because employing more complex and multifaceted forms in its structure eventually led Linhartová to the boundary of the expressiveness of the language, which is why later she abandoned literary work in the Czech language altogether. Linhartová's exit from the surrealist group two years before her emigration is also significant. The influence of ideas of the trend on the work of the writer, based on our observations, is indisputable. Probably, such an approach to writing texts, based on the liberation of consciousness, was a catalyst for the knowledge of the boundaries of language for Linhartová.

References

- Andreev L.G., (2004), *Surrealizm. Istorija. Teorija. Praktika*, [in Russian: Андреев Л.Г., *Сюрреализм. История, Теория, Практика*] Moscow.
- Anikina T.E. (2012), *Zaglavija khudozhestvennogo teksta: Nauchnyj doklad*, [in Russian: Аникина Т.Е., *Заглавия художественного текста: Научный доклад.*] Saint Petersburg.
- Arnold I.V. (1999), *Semantika. Stylistika. Intertextualnost: Sbornik statej*, [in Russian: Арнольд И.В., *Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сборник статей*] Saint Petersburg.
- Huizinga J. (1997), *Homo ludens. Statji po istorii kultury*, [translation from Dutch into Russian: Хёйзинга Й., *Номо луденс. Статьи по истории культуры*] Moscow.
- Lanstyák I. (2000), *K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunitě Maďarov na Slovensku // Slovo a slovesnosť*, № 1, p. 117 [in Slovak].

- Linhartová V. (1964), *Mezipřízrkum nejbliž uplynulého*. České Budějovice: Krajské nakladatelství [in Czech].
- Linhartová V. (1968), *Dům daleko*, Praha: Mladá fronta [in Czech].
- Lotman Y.M. (1981), *Text v texte*, [in Russian: Лотман Ю.М., *Текст в тексте // Труды по знаковым системам. Т. XVI / Учен. зап. Тартуского гос. ун-та*] Tartu.
- Machová S. (2008), *Syntax obecné češtiny* // *Bohemistika*, № 1–4, p. 309–320 [in Czech].
- Mareš P. (2003), „Also: Nazdar!“ *Aspekty textové vícejazyčnosti*, Praha [in Czech].
- Müllerová O. (1994), *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha [in Czech].
- Piegay-Gros N. (2008). *Vvedenie v teoriju intertextualnosti* [translation from French into Russian: Пьере-Гро Н., *Введение в теорию интертекстуальности*] Moscow.
- Pytlík R. (1969), *Promluvy a hry Věry Linhartové* // *Česká literatura*, № 17, p. 159–178 [in Czech].
- Sedláček M. (1986), *K základním otázkám interpunkce v češtině* // *Naše řeč*, № 3, p. 121–132 [in Czech].
- Tippnerová A. (2014), *Permanentní avangarda? Surrealismus v Praze.*, Praha [translation from German into Czech].

Резюме

Особенности стилистики сюрреалистской экспериментальной прозы Веры Лингартовой

В статье описываются стилистические особенности поздней чешскоязычной прозы Веры Лингартовой, которая относится к периоду ее сотрудничества с пражской группой Surrealistická skupina [«Сюрреалистическая группа»] в 1962–1965 гг. Внимание авторов статьи сосредоточено на стилиобразующем потенциале синтаксических конструкций, переключении кодов и интертексте, которые являются частью поэтики писательницы в духе сюрреалистической традиции.

Ключевые слова: чешский сюрреализм, синтаксис, многоязычность, интертекстуальность, Лингартова

Streszczenie

Właściwości stylistyki surrealistycznej prozy Very Lingartovej

Artykuł zawiera opis właściwości stylistycznych późnej czeskojęzycznej prozy Very Lingartovej odnoszącej się do okresu jej współpracy z praską grupą Surrealistická Skupina (Grupa Surrealistyczna) w latach 1962–1965. Autorki artykułu skupiły swą uwagę na potencjale stylowym konstrukcji składniowych, przełączaniu kodów w intertekście, które są częścią poetyki pisarki w duchu tradycji surrealistycznej.

Słowa kluczowe: surrealizm czeski, składnia, wielojęzyczność, intertekstualność, Lingartova

Irina Bubnova
Moskiewski Uniwersytet Pedagogiczny (Rosja)
aribubnova@gmail.com

Функциональная неграмотность как новая форма цивилизационного риска

Аннотация

В статье обсуждается проблема функциональной неграмотности, представляющей собой совершенно новую форму цивилизационного риска. Рассматривается связь данной характеристики современной личности как нового типа человека, формируемого сегодня обществом и системой образования, с процессом глобализации, под влиянием которого произошла полная трансформация русской классической школы. Анализируются сходства между некоторыми качествами человека, в том числе и функциональной неграмотностью, как типичными чертами среднестатистического представителя сегодняшнего молодого поколения, и моделью личности будущего, описанной в трудах Б. Рассела. Приводятся данные экспериментального исследования, подтверждающие, что запланированные в середине XX века личностные характеристики в настоящее время становятся реальностью. Демонстрируется, что формируемые сегодня психологические характеристики являются типичными чертами пролов, описанных в знаменитом романе Дж. Оруэлла. Выдвигаются аргументы в поддержку точки зрения о том, что между активно продвигаемой в российское общество моделью человека и концепцией столкновения цивилизаций, предложенной С. Хантингтоном, существует неразрывная связь.

Ключевые слова: функциональная неграмотность, глобализация, тип человека, личностные характеристики, образование, модель человека будущего, столкновение цивилизаций

Одной из активно обсуждаемых сегодня в науке проблем является проблема функциональной неграмотности – неспособности человека читать и писать на уровне, необходимом для выполнения как даже простейших общественных задач (не говоря уже о сложной деятельности, связанной с абстрактным мышлением), так и элементарных практических действий. Речь в данном случае идет именно о неумении декодировать сообщения, извлекать смысл текста, неважно, касается это обычной инструкции или текста художественного. В российскую действительность это понятие вошло только в конце 90-х годов, хотя в США и Западной Европе

о постоянном снижении уровня целого ряда интеллектуальных навыков начали говорить значительно раньше, когда ученые целого ряда развитых стран стали публиковать данные о количестве неграмотного или полуграмотного населения, указывая на серьезную угрозу, создаваемую таким положением для всех сфер жизни общества (*A nation at risk*, 1983, Curran, Renzetti, 1987, Kozol, 1985).

Представляется, что ситуация, которая сложилась к настоящему времени в современной России, является не менее катастрофической, чем та, о которой уже давно пишут западные специалисты. Как отметила в одном из своих выступлений министр просвещения, навыками функционального чтения, а, иначе говоря, навыками понимания прочитанного, не владеет четверть населения нашей страны, и прежде всего это замечание касается именно молодого и среднего поколений российских граждан, наиболее активных в профессиональном отношении. Что касается решения проблемы, то, по мнению О.Ю. Васильевой, оно заключается во внедрении в рамках федерального проекта «Современная школа» в образовательный процесс как новых методов обучения и воспитания, так и новых программы, при этом все нововведения должны быть основаны на достижениях западной науки и соответствовать критериям, предлагаемым Международной программой по оценке образовательных достижений учащихся (Programme for International Student Assessment, PISA), согласно которым и будет оцениваться качество общего российского образования (Васильева/Vasilyeva, 2018).

Невозможно отрицать то, что проблема функциональной неграмотности представляет собой совершенно новый тип цивилизационного риска, и, следовательно, требует тщательного исследования и выработки комплекса мер для ее решения. Однако нельзя отрицать и того факта, что в нашей стране она, по крайней мере в значительной степени, стала следствием полного слома системы классического образования, его трансформации, в которой ведущую роль сыграл фактор глобализации. При этом функциональная неграмотность, в полной мере проявившаяся в России в начале XXI века, сопутствующие ей полная компьютеризация, переход на дистанционные методы обучения, снижение роли преподавателя, человека, который не только обучает, но, прежде всего, воспитывает личность, как и многие другие черты современной российской школы (как базовой, так и высшей), произошедшие, как утверждает, по вполне объективным причинам, в результате радикальных изменений в мире и появления современных информационных технологий – это лишь видимые проявления глобализационного процесса, тесно связанного с современной цивилизацией постмодерна, одной из фундаментальных идей которого является идея о формировании совершенного нового типа человека – человека глобального, идущего на смену национальной личности. Косвенно это подтверждается размышлениями одного из наиболее цитируемых сегодня американских социологов и политологов С. Хантингтона, отмечавшего: «в нарождающемся мире основным источником конфликтов будет уже не идеология и не экономика. Наиболее важные границы, разделяющие человечество, и преобладающие источники конфликтов будут определяться культурой. [...] Столкновение цивилизаций станет доминирующим фактором мировой политики. Линии разлома между цивилизациями — это и есть

линии будущих фронтов» (Huntington, 1993: 22). Не менее значимой в контексте происходящих сегодня в сознании человека изменений, на наш взгляд, является еще одна идея, высказанная С. Хантингтоном в той же работе: **«Культурная самоидентификация людей может меняться, и в результате меняются состав и границы той или иной цивилизации»** (там же: 24) [*выделено нами – И.Б.*]. Хотя эта мысль значительно реже привлекает внимание и, как правило, остается за рамками ведущихся дискуссий, тем не менее вполне очевидно, что культурная самоидентификация, определяемая целым рядом объективных факторов – языком, историей и обычаями народа, его религией, политикой, проводимой государством, и, что важно, умением мыслить не только конкретно, но и в абстрактных категориях, что невозможно для функционально неграмотного человека, – не меняется сама по себе. Ее трансформация возможна только тогда, когда, в результате поддержки идеи новой модели человека (сегодня все чаще говорят о трансчеловеке как определенном переходном типе), и, соответственно, принятия новой идентичности политической и экономической элитой страны, реформируются и преобразуются все те вышеперечисленные элементы, которые и влияют на деятельность мозга, внутреннее самосознание и национальное самоопределение каждой личности. И именно в их ломке либо модифицировании (перестройке системы образования, отрицании важности знаний и замене их на компетенции, т.е., по сути, на навыки, позволяющие легко адаптироваться к условиям среды, изменению языка, переписывании истории, появлении новых, не связанных с национальной культурой, обычаев и т.д.), спровоцированными, с одной стороны, внешним воздействием, а, с другой, инициируемыми различными социальными институтами, и заключается смысл войны цивилизаций, той новой мировой психологической войны, направленной на изменение «генома социальной жизни» (Степин/Stepin, 2006), которая, по мнению А.С. Панарина, началась еще в конце XX века (Панарин/Panarin, 2002) и имеет своей целью достижение полного и окончательного перехода «человеческой личности от естественного состояния к разумному состоянию, что равносильно переходу от существования в условиях, налагающих на нас «местный» отпечаток, к существованию универсально всеобщему» (Панарин/Panarin, 2003: 6).

При этом такое «универсально всеобщее» предполагает не только стирание любых культурных различий, но, прежде всего, превращение человека, независимо от того, в какой стране он живет и к какой культуре принадлежит, в «человека-массу», погруженного в искусственный мир, не различающего реальность и виртуальность в силу отсутствия способности мыслить абстрактно, декодировать поступающие в его сознание сообщения, причем создание такого типа человека – это вопрос, во-первых, знания специфики человеческой психики, а, во-вторых, технологий, широко применяемых сегодня.

Анализ работ, посвященных проблеме функциональной неграмотности и изучению динамики системы смысложизненных ориентаций российской молодежи и факторов, их определяющих, позволяет утверждать, что в настоящий момент в нашей стране (как, впрочем, и во всем мире) в процесс создания нового типа человека включены все основные социальные институты – политические, эконо-

мические, культуры и науки, – планомерно конструирующие совершенно иное, чем то, в котором жили предыдущие поколения, пространство бытия человека. В настоящий момент личность формируется не организованной в обучении «социальной ситуацией развития» (по Выготский/Vygotsky, 1984), а современным «обществом спектакля» (по М.Серру), где «изнурительная, гордая своей дикостью конкуренция оттолкнула на задний план школу и университет» (Серр/Serr, 2016: 13), и они уже давно уступили свое место рекламе и массмедиа, не только полностью овладевшими вниманием, зрением и слухом молодых людей, но и присвоившими себе образовательную и воспитательную функцию. Не удивительно, что в этой атмосфере, как замечает известный французский философ, «голос преподавателей – критикуемых, презираемых, нищих и безропотных, а поэтому смешиваемых с грязью, будь они хоть рекордсменами по числу Нобелевских и Филдсовских премий в пропорции к численности населения, – почти не слышен за самодовольным гвалтом новых, богатых учителей» (там же).

В итоге ведущая роль в формировании человека (а то, что требуемый обществу тип человека всегда формировался, ни у кого сомнений не вызывает) принадлежит уже не образованию, отступившему на второй план и направленному сегодня не на развитие когнитивных способностей, а на выработку компетенций. Она принадлежит массмедиа и рекламе, совместно с «новым типом» образования практически уже создавшими абсолютно новый тип человека – индивида, который, не относя себя ни к какой-либо определенной нации, культуре, коллективу, утратив способность жить даже в паре, приобрел взамен совершенно уникальные возможности и качества. Этот человек, пришедший на смену прежнему, отличается тем, что:

- считает устаревшими и неактуальными ценности и формы общественной жизни, требующие постоянного напряжения и самопожертвования во имя «абстрактных», воспеваемых лишь в исторических книгах;
- предпочитает не заводить друзей, а общаться сразу со всем миром в виртуальном пространстве,
- освобожден от необходимости усердно трудиться, чтобы приобретать знания, в любой момент предоставляемые ему поисковиком.

Но центральное его свойство заключается в том, что ранее внутренняя познавательная способность (которая, собственно, и выделяла человека из всех других биологических видов) переместилась вовне, в компьютер, а над пустым местом над шейей, где раньше находилась голова, сегодня, как полагает часть ученых, «обитает новый гений, изобретательный ум, чистая познающая субъективность» (Серр/Serr, 2016: 26–28).

Иными словами, суть произошедшего революционного переворота состоит в кардинальной смене субъекта мышления, появление которого знаменует окончание не только эры теоретических знаний и специалистов, которые, как провозглашается, сегодня уже не нужны, но, вместе с тем, и нивелировку культурных отличий. Такая позиция аргументируется тем, что в наше время повсеместно востребовано лишь то, что отвечает спросу, то, о чем мечтает и что ищет потребитель, – беспорядочные, легкодоступные, отбираемые серендипным методом сведения, отрицающие

научные классификации и рациональность. Все это, как утверждают многие ученые, журналисты, писатели, общественные деятели, свидетельствует о вступлении человечества в новую эпоху. «С некоторых пор мы живем в цивилизации доступа, – заявляет М.Серр. – Языковым и познавательным выражением этой культуры как раз и становится код.... Код – это конкретный живой человек... Из кода рождается новое его. Субъект? Да. Объект? Да. И еще – двойник. Двуделикий, как пациент, больной по-своему, но открытый, как пейзаж, медицинскому взгляду. Компетентный и некомпетентный...» (там же: 72–74).

Но действительно ли мы имеем дело с иным субъектом мышления, появившимся благодаря объективно изменившимся условиям бытия человека? И действительно ли все, произошедшее сегодня в образовании, – это результат закономерного развития мирового сообщества?

И здесь хочется обратиться к мыслям Бертрана Рассела, который еще в середине XX века утверждал, что в недалеком будущем с развитием современных методов пропаганды психология масс приобретет политически чрезвычайную важность, причем: «самым важным является то, что называется «образованием». Религия все еще играет определенную роль, но все меньшую, а вот роль прессы, кино и радио возрастает... Можно предполагать, что наступит время, когда любой сможет убедить любого в чем угодно, если ему удалось заполучить объекта молодым, а государство предоставит финансовые средства и технику» (Russel, 1963: 29). Рассуждая об «объекте» далее Рассел предсказывает, что «в созданных условиях научной диктатуры социальные психологи будущего будут вести различные классы школьников, на которых они будут отрабатывать различные методы выработки уверенности, что снег черный. Очень быстро будут получены различные результаты. Во-первых, будет доказано, что семья мешает. Второе – обработка не даст существенных результатов, если она начнется после десятилетнего возраста. Третье – стихи, положенные на музыку с повторами, очень эффективны. Четвертое – мнение, что снег белый, нужно считать проявлением болезненной склонности к эксцентричности. Но я забежал вперед. Ученым будущего предстоит отточить эти максимы и точно подсчитать, во что обойдется убеждение одного школьника в том, что снег черный, и насколько дешевле будет убедить его в том, что снег темно-серый» (там же: 30).

Не меньший интерес представляет и то, кто и с какой целью, по мнению философа, будет руководить «объектом»: «Точно так же, научные правители будут давать одно образование обычным мужчинам и женщинам, и другое тем, кто должен унаследовать научную власть. **От обычных людей ожидается послушность, трудолюбие, пунктуальность, бездумность и довольство. Из этих качеств довольство, по всей вероятности, будет важнейшим.** На его достижение будут брошены все силы психоанализа, бихевиоризма и биохимии. Детей с ранних лет будут обучать так, чтобы у них не возникало никаких комплексов... их питание не будет зависеть от желания их родителей... **Обучение по книгам будет не больше, чем это абсолютно необходимо** ... Их будут, в большей части, готовить к ручному труду... Эксперты будут определять, к какой работе они имеют склонность. **Обычные уроки, если они только еще останутся, будут проводится в виде фильмов или по радио**, так что

один учитель одновременно сможет давать уроки всем ученикам в стране... **Всех мальчиков и девочек с раннего возраста будут учить «сотрудничеству», то есть, делать то, что делают остальные»** (Russell, 1931: 251–259) [*выделено нами – И.Б.*].

Сегодня уже очевидно, что многие из пророчеств Б. Рассела воплощены в жизнь. Замена в процессе образования книг на электронные устройства, лекции, транслируемые на огромные аудитории, одинаковые потребности и планы, бездумность, неспособность понимать смысл, и прогнозировать последствия своих действий как одно из главных проявлений функциональной неграмотности, существование которой признается сегодня большинством ученых, все это – реалии современной жизни.

Вопрос с удовольствием настоящим и будущим не кажется столь очевидным, поэтому для выявления степени удовлетворенности своим образом жизни нами был проведен пилотный эксперимент, в котором приняли участие 25 респондентов, студентов вуза. В ходе исследования был применен метод стандартного семантического дифференциала с заданием, сформулированным следующим образом: «Оцените, пожалуйста, ваше представление о своем образе жизни. Перед вами список попарно сгруппированных прилагательных, выражающих качественно противоположные характеристики. Обведите цифру, которая, по вашему мнению, наиболее точно определяет степень выраженности данного качества у вашего образа жизни».

Полученные данные использовались затем для построения семантической универсалии «Мой образ жизни», которая представляет собой совокупность признаков оцениваемого объекта, выбранных не менее, чем 75% респондентов (для группы не менее, чем 25 человек), т.е. с дисперсией, составляющей не более 25%, что позволяет говорить о значимости именно этого критерия для данной группы испытуемых. Как правило, такая универсалия анализируется лишь качественно (Артемьева/Artem'eva 1980).

В универсалию групповой оценки студентами своего образа жизни по результатам эксперимента вошли следующие признаки: *хороший, приятный, родной, любимый, радостный, дорогой, свежий, чистый, жизнерадостный*. И эти результаты весьма интересны, если принимать во внимание следующее: 1) групповые представления о своем образе жизни основаны только на факторах оценки и активности, фактор силы в нем отсутствует; 2) оценка своего образа жизни положительная.

Полученные данные позволяют предполагать, что свойство довольства, по крайней мере, в определенной группе современной молодежи, уже сформировано. Безусловно, это предположение нуждается в дальнейшей проверке, однако сами по себе полученные результаты свидетельствуют о том, что техники и методы, используемые сегодня как в образовании, так и в других сферах жизни, оказались достаточно эффективными.

Более того, эти техники продолжают оттачиваться целой армией специалистов, с помощью которых для целого поколения подлинная действительность и конкретный опыт продолжают замещаться (или уже замещены?) виртуальным миром, симулякрами, постепенно блокирующими способность индивида воспринимать существующую вокруг реальность и превращающими интенциональное и энтероцептивное сознание человека, сформированное в процессе антропогенеза, в интероцептивное, полностью

закрытое внешнему миру. Причем, что следует подчеркнуть особо, главное назначение создаваемых симулякров состоит не в достижении с их помощью, как это декларируется, полной свободы личности. Их использование дает реальную возможность решить совершенно иную задачу, которая вполне ясно сформулирована в работе Ж.Делеза: «... проблема касается теперь уже не разграничения сущности-видимости или модели-копии. Симулякр не просто вырожденная копия, в нем кроется **позитивная сила, которая отрицает и оригинал, и копию, и модель и репродукцию**» (Deleuze, 1969: 302) [*выделено нами – И.Б.*]. Смысл данного высказывания очевиден: если симулякры определяют всю современность, то они должны окончательно погрузить человека в мир самообмана, чувственного восприятия, освободить его от усилий, связанных с решением реальных жизненных проблем, и, соответственно, с ограничениями, налагаемыми моралью и разумом. Фактически же симулякры возвращают человека на биологический уровень, уровень инстинктов, причем уже сегодня современные информационные технологии позволяют предлагать сенсорные заменители, дающие еще большее удовлетворение, чем реальный опыт, что и объясняет так волнующую психологов интернет-зависимость молодых людей, растущую популярность не характерных для человека с устойчивой системой смысложизненных ориентаций развлечений, его полное «раскрепощение» в угоду своим инстинктам. В ближайшей перспективе, как представляется, постоянное противопоставление реального виртуальному, замена накопления (в высшем смысле слова, как сохранения в памяти знаний, опыта, воспоминаний и т.д.) ненасытным потреблением, подмена интереса, порождающего мотив жизнедеятельности, сиюминутным желанием, становясь основой формирования дефицитарного образа жизни, т.е. жизни, ориентированной на снижение уровня напряжения, импульсивное удовлетворение возникающих желаний и гомеостаз (Маслоу/Maslou, 2016), приведет к возникновению метапатологий – ненависти к другим, садизма и жестокости, непризнания законов, цинизма и многого другого, характерных для целого поколения. И тогда все то (в том числе и функциональная неграмотность), что сегодня еще активно обсуждается, ужасает, вызывает протесты в обществе, превратится в норму, признанную официальной наукой.

Отметим, что вышеописанный тип, часто представляемый как единственно возможный вариант развития человека в современных условиях, по всем своим основным характеристикам – свободе от нравственных норм, погруженности в свой собственный мир, нацеленности на реализацию только собственного жизненного проекта, не имеющий реального образования и занимающийся трудом, далеким от интеллектуального, – практически полностью соответствует касте пролов, населявших мир будущего в знаменитом романе-антиутопии Дж. Оруэлла. Как вымышленный, так и реально создаваемый современный прол – это субъект, мечтающий только о том, чтобы «потакать собственным слабостям и эмигрировать из среды, кажущейся ему слишком требовательной» (Панарин/Panarin, 2014: 77), и вряд ли вызывает сомнение, что такой тип человека, не отягощенный моралью, остановится перед чем-то, мешающим реализации его инстинктивных желаний. А это, в свою очередь, означает, что при ориентации нашего общества на воспроизводство такой модели человека, исход столкновения культур и цивилизаций предречен уже сейчас.

В заключение еще раз подчеркнем, что вопрос о том, насколько постепенное изменение самой природы человека, ярко проявляющееся сегодня и в феномене функциональной неграмотности, и в постепенной утрате национально-специфических черт, и в росте неконтролируемой жестокости, проявляемой современными молодыми людьми, и перестройке всей системы жизненных ценностей, является следствием закономерного развития мирового сообщества, остается открытым, а само это явление, как представляется, требует самого пристального внимания ученых.

Литература

- Артемьева Е.Ю. (1980), *Психология субъективной семантики*, Изд-во МГУ, Москва.
- Выготский Л. С. (1984), *Собр. соч.: В 6-ти т. Т. 4. Детская психология* /под ред. Д.Б.Эльконина, Педагогика, Москва. 432 с.
- Маслоу А. (2016), *Мотивация и личность*, Изд-во Питер. 400 с.
- Панарин А. С. (2002), *Глобальное политическое прогнозирование*, Москва: Алгоритм, 352 с.
- Панарин А.С. (2003), *Стратегическая нестабильность в XXI веке*, Алгоритм, Москва. 560 с.
- Панарин А.С. (2014), *Православная цивилизация* / Сост., предисл. В.Н. Расторгуев / Отв. ред. О.В. Платонов, Институт русской цивилизации, Москва. 1248 с.
- Серр М. (2016), *Девочка с пальчик*. Ад Маргинем Пресс, Москва. 72 с.
- Степин В.С. (2006), *Философия науки. Общие проблемы*, Гардарики, Москва. 384 с.
- A nation at risk. National Commission on excellence in education* (1983) // Cargan L., Ballantine J.M., *Reading in sociology, Fourth edition*, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California 1987. P. 179–191.
- Curran J., Renzetti CM. (1987), *Social problems. Society in crisis*, St. Joseph's University; Allyn and Bacon, Inc., Boston–London–Sydney–Toronto. P. 293–298.
- Deleuze G. (1969), *Logique du Sens*, Les Editions de Minuit, Paris. 392 p.
- Kozol J. (1985), *Illiterate America*, Doubleday and Company, New York. P. 8–9, 13–29.
- Russell B. (1968), *The Impact of Science on Society*, AMS PRESS, INC., New York.
- Russell B. (1931), *The scientific outlook*, London.

Издания на электронных носителях и материалы, взятые из Интернета / Izdania na elektronnykh resursakh i materialy, vziaty iz Interneta

Ольга Васильева / Olga Vasilyeva, *Четверть россиян не владеют функциональным чтением / Chetvert' rossiiian ne vladeiut funktsionalnym chteniem* [Электронный ресурс / Elektronnyi resurs] URL: <https://rg.ru/2018/07/30/olga-vasileva-chetvert-rossiiian-ne-vladeiut-funktsionalnym-chteniem.html> (Дата обращения / Data obraschchenia 01.02.2019).

Huntington, S.P., *The Clash of Civilizations?*, "Foreign Affairs", Vol. 72, № 3, Summer 1993, pp. 22–49 [Электронный ресурс] URL: <https://www.foreignaffairs.com/anthol->

[ogies/2015-04-09/clash-civilizations-debate](https://doi.org/10.26907/2015-04-09/clash-civilizations-debate) (Дата обращения / Data obraschenia: 08.02.2019).

Bibliografija po transkripciji

A nation at risk. National Commission on excellence in education (1983) // Cargan L., Ballantine J.M., *Reading in sociology*. Fourth edition. Wadsworth Publishing Company. Belmont, California 1987, p. 179–191.

Artem'eva E.Yu. (1980), *Psihologiya sub'ektivnoj semantiki*, Moskva.

Curran J., Renzetti CM. (1987), *Social problems. Society in crisis*, St. Joseph's University; Allyn and Bacon, Inc., Boston–London–Sydney–Toronto.

Deleuze G. (1969), *Logique du Sens*, Les Editions de Minuit, Paris.

Kozol J. (1985), *Illiterate America*, Doubleday and Company, New York. Maslou A. (2016), *Motivaciya i lichnost'*, St. Petersburg.

Panarin A.S. (2002), *Global'noe politicheskoe prognozirovanie*, Moskva.

Panarin A.S. (2003), *Strategicheskaya nestabil'nost' v XXI veke*, Moskva.

Panarin A.S. (2014), *Pravoslavnaya civilizaciya* / Sost., predisl. V.N. Rastorguev / Otv. red. O.V. Platonov, Moskva.

Russell B. (1968), *The Impact of Science on Society*, AMS PRESS, INC. N.Y.

Russell B. (1931), *The scientific outlook*, London.

Serr M. (2016), *Devochka s pal'chik*, Moskva.

Stepin V.S. (2006), *Filosofiya nauki. Obshchie problem*, Moskva.

Vygotsky L.S. (1984), *Sobr. soch.: V 6-ti t. T. 4. Detskaya psihologiya* / pod red. D.B. El'konina, Moskva.

Abstract

Functional illiteracy as a new form of civilization risk

The article discusses the problem of functional illiteracy as a new form of civilization risk. Careful consideration is given to the links between this characteristic of a modern person and the process of globalization under the influence of which Russian classical school has been transformed totally. Some similarities among today observable personal traits including functional illiteracy as typical characteristics of an average representative of a modern young generation and a model of a future man described in B. Russell's works are analyzed. The results of experimental research, which prove that personality characteristics planned in XX century are becoming a reality, are represented. The author draws an analogy of distinguished features of a human being belonging to the future, which are regarded as the basic ones in a modern society, with the main needs and interests of proles described by G. Orwell in his famous novel. Also the author puts forward some arguments in favour of the existence of causal relationship between a new model of a human being, which is actively pushed forward into the Russian society, and the problem of the clash of civilizations discussed in S.P. Huntington's article and book.

Keywords: functional illiteracy, globalization, type of personality, personal traits, education, a model of future man, civilizations' clash

Streszczenie

Analfabetyzm funkcjonalny jako nowa forma ryzyka cywilizacyjnego

Artykuł poświęcony jest problemowi analfabetyzmu funkcjonalnego, będącego całkowicie nową formą ryzyka cywilizacyjnego. Rozpatrywany jest związek danej charakterystyki współczesnej osobowości jako nowego rodzaju człowieka, kształtowanego dziś przez społeczeństwo i system edukacji, z procesem globalizacji, pod którego wpływem dokonała się całkowita transformacja klasycznej szkoły rosyjskiej. Analizowane są podobieństwa między niektórymi cechami człowieka (w tym także analfabetyzm funkcjonalny) jako typowymi właściwościami statystycznego reprezentanta młodego pokolenia a modelem osobowości przyszłości opisanej w pracach B. Russella. Przytoczono dane badania eksperymentalnego potwierdzające, że przewidywane w połowie XX wieku typy osobowości w chwili obecnej stają się rzeczywistością, a formowane dziś charakterystyki psychologiczne są typowymi cechami proli opisanych w słynnej powieści G. Orwella. Wsuwane są argumenty podtrzymujące punkt widzenia, że istnieje ścisły związek między aktywnie przenikającym w społeczeństwo rosyjskie modelem człowieka i koncepcją zderzenia cywilizacji, zaproponowanej przez S. Huntingtona.

Słowa kluczowe: analfabetyzm funkcjonalny, globalizacja, typ człowieka, charakterystyki osobowości, wykształcenie, model człowieka przyszłości, zderzenie cywilizacji

Gintautas Kundrotas <https://orcid.org/0000-0002-1579-0629>

Vytautas Magnus University
gintasslav@gmail.com

Lina Vizgirdė <https://orcid.org/0000-0001-6913-7089>

Vytautas Magnus University

Компаративный анализ русских и английских сленговых антрополексем

Аннотация

В данной статье проводится сопоставительный анализ русских и английских антрополексем молодёжного сленга. Антрополексемы – это антропоцентрически ориентированные номинации, раскрывающие качественные характеристики человека. Антрополексемы – разнородный, в семантическом плане, фрагмент языкового словаря, отражающий специфику ассоциативного мышления, особенности восприятия окружающего мира, других людей и самого себя. Сопоставительный анализ единиц данной микросистемы в русском и английском молодёжном сленге продемонстрировал целый ряд семантических сходств.

Ключевые слова: антрополексема, сленг, эмоционально-оценочный компонент, мелиоратив, дерогатив, экспрессивный этноним

Введение

Антропоцентризм – тип философского мировоззрения, согласно которому человек является *центром* и целью мироздания, основным субъектом и объектом культуры. Человек, его физиологические, психологические, эмоциональные особенности, специфика сознания и мышления, культура, ценности, межличностные и социальные отношения оказываются в центре трансдисциплинарной науки и таким образом отражают свойственный современности *антропологический дискурс* (англ. *anthropological discourse*) Антропоцентризм – это и один из главных принципов современной лингвистики, *новый объект научного исследования, которой является языковая*

личность и ее „лингвокреативные“ (языкотворческие) способности (англ. *lingvo-creative phenomenon*).

В данной статье будет рассматриваться лексическая микросистема, одна из множества лексических групп языка, которую ввиду ее категориальной принадлежности следует исследовать с антропоцентрических позиций. Данную микросистему и саму по праву можно назвать *антропоцентричной*, поскольку в центре ее семантического поля находится ЧЕЛОВЕК.

Разные авторы, приводят разные определения данной семантической микросистемы и обозначают ее как: *лексико-семантическую группу, лексическую группу, тематическую группу, семантическое (или лексико-семантическое) поле*, а также как *семантическую зону* и т.п. Считаем, что точнее всего было бы назвать эту группу слов *антрополоксическим классом*, единицы которого – *антрополоксемы* т.е., слова характеризующие человека. Следует четко разграничить понятия *антрополоксема* и *антропоним* - имя собственное, называющее человека, но не приписывают ему никаких качеств, которые в данной статье не анализируются.

Возможно, термин *антрополоксема* не является широко распространенным в лексикологических работах, однако именно он показался нам наиболее подходящим и точным для того, чтобы охарактеризовать данную лексическую микросистему.

Антрополоксемы – оригинальный языковой материал, отражающий специфику ассоциативного мышления, *особенности понимания окружающего мира, других людей и самого себя*. Это прагматические единицы, прагматическим компонентом значения можно считать „общую сумму коннотаций“ (т.е. социальная, этическая, эмоциональная, ассоциативная доли, сопровождающие лексическое значение и частично входящие в структуру слова), подобным единицам свойственен *оценивающий компонент*, так выражается основная человеческая склонность – оценивать окружающий мир. *Антрополоксемы* – разнообразный в семантическом плане, фрагмент языкового словаря, раскрывающий черты и характеристики человека: физические и физиологические особенности, черты характера, темперамент, особенности поведения, эмоциональные состояния, образ мышления, мировосприятие, склонности, привычки, социальные функции и т.п. Наиболее удачным представляется такое определение антрополоксемы: „*Антрополоксема – антропоцентрически ориентированная единица, точнее – антропоцентрическая номинация, характеризующая или оценивающая человека (по внешним/внутренним особенностям, поведению, способностям, социальному статусу и т.п.)*“.

Объект исследования: антрополоксемы в русском и английском (британском/американском) молодежном сленге.

Цель исследования: семантико-сопоставительный анализ русских и английских сленговых антрополоксем.

Задачи исследования: рассмотреть русские и английские сленговые антрополоксемы, эксплицировать их значения, проанализировать и сопоставить основные тематические группы и подгруппы, а также центральные семантические компоненты (это структурные элементы смысла, которые еще называются семантическими признаками, дифференциальными элементами, а также фигурами содержания).

Исходя из задач исследования использованы следующие **методы**: компаративный анализ, компонентный анализ, лингвистическое описание: классификация, систематизация, интерпретация и обобщение исследуемого материала.

Сленг – это определенный стиль, в котором находит выражение особое умонастроение, стиль с помощью которого его носители стремятся удовлетворить экспрессивное и необычно поданное выражение мысли. Сленговые выражения представляют собой общепонятные и широко распространенные в разговорной речи образные слова и словосочетания, сознательные отклонения от традиционного языка. «Сленг, как пишет В. А. Хомяков, – это широко распространенная и общепонятная социально-речевая микросистема в просторечии, весьма неоднородная по своему генетическому составу и степени приближения к фамильярно-разговорной речи, с ярко выраженной экспрессивной коннотацией вокабуляра, представляющей часто насмешку над социальными, этическими, языковыми и другими условиями и авторитетами» (Хомяков/Khomyakov, 1971: 181). Оксфордский словарь предлагает следующее определение сленга: “Language of a highly colloquial style, considered as below the level of standard educated speech, and consisting either of new words or of current words employed in some special sense” (Oxford English Dictionary Online). В «Британской энциклопедии» сленг определяется как: “Nonstandard vocabulary composed of words of senses characterized primarily by connotations of extreme informality...” (*Britannica Encyclopædia* 2010).

Сленг пронизан оценочным компонентом и антропоцентричностью, большая часть сленговых слов – это наименования человека или напрямую с жизнью человека связанные реалии окружающего мира, основные сленговые единицы группируются вокруг следующих денотатов (тематические ядра): человек (различные дифференциации по внешним/внутренним характеристикам, социальному положению, увлечениям, национальности и т.д.); чувства, межличностные отношения, материальные ценности, развлечения. Неотъемлемый компонент коннотации молодежного сленга это – экспрессивность и оценочность, как элемент, выражающий субъективную оценку; в семантике подобных единиц, помимо самого денотата, отражается отношение говорящего к нему.

Сленговые антрополоксеммы выполняют следующие *лингвопрагматические функции*:

1. *Номинативная/назывная функция*. Эта общеязыковая функция в сленге характеризуется особой спецификой, поскольку в отдельных случаях сленгизмы заполняют лексемные пустоты – лакуны¹, именующие уникальные официально „непризнанные“ концепты, которые не имеют соответствий в стандартном языке, а связаны с *символическим капиталом* (англ. *symbolic/subcultural capital*)²

¹ Примерами лексических лакун могут быть такие популярные понятия молодежного сленга, как “*catfish*” (someone who pretends to be someone they're not, using social media to create false identities, particularly to pursue deceptive online romances) и “*spoiler*” (someone who reveals a previously unknown aspect of something which you likely would have rather find out on your own, such as a plot of a book, movie, TV program, etc.); данные понятия приходится определять *дескриптивно*, поскольку они не имеют эквивалентов в стандартном языке.

² Культура и ценности какой-либо субкультуры (часто альтернативной).

молодежной культуры и существующих лишь в ценностно-смысловом пространстве молодежного языка (англ. *language space*). Подобные единицы отражают инаковость молодежного мировосприятия, непринужденный взгляд на окружающую реальность. Следует добавить, что номинативная функция сленговых антрополоксем нередко трудно отличима от *инвективной*;

2. *Идентифицирующая* функция, применительно к сленгу эту функцию можно также обозначить как *объединяющую*, поскольку сленговая единица нередко является своеобразным индикатором, сообщающим окружающим, что говорящий причисляет себя к определенной группе или субкультуре;
3. Ей близка *апеллятивная/фатическая* функция – это апелляция к потенциальному собеседнику, «охватывающая постоянно меняющихся ролями 1-ое и 2-ое лицо» (Benveniste, 2006: 77). Сленговые обращения помимо функции *контактоустановления* (ввиду своей оценочности) почти всегда отражают отношения говорящего к собеседнику;
4. *Эмотивная функция* – способность сленговых антрополоксем быть мотивированным экспрессивным стилистическим средством, предназначенным для усиления, выделения, акцентирования высказывания, выражения чувств, эмоций и настроений, наделения высказывания эмоциональной силой, оценивания, достижения образности и создание особого эстетического эффекта, усиления общего впечатления;
5. *Инвективная функция*. Инвектив – это вербальное нарушение этического табу, осуществленное некодифицированными средствами, словесное проявление агрессивного отношения к оппоненту, своего рода «вербальное оружие». Говоря об инвективах и частотности употребления соответствующих формул представителями различных возрастных групп, необходимо отметить факт большей частотности употребления инвективов молодежью. Антропоцентричный инвектив, думается, один из базовых элементов, характеризующих молодежный сленг.
6. *Людическая или игровая функция*. Человеку по природе свойственно игровое начало (это подробно описал Й. Хёйзинг в трактате лат. „*Homo Ludens*“). В сленге отражается врожденное человеческое желание „развлекаться“ англ. „*love of play*“ (Espersen, 1982: 81). Наиболее яркие примеры такой игры – антрополоксеммы принадлежат британскому „*кокни*“ сленгу (англ. *cockney rhyming slang*³).

Сленговые антрополоксеммы. Основные лексико-семантические категории

Сленговые антрополоксеммы различаются по степени эмоционально-экспрессивного наполнения, «диапазон» которых охватывает: безобидный юмор, легкую иронию и чуть уловимый сарказм, едкую язвительность, грубый цинизм, а также откровенную

³ *Cockney rhyming slang* – одна из наиболее оригинальных разновидностей *сленга*, особый тип рифмованного *сленга* в английском языке.

агрессию. Для сленговых единиц характерна широкая палитра эмоциональных оттенков, основной цвет которой – цвет фамильярности.

Фамильярность – особенность сниженного языкового стиля, характеризующего преувеличенной непринужденностью, неуместной развязностью, бесцеремонностью, отсутствием тактичности и несоблюдением этикета. Под фамильярностью можно подразумевать эмоциональный оттенок, первое звено в цепи „*фамильярность*→*небрежность*→*презрение*→*уничтожение*→*оскорбление*“ (градация по усилению негативного эмоционального наполнения). Именно фамильярный оттенок – своеобразный параметр разграничения, очерчивающий стилистические границы сленга. Фамильярные единицы демонстрируют желание создать ощущение непринужденности общения, а также подспудно преуменьшить значение объекта, о котором говорится, нередко это значение – социальное. Ту же тенденцию можно наблюдать и в речи молодежи, когда при обозначении традиционно социально значимых (сакральным) в обществе вещей, используются сленгизмы, к примеру, для обозначения родственных связей (демонстрация независимости от семьи, родителей, своей отдельности, утверждение самости: МАТЬ: *маман, матрёна, маха, махан, мамахен*; ОТЕЦ: *бадинок, ботинок, батон, папахен, папоротник, пахан, предок*; РОДИТЕЛИ: *кости, папаны, предки, родяки, старцы, черепа, шнуры, фауны*; отношений между мужчиной и женщиной (предполагают со стороны говорящего в употреблении подчеркнуто-отстраненную незаинтересованность, неангажированность, неучастие): ЖЕНА, СУПРУГА: *паранджа, швабра*; БЕРЕМЕННАЯ ЖЕНЩИНА: *заряженная, женщина с бемолем*; РЕБЁНОК (обуза, своего рода физиологема, воспринимаемая с точки зрения физиологических потребностей и проявлений): *грызун, киндер-сюрприз, пиплёнок, пукёныш, спиногрыз, шнурёнок, бобер*; в английском сленге: *baggage* (партнерша с ребенком), *dead beat mother/dad* (безответственная мать/отец), *broffessional=brother professional* (кровный брат), единицы *кокни* сленга: *skin and blister = sister* (сестра); *trouble and strife = wife* (жена) и т.п.

Есть в молодежном сленге и часть лексем, которые (по сравнению с образными сленговыми единицами) можно обозначить как относительно нейтральные, а точнее, *фамильярно-нейтральные*, характеризующие человека без чрезмерной экспрессивизации (англ. *expressivization*). Так, в русском сленге слово „*чувак*“, а в английском сленге слово „*bro*“ имеют обобщенную положительную модальность и используются среди представителей мужского пола для поддержания чувства общности (англ. *fellowship/fraternity*). В подобном значении используются и следующие сленгизмы: *братан, пацан, чел, кадр* и т.д.; в английском сленге: *dude, josser, bugger, bod, bloke, bud/buddy, homie, sod, shaver, kid, fella/fellow, feller, chap/chappy, chum, mucker, laddie/lad* и т.п. Все выше перечисленные антрополоксеммы в общем смысле означают: друг, приятель, с их помощью устанавливается контакт, подобные слова выполняют также *апелятивную функцию*. Далееб сленговые единицы, относительно нейтрально характеризующие представительниц женского пола в английском языке: *chick, twist, lass, fem, hen* (общее значение – девушка). Данные антропоцентрические наименования (дублиеты стандартных единиц) обладают относительно нейтральной модальностью. Подобные единицы поддерживают свойственный разговорному

стилю языка колорит, складывающийся из следующих характеристик: непринужденность, спонтанность, простота, конкретность и т.д.

Психологи подчеркивают, что ни одна из социальных групп (даже *маргинальные*, окраинные, девиантные *социальные группы*) не могут похвастаться такой «мастерской» способностью намеренно наносить оскорбления, как это делают подростки. Таким образом, одну из крупнейших групп сленговых антрополоксем составляют единицы с *отрицательной модальностью*, это унижающие и оскорбляющие номинации. В подобных лексемах преобладает отрицательно-оценочный компонент, например: *долбак* или *лохмандей* (общее негативное наименование человека); *douchebag, dutchbag* (неприятный человек); Подобные единицы (подкрепленные определенной интонацией) приобретают дополнительную экспрессивность и в таких случаях воспринимаются как ругательства.

Сленговую микросистему, которую составляют *наименования человека с отрицательной модальностью*, можно разделить на два семантических блока: негативные наименования человека по особенностям характера и негативные наименования человека по особенностям внешности. Обширную, отчетливо выделяющуюся, *семантическую группу* в молодежном сленге образуют лексемы, описывающие внутренние качества человека: психофизические, психологические, эмоциональные, психоэмоциональные качества (особенности характера, темперамента, способности, убеждения, ценности), например: *тормоз, тупорез* (медленный, нерасторопный человек), *гандила, утюг* (неприятный, вредный человек), *калич* (неуклюжий, неумелый человек, от слова «калека»), *вастокат* (лентяй), *жлоб, жмот, жмудик, гомзила, жидомор, жила* (жадный человек, скряга), *ваниль* (чувствительный, ранимый человек) и т.п.; в английском сленге: *buzzcrusher, killjoy, party pooper* (зануда, брюзга), *chatterbox/gasbag* (болтун, пустомеля), *apple polisher* (подхалим, любитель выслужиться), *blatherskite, blowhard* (хвастун), *bench-warmer* (безвольный человек, бесхарактерный человек), *couch potato, goldbrick* (бездельник, лентяй), *clam* (молчун), *fuser* (манипулятор), *gannet* (прожора). Большинство вышеперечисленных единиц косвенно высмеивают такие человеческие пороки, как: подлость, коварность, лживость; порицается и чрезмерная болтливость, к примеру: *свистун, грузло, гонщик, бесогон* и т.д. (общее значение болтун, врун, обманщик); в английском языке, единицы, характеризующие лгуна часты в сочетаниях с компонентом *mouth*, это такие сленгизмы-композиции, как: *bigmouth, loudmouth, badmouth, blabbermouth, motormouth* и т.д.

Широкие синонимические ряды составляют сленгизмы, объединенные семей ДУРАК, к примеру: *гриб, додик, канистра, лайнер, лопух, лупень, лымарь, олень, мукомол, кулёк*; среди сленгизмов, указывающих на умственные способности человека, следует выделить слово *варщик* со значением (умный человек, образованное от сленгизма «варить» (думать, соображать); в английском сленге: *dufus/duffus, dub, dolt, nitwit, nig-nog, berk, gobdaw, goof, duffer, dipstick, dummy, clot/clotpole, prick, sap, sawney, plonker, pillock, stupe, twit, wazsock, dork, dink, bozo, drip, dimbulb, lunk, lamebrain, putz* и т.п. (все вышеперечисленные единицы в общем смысле означают: балбес, болван, глупец, дурень, остолоп, простофиля, тупица, недотёпа). К русским

сленгизмам, объединенным ядерной семьей ДУРАК, можно причислить и *одно из самых употребительных молодежью слов – лох*, варианты *лошара, лохмандей* (наивный, простодушный, доверчивый человек).

Отдельные единицы этой группы мотивированны медицинской терминологией, к примеру, такие распространенные в молодежной речи *инвективы*, как *даун* (синдром Дауна, форма слабоумия), *дебил* (человек с слабой степенью умственной отсталости), *менингит* (воспаление оболочек головного мозга), *дегенерат* (человек с признаками физического или психического вырождения); в английском сленге *imbecile* („человек со средней степенью умственного недоразвития“); данные *лексе-мы* отражают *намерение* говорящего *подчеркнуть* бесхарактерность или беспомощность другого человека. В английском сленге, сочетания с центральной лексемой *head* составляют широкое деривационное гнездо антрополоксем, характеризующих умственные способности человека: *bonehead, conehead, fathead, meathead, airhead, beef-head, buffalo head, lunkhead, knucklehead, muttonhead, mush-head, flat-head, chucklehead, chowderhead* и т.д. Э. Партридж считал, что синонимическая множественность сленгизмов вовсе не отрицает их выразительности: «*Slang is also noted for its artistic possibilities and for the abundance of its synonyms... The primary necessities of life, the commonest actions and functions, the most useful objects, the most useful or the most secret parts of the body, the most frequently occurring adjectives – these have veritable synonyms of their own in cant, in slang, and in colloquialism... In the three most copious bodies of slang – the French, the English, and the American – the relevant synonyms are no less picturesque than they are numerous*» (Partridge, 2015: 29).

Вторую крупную группу единиц молодежного сленга составляют антрополоксем-ы негативно характеризующие человека по внешним данным (антропоморфным характеристикам). Подобные единицы почти всегда семантически мотивированы физическими признаками, ими акцентируется то или иное качество внешности, ее недостатки. Можно утверждать, что любой отличительный признак или недостаток внешности обязательно найдет отражение в сленговой антрополоксеме. В подобных случаях единица мотивирована *коннотативной семьей* (эта сема необязательно доминирующая, но она входит в семантическое наполнение лексемы, как ассоциативный компонент, помогающий эксплицировать значение), к примеру: *мухотром, широкий пробор* (лысый человек), *обсос, лапуша* (человек высокого роста), *бройлер, барбос, глобус* (полный человек) и т.д.; в английском сленге: *fatso, jelly-belly, whelaphat, chawner* (полный человек); *chopstic, AIDs case, string-bean* (худощавый человек) и т.п.

Другую группу антрополоксем, часто также принадлежащих к сфере отрицательной номинации, составляют единицы, характеризующие человека по его (часто инаковому или маргинальному) поведению, привычкам, образу жизни, к примеру: *голошмяк* (бездомный); *бухарик, глюколов, изюм, промокашка, плинтус, синегал, синюга, синька, синяк, синий* (алкоголик); *нарком, нюх, торчек, зеленый* (наркоман), народная шутка „*синий зелёному не товарищ*“ (в значении алкоголик наркоману) и т.п.; в английском сленге: *party animal/girl* (завсегдатай вечеринок); *stoner* (люби-

тель марихуаны); *head-banger* (любитель тяжелого рока); *Bible-basher/Bible-pounder/Bible-thumper/Bible puncher/Bible-beater* (религиозный человек, в данном случае религиозный фанатик), единицы кокни сленга: *battle cruiser = boozier* (пьяница); *tea leaf = theaf* (вор) и т.д. Наименования указывающие на профессиональную деятельность, социальный статус, к примеру: *филолох, филолух* (студент филологического факультета), *говорун* (лектор), *быкан* (декан), *препак* (преподаватель), *читы* (учителя), *работник органов* (женский врач) и т.д.; в английском сленге: *fresher/freshman/frosh* (студент первого курса), *sophomore* (студент второго курса), *eduhater* (преподаватель, который не любит свою профессию), *toy cop* (школьный охранник); *FBI = female body inspector* (женский врач). Особого внимания в русском и английском молодежном сленге удостоились представители органов полиции, к примеру: *власть, гадмен, жаба, забрала (забрало), козлогвар-деец, крокодил, мент, ментозавр, ментозаврик, ментура, мильтон, мусор, мусоргский, мусорок, полис, помидор, свисток, собачник, стервятник, хомут, хомутьё, цветной, шакал, стервятник, шмонало*; в английском сленге: *blue boy/boys in blue, hot boys, bacon, pigs, cherry toppers/cherry tops/cherries, donut patrol, booby, busybodies (bizzies), one time*⁴ и т.д.

В отдельную группу можно выделить сленговые антрополоксемы указывающие национальную (этническую) принадлежность. Часто ими акцентируются внешняя или внутренняя инаковость (внешность, поведение, мировосприятие), выражается *нейпоративное* отстранение говорящего, их обозначают и как *экзоэтнонимы/этнофолизмы* (англ. *ethnophaulism*) иначе *экспресивные этнонимы*, обладающие негативной, уничижительной коннотацией, к примеру: *хачик, чебурек, чернослив, лохидзе* (лицо кавказской национальности), *гуталин, негатив, сажка, уголёк, чугун, копченный* (африканец), *урук, халат* (представитель народностей Средней Азии), *стейс, штатник, юс* (американец).

Следует отметить, что этнонимы в сленге представлены недетализированно, в обобщенном смысле, к примеру: *бабай, кебаб* (любой человек со смуглой кожей). В английском сленге: *eyetie/eyti/eyeti*⁵, *dago, goombah, greaseball, wog, wop* (итальянец); *frog, frenchie* (француз); *dothead, curry muncher, boombai* (индус); единица кокни сленга *septic tank = yank* (американец); *chink, panface/panhead, fishhead, slothead, buddhahead, zipperhead, bug-eater, slant, table face* (азиат) – при наименовании человека с азиатским типом внешности становится важен (активен) понятийный компонент „*head*“, своеобразная попытка подчеркнуть специфичность азиатской внешности. Широкие синонимические ряды образуют единицы для обозначения темнокожего человека, к примеру: *africoon, blackie, darkie, bootlip, brillohead, burrhead, ebony, coco, shine, congoid, negroid/groid, jigaboo/jigga* и т.д. *Этнофолизмы* составляют множественные семантические ряды в сленге обоих языков (что обусловлено культурным и этническим разнообразием обоих стран).

⁴ Коннотация: “One looks at the police one time, so not to attract attention” (Urban Dictionary).

⁵ Этимология: от слова „*italian*” (Urban Dictionary).

Негативно коннотированные антрополоксемы в молодежном сленге представлены широкой тематической группой, семантическую оппозицию им составляют единицы с *положительной модальностью*, которые в большинстве случаев группируются вокруг семы ДРУЖБА, «СВОЙСКОСТЬ», к примеру: *друган, дружбан, другалик, кореш, братан* (друг); *приколист, стебок, оттяжник, козамёт* (хохмач, весельчак); в английском сленге: *homie/homeboy, boo*, единица *кокни* сленга *china plate = mate* (лучший друг); *cutie pie, circake* (приятный, общительный человек), *a-lister* (лидер среди ровесников) и т.д.; в лексическом сегменте с положительной модальностью также активизируется *коннотативная сема* КРАСОТА, отражающая личностное эмоциональное отношение говорящего, к примеру: *dreamboat, eye candy, looker, stunner* (привлекательный человек); *dish, knockout, arm candy* (привлекательная девушка), английская молодежь склонна оценивать красоту по десятибалльной шкале, к примеру: *ten/perfect ten, dime/dime peace* (привлекательная девушка).

К положительно коннотированным сленговым номинациям, можно причислить и единицы обозначающие авторитет, важную особу, те же лексемы используются для характеристики лидера молодежной группы (структура молодежной *группы имеет свою специфическую иерархию*).

Лидера молодежной группы характеризуют лексемы с основным компонентом содержания ГЛАВНЫЙ, ВЛИЯТЕЛЬНЫЙ, возможные вторичные узуальные коннотонимы УШЛЫЙ, ХВАТКИЙ, к примеру: *альфач, крутарь, пахан, важняк, шустряк, шустрик* и т.п.; в английском сленге, подобные номинации часто представлены как двусоставные сочетания, сленгизмы-композицы, с прилагательным „big“ или „top“, к примеру: *big shot, big wheel, bigwig, big gun, big cheese, big fart big dog; top dog, top banana* и т.д. Семантическую оппозицию им составляют лексемы с семой СЛАБЫЙ, к примеру: *лох, дух, подсос, жертва, шестерка* и т.д. (общий смысл: *забитый, запуганный или крайне робкий человек*). Часть единиц данного сегмента, отражающая и стратификацию молодежной группы, как в русском так и в английском языках перенята из лексикона маргинальных, девиантных групп и таким образом косвенно демонстрирует отрицательную ценностную ориентацию молодежи.

Сленговые антрополоксемы адаптируются и к электронному общению (англ. *texting language*), „*телеграфному стилю*“, которым характеризуется молодежная речь. В *поликодированном, креолизированном* тексте, в окружении *параграфических, иконических* элементов, антрополоксемы нередко становятся упрощенными конструкциями, буквенно-слоговыми или буквенно-числовыми акронимами, к примеру: *ЛП/ЛД* – (лучшая подруга, лучший друг); *ССЗБ* – *сокращение* от «сам себе злобный Буратино» (сам себе враг), *7я* (семья) и т.п.; в английском сленге: *BF = boyfriend/best friend* (лучший друг); *BBW = big beautiful woman* (привлекательная полная женщина); *OL = old lady* (пожилая женщина), *OM = old man* (отец, муж или друг); *POTATO = person over thirty acting twenty one* (незрелая личность); *VGN = vegan/vegetarian* (веган или вегетарианец), *d00d = dude* (парень); *M8 = mate* (приятель) и т.д.

Сленговые антрополоксемы можно было разделить на *дерогативы* – слова с негативной оценкой, выражающие уничижение, презрение и *мелиоративы* – слова с положительно-оценочным значением, но они слишком семантически подвижны,

гибки и емки (амбивалентны) для подобной градации, поскольку контекст использования может придавать им любой оттенок значения, к примеру: *борода, ботан, ботаник, букварь, череп, пахарь*; в английском сленге: *egghead, brainiac, nerd, geek, digithead, floppydisk* в зависимости от ситуации и ценностных установок говорящего, могут обозначать либо прилежного ученика, интеллектуала, либо «книжную крысу», зануду (которому в английском молодежном сленге противопоставлен «нормальный» человек – “*normie*”).

В сленговых антрополексемах помимо *номинативного значения* всегда присутствует *эмоционально-оценочный* компонент (который часто выражается не как логическое суждение, а как чувства, эмоции, ощущения говорящего), эмоционально-оценочный компонент⁶ тесно связан с ассоциативным компонентом, часто в содержании сленговой антрополексемы основное значение обуславливает и имплицитно узуальное, к примеру: *донор* (мотоциклист) или англ. *cowboy* – лихой водитель (ассоциация по функции), *turbinator* – идул (ассоциация по внешнему признаку); подобные, *узуальные* смыслы отражают стремление к семантической «объемности» и образности в языке.

Гендерно маркированные антрополексемы сленга. Основные семантические поля. Деривационные особенности

Во второй части статьи мы хотели бы рассмотреть семантическое поле сленговых антрополексем, связанные с категориями *феминности* и *маскулинности*, единицы, группирующиеся вокруг семы ПОЛ, лат. „SEXUS“ или английский концепт „*gender*“ – это несколько более широкое понятие, охватывающее не только биологический, но и социально-культурный пол, связанный с особенностями характера, внешностью, типом поведения, способностями, увлечениями, манерами и другими особенностями (гендерными категориями), которые ожидаются от представителей того или иного пола. Таким образом, компоненты данной семантической категории группируются вокруг двух *идентифицирующих сем* МУЖЧИНА ЖЕНЩИНА, а также имплицитно гендерные стереотипы (различные психологические и социальные особенности), связанные с представителями того или иного пола.

Феминные антрополексемы молодежного сленга

Свойственное молодежи *образно-ассоциативное мышление*⁷, широкое, гибкое живое воображение способствуют умению „наслаивать“ разные концепты, нередко, сленгизмы демонстрируют оригинальные многоступенчатые смысловые трансформации. *Метафоризация* и *метонимизация* – наиболее продуктивные

⁶ По иному, *эмоциональная коннотация*, которую Дж. Лич обозначил как “паразитарную семантическую категорию”, несуществующую отдельно, а лишь в составе основной смысловой категории (Leech, 1990: 117).

⁷ Напрямую связанное с эмоциями, воспоминаниями.

процессы *семантической деривации* сленга (метафорические импульсы связаны в подсознательном, ассоциативном поле, полем *когниций*). Это четко демонстрируют сленговые номинации представительниц прекрасного пола, среди которых доминируют *зооморфные* и *орнитоморфные* метафоры. В своих переносных значениях *зооморфизмы* и антропоцентрично используемые *орнитонимы* обладают как идентифицирующими, так и дополнительными дескриптивными/описательными семами. Эти образные антрополексемы выражают эмотивное, *оценочное*, ассоциативное отношение говорящего; примеры таких антрополексем: *цыпа, телка/телочка/гопотелка, киса, кыса, коза, дичь* (девушка), *медуза* (плохо сложенная девушка); *бабуин, бычица* (зрелая женщина) и т.д.; в английском сленге: *bird, chicken/chick, fish* (молодая женщина); *spring chicken* (наивная девушка); *pigeon, mudduck, sea donkey, prawn⁸, frogga, grizzly chicken* (непривлекательная девушка); *beached whale, buffalo, buffalo/buff chick* (полная девушка); *queen bee* (девушка лидер); *fox, pussycat* (привлекательная девушка) и т.д.

Не менее активна в женских номинациях, модель метафорического переноса *артефакт* > *человек* (своеобразное «овеществление», которое порождает обезличение, отрицание личностных качеств, деперсонификацию субъекта, выражают настроение потребительства), примеры таких антрополексем: *метелка, клюха, вешалка, указка, доска, швабра* (худая девушка) и т.д.; в английском сленге: *doll, dish, dime, full/complete package* (привлекательная девушка) и т.п. Как видно из вышеприведенных примеров, для метафорической трансформации зачастую используется нейтральная лексика, в своем непосредственном первичном значении называющая бытовые, тривиальные, обиходные вещи; это подвижные, гибкие, простые категории, формирующие антрополексемную метафору на «среднем» уровне абстракции; после процесса метафоризации лексемы, как правило, сохраняют некоторые подсмыслы (*ассоциативные/квалификативные семы*), к примеру: *жвачка* (девушка легкого поведения), ассоциативная сема – „потребление→использованность“.

С. Флекснер, описывая *сленговые метафоры*, отмечает, что в большинстве случаев они основываются на восприятии пяти органов чувств, отсюда и интенсивное использование „пищевых названий“: продукты, их форма, вкус, запах, цвет породили множество сленговых метафор. Тем не менее, подчеркивает Флекснер, „*When a good egg brings home the bacon to his honey, or when a string bean of a sugar daddy takes his piece of barbecue out to get fried with his hard-earned kale, food images have gone a long way from the farm, kitchen, and table*“ (Flexner, 1982: 27). Использование «пищевых названий» наблюдается и среди сленговых антрополексем, к примеру: *кекс, крендель, перец* (парень), *чебурек* (простак), *вафля* (нерешительный, мягкотелый человек), *пряник* (*человек с завышенной самооценкой, котлета* (девушка) и т.д.; в английском сленге: *donut, burger, cheeseball* (kvailys); *beefcake* (человек спортивного телосложения); *pizza-face* (прыщавый человек); *cookie, cracker, candy* (очарователь-

⁸ Этимология: *describes a girl that has a beautiful body, but an ugly face, when you eat a prawn, you eat the body and throw away the head* (The Online Slang Dictionary).

ная девушка), *cheesecake* (полуголая девушка); *tomato/hot tomato* (привлекательная женщина) и т.д. «Метафорическое сопоставление объектов и субъектов создает контрастность, которая в свою очередь, обуславливает языковую экспрессию» (de Saussure, 2006: 38).

Продуктивен в сленговых антрополоксемах и прием метонимического переноса. *Метонимия* – перенос основывающийся на логических связях между объектами (пространственных, ассоциативных, семантических, причинно – следственных, связи «части-целого» и т.п.), к примеру: *тело, шкура* (девушка легкого поведения); в английском сленге: *skirt/bit of skirt, bit of skin* (женщина), *ankle* (назойливая женщина), *tail* (привлекательная женщина) и т.п. В отличие от метафоры, которая является своеобразным „*краткое сравнение*“, метонимию можно обозначить как „*краткое описание*“ (Садр/Sadr, 2011). Следует добавить, что такие образные средства языка, как метафора, метонимия, синекдоха, литота, эвфемизм, в сленге не преследуют никаких других целей, кроме стремления к экспрессии. Г. Честертон утверждал „*All slang is metaphor...*“⁹ (*Весь сленг является метафорой*), однако С. Флекснер уточнял, что было бы ошибочно, считать весь сленг метафоричным, однако подтверждал, что выразительная метафора действительно чаще других явлений встречается в системе сленга (Flexner, 1982: 17).

Антрополоксемы молодежного сленга косвенно раскрывают и приписываемые женщине *гендерные стереотипы*¹⁰: женщина нередко характеризуется как объект для удовлетворения чувств/инстинктов, в номинациях акцентируется ее телесность, эстетизируется ее внешность, важной становится градация по возрасту, в отдельных случаях женщине приписывается статус жертвы и т.п. Женские номинации с положительной модальностью в молодежном сленге чаще всего группируются вокруг семы КРАСОТА, ФИЗИЧЕСКАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ: *волнуха, бомба, фитоняша* и т.д.; в английском сленге: *stunner, looker, eye-candy, fit, amber, Bottle Blond Bimbo, babeinator* и т.п. (общее значение привлекательная девушка).

Часть сленговых женских номинаций, имеет имплицитное значение ВОЗРАСТ: в русском сленге: *бабуин, бычица, бабелл, бабёха, бабон* (зрелая женщина); в английском сленге: *biscuit, jailbait* (несовершеннолетняя девушка, за связь с которой можно оказаться за решеткой); единица *кокни* сленга *cuddle and kiss – miss, filly, bittie* (юная девушка); обширные синонимические ряды составляют достаточно вульгарные: *hot mama/mom/ma, yummy yummy, cougar, puma* (общий смысл которых «сексуально привлекательная женщина старшего возраста»). Множественность сленговых номинаций женщин обусловлена отношением молодых людей к слабому полу (естественными, прагматическими интересами), это отношение и формирует

⁹ Продолжение цитаты: “...and all metaphor is a poetry” Г. Честертон (цит. по Николенко/Nikolenko, 2007: 252).

¹⁰ Гендерные стереотипы – традиционное, схематизированное, упрощенное, отчасти догматическое понимание роли мужчины и женщины в обществе.

содержание семантического поля ЖЕНЩИНА, составляющие данного сегмента репрезентируют множество отдельных, специфических признаков, связанных с ЖЕНСКОСТЬЮ в молодежном понимании, к примеру, в сленге практически не встречается наименований женщин-матерей или женщин пожилого возраста, отмечено лишь несколько негативно коннотированных примеров: *бабуляж* (пожилая женщина); в английском сленге: *baggage* (партнерша с ребенком); *old bag, pigmeat* (пожилая женщина); однако широкие синонимические ряды составляют единицы, подчеркивающие внешность молодой женщины, женскую телесность, а также нередко ее истинную или мнимую фривольность, „доступность“.

Большая часть молодежных сленгизмов – это единицы с эротическими коннотациями, со скрытой эротической мотивацией. Антрополоксемы, акцентирующие женскую сексуальность, часто косвенно намекают на плохую репутацию (англ. сленговое понятие „*bad/bum rap*“), к примеру: *шлюпка, щелка, защелка, соска, дыра, жвачка, мочалка* (девушка легкого поведения) и т.д.; в английском сленге: *gold-digger, barracuda* (охотница на богатых мужчин – богатых мужчин, которые на сленге звучат как „*sugar daddies*“), *vixen, whooty, fox* (соблазнительница), циничные: *sidechick, bench-warmer* („запасная“ партнерша, в русском сленге «запаска», «запчасть»), вульгарные: *broad, easy/easy lay, local bike, village bicycle* (девушка легкого поведения) и т.п. В молодежном сленге также отрицательно коннотируется «порядочность», к примеру: *витамин «Ц», Клара Целкин, цилиндр необкатанный* (девственница). Большинство данных антрополоксем своим грубым и слишком резким выражением мысли и эмоций способствует развитию циничного взгляда на мир, вызывают вульгарные натуралистические ассоциации. Составляющие семантического поля, которое может быть обозначено как „моральные качества женщины“, в сленге обоих языков изображаются со знаком минус. Можно предположить, что использованием подобных лексем молодые люди пытаются компенсировать жизненную неопытность и поднять маскулинный статус в глазах ровесников.

Таким образом, большая часть сленговых антрополоксем, называющих женщину, принадлежат таким семантическим сферам, как внешность, возраст, (а)моральный облик, а также взаимоотношения полов (тема чувственности и телесности в сленге вовсе не случайна, поскольку является важной составляющей молодежного мировосприятия). В номинациях старательно подчеркивается биологическое начало женщины (проводятся метафорические параллели с миром животных), выражается потребительское отношение к женщине (представительницы прекрасного пола сравниваются с предметами окружающего мира), отражается холодное, отдаленное отношение к женскому полу, выражается минимум благосклонности, расположенности и намеков на симпатию. Сленговым антрополоксемам характеризующим женщину свойственна специфическая импликатура¹¹, косвенно выражающая самые разнообразные эмоциональные-экспрессивные, эстетические и этические оценки.

¹¹ Импликатура – смыслы пропозиции, находящиеся за пределами прямого значения.

Исходя из приведенных выше утверждений, можно сделать вывод, что как в русском, так и в английском молодежном сленге центральная роль отводится мужскому типу мировосприятия (принижающему женский пол). Подобный тип мировосприятия называется *андроцентричным*. С другой стороны, в последнее время, в сленге наблюдается тенденция к „*феминизации*“. Профессор С. Талиамонте считает, что в современном языке имеет место феномен «*девичьего новояза*» (Tagliamonte, 2016: 67), его примерами могут быть такие единицы как: *tuffin*, *lollipop/lollypop* (привлекательный юноша), *lollipopalooza* (группа привлекательных молодых людей), *chicken head* (некрасивая девочка); в русском сленге: *няша*, *няшка*, *няшечка*, *няш-мяш*, *няха*, *няка*, *мяка* (приятный человек), *фитоняшка* (*девушка, следящая за своей фигурой*) и т.п.

Маскулинные антрополексемы молодежного сленга

Гендерные стереотипы, связанные с мужчинами, наделяют их следующими качествами: силой, доминированием, потребностью в женской сексуальности, брутальностью, в отдельных случаях агрессивностью. Данные, составляющие МУЖЕСТВЕННОСТЬ, находят достаточно утрированное отражение в молодежном сленге, где мужчины оказываются в плену гиперболизированного образа. Среди сленговых антрополексем, характеризующих мужчину, вновь наблюдается продуктивность *зооморфизмов* – акцентирующих биологическое начало мужчины, к примеру: *гамадрил*, *бабуин* (брутальный мужчина), *бобер* (богатый мужчина); в английском сленге: *tiger*, *bull*, *wolf*, *mandrill* (брутальный мужчина); *buff*, *beef* (спортивный мужчина); *rhino* (зрелый мужчина, любитель молодых девушек) и т.п. В мужских антрополексемах с положительной модальностью также, как и в женских, активна сема ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ, к примеру: *dreambout*, *studmuffin*, *himbo*, *McDreamy* (общее значение – красивый мужчина) и т.д. Если неотъемлемая часть женской привлекательности в молодежном сленге связана с эротичностью, то мужская привлекательность соотносится с физической силой, спортивностью, к примеру: *hunk*, *macho*, *machoman*, *stud*, *diesel* (привлекательный спортивный мужчина) и т.п. Следует отметить, что в русском сленге антрополексемы, характеризующие спортивного, атлетичного мужчину, такие как: *бивень*, *брусок*, *дутыш*, *кач*, *квадрат*, *мясо*, *пельмень*, *пузырь*, *рама* и т.п. имеют отрицательные коннотации, связанные с глупостью и толстокожестью.

В мужских антрополексемах доминируют семантические компоненты, связанные с предельной, гегемонной маскулинностью. В сленговой „*формуле маскулинизма*“ важны следующие составляющие: динамичное, необузданное мужское начало, агрессия, успех у женщин и половая активность (взаимоотношения полов, поиск партнера, которые в речи молодежи обозначается понятием англ. *girlology/guyology* – «наука» привлечения противоположного пола), к примеру: *бабмист*, *бабоукладчик*, *вездыхаль*, *клей*, *гребень* и т.д.; в английском сленге: *babe-magnet*, *lady-killer*, *tomcat*, *tough cat*, *cat/catman*, *animal*, *player* (общее значение – ловелас, сердцеед, любимец женщин; дополнительные коннотации: коварство, фальшь, обман) и т.д.

Обобщение

Молодежный сленг пронизан антропоцентричностью, большая часть сленговых единиц это наименования человека (различные дифференциации по его внешним и внутренним признакам, социальному положению, увлечениям, национальности и т.п.). Одну из крупнейших групп сленговых антрополексем составляют единицы с *отрицательной оценочной модальностью* их относительно можно разделить на несколько семантических блоков: негативные характеристики человека по чертам характера; антрополексемы семантически мотивированные физическими признаками; негативные наименования связанные с образом жизни, профессиональной деятельностью, социальным статусом.

Оппозицию вышеописанной группе, составляют лексемы с *положительным компонентом значения*, в данном лексическом сегменте активизируется *коннотационная сема* КРАСОТА (отражающая личностное, эмоциональное отношение говорящего). К сленговым антропоцентрическим наименованиям с положительной коннотацией, также можно отнести единицы, характеризующие лидера. Часть данного сегмента, в обоих языках, перенята из лексикона маргинальных групп и косвенно демонстрирует негативную ценностную ориентацию.

Часть сленговых антрополексем представляют собою гендерно маркированные единицы, в значении которых имплицирована сема рода, а также стереотипы, связанные с представителем того или иного пола. *Сленговые антрополексемы* обоих языков характеризуют женщину как объект чувственного наслаждения, акцентируют ее телесность, истинная или мнимую „доступность“. Компоненты семантического поля, которое можно обозначить как „*моральный облик женщины*“, изображаются со знаком минус. Женские наименования с *положительной модальностью* в молодежном сленге группируются вокруг *денотативных признаков* – КРАСОТА, ФИЗИЧЕСКАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ. В мужских антрополексемах доминируют семантические компоненты, связанные с предельной маскулинностью, в них акцентируется динамичное мужское начало, агрессивность, успех у женщин, половая активность.

Выводы

Антропоцентрическая ориентация свойственна человеку как таковому, в особенности молодым людям, именно поэтому семантическая группа „*Человек*“ в сленге молодежи репрезентированна достаточно подробно. Семантический анализ единиц данной микросистемы в русском и английском сленге продемонстрировал ряд сходств и общий взгляд (в большинстве случаев поверхностный) на человека. Среди антрополексем с отрицательной и положительной коннотацией наблюдается асимметрия, отчасти эту асимметрию может обозначить и как *аксиологическую*, отражающую общий негативный взгляд на человека (в сленге часты антрополексемы отрицающие такие достоинства, как интеллект, индивидуальность, порядочность); положительные компоненты содержания обычно связаны лишь с физической привлекательностью.

Литература

Benveniste E. (2006), *Origines de la formation des noms en indo-europeens*, Adrien Maisonneuve, Paris.

Britannica Encyclopædia (2010), <https://www.britannica.com/>.

de Saussure F. (2006), *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris.

Flexner S. (1982), *Listening to America: An Illustrated History of Words and Phrases from Our Lovely and Splendid Past*, Simon and Schuster, New York.

Leech G. (1990), *Semantics. The study of meaning*, Penguin books, London.

Oxford English Dictionary Online, <https://en.oxforddictionaries.com/>.

Partridge E. (2015), *Slang To-Day and Yesterday*, Routledge, New York.

Tagliamonte S. (2016), *Teen Talk: The Language of Adolescents*, Cambridge University Press, Cambridge.

Николенко А. (2007), *Лексикологія англійської мови – теорія і практика*. Вінниця: Нова Книга.

Садр М. (2011), *Семантический способ словообразования (на материале произведений А. П. Чехова)*: (см. 2017-02-17), <http://forum.aspu.ru/viewtopic>)

Хомяков В.А. (1971), *Введение в изучение сленга – основного компонента английского просторечия*. Вологда: М. П. Вологодского гос. пед. Ин-та.

Bibliografia po transkrypcji

Benveniste E. (2006), *Origines de la formation des noms en indo-europeens*, Adrien Maisonneuve, Paris.

Britannica Encyclopædia (2010), <https://www.britannica.com/>.

de Saussure F. (2006), *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris.

Flexner S. (1982), *Listening to America: An Illustrated History of Words and Phrases from Our Lovely and Splendid Past*, Simon and Schuster, New York.

Leech G. (1990), *Semantics. The study of meaning*, Penguin books, London.

Nikolenko A. (2007), *Leksikologiya anglijskoyi movi – teoriya i praktika*, Binnicya: Nova Kniga.

Oxford English Dictionary Online, <https://en.oxforddictionaries.com/>.

Partridge E. (2015), *Slang To-Day and Yesterday*, Routledge, New York.

Sadr M. (2011), *Semanticheskij sposob slovoobrazovaniya (na materiale proizvedenij A.P. Chehova)*: (sm. 2017-02-17), <http://forum.aspu.ru/viewtopic>.

Tagliamonte S. (2016), *Teen Talk: The Language of Adolescents*, Cambridge University Press, Cambridge.

Abstract

Comparative componential analysis of anthropolexemes in Russian and English youth slang

This article is focusing on comparative componential analysis of anthropolexemes in Russian and English youth slang. Anthropolexeme is a primarily anthropocentrically oriented unit, characterizing or evaluating a person according to his physical characteristics, character's, behavioral peculiarities, abilities and inclinations, social functions, etc. In the first part of the study, we would like to look at one of the largest group of anthropolexemes which consists of units with negative evaluative modalities (derogatives). Another group of anthropolexemes in the youth slang consists of lexical units with a positive meaning component (melioratives), which usually reflects the speaker's personal, emotional attitude towards the subject. In the second part of the study, we would like to observe one of the widest slang anthropolexeme's semantic fields GENDER. One can conclude that male gender and their type of worldview play the central role in Russian and English youth slang. A discourse with such a worldview is called androcentric. The semantic analysis of the units of this thematic group in Russian and English youth slang has shown a number of similarities, dominated by the general attitude (mostly superficial) to human personality. Asymmetry is observed among the derogatives and melioratives of the youth language; this asymmetry can be partially defined as axiological.

Keywords: anthropolexeme, slang, derogatives, melioratives, expressive ethnonym

Streszczenie

Analiza porównawcza rosyjskich i angielskich antropoleksemów slangowych

Artykuł zawiera analizę porównawczą rosyjskich i angielskich antropoleksemów slangowych. Antropoleksemy to nominacje antropocentryczne ujawniające cechy jakościowe człowieka. Antropoleksemy w planie semantycznym tworzą różnorodny fragment zasobu słownikowego, odzwierciedlającego specyfikę myślenia asocjatywnego, właściwości percepcji otaczającej rzeczywistości, innych ludzi oraz samego siebie. Analiza porównawcza jednostek danego mikrosystemu w rosyjskim i angielskim slangu młodzieżowym wykazała szereg podobieństw semantycznych.

Słowa kluczowe: antropoleksem, slang, komponent emocjonalno-wartościujący, melioratyw, derogatywa, etnonim ekspresywny

Gintautas Kundrotas <https://orcid.org/0000-0002-1579-0629>
Vytautas Magnus University (Litwa)
gintasslav@gmail.com

Изменения в морфологическом строе языка (на материале русского и литовского языков)

Аннотация

Известно, что структура языка постоянно меняется. В данной работе сопоставляются процессы и результаты изменений языковой структуры от синтетизма к аналитизму в морфологии генетически и типологически близких русского и литовского языков.

Настоящее исследование выявило, что динамика современного общества, смена социальных, политических, экономических, а также психологических установок в последние десятилетия вызвало в русском языке активные процессы нарастания аналитических черт, в отличие от литовского, который, оставаясь традиционно консервативным, в сторону аналитизма продвинулся в гораздо меньшей степени.

Ключевые слова: синтетический, аналитический строй, черты аналитизма, демократизация, европеизация, глобализация общества

Вводные замечания

Типы языка – исторически изменчивая категория, структура языка (все ее уровни) постоянно эволюционирует, в нем действуют три взаимосвязанные процессы: изменение, развитие и совершенствование.

К сожалению, в лингвистике пока нет единого понимания этих категорий, четко не определено их содержание и взаимоотношения.

Несомненно спорными понятиями оказываются категории развития и совершенствования языков. Думается, что нужно согласится с понятием *совершенствование* языка, если в итоге этого процесса «...можно судить о более точном, дифференцированном, объективном отражении действительности и сообщении мысли» (Гречко/Grchko, 2003: 110), что, в свою очередь, может быть обусловлено соответствующим состоянием общества и степенью развитости мышления.

Как принято считать, синтетическими были все древнеписьменные индоевропейские языки, однако дальнейшие их судьбы различаются: «...латинский и древнеболгарский были синтетическими флективными языками, тогда как французский и современный болгарский языки приобрели заметные черты аналитизма» (Кодухов/Koduchov, 1987: 257). Также нельзя не отметить возросший удельный вес аналитических черт в грамматическом строе и некоторых других – романских, германских и славянских языков, ныне определяемых как флективно-аналитические или уже аналитические (Мечковская/Mechkovskaja, 2003: 70).

Английский язык является ярким примером развития и видоизменения грамматического строя, от языка синтетического строя в период древнеанглийского (VII–XI вв., учитывая и период среднеанглийский – XII–XV вв.) к новоанглийскому языку уже аналитическому¹ (с XVI в. и по настоящее время).

Как замечает Б.Ю. Норман, в английском «...черты аналитизма еще более усиливаются и развиваются» (Норман/Norman, 2004: 252).

Несомненно интересным в этой связи становится выяснение характера происходящих изменений в грамматическом строе генетически и типологически близких языков – русского и литовского. Как считает А.Мейе, всем индоевропейским языкам свойственна тенденция к аналитизму, но он указывает на разный темп развития аналитизма в разных индоевропейских языках: «Имеются языки – большинство славянских, латышский, литовский, армянский, где эта тенденция в настоящее время еще далека от завершения, но и здесь наблюдается ее действие» (Meillet, 1936). Это «действие» в совершенно разной степени отразилось в русском и литовском языках.

Вопрос о развитии аналитизма в русском языке имеет историческую преемственность и периодизацию. Как отмечает Е.А.Брызгунова, ссылаясь на работы В.В.Виноградова (Виноградов/Vinogradov, 1972), «материал первой половины XX века показывает, что тенденция к аналитизму проявляется слабо» (Брызгунова/Bryzgunova, 2004: 72). Развитие аналитизма в русском языке усилилось во второй половине XX века, это отмечается в коллективном социолингвистическом исследовании «Русский язык и советское общество» (РЯСО/RJISO, 1968), в работах Н.С. Валгиной/Valginoj (2003), Е.А. Брызгуновой/Bryzgunovoj (2004), М.Я. Гловинской/Glovinskoj (2001) и др.

Тенденцию к аналитизму следует понимать как внутренний, глубинный языковой процесс, который, как указывает М.В.Панов, усиливается в период демократизации языка (РЯСО/RJISO, т/т.3, 1968: 23). Анализ материала показывает, что динамика современного общества, смена социальных, политических, экономических, а также психологических установок в последние 30 лет перестройки и уже постсоветского общества вызвала больше изменений в русском, чем в литовском языках. Это воздействие, естественно, в разной степени ощущается на разных уровнях языковой структуры сравниваемых языков (больше в лексике, меньше в грамматике и в звуковом строе).

¹ А.В. Широкова утверждает, что «Английский, как и русский, относится к типу флективных языков...» (Широкова/Shyroкова, 2000: 122).

В рамках данной работы будут рассматриваться процессы и результаты изменений языковой структуры от синтетизма к аналитизму в грамматических структурах русского и литовского языков.

Вслед за М.В. Пановым в данной работе аналитизм представляется как «выражение грамматического значения слова вне его пределов». Такое понимание аналитизма, по мнению Е.А. Брызгуновой, «позволяет на единой основе рассматривать аналитизм и в предложно-падежных конструкциях, и в глаголах, и в лексико-грамматическом составе всего предложения» (Брызгунова/Bryzgunova, 2004: 72–73). В том же духе аналитизм понимает Н.С. Валгина: «Аналитические формы отличаются от синтетических тем, что их грамматическое значение передается вне пределов данного слова, т.е. функция и значение этих форм выявляются в контексте, при соотношении с другими словами» (Валгина/Valgina, 2003: 156). См. также: «Общей чертой аналитических способов является выражение грамматического значения за пределами слова, отдельно от него – например, с помощью предлогов, союзов, артиклей, вспомогательных глаголов и других служебных слов, а также с помощью порядка слов и общей интонации высказывания» (Мечковская/Mechkovskaja, 2003: 70).

Таким образом, **цель** настоящей статьи - обозначить основные черты проявления морфологического аналитизма в сравниваемых языках. Основная **задача работы** – выявить особенности и объем отмеченного процесса в последние 2-3 десятилетия, то есть **объектом** анализа является сопоставление активных процессов в морфологии **современных** русского и литовского языков.

В данной работе используется **описательный метод**, включающий элементы сопоставления, что обусловлено теоретико-концептуальным характером исследования, охватывающем несколько языков.

Основная часть

Современные русский и литовский языки типологи единодушно относят к флективным языкам синтетического строя. Все-таки необходимо отметить, что степень и конкретные формы проявления синтетизма/аналитизма в современном их состоянии, естественно, различаются.

Литовский язык в своей структуре до настоящего времени сохранил гораздо больше прежних черт флективности² и синтетизма, по сравнению с современным русским языком, который в своем развитии от древнерусского утратил богатую временную систему, некоторые типы склонения и обогатился предложными формами. Таким образом, литовский язык в настоящем своем состоянии находится ближе к древнерусскому языку.

² Как указывает энциклопедия литовского языка, «Литовский язык среди всех современных индоевропейских языков лучше других сохранил черты синтетического строя, хотя и в нем в некоторых случаях начинают распространяться средства аналитизма, например, вместо исконных падежных форм используются предложно-падежные» (*Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius, 1999: 302).

Русский язык особенно активно развивался в последние 5-6 десятилетий и приобрел значительное количество аналитических черт, в отличие от литовского, которому была свойственна меньшая быстрота развития грамматического строя и даже своеобразный консерватизм.

Как уже было отмечено выше, тенденцию к аналитизму прежде всего следует понимать как внутренний, глубинный языковой процесс, наиболее отчетливо в русском языке обозначившийся во второй половине XX и в начале XXI века, в периоды, отмеченные существенными социальными преобразованиями.

На основании этого представляется целесообразным обозначить основные социальные изменения, оказывающее влияние на активизацию тенденции к аналитизму в языке, а также на развитие коммуникативного сознания в целом. И.А. Стернин по отношению к русскому языку выделяет следующие факторы: свобода слова, открытость общества, переход к рыночной экономике (Стернин/Sternin, 2004: 73–74). К этому перечню, пожалуй, можно добавить такие явления, как демократизация общества, сопутствующая ей европеизация и всеобъемлющая глобализация, примерно в одинаковой степени оказывающие воздействие на оба языка. Сюда также следует отнести возросший активный интерес к английскому языку, и, как следствие этого, возможное его влияние на развитие аналитических конструкций как в русском, так и в литовском языках. При этом следует отметить, что указанные процессы зарождаются и происходят в речи и не всегда одинаково быстро отражаются в самой структуре конкретного языка.

Итак, как утверждает Н.С. Валгина, на общем фоне стабильности морфологии и крайне медленном течении внутренних процессов преобразования все же можно выявить некоторые тенденции, затрагивающие всю морфологическую систему языка.

Аналитизм в русском языке прежде всего обнаруживается 1) в сокращении числа падежей; 2) в росте класса несклоняемых имен (существительных, прилагательных, числительных); 3) в росте существительных общего рода, точнее, в применении форм мужского рода к обозначениям женского пола; 4) в изменении способа обозначения собирательности в именах существительных (собирательное значение у форм, обозначающих единичность).

Рассмотрим проявление этих процессов в русском и соответственно в литовском языках.

1. Сокращение числа падежей.

В русском языке полностью исчез звательный падеж, следы его просматриваются лишь в некоторых междометных формах (боже мой; господи). В литовском языке эта форма продолжает активно использоваться, совпадения окончаний **звательного и именительного** падежей немногочисленны (преимущественно у им. существительных женского рода). В таких случаях различительным средством является: а) ударение или, как и в русском языке, б) интонация. Например:

- а) *мама* – *мама!* (мама!); *Regina* – *Regina!*; *Irena* – *Irena!* *Barbora* – *Barbora!*; *Rita* – *Rita!*;
 б) *Laima* – *Laima!*; *Jolanta* – *Jolanta!*; *mokytoja* – *mokytoja!* (учительница!); *dėstytoja* – *dėstytoja!* (преподавательница!); *vairuotoja* – *vairuotoja!* (водительница!).

Следует отметить, что совпадение форм окончаний именительного и звательного падежей обнаруживается преимущественно в именах собственных неисконных, заимствованных. В других случаях это характерно для относительно новых имен существительных женского рода, обозначающих лиц женского пола определенной профессии или рода деятельности.

В литовском языке крайне редки случаи омонимии падежных окончаний, не было и нет разных окончаний одного падежа, дифференцированных по семантике и стилистической окраске. Таким образом, нет основания говорить о сокращении числа падежей, как в русском языке, в котором наблюдаем соединение в родительном падеже значений атрибутивного и партитивного, в предложном – местного и изъяснительного, что на современном уровне сопровождается вытеснением форм на -у (*много народа; гулять в саде* и др.) (Валгина/Valgina, 2003: 156–157); Русский предложный падеж также сильно отличается от литовского – прежде всего тем, что русский язык значения выражает в сочетании с предлогом, а это тоже признак аналитизма.

2. Рост класса несклоняемых имен (существительных, прилагательных, числительных).

В русском языке прежде всего следует выделить географические названия на -ин(о), -ов(о) (*Тушино, Иваново, Шереметьево* и др.) и фамилии на -их/-ых, -аго/-яго, -ово, -о (*Жарких, Живаго, Дурново, Минченко, Шевченко, Ткаченко*), а также фамилии типа *Буян, Муравей* и др. в применении к лицам женского пола) – они давно уже идут в направлении несклоняемости. В литовском языке исконные несклоняемые слова отсутствуют. Традиционно сохраняется тяга склонять уже несклоняемые заимствования из русского и других языков, такие как *Шереметьево, Тушино, Гродно, Палермо, Токио, Осло, фамилии Шевченко, Ткаченко, Живаго, Леонардо да Винчи*. Правда, определенная часть заимствований все-таки не склоняется – *Баку, Жарких, Дурново* и некоторые др.

Рост несклоняемых имен в русском языке наблюдается в группе сложных слов, первые части которых называют понятия военной, бытовой, специальной лексики (*генерал-полковник; магазин-салон; кабина-капсула*). В литовском языке продолжают склоняться обе части сложных наименований: *generolas-majoras, kapitonas-leitenantas, sofa-lova, vagonas-restoranas, inžinierius-ekonomistas*. Немногочисленные исключения типа *яхт-клуб* – первая часть не склонялась и не склоняется также и в литовском языке.

К несклоняемым в русском языке можно также отнести старые заимствования (*табу, алоэ, биде, купе, идальго, маэстро, депо, пони, жалюзи*, и др.) и большинство аббревиатур (*ОРТ, НТВ, МВФ, СМИ, КГБ, ФСБ, ГРУ, ЦРУ* и др.).

В литовском языке часть таких аналогичных старых заимствований склоняется, часть – нет. Напрашивается вывод, что не склоняются имена собственные и нарицательные, окончания которых не имеют соответствий в литовском – это существительные на -у, -э(е), -их, некоторые на -о, -ово (-ево): *aloje, bide, kupe, tabu, kakadu, gni, Baku, Mikelandželo*. Склоняются литуанизированные имена: *paltas (пальто), depas (депо), žaliuzės (жалюзи), ponis (пони), biuras (бюро)* и др.

Особое место занимают несклоняемые прилагательные типа: *стиль гротеск, модерн, часы пик, цвет электрик, маренго* и др., Как отмечает Н.С.Валгина, «в таких словоупотреблениях особенно важен контекст, так как эти слова в другой позиции могут выступать в роли имен существительных, ср.: *купил маренго* (ткань), *пальто маренго* (цвет)» (Валгина/Valgina, 2003: 161). Подобный способ словообразования – конверсия – является ярким признаком аналитизма в русском, и, например, в уже в аналитическом английском языке, где наиболее широко распространена конверсия у существительных и глаголов с одинаковым написанием и произношением.

В литовском языке часть таких прилагательных неупотребительны (как *маренго, апаши*), некоторые, как и в русском, не склоняются (*бордо, беж, электрик*), но значительная часть из них литуанизированы и склоняются: *modernas, pikas, reglanas, groteskas*, при этом свободно употребляются как прилагательные и существительные: *moderno stilius ir modernas* (стиль модерн и модерн), *reglano stilius ir reglanas* (стиль реглан и реглан), *piko valandos ir baisus pikas* (часы пик и ужасный пик).

Аббревиатурам в литовском языке свойственна заметно большая тяга к склоняемости, чем в русском языке. Склоняются не только те, которые склоняются в русском – *ГОСТ, МХАТ, ВАК, ВГИК* (*GOST-as, МХАТ-as, ВАК-as, ВГИК-as*), но и целый ряд несклоняемых русских и других иноязычных аналогов: *СК (ЦК), СИК (ЦИК), ТЭС (ТЭЦ), РОСТА (РОСТА), ВИП (ВИП)*, также некоторые новые литовские аббревиатуры: *LNK* (название телевидения), *FBK* (название футбольного клуба). Слудует отметить, что их склонение ограничено, прежде всего использованием винительного падежа в роли прямого дополнения, например: *žiūriu LNK – elenką* (смотрю елэнка), *perėjo į FBK – febeką*, (перешел играть в FBK (фэбэка). Как и в русском языке, в литовском такие формы более частотны в разговорной речи, в литературном языке закрепляются постепенно.

Определенная часть аббревиатур в литовском, как и в русском, не склоняется (часть из них употребляются только как в оригинале), например: *ЦРУ (CŽV), МГУ (MVU), МГПУ (MVPV), ОПТ (ORT), КГБ (KGB), НКВД (NKVD)*.

Интенсивно в русском языке ослабевает также склонение числительных, причем здесь следует отметить не только массовые нарушения правил склонения сложных составных числительных, но и числительные, используемые в качестве приложений (*Олимпиада-2000; дом один (=дом номер первый)* и др.) (Валгина/Valgina, 2003: 160).

В литовском языке традиционно и строго в официальной речи, в литературном языке продолжают склоняться им. числительные. Некоторое влияние до 90-ых годов на несклоняемость литовских числительных оказывал русский язык, когда в литовские средства массовой информации почти автоматически переносились «штамповки» из советских информационных сообщений: *Восток-1 (Vostok-1), Союз-12 (Sojuz-12), Аполло-13 (Apollo-13), Луноход-2 (Lunochod-2), Олимпиада-80 (Olimpiada-1980)* и т.д.

В радио- и телепередачах эти числительные озвучивались преимущественно как несклоняемые. Тем не менее в некоторых сочетаниях числительные стремились «синтезировать», т.е., склонять: *Apollo tryliktas, Vostok pirmas* и др.

Отмечаю постоянное стремление литовского языка к синтезму, нельзя не обратить внимание на некоторые противоположные явления. Так, в молодежной разговорной речи вместо длинных и, видимо, неудобных в употреблении им. числительных *keturiasdešimt, penkiasdešimt, šešiasdešimt* часто используются односложные несклоняемые заменители *kem* (40), *pem* (50), *šem* (60), образованные явно под влиянием английского языка.

3. Усиление аналитизма в русском языке обнаруживается в своеобразном употреблении форм грамматического рода имен существительных. Как отмечает Н.С.Валгина, «в современном русском языке значительно возрос (и продолжает расти) класс слов наименований лиц в форме мужского рода, к которым нет соответствующих форм женского рода» (Валгина/Valgina, 2003: 161). Приводятся такие примеры как *министр, президент, дипломат, посол, бухгалтер, инженер, декан, юрист, профессор, полковник, майор, космонавт* и многие другие должности, традиционно занимаемые мужчинами, обозначенные формами имен мужского рода, но которые, как известно, могут занимать и занимают женщины. Даже если в некоторых случаях и возможны коррелирующие формы (профессорша, генеральша), то они не имеют официального статуса и либо обозначают жену по мужу, либо обязательно снабжаются просторечным оттенком звучания, т.е. выпадают из литературного употребления.

В литовском языке практически без исключений параллельно используются наименования специальностей и должностей мужского и женского рода, например: *ministrė, prezidentė, diplomatė, pasiuntinė, buhalterė, inžinierė, dekanė, juristė, profesorė, pulkininkė, majorė, kosmonautė*. Реально возможны образования и в таких случаях, когда такой женской специальности или должности обычно нет: *kalvis* (кузнец) – ж.р. *kalvė, stalius* (столяр) – ж.р. *stalė* (в том числе и наоборот, для обозначения наименования в форме мужского рода лиц сугубо женской специальности: *mezgėjas* (м.р.) – *mezgėja* (вязальщица), *verpėjas* (м.р.) – *verpėja* (прядильщица) и др.

Таким образом, «растущая несклоняемость имен – особенно собственных, как исконного, так и иноязычного происхождения, – явно свидетельствует о частичной утрате русским языком синтетических средств передачи грамматического и смыслового значения» (Валгина/Valgina, 2003: 162). Материал литовского языка, наоборот (за немногочисленными исключениями), подтверждает в нем прочные позиции синтетизма.

4. Изменение способа обозначения собирательности в именах существительных (собирательное значение у форм, обозначающих единичность или обобщенную множественность).

Это еще одно из возможных экономных аналитических средств выражения значения. Русский язык не обладает достаточным количеством собственно собирательных имен, имеющих особую форму для выражения множественности: *студенчество, учительство, офицерство, товарищество; профессура; детвора, ребятня, солдатня; старичье, молодежь*. Как отмечает Н.С. Валгина, производство подобных слов по специальным моделям в середине XX века прекратилось, а потребность в таком выражении значения собирательности в языке не уменьшилась, может быть, даже

усилилась. Далее она уточняет, что «скорее всего, именно это и явилось причиной поисков новой формы для передачи собирательности, формы, которая уже есть в языке. Такой формой оказалась форма единственного числа имени, значение собирательности в которой усматривается только благодаря контексту, т.е. аналитически (Валгина/Valgina, 2003: 163).

Как промежуточный вариант решения проблемы можно отметить поиск языка выразить собирательность описательно: при невозможности суффиксального образования, например, «рыбачество, охотничество», используется словосочетание «общество (или кружок) рыболовов и охотников» и др.

Итак, форма единственного числа имени дает возможность русскому языку значительно расширить круг слов со значением собирательности, при этом наименование в исходной форме экономнее (нет суффиксальных наращений) и конкретнее по информации.

Количество случаев (примеров) выражения собирательности в форме единственного числа имени в литовском языке увеличилось в советское время, прежде всего, в виде калек из русского языка, когда появились многочисленные «дни» и «дома»: *День учителя – Mokytojo diena; День строителя – Statybininko diena*. Но: *Дом учителя – Mokytojų namai; Дом журналиста – Žurnalistų namai; Дом актера – Aktorių namai*. – буквально: дом учителей, журналистов, актеров. Но есть единичные исконные примеры: *Motinos diena* – (День Матери); *Tėvo diena* – (День Отца).

Также немногочисленны в литовском языке формы ед. числа со значением собирательности – по явной аналогии с русским: «*Читатель ждет новых книг*» – *Skaitytojas laukia naujų knygų; Произошла встреча со зрителем – Įvyko susitikimas su žiūrovu* и некоторые другие примеры. Следует отметить, что в последнее время в литовском языке преобладают формы множественного числа: – *Skaitytojai laukia naujų knygų – Читатели ждут новых книг; Įvyko susitikimas su žiūrovais* – Произошла встреча со зрителями.

Эти и другие примеры свидетельствуют, что литовскому языку мало характерно выражение значения собирательности посредством единственного числа имени – литовский такую возможность хоть и допускает, но реально использует пока очень редко. Так происходит скорее всего потому, что в литовском языке, в отличие от русского, формы ед.-мн. числа продолжают использоваться преимущественно для обозначения соответственно или единичности, или множественности. Поэтому тогда, когда в языке нет привычной суффиксальной формы выражения собирательности, в литовском ее замещает имя во множественном числе (форма, по содержанию наиболее близкая собирательности), а в русском – имя в единственном числе при условии соответствующего контекста, т.е. значение собирательности в итоге формируется *аналитически*, за рамками самого слова.

В литовском языке сохраняется стремление к традиционному *синтетическому* (суффиксальному) способу выражения собирательности. Образование новых форм происходит сравнительно легко: *žvėrynas* – от *žvėris* (зверь), *senimas* – от *senis* (старик), *jaunimas* – от *jaunuolis* (юноша), *karininkija* – от *karininkas* (офицер), *pionierija* – от *pionierius* (пионер), *darbininkija* – от *darbininkas* (рабочий), *studentija* – от *studentas* (студент), *vyrija* – от *vyras* (мужчина), *kompiuterija* – от *kompiuteris* (компьютер).

5. В литовском языке в последние 2–3 десятилетия распространяются формы имен собственных, обозначающих фамилии женщин без традиционных суффиксов, указывающих на их семейное положение (девушка или замужняя женщина).

Девичьи фамилии образовывались с использованием суффиксов *-aitė*, *-ytė*, *-utė*, например, *Ivanauskaitė* (от *Ivanauskas*); *Balsytė* (от *Balsys*); *Zvonkutė* (от *Zvonkus*).

Фамилии женщин образовывались с использованием суффиксов *-(i)uvienė* или *-ienė*, например, *Ivanauskienė*, *Balsienė*, *Zvonkuvienė*.

В настоящее время наблюдаем массовое образование женских имен собственных только с помощью окончания *-ė*: *Ivanauskė*, *Balsė*, *Zvonkė*, *Bunkė*, *Sirvydė*, *Siparė*, *Dzedulionė*, *Žižė*, *Aleknė*. Уточнение семейного положения возможно только аналитически, с использованием соответствующи этикетных форм *panelė* (*барышня*), *ponia* (*госпожа*).

Выводы

Проведенное исследование позволяет сделать вывод, что типы языка – исторически изменчивая категория, структура языка постоянно меняется. Анализ материала показал, что грамматический строй русского и литовского языков в последние десятилетия проявляет общую тенденцию развития от синтетизма к аналитизму.

Настоящее исследование выявило, что динамика современного общества, смена социальных, политических, экономических, а также психологических установок в последние десятилетия вызвало в русском языке активные процессы нарастания аналитических черт, в отличие от литовского, который в сторону аналитизма продвинулся в гораздо меньшей степени.

Литература

Большой энциклопедический словарь. Языкознание (1998), Москва.

Брызгунова Е.А. (2004), *Развитие морфологического и синтаксического аналитизма в русском языке. // Русский язык: исторические судьбы и современность. II Международный конгресс исследователей русского языка*, Москва.

Брызгунова Е.А. (2004), Э. Сепир и А. Мейе о развитии аналитизма в индоевропейских языках и современные концепции русистов. // *Сравнительно-историческое и общее языкознание. Сборник статей в честь 80-летия В.А. Кочергиной*, Москва.

Валгина Н.С. (2003), *Активные процессы в современном русском языке*, Москва.

Виноградов В.В. (1972), *Русский язык*, Москва.

Гловинская М.Я. (2001), *Язык эмиграции как свидетельство о неустойчивых участках языка метрополии // Жизнь языка: сборник к 80-летию М. В. Панова*, Москва.

Мечковская Н.Б. (2003), *Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков*, Москва.

Норман Б.Ю. (2004), *Теория языка. Вводный курс*, Флинта Наука, Москва.

Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка (под ред. М.В. Панова), Москва.

Сепир Э. (1993), *Избранные труды по языкознанию и культурологии*, Москва.

Стернин И.А. (2004), *Русский язык и коммуникативное сознание в ближайшие годы (попытка прогноза)*, „Мир русского слова”, № 2.

Широкова А.В. (2000), *Сопоставительная типология разноструктурных языков*, Москва.

Lietuvių kalbos enciklopedija (1999), Vilnius.

Meillet A. (1936), *Linguistique historique et linguistique generale*, Paris.

Bibliografija po transkrypcji

Bol'shoj enciklopedičeskij slovar', (1998), Jazykoznanijje, Moskva.

Bryzgunova E.A. (2004a), *Razvytijie morfologičeskovo i sintaksyčeskovo analityzma v russskom jazykie. // Russkij jazyk: istoryčeskijie sud'by i sovremennost' . II Miezhdunarodnyj kongress issliedovateliej russskovo jazyka*. Moskva.

Bryzgunova E.A. (2004b), *E. Sepir i A. Meillet o razvytiji analityzma v indojevropeskich jazykach i sovremiennyje koncepciji rusistov. Sbornik statej v chiest' 80-lietija V.A. Kocher-ginuj*, Moskva.

Glovinskaja M.J. (2001), *Jazyk emigracijikak svidietiel'stvo o nieustojcyvych ucaskach jazyka metropoliji, Zhyzn' jazyka: sbornik k 80-lietiju M.V.Panova*. Moskva.

Lietuvių kalbos enciklopedija (1999), Vilnius.

Mechkovskaja N.B. (2003), *Obsčeje jazykoznanijie. Strukturnaja i social'naja tipologija jazykov*, Moskva.

Meillet A. (1936), *Linguistique historique et linguistique generale*, Paris.

Norman B.J. (2004), *Teorija jazyka. Vvodnyj kurs*, Flinta Nauka, Moskva.

Panova M.V. (1968), *Russkij jazyk i sovietskoje obsčestvo. Morfoložija i sintaksis sovremennovo russskovo literaturnovo jazyka*, Moskva.

Sepir E. (1993), *Izbrannyje trudy po jazykoznaniju i kul'torologiji*, Moskva.

Shyrokova A.V. (2000), *Sopostavitel'naja tipologija raznostrukturnych jazykov*, Moskva.

Sternin I.A. (2004), *Russkij jazyk i kommunikatyvnijie soznaniije v blizhajshyije gody (popytka prognoza)*, „Myr russskovo slova“, nr 2.

Valgina N.S. (2003), *Aktyvnyje processy v sovremennom russskom jazykie*, Moskva.

Vinogradov V.V. (1972), *Russkyj jazyk*, Moskva.

Abstract

Changes in the morphological structure of the language (based on the material of the Russian and Lithuanian languages)

The article contains review of synthetic and analytic structure Indo-European languages. Most of all attention is given on examination of analytic cases of grammatical meaning expressions in modern Russian and Lithuanian language, which mainly is synthetic by its structure. Development of analytic elements in synthetic languages is internal centuries-old process and has different rate of growth within various languages. Modern Russian as language of synthetic structure with analytic elements and modern Lithuanian as language of pure synthetic structure. However, tendency to analytic expressions is lived up by external, social processes too. According to the modern Russian and Lithuanian main of such processes are democratization, Europeanization, globalization.

Keywords: synthetic and analytic structure, analytic elements, grammatical meaning expressions, social processes democratization, Europeanization, globalization

Streszczenie

Zmiany w budowie morfologicznej języka (na materiale języka rosyjskiego i litewskiego)

Jak wiadomo, struktura języka ulega ciągłym zmianom. W artykule porównywane są procesy i wyniki zmian struktury językowej od syntetyzmu do analityzmu w morfologii języków bliskich pod względem genetycznym i typologicznym – rosyjskiego i litewskiego.

Analiza materiału wykazała, że dynamika współczesnego społeczeństwa, zmiana norm socjalnych, politycznych oraz psychologicznych w ostatnich dziesięcioleciach wywołała w języku rosyjskim aktywne procesy narastania cech analitycznych w odróżnieniu od litewskiego, który, pozostając językiem tradycyjnie konserwatywnym, w znacznie mniejszym stopniu przesunął się w stronę analityzmu.

Słowa kluczowe: budowa syntetyczna, budowa analityczna, cechy analityzmu, demokratyzacja, europeizacja, globalizacja społeczeństwa

Guillem Castañar Rubio

University of Barcelona

ruchka80@yandex.ru

<https://orcid.org/0000-0001-5969-0024>

Multi-ethnic jokes in the Russian language

Abstract

The aim of this paper is to study variations and continuities in the targets of multi-ethnic jokes in the Russian language through time in three consecutive periods: Soviet era, post-socialist years and the present time. Multi-ethnic jokes are a subtype of ethnic canned jokes that feature two or more ethnonyms in one text, three being the most usual number of nationalities featured in the text and having, therefore, a tripartite structure. The different nationalities are placed in a special situation that usually entails some kind of competition between them. Our specific goals in this article are: 1) to analyse the position of the nationalities mentioned in the tripartite textual structure of the joke and their function within the text of the joke and to study structural variations through time; 2) to determine the ethnic scripts that are frequently ascribed to these targets and their changes from Soviet to present times; 3) to identify the nationalities that appear in multi-ethnic jokes in Russian and to detect changes in this cast of characters, if any, through the three chronological periods previously stated. The analysis of a corpus of 359 multi-ethnic jokes in the Russian language reveals that multi-ethnic jokes in Russian undergo few changes through times. Although they feature different nationalities in one text, multi-ethnic jokes in the Russian language are an example of reflexive ethnic humour, since they target Russians themselves.

Keywords: ethnic humour, multi-ethnic jokes, Russia

Ethnic humour is a term that cannot be easily defined. Many authors describe it as a broad and a complex phenomenon that generally relates to all kinds of humour targeting individuals or groups based on an ethnic otherness (Kuipers & van der Endt, 2016: 4). Ethnic humour is often expressed by means of ethnic jokes, a special category of canned jokes that explicitly manifests differences between “us” and “others”, a human tendency identified and studied by social psychologists (Turner, 1987). For a joke to be considered ethnic several conditions have to be met in our opinion: firstly, the joke has to be addressed to one or more target groups identified by the joke tellers as “others”; secondly, the “others” are always labelled with demonyms, ethnonyms or proper nouns.

In this article, we study the evolution of targets of multi-ethnic jokes¹ in the Russian language from the Soviet era to present times. These texts can be considered a subtype of ethnic joking, characterised by featuring more than one target from different nationalities in one text. Multi-ethnic jokes in the the Russian language from Soviet and post-socialist times have already been studied (Graham, 2003; Raskin, 1985; Shmeleva & Shmelev, 2002), but we are not aware of any studies on contemporary targets of Russian multi-ethnic jokes, nor their evolution through time. We have conducted a diachronic study with multi-ethnic jokes in the Russian language from three different chronological periods: Soviet times (up to 1991), post-socialism (1991 to 1999) and current times (2000–2019). We are of the opinion that it is important to study this evolution, since these humorous texts are usually deemed as social facts closely linked to social reality (Davies, 2011) and, therefore, responsive to political, social or cultural changes. As Laineste and Fiadotava (2017: 85) assume, jokes change when there are changes in the political, social or cultural situation.

Our aims are: firstly, to identify the nationalities of the characters featured in Russian-language multi-ethnic jokes in these three periods and to detect any variations: whether some of these nationalities have disappeared from Russian-language multi-ethnic jokelore and whether new ones have turned up; secondly, to determine which position these nationalities occupy in the, as we shall see, frequently tripartite structure of the joke and their function within the text of the joke; thirdly, to describe how these nationalities are portrayed by pinning down the humorous scripts more often attached to them and to register any changes through time in this portrayal.

We start this study with an attempt to define multi-ethnic jokes. We consider these humorous texts to be a subtype of ethnic jokes. The reader will then find a brief theoretical framework including related concepts of script and ethnic reflexivity. However, Russian-language multi-ethnic jokes present some distinguishing features from other ethnic jokes in Russian – and from ethnic jokes in other languages – that will significantly inform the following section, devoted to the research questions posited in this work. We then move on to a description of the joke corpus collected for this study and how the data corpus has been chronologically divided. In this section, information is provided about the sources where the jokes were found. After that, we briefly describe the corpus and the analytical parameters. Finally, results are provided in detail, followed by conclusions.

Multi-ethnic jokes: Definition

Multi-ethnic jokes can be considered a subtype of ethnic joking. They are canned jokes containing a punchline, which display different ethnonyms in one joke text (Krikmann, 2012: 7). In these humorous texts, characters from different nationalities usually find themselves in an extraordinary situation. Frequent scenarios include an abduction by

¹ There does not seem to be a terminological consensus when it comes to labelling these jokes: Raskin (1985) calls them “national superiority jokes”, while Shmeleva & Shmelev (2002) prefer the term “multi-national jokes”. Graham (2003) chooses “multi-ethnic jokes”, whereas “Three-nation jokes” is the choice of Krikmann (2012). Finally, Brzozowska (2013) goes for “jokes about three characters”. We stick to “multi-ethnic jokes”.

aliens, a shipwreck on an uninhabited island or a plane crash without enough parachutes for everybody. Placed in an abnormal position, each of the characters of the multi-ethnic joke reacts differently, according to the conventional and fictional characteristics that joke tellers ascribe to the nationalities in the joke. The extraordinary situation is, in fact, a competition of sorts, and usually only one nationality wins. The number of characters from different nationalities featured in these jokes is variable: from two to as many as fifteen (Graham, 2003: 172), although most frequently the joke contains three different nationalities. Brzozowska highlights the “rule of three” (2013: 23) as the basis of not only multi-ethnic jokes, but also of many folk texts found in different cultures (cf. Krikmann, 2012: 7).

Accordingly, these jokes have a tripartite structure and consist of three or more moves, as pointed out by Krikmann (2012: 15–16). Each of these moves performs a different function within the text of the joke: in the initial move, a first attempt is made to find a way out of the extraordinary situation in which the characters find themselves. In the middle move or moves, a second or more attempts are made. These additional moves are equally unsuccessful and semantically similar to each other. Therefore, they add nothing to the joke in a qualitative sense. The last (usually third) move generates a script change and a resolution in the form of a punchline. According to the position that they occupy in this three-piece set, Krikmann labels the characters as “initialisers”, “follow-uppers”, and “punch-line makers”². Finally, as Raskin (1985: 202) observes, it must be noted that the character in the punch-line maker position and the teller of the joke frequently have the same nationality.

Targets, scripts and other theoretical considerations in multi-ethnic joking

We believe that the study of multi-ethnic jokes in the Russian language is better tackled if two theoretical considerations are taken into account. The first one is the concept of script, which we extract from the ground-breaking work on verbal humour done by Raskin (1985), who highlights that jokes in general and ethnic jokes in particular are constructed around conventional, fictional and mythological scripts (p. 180). Some of these scripts are purely ethnic, such as the scripts of dumbness, stinginess or cunning. However, ethnic humour uses more specific scripts as well. Some of them are rather universal, while others are specific, “always associated with a certain originating group, a certain targeted group, or both” (Raskin, 1985: 194). Thus, the script of an oversexed minority, which Russian ethnic jokes usually ascribe to Georgians, is a universal one, that can be found in the ethnic jokelore of many countries. However, Russian jokes targeting Armenians are based on a rather specific sexual script of paedophilia (Draitser, 1998: 166).

² Krikmann’s terminology on structure and target position of characters will be used for analysis purposes in section 5.

Moreover, in his considerations about ethnic joking, Raskin introduces a clear distinction between ethnic and pseudo-ethnic jokes based mostly on scripts. He asserts that a joke about a group can be considered truly ethnic only if it is based on an accepted, conventional and already existing ethnic script on this group. Jokes that just mention a group but do not rely on a true ethnic script fall outside this category and must be labelled pseudo-ethnic jokes (Raskin, 1985: 207). The notion of script is a key element in this article, particularly concerning the analysis of the characterisation of each nationality in multi-ethnic jokes.

Concerning multi-ethnic joking, Raskin defines it as “anti-disparaging and self-glorifying”, given these jokes aim to assert “the national superiority of the group, to which both the speaker and the hearer(s) belong, to all others” (p. 202). Graham highlights in the Russian variant of multi-ethnic joking the “consistent placement of the Russian himself (or herself) in the final ‘humor-bearing’ position” and the fact that these jokes exhibit a “penchant for satirical self-representation” traditionally present in folkloric Russian oral and written texts (2003: 173–174). He therefore considers multi-ethnic joking in Russian a case of “ethnic reflexivity”.

The concepts of ethnic reflexivity and reflexive ethnic humour are in this study as important as the notion of script: the fact that multi-ethnic jokes are a type of reflexive ethnic humour has an effect on structure and structural changes in the joke, the quantity and quality of scripts attached to the nationalities featured in the joke, as well as on the selection of nationalities included in the joke.

Research questions on contemporary Russian multi-ethnic jokes

The research questions posited at the end of this section are informed by our own theoretical considerations exposed below.

As stated in section 1, we are not aware of any studies devoted to the contemporary targets of Russian multi-ethnic jokes, nor their chronological evolution. There are, though, some insights into Russian multi-ethnic jokelore from Soviet and post-socialist times in several works (Graham, 2003; Raskin, 1985; Shmeleva & Shmelev, 2002). From these studies, it can be inferred that Russian multi-ethnic jokes from the two periods share some similarities regarding structures and scripts with their counterparts from other countries, particularly from former socialist states in Europe (cf. Krikmann, 2012; Brzozowska, 2013).

However, regarding target choice, Russian multi-ethnic jokelore shows some peculiarities. In Soviet and post-socialist multi-ethnic jokes, the Russian “hero” co-stars in the text with characters almost exclusively from Western countries, the most common being American, English, and French (Shmeleva & Shmelev, 2002: 76), whereas in the same periods jokes from other Socialist countries such as Poland or Estonia combine targets from neighbouring countries and Westerners (see Brzozowska, 2013: 24; Krikmann, 2012: 12).

As has been noted in section 3, multi-ethnic jokes assert, according to Raskin, the national superiority of the ethnic group that “wins” in the joke (1985: 202), whose nationality coincides usually with that of the joke tellers and their audience. We believe these jokes

to be reflexive ethnic humour (Graham, 2003: 157), since in these multi-ethnic jokes they become the butts of their own jokes. Multi-ethnic jokes in the Russian language target Russians, and targets are, quite often, victims. Although in multi-ethnic jokes there is a competition of sorts between nations and only one can win, it is also a fact that the winning nation – which is usually found in the punchline-maker position – is not always the best one, but the funniest or even the most stupid. In fact, and as noted by Shmeleva and Shmelev (2002: 75), in Russian multi-ethnic jokes the image of the Russian character – who “wins” on most of the occasions – usually includes the negative features traditionally ascribed to Russians, such as alcoholism or stupidity.

We started this section asserting that multi-ethnic jokes from Soviet and post-socialist times share similarities. We should now consider what to expect from contemporary jokes. In some articles about jokes from former Socialist countries, it is stated that the demise of the USSR and the collapse of the Eastern Bloc brought significant changes to jokes, mainly related to the end of geographical isolationism and political censorship, as well as access to the Internet and the global community. In a study of three-nation Polish jokes, Brzozowska (2013: 25) notes that, thanks to Internet communication, jokes about three-characters in Poland can travel fast and easily reach a global audience. Moreover, jokes about local communities are now better-known by more people, and jokes about different nationalities have gained wider circulation. Laineste and Fiadotava (2017), in a survey looking at Estonian and Belarusian jokes from the 19th century to the most recent online jokes, describe the effects of globalisation on jokelore. They conclude that in contemporary Estonian and Belarusian ethnic joking locals are preferred to distant others as targets.

Bearing in mind the characteristics of multi-ethnic Russian joking in Soviet and post-socialist times (presence of Western nationalities and an inclination for ethnic reflexivity from Soviet times) and the significant changes that occurred in the Socialist bloc after the demise of the USSR, we undertake a diachronic comparative analysis of multi-ethnic Russian-language ethnic jokes to detect changes and continuities in this type of jokes through a time period that spans from Soviet to current times. The research questions posited are the following:

- What are the nationalities most frequently targeted in Russian-language multi-ethnic jokes throughout the different periods?
- What are the ethnic scripts more frequently ascribed to the butts in Soviet, post-socialist and current times?
- What position do targeted nationalities occupy in the tripartite structure of the multi-ethnic joke and what is their related function in the joke in the different periods studied?

Data and methodology. Data corpus

We have compiled a database of Russian multi-ethnic jokes found in printed and Internet sources for a period that spans from the first years of the Soviet Union to the year 2019

(N = 359). We have then divided the material into three sub-periods, listed below and followed by a brief account on terminological choices:

- Soviet period: early 20th century – 1991 (N = 90).
- Post-socialism: 1992 – 1999 (N = 106).
- 21st century: 2000 – 2019 (N = 163).

Joke sources

Jokes for our data corpus have been found in printed and Internet sources. They range from the early twenties of the last century to present times. Below, the sources used for each sub-period can be found:

- Jokes from the Soviet period: found in the monograph by Raskin (1985), the PhD dissertation by Graham (2003), and the index of jokes' plots by Melnichenko (2014).
- Post-socialist jokes: jokes have been selected from the once popular website *anekdot.ru* and from monographs by Draitser (1998) and Shmeleva and Shmelev (2002).
- Jokes from the 21st century: they come from different Internet sources. Amongst them, websites such as *anekdot.ru* and *anekdotovstreet.ru*, as well as joke groups in social networks Facebook and V Kontakte.

Analysis parameters

In order to answer the questions posited in section 3, we have taken into account the following analysis parameters:

- appearance frequency of nationalities in Russian-language multi-ethnic jokes in each of the three periods;
- position of targeted nationalities in the tripartite structure of the joke in each of the three periods;
- ethnic scripts more frequently ascribed to the targeted nationalities in each of the three periods.

All the jokes have been classified according to these three parameters. Thus, for each joke we have looked for the nationalities mentioned in them, for the position that these nationalities hold in the joke and for the scripts associated with each of the nationalities. The results of the analysis of the data corpus are provided in the following section.

Results

Having explained the joke corpus, the sources and the parameters considered in the analysis of the data, in this section we present the findings with some accompanying comments and additional explanations.

Targets and nationalities

One of the aims of this study is to determine which nationalities are most frequently targeted in multi-ethnic jokes in the Russian language. In order to attain this goal, we first identified all the nationalities that appear in the jokes in the three periods. Then, according to their appearance frequency, nationalities were ranked in descending order. In Table 1, a three-period ranking list is provided, including the ten most frequently targeted nationalities in Russian multi-ethnic jokes. Results show the share of ethnic targets on the total amount of jokes collected per each period.

Table 1. Share (%) of ethnic targets in multi-ethnic Russian jokes

SOVIET PERIOD		POST-SOCIALISM		21 st CENTURY	
Russian	95.5%	Russian	82%	Russian	87.7%
French	64%	American	74%	German	55.8%
English	52.2%	French	64.1%	American	50.9%
American	46.6%	English	28.3%	French	40.5%
German	21%	German	16.9%	English	21.5%
Jewish	18.8%	Jewish	10.4%	Jewish	12.8%
Polish	6%	Italian	7.5%	Ukrainian	10.4%
Bulgarian	5.5%	Ukrainian	7.5%	Georgian	6.1%
Spanish	5.5%	Japanese	4.7%	Armenian	6.1%
Czech	4.4%	Georgian	3.7%	Italian	5.5%

As has been stated in section 3, multi-ethnic jokes are considered in this study to be a case of reflexive ethnic humour. Thus, Russians are not surprisingly the most popular target in the three periods. Also for each of the periods, the most popular targets after the Russians are four Western nationalities, namely: American, English, French and German. In terms of target choice, multi-ethnic jokes do not follow the rules described by Davies in his theory of ethnic humour. The four most frequent nationalities targeted in these jokes are not neighbouring peoples and are not perceived amongst joke tellers as being backwards in terms of economic or cultural achievements. This is not only a characteristic of Russian multi-ethnic jokes, but a spread feature amongst jokes of this type in other countries. For instance, three-character Polish jokes chose Russians as favourite targets during Socialism, whereas in post-socialist times the preferred targets are EU nationalities as well as some Asian peoples, such as Japanese or Chinese (Brzozowska, 2013: 24–25).

Americans, English, French and Germans form, together with the Russians, a Group of Five, never outranked by other nationalities. However, the four Western nationalities combine differently with Russians in each period. Thus, multi-ethnic jokes in Soviet times most frequently feature a Russian, a Frenchman and an Englishman. The popularity of French and English targets decreases in the following periods and are replaced in the latest period by Americans and Germans. US representatives already win second place

in post-socialist times. Targets from Germany become the second most popular target in these jokes in the 21st century, followed by Americans. Therefore, the most common triad in the last period is made up of a Russian, a German and an American.

Targets and scripts

The second goal of our study is to identify ethnic scripts more frequently ascribed to the butts in Soviet, post-socialist and current times. This sub-section is organised by nationalities. For each of the nationalities included in the Group of Five, we describe the scripts that are usually attached to them, and their variations from one period to another period.

Russians: from communism to alcoholism

There is a considerable number of ethnic scripts attached to the Russian in all the periods studied. In multi-ethnic jokes from the post-socialist period, we have found up to twenty-six different scripts attached to the Russian character, whereas in the Soviet and current periods we have identified, respectively, a total of sixteen and twenty-one different scripts. Scripts linked to Russians are not only numerous, but also varied – aggressiveness, clumsiness, laziness – and even contradictory: some jokes are based on a script of sexual prowess whereas others are built on indifference to sex. However, in Soviet times, Russian characters in multi-ethnic jokes are rather frequently linked to scripts in which a political component can be found. Russians in these jokes are often presented as ideological fanatics who take any chance to spread the Soviet gospel, as can be observed in joke 1:

Joke 1. An Englishman, a Frenchman and a Russian. The Russian is given instructions: “Whatever the conversation is about, you turn it around so that you can sing the praises of our system. Got it?”. The Englishman starts boasting about his wife: “She rides a horse and her long legs touch the floor”. The Frenchman boasts about his, too: “You can surround her waist with your fingers and the tips touch each other”. The Russian: “When I leave home to go to work, I slap her on the ass. I go back and her ass is still trembling. Do you think she’s got a special ass? We just have the shortest working day in the world”. (Melnichenko, 2015: 1780)

In the same line, many of the Soviet jokes are set against a scenario darkened by the threat of repression or snitching by close relatives and friends, as well as problems caused by a deficit of basic products. In multi-ethnic jokes from Soviet times, political and ethnic borders are blurred. As Davies notes, in Socialist countries, where all aspects of life were politicised, so were the jokes (2015: 18). Nevertheless, in this period purely ethnic scripts can also be found, the most common one being the specific ethnic script of alcoholism. This script, outnumbered by various political scripts in Soviet times, becomes in the following two periods the most frequent one. In Shmeleva and Shmelev’s words, “Russians in Russian jokes are drunkards, capable of anything for a drink” (2002: 75).

The upheaval of the early nineties in the Socialist bloc, which was accompanied by profound changes at many levels, had an impact also on jokes. In post-socialist times,

as well as in the 21st century, Russians in multi-ethnic jokes are linked mainly to ethnic rather than political scripts: the all-pervading script of alcoholism is the most frequent, although there are considerable numbers of jokes based on the universal ethnic scripts of cunning and stupidity, as in joke 2:

Joke 2. Three men are abducted by extra-terrestrials (a German, a Frenchman, and a Russian). They are locked in separate rooms, given two steel spheres each, and told that the one who does the most amazing thing with them will be released the following morning. Morning. The German is juggling the spheres. The Frenchman is juggling while singing and dancing. They decide to release the Frenchman (what else could be done with the spheres in a room without windows or doors?). Just to complete the experiment, they look in on the Russian. Five minutes later they go to the Frenchman and tell him that the Russian will be sent home. The Frenchman is in shock: “What did he do that I didn’t do?” “He lost one sphere and broke the other!!” (Graham, 2003: 173)

French and sex scripts

Scripts attached to the French in Russian multi-ethnic jokes are limited to four or five in each of the periods. However, two of them are frequent and consistent through the three periods. The French are principally associated with scripts of an oversexed and promiscuous nationality. Raskin observes that, when associated with the French, the oversexed script is less universal, although the script is shared by many ethnic groups, i.e. “many ethnic groups maintain the myth about the French fixation on sex, their frivolity and *blasé* attitude to sex” (1985: 195). In other words, French people appearing in multi-ethnic Russian jokes are linked to sexual scripts that are widely used in many countries other than Russia. In Davies’ words: “Jokes about the French – and especially French women – being oversexed and ignoring all the conventional rules of fidelity, propriety, and decency are common throughout Europe, North America and even further afield [...]. In the world’s jokes, French men are seducers, rascals, and experts in sexual technique” (2011: 76). In joke 3, the French character is portrayed as oversexed:

Joke 3. Japanese scientists want to do some research on the reactions of people from different nationalities after the consumption of alcoholic drinks. They choose for the experiment a Frenchman, an American and a Russian. They attach electrodes to their bodies and switch on the computers. The Frenchman gets a glass of champagne. They look at the screen and a sexy girl appears. The American gets a tumbler with whiskey. The scientists look at the screen and see money, a car, a big house, etc. The Russian gets a shot of vodka, but nothing appears on the screen. Japanese scientists get him another shot. Two shots later, a tiny dot can be seen on the screen. Encouraged by the progress, the scientists decide to give the Russian three more shots. The small dot finally turns into a gherkin. (www.anekdot.ru, 1998)

Americans and money scripts

On the one hand, Americans in multi-ethnic jokes resemble the French script-wise: not many scripts are attached to them, but they are consistently linked to money scripts – just as the French are related to sexual scripts – in the three periods: we have identified six different scripts for the first of the three periods and up to nine for post-socialist times. However, only money scripts appear in more than one joke. On the other hand, the scripts more frequently attached to Americans are rather specific. In Russian multi-ethnic jokes, US citizens are basically materialists. They firmly believe that problems can be solved with money and that every aspect of life can be turned into a business and, therefore, it becomes an opportunity for money to be made.

Joke 4. What threat is given by jealous wives to their husbands? In Spain: “I’ll kill you!”. In England: “I’ll shame you!”. In the USA: “I’ll ruin you!”. In the USSR: “I’ll report you!”. (Melnichenko, 2015: 1760)

Ethnic humour exploits, as we have stated in section 1, oppositions between “us” and “them”. Thus, the association made in Russian jokes between money and Americans in jokes reflect, according to Tubalova (2008: 37), the confrontation between American materialism and a more ethical Russian world view inherited from Soviet times, by which money cannot buy happiness and there are no honest ways to become rich. Thanks to the multi-character format of these jokes, such antagonism can be made explicit in just one text.

English, Germans and sundry scripts

In multi-ethnic Russian jokes the English are associated with non-universal specific ethnic scripts such as cold politeness, shyness or awareness of social position, used by many ethnic groups when telling jokes about the English (Raskin, 1985: 197). However, there are several scripts attached to the English with equally low frequency, making it difficult to get a clear picture of how the English are depicted in multi-ethnic jokes. For instance, we have identified up to fifteen different scripts in Soviet times and the three most frequent of them – materialism, awareness of social position and love of sport – appear only in 20% of the jokes. Most of the scripts appear in only 6% of the jokes. Scripts change in each period. Characterisation of Germans in multi-ethnic Russian jokelore is, on the one hand, similar to that of the English: Germans are mainly associated with non-universal specific scripts such as prudency, methodicalness and love of beer. However, it is an even blurrier situation: the most frequent script in each period is different and its appearance frequency, equally low. On many occasions, English and German characters appear in these jokes without any distinguishing feature. Only the ethnonym is mentioned and is included in the joke to meet the demands of its tripartite structure. This loose characterisation might account for changes between the two first positions, i.e. from “initialiser” to “follow-upper” or vice versa, as happens with the Germans. Similarly, in her study of three-character Polish jokes, Brzozowska detects that Germans, who are “rarely strongly characterised” and are not targets in the

jokes, also appear frequently the middle position (2013: 24). There are many jokes with German or English characters, similar to joke 5:

Joke 5. World Swearing Championship. An Englishman, a German, an American and a Russian have made it to the final. It is time for them to perform. The Englishman goes first. He swears for an hour. Then goes the German. He swears for one and a half hours. Then goes the American. He swears for two hours! It is the Russian's turn. He enters the hall, approaches the judges, his foot catches in the rug and he stumbles. After that, he swears for five hours. Then, once appeased, he goes to the judges and asks them: "So what? Can I start?" (www.anekdotovstreet.com, 2015–2018)

Targets and position

The third goal of the study is to find out the position that the most frequently targeted nationalities – the Group of Five – usually occupy in the tripartite structure of the joke for each studied period. As stated in section 2, multi-ethnic jokes usually have three parts, each of which features a different nationality described as “initialiser”, “follower” or “punchline-maker” according to the position held in the joke. We have checked and counted the position that American, English, French, German and Russian targets occupy in the jokes selected. We have then calculated the share (%) of each nationality in every position over the total amount of jokes featuring these nationalities, for each period. Results are shown in Tables 2–4.

Table 2. Share (%) of positions held by ethnic characters in jokes from the Soviet period

	INITIALISERS	FOLLOW-UPPERS	PUNCHLINE-MAKERS
Russian	5,95%	17.86%	76.19%
French	22.03%	76.27%	1.69%
English	68.89%	28.89%	2.22%
American	50%	38.89%	11.11%
German	57.14%	42.86%	

Table 3. Share (%) of positions held by ethnic characters in jokes from the Post-socialist period

	INITIALISERS	FOLLOW-UPPERS	PUNCHLINE-MAKERS
Russian	2,22%	16.67%	81.11%
French	23.81%	73.02%	4.76%
English	58.82%	38.24%	38.24%
American	65.38%	32.05%	2.56%
German	35.29%	64.71%	

Table 4. Share (%) of positions held by ethnic characters in jokes from current times

	INITIALISERS	FOLLOW-UPPERS	PUNCHLINE-MAKERS
Russian	7.19%	11.51%	81.29%
French	33.3%	65.08%	1.59%
English	55.56%	44.44%	
American	62.5%	33.75%	3.75%
German	44.55%	54.46%	0.99%

Again, it does not come as a surprise that Russians occupy eminently the position of “punchline-makers” in all three periods. Multi-ethnic jokes are reflexive ethnic jokes. Therefore, Russians are not only the most frequently mentioned nationality in these jokes, but they also constitute the source of the humorous effect of these texts and, accordingly, they hold the humour-bearer position.

As for the other nationalities included in the Group of Five, English, French and Americans do not change positions in the structure of these jokes throughout the three periods: French are usually “follow-uppers” and both English and Americans stick to the position of “initialisers”. Again, there is only one noticeable change through times, and it is again related to the German character: in the Soviet period, Germans are mainly “initialisers”, whereas in the following periods they shift to the middle position.

Conclusion

In this article, we have tried to determine the changes that time has brought to multi-ethnic jokes in the Russian language in terms of structure, scripts and target choice.

Concerning the structure of these jokes, few changes can be observed: most of the targeted nationalities hold the same position in the tripartite structure of multi-ethnic Russian jokes through the three chosen periods of study. English and American nationalities act primarily as “initialisers”. French are mostly “follow-uppers”, whereas Russians are usually “punchline-makers”. Multi-ethnic jokes in the Russian language are reflexive ethnic humorous texts and, therefore, it does not come as a surprise that the Russians hold exclusively the humour-bearer position in the jokes and the other nationalities do not. Even if other nationalities change positions – as happens with the German character, who shifts from being an “initialiser” in Soviet times to a “follow-upper” in the subsequent periods –, they never become “punchline-makers”.

As far as scripts are concerned, it must be observed first that Russians are portrayed in greater detail than the other nationalities. The number of scripts attached to them is larger, too. Again, it is hardly surprising, since these multi-ethnic jokes in Russian target Russians first and foremost. In the Soviet period, there is a notable presence of political scripts, although with the demise of the USSR they disappear and Russians are portrayed mainly by means of purely ethnic scripts: one of them, alcoholism, is a specific ethnic script, whereas the other two are universal: stupidity and. These scripts are the most common ones attached to Russians both in post-socialist and current times. French and Americans

are characterised through the three periods by the consistent use of one or two specific scripts: frivolity and promiscuity for the former; materialism and money-related scripts for the latter. In contrast, English and Germans are characterised loosely, if at all. In each of the periods, different non-universal scripts, used by many groups of joke tellers, are attached to them. However, the use of these scripts is not consistent and their appearance frequency is low. In fact, in many jokes featuring English and Germans scripts are not attached and only the ethnonym is mentioned. We believe that this lack of characterisation might account for the previously observed change in the position of Germans in the structure of the joke: the German character is vague enough to be placed anywhere except in the “punchline-making” position, since this nationality is not the targeted one.

Regarding the nationalities that appear in the jokes, Russians are the favourite nationality in these jokes throughout all three periods. It is also the targeted nationality in the joke: on most occasions – in Soviet and post-socialist times, as well as in the 21st century – they appear last in the joke, holding the “punchline-maker” position, that is, the humour-bearing position. The other nationalities are just added players. It can be reasonably stated, therefore, that these texts were and still are a clear example of ethnic reflexivity as stated by Graham (2003: 157): Russians hold the humour-bearing position, are the most frequently mentioned nationality in the jokes.

However, it must be highlighted that Russians appear in the jokes with four more Western nationalities picked from a very short list: Americans, English, French and Germans. Reasons can be found to account for this particular choice of targets. Americans, for instance, become a significant “other” for the Russians in the 20th century. According to Tubalova (2008: 37), the appearance of Americans in Soviet jokes is the result of the widespread propaganda myth of the American military threat and the cultivated axiological opposition USSR/USA during Soviet times. Thus, the presence of Americans in these jokes can be related to the politicization of all aspects of Soviet life, which was especially intense in the early stages of Bolshevik power (Melnichenko, 2015: 11) and was maintained throughout the entire Soviet period. The pervasiveness of politics provoked a politicization of humour and, in the case of jokes, blurred the lines between political and other kinds of jokes. As Davies aptly states, where absolutely everything is related to politics, so are the jokes (2015: 18). According to Tubalova, this confrontation did not cease with the end of the Cold War: “at present, the well-established opposition ‘Russia/America’ is still a current topic in jokes, maintained by social stereotypes that define the American, in relation to Russians, as a symbol of the ‘outsider’, the ‘other’, the ‘ethno-cultural opponent’, the one who is ‘worse than Russians’” (2008: 37).

Concerning the Germans, they have an even longer tradition in Russian history as a Significant Other, still existing nowadays. According to Barash (2012: 93–94), until the mid-19th century, the image of the German in Russia was mainly positive. Features attached to Germans in Russian literature of that time were thriftiness and accuracy. For quite a long time, starting at Petrine times, Germans were seen as carriers of progress, and the very name of Germany was associated with universities. However, after the Unification of Germany in 1871, Russians started to perceive the new country as a threat. Germans become soldiers and enemies, an image that was reinforced during World War I and,

especially and for obvious reasons, during World War II. The division of Germany had a positive effect on the image of Germans in Russia, since it was perceived that part of the country was sharing a common destiny with the USSR and, gradually, the perception of Germans lost its conflictive qualities.

Historical reasons can likely explain the presence of the other two targeted nationalities, French and English, in these jokes in terms of significant otherness. However, we believe that all these nationalities are chosen because they are powerful and developed Western nations that might be deemed superior by Russians, but not in the symbolic space of the joke, where they are funnily, unexpectedly and ridiculously “vanquished” by Russians’ weaknesses. As Tubalova observes when writing on the role of Americans in Soviet jokes, these texts allowed a carnival-like reversal of reality, by which the petty domestic human flaws of the Russians turned into superiority over the Americans (2008: 37). The same applies to the other nationalities in multi-ethnic jokes. Victorious Russians in these jokes are not better than their competitors; their “human flaws” are always present, highlighted even, when they win or overcome a situation. Multi-ethnic joking in the Russian language is more about Russians themselves than about the others.

References

- Barash R.E. (2012), *Figura “Drugogo” kak Znachimaya Sostavlyayushchaya Rossiyskoy/Russkoy Identichnosti* [The “Other” as a significant component of Russian Identity], “Monitoring Obshchestnogo Mnyeniya”, nr 1 (January–February), 90–99.
- Brzozowska D. (2013), *Three Characters in Polish Jokes* [in:] *ESTONIA AND POLAND: Creativity and Tradition in Cultural Communication*, 21–32. <https://doi.org/10.7592/ep.1.brzozowska>
- Davies C. (2011), *Jokes and Targets*, Indiana University Press, Bloomington.
- Draitser E. (1998), *Taking Penguins to the Movies: Ethnic Humor in Russia*, Wayne State University Press, Detroit.
- Graham S. (2003), *A Cultural Analysis of the Russo-Soviet Anekdot* (doctoral dissertation). Retrieved from http://d-scholarship.pitt.edu/9560/1/grahamsethb_etd2003.pdf
- Krikmann A. (2013), *Estonian Three Nation Jokes (1964–2012)* [in:] *ESTONIA AND POLAND: Creativity and Tradition in Cultural Communication*, 7–20. <https://doi.org/10.7592/ep.1.krikmann>
- Kuipers G., van der Ent B. (2016), *The Seriousness of Ethnic Jokes: Ethnic Humor and Social Change in the Netherlands, 1995–2012*, “Humor”, 29(4). <https://doi.org/10.1515/humor-2016-0013>
- Laineste L., Fiadotava A. (2017), *Globalisation and Ethnic Jokes: A New Look on an Old Tradition in Belarus and Estonia*, “The European Journal of Humour Research”, 5(4), 85–111. <https://doi.org/10.7592/ejhr2017.5.4.laineste>
- Melnichenko M. (2015), *Sovetskiy Anekdot (Ukazatel Syuzhetov)* [The Soviet Joke (Plots Classification)], Novoye Literaturnoye Obozreniye, Moscow.
- Raskin V. (1985), *Semantic Mechanisms of Humor*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht.

Shmeleva E.Y., Shmelev A.D. (2002), *Russkiy Anekdot. Tekst i Rechevoy Zhanr* [The Russian Joke. Text and Speech Genre], Yazyki Slavyanskoy Kultury, Moscow.

Tubalova I.V. (2008), "Golosa" Sovetskoy Epokhi v Polifonicheskoy Strukture Sovremennogo Anekdoty [The "Voice" of the Soviet Period in the Polyphonic Structure of the Contemporary Joke], *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 313, 34–38.

Turner J.C., Reynolds K.J. (1987), Self-Categorization Theory. *Handbook of Theories of Social Psychology*, 399–417; <https://doi.org/10.4135/9781446249222.n46>

Streszczenie

Multietniczne anegdoty w języku rosyjskim

Celem artykułu jest zbadanie zmian oraz sukcesji obiektów multietnicznych anegdot w języku rosyjskim w trzech następujących po sobie okresach: epoki radzieckiej, postsocjalizmu oraz współczesności. Wielonarodowe anegdoty to rodzaj anegdot etnicznych, w których w jednym tekście przedstawione są co najmniej dwa etnonimy. Zazwyczaj w jednej anegdocie figurują trzy narodowości, a zatem można stwierdzić, że anegdoty te posiadają trójstronną strukturę.

W anegdocie przedstawiciele różnych narodowości znajdują się w szczególnej sytuacji, która zwykle powoduje jakąś rywalizację między nimi. Konkretnie zadania postawione w artykule to: 1) analiza funkcji oraz statusu narodowości wspomnianych w anegdocie w trójstronnej strukturze tekstowej anegdoty w ciągu czasowym; określenie skryptów etnicznych, które są często przypisywane tym obiektom, i ich zmiany, począwszy od czasów radzieckich po dzień dzisiejszy; 3) określenie narodowości, które pojawiają się w wieloetnicznych anegdotach w języku rosyjskim i ukazanie zmian w tym zbiorze postaci w ciągu trzech okresów chronologicznych. Analiza korpusu 359 multietnicznych anegdot w języku rosyjskim pokazuje, że anegdoty te nie ulegają większym zmianom na przestrzeni kilkudziesięciu lat. Mimo że w jednym tekście przedstawione są trzy narodowości, multietniczne anegdoty w języku rosyjskim są przykładem refleksyjnego humoru etnicznego, ponieważ są one nakierowane na samych Rosjan.

Słowa kluczowe: humor narodowy, multietniczne anegdoty, Rosja

Ishak Akay <https://orcid.org/0000-0002-2478-0086>
Vytautas Magnus University (Litwa)
ishakakay@gmail.com

Русско-курдская межъязыковая омонимия

Резюме

В статье рассмотрены вопросы омонимии между неродственными языками – русским и курдским. На основании структурно-семантического анализа русско-курдских омонимов этот вид омонимии может быть квалифицирован как самостоятельное явление диалингвальной лексико-семантической системы.

Ключевые слова: русский язык, курдский язык, межъязыковая омонимия, неродственные языки, структурно-семантический анализ, лексико-семантическая интерференция

Введение

Постоянное ускорение научно-технического развития активизировало информационно-коммуникативные процессы, способствующие повышению потребности в изучении иностранных языков, в переводе научной и художественной литературы.

Эффективность межъязыковой коммуникации предполагает надлежащую точность перевода, но в переводческой практике реализация этого требования зависит от многих объективных и субъективных факторов. Неточный выбор переводчиком соответствующего слова при переводе может привести к изменению стилистической окраски или даже к потере семантики высказывания.

Современная лексическая семантика является неисчерпаемым источником для новых контрастных исследований, направленных на изучение межъязыковых контактов, взаимосвязей и взаимовлияния как различных языков целом, так и близкородственных в частности. Особенно актуальным до сих пор остается создание наиболее эффективной методики для определения основных единиц, принципов, критериев и параметров сопоставимой лексической семантики.

Традиционно целью компаративной лингвистики является сравнительное изучение двух, реже нескольких языков, для выявления сходства и различия в языковых

структурах, которые рассматриваются с позиций не только развития, но и функционирования, то есть в плане синхронии.

Проблема омонимии, поднятая еще в эпоху средневековья (см. Античные теории языка и стиля/*Antichnye teorii jazyka i stila*, 1936: 33; Реформатский/*Reformatskii*, 1967: 64), до сих пор является предметом пристального внимания лингвистов. По мнению ряда ученых тождество слов породило своего рода «конфликт» омонимов с последующим «выпадением» из языка. При этом подчеркивается, что проблема межъязыковой омонимии возникает в тесной связи с «глобализацией» коммуникации. На этой основе элементы различных языковых систем, часто совершенно независимые друг от друга, вступают между собой в так называемые системные отношения. Именно поэтому закономерно, что современная лингвистика начинает уделять все больше внимания сравнительному анализу языков, который зародился еще в XIX в.

Основная часть

Научный интерес к проблеме межъязыковой омонимии лексических единиц в родственных и неродственных языках имеет свою историю и определенные перспективы изучения. Современные исследования свидетельствуют о наличии двух подходов к изучению межъязыковой омонимии – переводоведческого, связанного с омонимией реалий во время перевода с одного языка на другой (напр., Vlček, 1966; Влахов, Флорин/*Vlakhov, Florin*, 1986; Кусаль/*Kusal* 2006 и другие) и контрастивного, в основе которого – сопоставление лексических коррелятов в двух языках, как родственных, так и генетически отдаленных, а также выявление последствий контактов между языками, лексических заимствований (напр., Акуленко/*Akulenko*, 1969; Кочерган/*Kochergan*, 1997; Манакин/*Manakin*, 1994 и др.).

Несмотря на то, что теорию межъязыковой омонимии в славянских языках, причины и источники возникновения этого явления, принципы классификации в плане как формы, так и содержания развивали Р. Будагов/*R. Budagov*, 1974, 1975; К. Готлиб/*K. Gottlieb*, 1966; В. Муравьев/*V. Muraviev*, 1971, однако не было определено содержание терминологических понятий и критериев разделения смежных категорий. Поэтому целью настоящего исследования является попытка теоретической обработки явления русско-курдской омонимии, а также структурно-семантический анализ русско-курдских омопар.

Научная новизна исследования состоит в том, что впервые рассмотрена проблема русско-курдской омонимии, впервые межъязыковые омонимы охарактеризованы в плане выражения (звучания) и семантической структуры.

Обзор теоретических источников, посвященных проблеме межъязыковой омонимии в современном языкознании, свидетельствует, что существуют значительные расхождения во взглядах исследователей – от признания до полного отрицания данной лексической категории. Неодинаковое содержание вкладывается и в само понятие межъязыковой омонимии. Согласно с наиболее распространенной в вос-

точнославянском языкознании традицией (работы Н. Заславской/N. Zaslavskaja, А. Супруна/A. Suprun, 1975; И. Ровдо/I. Rovdo, 1980) межъязыковыми омонимами считают те единицы, которые полностью совпадают или являются подобными по форме выражения, но имеют отличные сигнификаты и рассматриваются на пересечении синхронного и диахронического срезов.

В отечественном языкознании термин «межъязыковая омонимия» отстаивает, в частности, М. Кочерган. Ученый утверждает, что «в языке билингва и полилингва разноязычные слова, которые сходятся в формальном плане, но отличаются по содержанию, получают одинаковый статус, как и внутреннеязыковые омонимы» (Кочерган/Кochergan, 1990: 93).

Как отмечает большинство исследователей, основная (и наиболее важная) часть межъязыковой омонимии существует на лексическом уровне – в категории межъязыковых лексических омонимов.

Выделяют два способа объяснения причин появления межъязыковых омонимов:

- окказиональное совпадение в звучании в языках, которые не контактируют между собой;
- совпадения неслучайные, обусловленные изменениями в семантике генетически близких однокоренных слов.

Не случайно, что в родственных и близкородственных языках межъязыковых омонимов больше, чем в языках с отдаленным родством. Даже более, между словами родственных языков могут возникать целые ряды межъязыковых омонимов или межъязыковых паронимов как последствия неодинакового развития значений общих по происхождению слов (например, русское булка – хлеб, болгарское булка – невеста). Или русское злодей – тот, кто совершает преступления, приносит зло, польское złodziej – злодей.

Принимая во внимание сказанное ранее, исследователь М. Фалькович утверждает, что «различие в семантике формально близких межъязыковых родственных эквивалентов (или близкородственных) языков – это проявление асимметричных отношений в их лексико-семантической системе» (Falkovich, 1960: 83). Это утверждение основывается на том, что большинство формально межъязыковых соответствий составляют однокоренные генетически родственные слова, однако они характеризуются полными или частичными расхождениями в семантике.

Таким образом, общетеоретические основания, источники и причины возникновения явления межъязыковой омонимии близкородственных языков с учетом их частеречевой принадлежности и формально-семантической сертификации уже известны, в то время, как явление межъязыковой омонимии неродственных языков является малоисследованным. Считаю необходимым рассмотреть особенности омонимии между неродственными языками на пример русско-курдской межъязыковой омонимии.

Руководствуясь определенными целями и задачами исследования, нами был проанализирован отбор и анализ омонимов русского и курдского языков. В качестве источника языкового материала был использован «Русско-курдский словарь» Ч.Х. Бакаева (Бакаев, 1957). В процессе исследования было выявлено 280 межъязыковых омо-

нимических пар. Стоит отметить, что словарный запас как одного, так и другого языков активно пополняется с каждым днем, поэтому таких омонимных пар может возникнуть значительно больше. В подборе материала был использован только переводной словарь, терминологические и другие специализированные издания не использовались.

Основным принципом подбора лексем было совпадение начальной формы слова, хотя существует значительно больше слов, которые совпадают в одном из падежей.

Лексемы сравниваемых языков преимущественно принадлежат к различным частям речи, однако большинство из них – это существительные, реже прилагательные, наречия, местоимения и служебные части речи.

В основе разделения русско-курдских омонимов лежат различные принципы и категории, по которым при проведении семасиологического исследования выделяют, с одной стороны, гетерогенные и гомогенные омонимы с определенными подтипами (полные или частичные) – в плане содержания, а с другой – омонимы по признаку формальной вариативности. Так в основу различения гетерогенных и гомогенных омонимических образований положен признак внешней формы их выражения.

С точки зрения формального выражения межъязыковые русско-курдские омонимы на синхронном срезе образуют несколько подтипов (групп), различия между которыми обусловлены фонемными, звуковыми и структурно-морфологическими корреляциями в русском и курдском языке. Это такие основные группы:

1. Русско-курдские параллели, которые полностью совпадают по форме и содержанию.

Стоит отметить, что в курдском языке присутствуют слова, полностью идентичные по значению и звучанию русским соответствиям. Преимущественно это интернациональная лексика, слова общего употребления. Сравните, например:

- русское кабинет (комната в жилом помещении, предназначенная для интеллектуальной работы) – курдское *kabinet* (комната в жилом помещении, предназначенная для интеллектуальной работы).
- русское кандидатура (право стать кандидатом) – курдское *kandidatura* (право стать кандидатом);
- русское капитан (*военная лексика*: младшее офицерское воинское звание выше лейтенанта и ниже майора, а также носитель такого звания; командир морского или воздушного судна; главный игрок команды, несущий руководящие функции) – курдское *kapitan* (*военная лексика*: младшее офицерское воинское звание выше лейтенанта и ниже майора, а также носитель такого звания; командир морского или воздушного судна; главный игрок команды, несущий руководящие функции);
- русское капитал (приносящие или способные приносить доход, деньги, имущество, средства производства или другие ценные активы) – курдское *kapital* (приносящие или способные приносить доход деньги, имущество, средства производства или другие ценные активы);
- русское канал (искусственное русло для воды, устраиваемое для связи между водными объектами (моря, реки, озёра и т. п.) для водоснабжения, мелиорации,

улучшения инфраструктуры и других целей) – курдское *kanal* (искусственное русло для воды, устраиваемое для связи между водными объектами (моря, реки, озёра и т. п.) для водоснабжения, мелиорации, улучшения инфраструктуры и других целей);

- русское камера (отдельная комната, помещение специального назначения) – курдское *kamera* (отдельная комната, помещение специального назначения).

2. Межъязыковые омонимы, которые полностью совпадают по форме выражения, однако различны в своих значениях.

Это слова, которые имеют одинаковое звуковое выражение, однако несут различную семантику. К примеру:

- русское кал (продукты процесса пищеварения как отходы жизнедеятельности организма) – курдское *kal* (мужчина пожилого возраста, дедушка);
- русское мел (белая осадочная горная порода, мягкая и рассыпчатая, состоящая из мельчайших зёрен скрытокристаллического минерала кальцита) – курдское *mel* (склонность, наклонность, стремление; расположение, расположенность, симпатия);
- русское бар I (небольшой ресторан, закусочная с барной стойкой; специальное отделение в буфете, шкафу или отдельный предмет мебели для хранения спиртных напитков) – курдское *bar I* (ноша, груз, поклажа);
- русское бар II (наносная отмель у морского берега) – курдское *bar II* (плодовое дерево);
- русское бан I (то же, что пан; титул помещика у южнославянских народов) – курдское *ban* (кровля, крыша, навес);
- русское бан II (запрет на пользование общедоступной компьютерной системой) – курдское *ban* (кровля, крыша, навес);
- русское базар (место для разнородной массовой розничной торговли) – курдское базар (торговля);
- русское бал (большой праздничный вечер с танцами) – курдское бал (взгляд, взор в направлении кого-либо или чего-либо);
- русское баран (жвачное парнокопытное млекопитающее семейства полорогих с длинной вьющейся шерстью и изогнутыми рогами) – курдское *baran* (дождь, ливень);
- русское баск (представитель народа, говорящего на изолированном языке и составляющий коренное население северо-западных областей Испании и юго-западных районов Франции) – курдское *bask* (крыло);
- русское гол (в ряде спортивных игр — попадание мяча, шайбы в ворота одной из команд, а также очко, начисляемое другой команде при таком попадании) – курдское *gol* (тепловатый, пруд, лужа);
- русское диван (вид (обычно мягкой) мебели с длинной спинкой и ручками (или подушками и валиками), предназначенный для сидения и лежания) – курдское *divan* (правительство; сборник стихотворений);
- русское дон (в Испании и испаноязычных странах — почтительное обращение к мужчине или форма вежливого упоминания о нём) – курдское *don* (топленый жир);

- русское Жан (французское мужское имя) – курдское *jan* (острая боль);
- русское жар (сильно нагретый воздух; зной; чересчур тёплое место; раскалённые светящиеся уголья без пламени; в медицине – повышенная болезненная температура тела; *перен.* душевный пыл, возбуждение, энтузиазм; *переносное значение* – румянец, показывающий разгоряченное состояние) – курд. *jar* (худой, тощий, худощавый);
- русское жир (высокомолекулярное органическое вещество, нерастворимое в воде; которое вырабатывается, в частности, живыми организмами) – курдское *jir* (живой, подвижный, усердный);
- русское нет (отрицательный ответ на вопрос) – курдское нет (мнение, точка зрения).

3. Межъязыковые омонимы со звуковыми отличиями (различные ударения):

Сравните, например, русское бани (множественное число от баня – специальная постройка, помещение или учреждение, где люди моются и парятся) – курдское *bani'* (ущелье, теснина, долина).

4. Межъязыковые омонимы с графически-фонетическими различиями:

- русское конка (исторический вид общественного транспорта, городская уличная железная дорога с конной тягой) – курдское *konke* (трамвай);
- русское кузин (двоюродный брат) – курдское *kuzin* (выть);
- русское кираса (воинские доспехи для защиты туловища воина, состоящие из двух пластин, выгнутых по форме спины и груди и соединенных пряжками на плечах и боках) – курдское *qrase* (рубашка);
- русское геоме́трия (раздел математики, изучающий отношения и закономерности, характерные для пространственных объектов) – курдское геометрия (раздел математики, изучающий отношения и закономерности, характерные для пространственных объектов);
- русское гло́бус (трёхмерная модель Земли или другой планеты, а также модель небесной сферы (небесный глобус)) – курдское *globu's* (трёхмерная модель Земли или другой планеты, а также модель небесной сферы (небесный глобус));
- русское ла́ва (раскалённая жидкая или вязкая минеральная масса, продукт извержения вулканов) – курдское *lava'* (просьба).

Анализ лексикографических материалов продемонстрировал, что русско-курдские межъязыковые омонимы, для которых характерны определенные различия в семантической структуре, приводят к лексико-семантической интерференции. Неразличение в речи таких лексем приводит к нарушению содержания высказывания или его двусмысленности:

- русское конка (исторический вид общественного транспорта, городская уличная железная дорога с конной тягой) – курдское *konke* (трамвай);
- русское кузин (двоюродный брат) – курдское *kuzin* (выть);
- русское кираса (воинские доспехи для защиты туловища воина, состоящие из двух пластин, выгнутых по форме спины и груди и соединенных пряжками на плечах и боках) – курдское *qrase* (рубашка).

По результатам исследования, межъязыковое омонимическое совпадение слов русского и курдского языков происходит чаще всего в разрядах существительных,

реже – прилагательных, наречий, междометий. Конечно, для лиц, которые владеют основами другого языка, возникновение неправильных тождеств возможно лишь в сфере одинаковых частей речи: так, существительные ассоциируются только с существительными, прилагательные с прилагательными и так далее. Различия в омонимных парах могут быть в понятийном содержании, реалиях и лексической соотносимости; на практике все эти типы отличий нередко переплетаются.

Таким образом, на основании формального и семантического критериев русско-курдская омонимия может быть квалифицирована как самостоятельное явление диалингвальной лексико-семантической системы, которая отражает в определенной мере контактирование языков на определенном синхронном срезе, преимущественно – случайные совпадения. Основными проявлениями гетерогенных межъязыковых омонимов является звуковое сближение слов, омофония. Появление гомогенных омонимов обусловлена различными направлениями и процессами семантической деривации ЛСВ (расширение или сужение значения, специфика функционально-стилистических особенностей). Этот тип омонимии преимущественно и провоцирует интерференционные явления, которые отражаются на всех группах лексики, прежде всего, на тех, которые функционируют на синхронном срезе.

Перспектива исследования состоит в том, что межъязыковые омонимы нуждаются в разноплановом изучении с учетом семасиологического, ономазиологического аспектов сопоставления и системно-структурной характеристики этих единиц, правильности определения места слова в лексико-семантической системе конкретного языка. На наш взгляд, требует подробного исследования генетический, фонетико-артикуляционный, морфемный и семантический аспекты русско-курдской омонимии.

Литература

- Акуленко В.В. (1969), *О „ложных друзьях переводчика” // Англо-русский и русско-английский словарь „ложных друзей переводчика”*, Москва.
- Античные теории языка и стиля* (1936), Москва.
- Бакаев Ч.Х. (1957), *Русско-курдский словарь*, Москва.
- Будагов Р.А. (1974), *Ложные друзья переводчика // Человек и его язык*, Москва.
- Будагов Р.А. (1985), *Сходства и несходства между родственными языками*, Москва.
- Влахов С, Флорин С. (1986), *Непереводимое в переводе*, Москва.
- Готлиб Г.К.М. (1966), *Межъязычные аналогизмы французского происхождения в немецком и русском языках*, Кемерово.
- Заславская Н.В. (1992), *О межъязыковых омонимах в русском и украинском языках // Язык и культура*, Киев.
- Кочерган М.П. (1990), *Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов: (Содержание и принципы построения)*, „Научные доклады высшей школы. Филологические науки”, № 3.
- Кусаль К.Ч. (2002), *Русско-польская межъязыковая омонимия как лексикографическая проблема*, С.-Петербург.

Манакин В.М. (1994), *Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки*, Киев – Кировоград.

Муравьев В.Л. (1971), *О языковых лакунах*, „Иностранные языки в школе”, № 1.

Реформатский А.А. (1967), *Введение в языковедение*, Москва.

Ровдо И.С. (1980), *Лексико-семантическая интерференция в условиях русско-белорусского двуязычия*, „Народна асвета” № 7.

Супрун А.Е. (1975), *Некоторые проблемы преподавания русского языка в условиях близкородственного двуязычия*, „Русский язык в национальной школе”, № 4.

Фалькович М.М. (1960), *К вопросу об омонимии и полисемии* // „Вопросы языкознания”, № 5.

Vlček J. (1966), *Uskalí ruské slovní zásoby. Slovník rusko-české homonymie a paronymie*, Praha.

Bibliografía po transkrypcji

Akulenko V.V. (1969), *О „lozhnykh družjakh perevodchika”*. *Anglo-russkij i russko-anglijskij slovar „lozhnykh družej perevodchika”*, Moskva.

Antichnyje teorii jazyka i stila (1936), Moskva.

Bakaev. Ch.H. (1957), *Russko-kurdskij slovar*, Moskva.

Budagov R.A. (1974), *Lozhnye družja perevodchika*, [w:] *Chelovek i jeho jazyk*, Moskva.

Budagov R.A. (1985), *Skhodstva i neshkodstva mezhdu rodstvennymi jazykami*, Moskva.

Falkovich M.M. (1960), *К вопросу об омонимии и полисемии*, „Voprosy jazykoznanija”, № 5.

Gottlieb G.K.M. (1966), *Mezhdujazychnyje analogizmy francuzskogo proiskhozhdenija v nemeckom i russkom jazykakh*, Kemerovo.

Kochergan M.P. (1990), *Slovar russko-ukrainskikh mezhjazykovykh omonimov: (Soderzhanije i principy postroenija*, „Nauchnyje doklady vysshej shkoly. Filologičeskije nauki”, № 3.

Kusal K.Ch. (2002), *Russko-polskaja mezhjazykovaja omonimija kak leksikografičeskaja problema*, St.-Petersburg.

Manakin V.M. (1994), *Osnovy kontrastivnoj leksikologii: blizkorodstvennyje i rodstvennyje jazyki*, Kyev-Kirovograd.

Muravjev V.L. (1971), *О языковых лакунках*, „Inostrannyje jazyki v shkole”, № 1.

Reformatskii A.A. (1967), *Vvedenije v jazykoznanije*, Moskva.

Rovdo I.S. (1980), *Leksiko-semantičeskaja interferencija v uslovijakh russko-belorusskogo dvujazyčija*, „Narodna asveta”, № 7.

Suprun A.E. (1975), *Nekotoryje problemy prepodavanija russkogo jazyka uslovijakh blizkorodstvennogo dvujazyčija*, „Russkij jazyk v nacionalnoj shkole”, № 4.

Vlakhov S., Florin S. (1986), *Neperevodimoje v perevode*, Moskva.

Vlček J. (1966), *Uskalí ruské slovní zásoby. Slovník rusko-české homonymie a paronymie*, Praha.

Zaslavskaja N.V. (1992), *O mezhjazykovykh omonimakh v russkom i ukrainskom jazykakh*, [w:] *Jazyk i kultura*, Kyev.

Abstract

Russian-kurd interlingual homonymy

The article analyses question of homonymy between unrelated languages – Russian and Kurd. On the base of structural-semantic analysis, this kind of homonymy can be qualified as a selfsufficient phenomenon of dialingual lexically-semantic system.

Keywords: Russian language, Kurd language, interlingual homonymy, unrelated languages, structural-semantic analysis, lexically-semantic interference

Streszczenie

Rosyjsko-kurdyjska homonimia międzyjęzykowa

Artykuł poświęcony jest zagadnieniom rosyjsko-kurdyjskiej homonimii międzyjęzykowej. W oparciu o analizę strukturalno-semantyczną rosyjsko-kurdyjskich homonimów ten rodzaj homonimii może być zakwalifikowany jako autonomiczne zjawisko bilingwalnego systemu leksykalno-semantycznego.

Słowa kluczowe: język rosyjski, język kurdyjski, homonimia międzyjęzykowa, języki niepokrewne, analiza strukturalno-semantyczna, interferencja leksykalno-semantyczna

Jakub de Chyży <https://orcid.org/0000-0002-5742-3835>
Touro University College, Freie Universitat,
Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztor (doktorant)
jakub-dechyzy@wp.pl

Sephardim and their language: *Judeo-Spanish* or *Ladino*?

Abstract

The aim of this work is to describe the most relevant features of the languages spoken by the Sephardic Jews, focusing on *Judeo-Spanish* and *Ladino*. These two languages have been treated as a single language, even though *Judeo-Spanish* was a day-to-day communication language, and *Ladino* a calque-language used to translate religious texts from Hebrew during the 16th and 17th centuries.

A brief overview of Sephardim historical background is necessary in order to understand who the Sephardim are, the development of their language and literature, and to discuss anything related to them.

Keywords: Sephardic Jews, *Judeo-Spanish*, *Ladino*

Historical background

Sephardim are the descendants of Jews who had at one time lived on the Iberian Peninsula (Spain and Portugal), and who were expelled from Spain in 1492 by the Catholic Monarchs, Ferdinand and Isabel, under the Alhambra Decree (Peters, 1995: 9–34), and persecuted by the Spanish Inquisition.

Jews initially settled in Spain during Roman times and endured life there during Christian rule. During the fourth century C.E. the Jewish population in the Iberian Peninsula was considerable even though life was not that easy for them. The Canons of the Council of Elvira, for example, prohibited marriages and other intercourse with Jews. However, their more serious difficulties began during the Visigothic period, especially from the conversion to Catholicism of the King Recaredo I in 589, and the oppressive anti-Jewish measures promulgated in the Councils of Toledo.

However glorious and tragic often at the same time the history of Spain was, what must be remembered is that Spain was the only place in the Western world where the three cultures the Christian, the Muslim and the Jewish coexisted in harmony and prosperity. This period called in Spanish *la convivencia*, the Coexistence, begun after the Muslim invasion in 711 and lasted for seven centuries. The Sephardic culture reached its full flourishing under Islam, enjoying a period of splendour. The Christian Reconquest of Spain though, during the twelfth century, brought them gradually back under Christian rule. The Coexistence sadly came to an end in the same year, when Columbus sailed to China and ended up in the Caribbean.

In 1492, the notorious Father Tomas de Torquemada, the grand inquisitor of the Spanish Inquisition started to pressure the Catholic Monarchs to issue a decree of expulsion of the Jewish community from Spain on the grounds of fear, that as long as the Jews remained in Spain, they would influence recent Jewish converts to Christianity to continue practicing Judaism. Once the Muslim forces in Granada have been defeated by the Spanish Army, which restored the whole of Spain to Christian rule, thus accomplishing the most important objective – country’s unification, Ferdinand and Isabella concluded that the Jews too were expendable and issued the expulsion decree on March 30.

The decree was to take effect in 4 months, a period during which the Jews were forced to liquidate their properties, business and goods at incredibly low prices. Some Jews, in the face of the menace of the exile, decided to accept Christianity in order to remain in the Iberian Peninsula. Even though some of them became real *conversos* (converts), many of the *conversos* who stayed in the country were Crypto-Jews, and kept on practising their rituals and traditions in secret.

Already in the preceding period of nearly a hundred years the Jews of Sefarad suffered injustice from the Crown due to failed promises to protect their property. The picture below is representative of the oppression that was to evolve into a truly ugly destiny of torture, execution and expulsion.

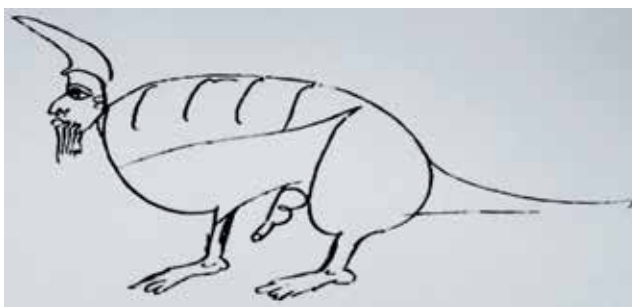

Figure 1. The caricature of a circumcised rat, with beard and hat characteristic of those worn by Jews in the fourteenth century, was discovered sketched on the blank pages in the back of a fifteenth century book from the *Justicia Civil* of Valencia. It is assumed that the unknown artist was a Christian visitor, portraying his perception of Jews as unclean animals, meriting scorn and ridicule

Source: Sloan, 2009: 137.

As Christopher Columbus will remember it in his diary, in the same month when the Monarchs issued the edict that all Jews should be driven out of the kingdom and its territories, he was given the order to undertake his expedition of discovery to the Indies. On July 30 1492, some 200,000 people, nearly the entire Jewish community, was expelled from Spain.

The Jews who decided to leave the Iberian Peninsula left for the North of Africa (mostly today's Morocco and Algeria), the Ottoman Empire (mostly Salonika, Constantinople and Sarajevo), Bayonne, Italy, Northern Europe (mostly England or Flanders), and later on to Holland. Eventually, many of the Crypto-Jews who remained in Iberia, fearing Inquisition and the hard conditions they lived under, decided to move out and join the Jews who were in Exile.

The key, nostalgia of the lost land

The sudden expulsion of the Jews was undoubtedly a traumatic shock for all of them. They were given only four months to leave the country if they did not convert to Christianity. The ones who left their land behind took with them the keys of their homes and their synagogues, convinced that the exile would be temporary and they would return one day. Those keys, although most families no longer have them anymore, became a symbol of their rich Spanish heritage, of their beloved and lost land.

In 1924 Miguel Primo de Rivera enacted a law restoring Spanish citizenship to every Sephardi who claimed it, which was very useful to many Jews during World War II and the Bosnian War. In 1992, the Spanish king Juan Carlos I, wearing a skullcap in a ceremony marking the 500th anniversary of the Alhambra Decree, said: “*Sefarad* is no longer nostalgia, but a place where Jews should not be told to feel as if at home, because Hispano-Jews are at home in Spain”.

On 6th June 2014, the Spanish Government passed a law (ep00.epimg.net/descargables/2014/06/06/d2568a932335d0680fa9107ee72ef7a6.pdf), which allows descendants of Sephardic Jews to get Spanish nationality. The minister of Justice, Alberto Ruiz Gallardón, declared that “this law is a real historic reparation of, I dare say, the biggest mistake in Spanish history” (<http://www.nytimes.com/2014/03/20/world/europe/many-seek-spanish-citizenship-offered-to-sephardic-jew-s.html>). Gallardón added: “many kept the keys of the house from which they were expelled, now they have the door open.” (<http://www.reuters.com/article/2014/02/07/us-spain-jews-idUSBREA161GQ20140207>).

Language

For many centuries Jews have lived in physical, social, cultural and even linguistic isolation. This explains why the Medieval Ibero-Romance languages used by them were not exactly the same as those used by their Christian neighbours, although they did not differ that much except for some words related to religion. Sephardim spoke what nowadays we call *Judeo-español* or *Ladino*, two different terms used in reference to the same language and the difference between which is explained below:

Judeo-español is a Romance language derived from old Spanish, a term used by Romance philologists and linguists to indicate the linguistic varieties written and spoken by the Sephardim. This language includes many components of the Old Romance languages spoken at that time in Sefarat, such as Catalan, Galician-Portuguese, Aragonese, Astur-Leones and Mozarabic, as well as some Hebrew, Aramaic and Arabic words.

Ladino, on the other hand, is a calque language of Hebrew, used to translate liturgical texts into Spanish, being not a day-to-day communication language. The word *Ladino*, which comes from the Spanish *latino* [Latin], was a term used to name Moors and Jews who spoke the Christian language.

The features of this calque-language and the literal translation, according to Paloma Diaz-Mas, “produces a completely artificial language, one that is often unintelligible if the reader does not know the Hebrew source of the ‘ladinised’ passage” (Díaz-Mas, 1992: 76). As an example, we find that the Spanish term *Dios* [God] is replaced by *El Dio*, as the Spanish ending -s is normally used for plural, and saying *Dios* would indicate polytheism. On the other hand, the word *vidas* [lives] is always written in plural, as well as the word *aguas* [waters], which in Hebrew is *hayim* and *mayim* respectively; as in Hebrew these words have the plural ending, they were translated as plural nouns. Many Arabic words were used as well, as phonetically Hebrew and Arabic use similar sounds that did not exist in Spanish at the time. For example, we find the Arabic word *alhad* instead of *domingo* [Sunday]; *Domingo* was the day of God for Christians, but for the Jewish week the Holy Day is *Shabbath*. Even though *Ladino* was used in the 16th and 17th centuries in order to translate religious texts from Hebrew, nowadays *Ladino* is a term widely adopted to name the language used by Sephardim, especially used in Israel.

The language spoken by Sephardim, besides being called *Ladino* and *Judeo-español*, is also known as *Judezmo* (used mostly by linguists and in the academic field), Sefardi, *Spanyol* or *Español nuestro* (making a distinction between this language and the *Español* (Spanish) spoken in Spain and Latin America), Judio or Jidio, and Haketia (the variety of Judeo-Spanish spoken in Northern Africa). Quoting Diaz-Mas, the Sephardim regularly called their spoken language *Judezmo* or *Español* to distinguish it from *Ladino*, the calque-language. However, *Ladino* has lately come to be used as a synonym for *Judezmo*. The name Judeo-Spanish is a recent scholarly creation (Díaz-Mas, 1992: 77).

Ladino was written in the Hebrew alphabet, in Rashi script, or in Solitro for most of its lifetime, and it was not until recent times that it has been written using Latin alphabet. When the Jews were expelled from Spain in 1492, they took with them different varieties of Iberian-Romance languages, depending on their region of origin. In their new homes, Spanish-speaking Jews found themselves pretty isolated in places where their new neighbours were using Greek, Italian, Arabic, Turkish, French or Flemish as a communication language, but this allowed the Jews to keep their own language. Nevertheless, we have to point out that in countries like Italy, England, France and the Low Countries, Sephardim ended up adopting the language of their neighbours and stopped using their own.

Judeo-español, then, cut off from the influence of the Spanish spoken in Spain, which became modernised, kept its 15th century roots, and evolved in a different way. It borrowed many words from Hebrew, such as *anav* [obedient] or *atakanear* [to arrange]; Arabic, such as *atamar* [termi-

nate] or *alforria* [freedom]; Turkish, such as *kolay* [easy] or *parás* [money]; Italian, such as *ma* [but] or *libero* [free]; French, such as *roló* [role] or *jugador* [actor]; and Greek. It also included hundreds of old Spanish words which do not exist anymore in the current Spanish. The different changes of the language were influenced by the countries and cultures where Sephardim settled.

Literature

Literature written in *Ladino* started in Spain before the expulsion, where the Jewish intellectual elite was involved in the Spanish culture. One of the best known authors during the 14th century was Rab Don Santob de Carrión, who wrote the book “*Proverbios morales*”. This book, found in the Cairo Geniza, was ladinised during the 15th century and copied in Hebrew characters, as found in these few verses below:

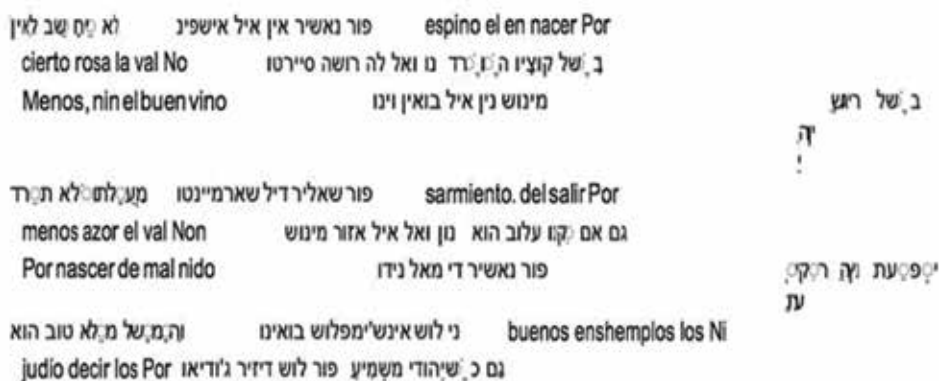

Figure 2. *Proverbios morales*, by Rab Don Santob de Carrión, XIV century

Source: <http://btjerusalem.com/aspamiac.htm>.

We find three categories of *Ladino* literature: translations of sacred texts (such as the Hebrew Bible, the High Holiday prayerbook and the Passover Haggadah); rabbinic literature; and folk tales, fables, proverbs, poems, and short stories.

During the 16th and 17th centuries, many Crypto-Jews emigrated to Holland, enriching economically and culturally the communities they joined. Therefore, Diaz-Mas states, “it is not surprising that the Low Countries, together with Italy, would become an important centre of Jewish publication where numerous books were printed in Spanish” (Díaz-Mas, 1992: 37). While Portuguese was the language used in daily basis communication, Spanish remained as the language of publication and study. Among those intellectuals, Baruch Spinoza, Shelomo ben Verga and David Pardo are worth mentioning. On the other hand, the expelled Jews who arrived in the Ottoman Empire started printing books in Hebrew and *Ladino*. One of the first books printed in *Ladino* was *Rejimiento de la vida* by Rabbi Moshé Almosnino, published in Salonika in 1564, and written as a guide for his son about how a man should live this life without neglecting his duties.

Figure 4. *Libro de mantenimiento de la alma: en el qual se contiene el modo con que se a de regir el Iudio en todas sus acciones*, Italy 1609

Source: <http://fondosdigitales.us.es/fondos/libros/4255/8/libro-de-mantenimiento-de-la-alma-en-el-qual-se-contiene-el-modo-con-que-se-de-regir-el-iudio-en-todas-sus-acciones/>.

Figure 5. Manuscript in Ladino of Dialoghi di Amore

Source: bjerusalem.com/aspamiac.html.

The tradition of translating the Bible literally (calque-language) starts before the Jews were expelled from Spain. During the 16th century two translations of the Bible into *Ladino* appeared: *Pentateuco*, published in Constantinople in 1547, in Hebrew characters; and Ferrara Bible, published in Italy in 1553, in Latin letters. Both of them were followed by more Bible translations during the next centuries.

In 1855, also in Constantinople, a Hebrew-*Ladino* Biblical Dictionary was also published. The publication of *Dictionnaire du Judéo-Espagnol* in Madrid in 1977 was important as well. It was written by Joseph Nehama (ca. 1880–1971), Greek educator and historian, and published six years after his death, in 1977, thanks to the collaboration of Jesus Cantera.

Figure 7. Psalms (salmos) with *Ladino* language, translated by Abraham Asa, Constantino-
ple 1745

Source: Nehama, Cantera Ortiz de Urbina, 1977.

We have to mention Me'am Lo'ez, which, in words of Tamar Alexander-Frizer, “is the most important work written in *Ladino*”. (T. Alexander-Frizer, 2002: 45) The curious aspect of this book is that it was written by different authors between 1730 and 1864, as if it were an encyclopaedia. AlexanderFrizer adds that Me'am Lo'ez was “a bridge between Hebrew sources and the *Ladino* reader, between written and oral literatures” (Ibidem: 64) which was “aimed at making Hebrew sources available to the Sephardic ethnic group in their own language, *Ladino*.” (Ibidem: 45)

According to Samuel G. Armistead, Hispanic Jews took into exile and cultivated a large amount of oral literature, which included “narrative ballads (*romansas*), lyric songs (*cantigas*), cumulative songs, prayers and medicinal charms, riddles (*endevinas*), proverbs (*refranes*), and folktales (*consejas*)” (www.sephardifolklit.org/flsj/OLSJ). Armistead adds two partially oral genres, such as “*complas* (paraliturgical poetry: popular, sometimes traditionalised, religious or didactic songs) and plays, originally staged to commemorate

important holidays”. (Ibidem) Although we can find a large number of songs in Ladino, we should highlight the folk song *Coplas de Purim*, dated around 1700 its lyrics can be found below, and also *Coplas Nuevas*, published in Salonica in 1868.

COPLAS DE PURIM

Esta noche de Purim
no duermen los *alhajuin*
haziendo *alhajuinadas*
para las desposadas.

Chorus:

"Vivas tu, viva yo,
Vivan todos los judios,

Viva la reina Esther,
que tanto plazer mos dio".
Haman antes que morir
reunio su parentela,
los puso a su cabeçera
un día antes de Purim.

(chorus)

Calla tu, Zeres "la loca",
que a ti avlar no te toca,
que por ti hizieron la horca
y me la estrené en Purim.

(chorus)

Amparo-te con tus manos,
aproves muestros hermanos
ha turcos y ha cristianos
aunque no mos pueden veer.

(chorus)

Indianas muy bien assadas,
Pinyonada y almendras,

Lombos, elguengas ahumadas,
Porque hazen bien beber.

(chorus)

Y los novios a las novias
envien dulces y rosas

Y joyas y algunas cosas
que les queden a dever.

(chorus)

Figure 8. *Coplas de Purim*, 1700

Source: <https://www.youtube.com/watch?v=OVYE10U4SNc>.

Sephardim provide us with many proverbs as well, many of which are still being used currently in Spain, such as:

Ladino:	Dime con con quén andas; te diré quén sos. Dime kon kién fueres i diréte kién eres
Spanish:	Dime con quién andas y te diré quien eres
English:	Tell me who you go around with and I'll tell you who you are.
Ladino:	Aqueyos polvos truxeron estos lodos. Kon esos polvos se hizieron estos lodos.
Spanish:	De aquellos polvos, vinieron estos lodos
English:	That dust brought, or made, this mud.
Ladino:	Antes que te cazes, mira lo que hazes. Antes ke te kases, mira lo ke hazes . . .
Spanish:	Antes de que te cases, mira lo que haces.
English:	Watch what you do before you get married
Ladino:	A gran' a grano, hinche la gayina el papo. Grano a grano, hinche la gallina el papo.
Spanish:	Grano a grano, hincha la gallina el papo.
English:	One seed at a time, a hen fills its craw.

Figure 9. Judeo-Spanish Proverbs

Source: Tamar, 2004: p. 17–19, p. 20–22, 25. See also: Lévy, 1969.

Language in the Holocaust and the current situation

Nowadays, though, the reality that *Judeo-español* or *Ladino* is facing is very different, and its future unknown, as it is considered an endangered language which may become extinct in the near future. The Holocaust, besides the terrible human loss, represented the loss of 90% of *Ladino*-speaking Jews and a major crisis for this language. The systematic annihilation of the European Jewry in the concentration and extermination camps is the hardest and cruellest historic event suffered by Jewish communities since the expulsion from Spain in 1492. One of the purposes of the Nazi policy was a crusade against Judaism, which culminated in approximately six million Jews being killed by Nazi Germany throughout the German Reich and on the German – occupied territories. The magnitude of the tragedy of Greek Sephardim, for example, is more than obvious, as shown in the following figures:

Table 1. Comparison of the Greek Sephardim Population in 1941 and 1945

Community	Population in 1941	Population in 1945
Salonica	56,200	1,240
Cavala	2,100	42
Corfu	2,000	185
Rodas	1,701	40
Jannina	1,850	163
Drama	1,200	39

Source: www.um.es/tonosdigital/znum5/estudios/J-infierno.htm.

We should not forget that Salonica became the largest centre of the Sephardic Jews in Europe until the German occupation and consequent annihilation of most of this population.

The concentration camps became a melting pot of cultures and languages, and Jews (both *Ashkenazim* and Sephardim) were the largest ethnic group. Despite the dire living conditions in the camps, Dr. Salvador Santa Puche states that Sephardim kept their cultural tradition through music: many deportees used Sephardic songs to please the guards in order to get a bit more food¹. Puche affirms that, among all the songs, one became a hymn among the deportees, called *Arvoles yoran por luyas*:

ARVOLES YORAN POR LUYAS

Arvoles yoran por luyas
I muntanyas por ayres
Ansi yoran los mis ojos
Por ti, kerida amante

Torno i digo: ke va ser de mi?
En tierras ajenas yo me vo murir

Enfrente de mi ay un andjelo
kon sus ojos me mira
Yorar kero I no puedo
mi korason suspira

Torno i digo: ke va ser de mi
En tierras ajenas yo me vo murir

TREES WEEP FOR RAIN

Trees weep for rain
And mountains for air
Thus my eyes weep
For you, dear beloved.

I turn and I ask: what will become of me?
In foreign lands I am destined to die.

There is an angel in front of me
with your eyes he looks at me
I want to cry, but cannot
My heart sighs

I turn and I ask: what will become of me?
In foreign lands I am destined to die.

Figure 10. *Arvoles yoran por luyas*

Source: www.um.es/tonosdigital/znum5/estudios/J-infierno.htm.

It is very difficult to know how many people speak *Ladino* today but, according to Isaac Navón, in one way or another it seems that around 220,000 speak this language (www.tarbutsefarad.com/en/recortes-de-prensa/860-el-ladino-renace-de-sus-cenizas-y-cauti-va-a-generaciones-jovenes.html). This fact is really worrying as when a community loses

¹ One of the Sephardic Jews who survived thanks to his amazing voice was Estrongo Nachama, nicknamed “the singer of Auschwitz”. In Berlin he became the chief cantor for the Jewish community, and was awarded by the German Government for his community work. One of his achievements was a symbiosis of Sephardic and Ashkenazi elements in synagogue music.

its language, a great part of its cultural identity is lost. A series of actions is being taken to keep this language alive, as most of the *Ladino*-speakers are over 50 years of age. Currently there are study centres, book-collection efforts and teacher-training programs, departments of Sephardic studies in some Universities (in Israel and abroad), and *Ladino* songs are getting more popular and are attracting a wider audience. In Israel, Europe and the United States, writers are struggling to keep *Ladino* literature alive.

In contemporary writing, we can still find the sentiment of Sephardim towards Spain, which, in the words of Alexander-Frizer, comprises “a mixture of nostalgic longing for a glorious past and the painful historical and collective memory of the great expulsion”. (Alexander-Fritz, 71) Below we find an extract of a Romance written by Matilda Koen-Sarano, where this feeling becomes very clear:

ESpanya POR SIEMPRE

Espanya por siempre
 Espanya, tierra de mis abuelos,
 Espanya, tierra de mis dolores,
 Espanys, tierra de mis amores,
 Tengo siempre en el korason.
 Tus flamas ardientes
 Tus streyas briyantes
 Ke no pudi apuntar.
 Tus lindas sivdades
 Ke por siempre vo sonyar,
 Tus dulses kansiones
 Ke no kedo de kantar.

SPAIN FOREVER

Spain forever
 Spain, oh Spain, my father's land,
 Spain, oh Spain, my sorrows' land,
 Spain, oh Spain, my passion's land,
 You'll stay forever in my heart.
 Your ardent flames ablaze,
 Your ever-shining stars,
 Countless in my gaze.
 Your cities in their beauty
 Are in my dreams for aye,
 Your honeyed songs so sweet
 I'll never cease to sing.

Figure 11. Romance, by Matilda Koen-Sarano

Source: www.um.es/tonosdigital/znum5/estudios/J-infierno.htm.

La Autoridad Nasionala del Ladino i su Kultura was founded in Israel in 1997 in order to preserve, safeguard and promote the *Ladino* language, propagate the culture and publish books written in *Ladino* by contemporary authors, among other things. The magazine *Aki Yerushalayim*, published jointly by the Sefarad Association and the *Autoridad Nasionala del Ladino i su Kultura*, is the most important newspaper published in *Ladino*. In Turkey, a *Ladino* newspaper, *Şalom*, is published once a week for *Ladino* Reader.

It is worth mentioning that in 1999 a worldwide online community of *Ladino*-speakers called *Ladinokomunita* was founded. More than 500 people participate actively, discussing topics such as Sephardic culture, history and language, using only *Ladino* as a communication language. These kinds of initiatives are the key to promote the use of the language and the knowledge of Sephardic History and culture. With the continuous passionate work of scholars and activists, as well as with the help of the Israeli government in language preservation, there is still hope that new generations will use *Ladino* as a communication language in the future.

Bibliography

- Alexander-Fritzer T. (2002), *The heart is a mirror: the Sephardic folktale*, Wayne State University Press, Detroit.
- Brenner M. (1997), *After the Holocaust: Rebuilding Jewish lives in Postwar Germany*, Princeton University Press, New Jersey.
- Díaz-Mas P. (1992), *Sephardim: the Jews from Spain*, The University of Chicago Press, LTD., London.
- Lévy Isaac J. (1969), *Study Prolegomena to the Study of the Refranero*, Las Americas, New York.
- Nehama J., Cantera Ortiz de Urbina J. (1977), *Dictionnaire du Judéo-Espagnol*, CSIC, Madrid.
- Peters E. (1995), *Journal Article Jewish History and Gentile Memory: The Expulsion of 1492*, Vol. 9, No. 1, Springer.
- Sloan D. (2007), *Survival of an imperiled culture in the fifteenth and sixteenth centuries*, Princetown University Press, New Jersey.
- Sloan D. (2009), *The Sephardic Jews of Spain and Portugal*, McFarland & Company Inc. Publishers, Jefferson, NC.
- Tamar A. (2004), *Words Are Better Than Bread*, Ben-Gurion University Press and Ben-Zvi Institute, Negev.

Internet sources

- <http://ep00.epimg.net/descargables/2014/06/06/d2568a932335d0680fa9107ee72ef7a6.pdf>
- <http://www.reuters.com/article/2014/02/07/us-spain-jews-idUSBREA161GQ20140207>
- <http://www.sephardifolklit.org/flsj/OLSJ>
- <https://www.youtube.com/watch?v=OVYE10U4SNc>
- www.um.es/tonosdigital/znum5/estudios/J-infierno.htm
- <http://www.tarbutsefarad.com/en/recortes-de-prensa/860--el-ladino-renace-de-sus-cenizas-y-cautiva-a-generaciones-jovenes.html>
- <http://www.nytimes.com/2014/03/20/world/europe/many-seek-spanish-citizenship-offered-to-sephardic-jews.html>
- http://politica.elpais.com/politica/2014/06/06/actualidad/1402043523_305436.html
- http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1085545/jewish/Will-Ladino-Rise-Again.htm

Streszczenie

Żydzi sefardyjscy i ich język: judeo-hiszpański czy ladino?

Tekst opisuje najważniejsze aspekty języków, jakimi posługiwali się Żydzi sefardyjscy, ze szczególnym uwzględnieniem judeo-hiszpańskiego oraz ladino.

Cechy i etymologia języków, jak i subtelne różnice między nimi zostały ukazane na przykładach najważniejszych tekstów literackich, takich jak: *Proverbios morales* Santoba de Carrión, *Regimiento de la vida* rabiego Moshé Almosnino, *Libro de mantenimiento de la alma* Josepha Qaro, *Dialoghi di Amore* Guedaliá Ibn Yahía, *Pentateuco*, *Psalmy* w tłumaczeniu Abrahama Asy czy *Edykt z Alhambry o wygnaniu Żydów z 1492 roku*.

Słowa kluczowe: Żydzi sefardyjscy, judeo-hiszpański, ladino

FRAZEOLOGIA, PAREMIOLOGIA
PHRAZEOLGY, PROVERB STUDIES

Giuliano Cajetti <https://orcid.org/0000-0001-5514-1829>
Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu, Tartu, Estonia,
lugpiemonteis@gmail.com

Marzanna: immagine soprannaturale della morte nella fraseologia slava

Abstract

L'esperienza della morte è un evento che per sua stessa natura va oltre la comprensione umana della realtà fisica ed è concepito come tipicamente soprannaturale; non può essere completamente spiegato con il pensiero razionale. In questo articolo analizzeremo la figura di Marzanna/Mara/Morena nel folclore e nella mitologia slava. La sua immagine è associata con le forze della morte, dell'inverno e i rituali di cambiamento stagionale. Questo complesso di riti e spiriti soprannaturali è studiato tra gli altri da Afanasyev e occupa una posizione rilevante nell'ambito dell'etnolinguistica. L'indagine su Marzanna è vista come strumento teorico per meglio comprendere differenti elementi fraseologici in varie lingue slave e la loro relazione con la rappresentazione della morte nel folclore europeo.

Parole chiave: fraseologia slava, mitologia comparata, folclore slavo, etnolinguistica, Marzanna, fraseologia della morte

1. Introduzione

In questo articolo analizzeremo come nel mondo slavo intorno alla figura mitologica e folclorica di Marzanna/Mara/Marena si possano identificare un insieme di campi semantici, accomunati dalla vicinanza al termine *morte* nelle varie lingue slave (pol. *śmierć*, ceco *smrt*, rus. *смерть*). Vari autori ipotizzano che la radice etimologica di Marzanna sia da collegarsi al protoindoeuropeo **mar/mor*, che avvicinerrebbe il concetto della morte all'idea delle acque e di condizioni liminali dell'anima, come incubi e angosce.

Secondo Łuczyński (Łuczyński, 2008), nel folclore slavo Marzanna era originariamente un personaggio mitologico, più specificatamente una dea dalle molteplici funzioni e attributi, relativi, tra le altre cose, alla morte. In un secondo momento divenne la personificazione stessa della morte e dell'inverno e infine, con il nome Marzanna, venne chiamato un pupazzo di paglia che, dopo essere stato portato in processione, veniva an-

negato o distrutto durante riti ciclici di cambio stagionale. Sia la distruzione e in maggior misura l'annegamento del fantoccio, collegano Marzanna all'acqua e alle spaventevoli condizioni della mente, provocate dal sopraggiungere della morte. Alcuni aspetti del rito folclorico di Marzanna saranno utilizzati in questo articolo come strumento teorico per analizzare il contenuto dei dati fraseologici, idiomatici e verbali inerenti all'evento di natura sovranaturale della morte nelle lingue slave e mostrare i legami semantici con i concetti di incubo, acqua, inverno e oscurità.

A tal proposito, inizieremo con il descrivere degli elementi principali del rituale. Successivamente vedremo le ipotesi riguardanti il proto lessema **mar/mor*, dal quale i termini Marzanna/Mara/Morena derivano e le sue relazioni etimologiche con l'idea di morte, acqua e incubo notturno. Nell'ultima parte dell'articolo presenteremo alcuni elementi fraseologici e idiomatici relativi a Marzanna e al campo semantico della morte.

2. Marzanna, Mara e Morena: personaggi soprannaturali nella mitologia e nel folclore slavo

La mitologia protoslava pre-cristiana contiene al suo interno numerosi esempi di creature magiche ed eteree, divinità e spiriti, spesso associati ad elementi naturali. Nella visione del mondo degli antichi popoli slavi la realtà era composta da innumerevoli fenomeni non comprensibili solamente mediante i cinque sensi, ma che necessitavano di essere integrati in una comprensione del mondo che andasse oltre la realtà fisica, una concezione soprannaturale.

Nel folklore slavo, dopo secoli di cristianizzazione che investì non solo l'ambito religioso ma anche quello culturale, all'interno di canzoni, rituali, indovinelli, fiabe ebbe modo di conservarsi una "mitologia minore", perfettamente integrata nei costumi e nelle tradizioni popolari. I rituali popolari erano finalizzati ad armonizzare l'elemento umano e lo spazio antropizzato, con le forze soprannaturali dei luoghi e della natura più selvaggia.

Queste forze sono spesso state identificate come manifestazioni personificate di spiriti e dèi. L'evento della morte può essere visto come risultato di queste forze, come se una forza esterna agisse sulla persona (Meshcheryakova, Wysoczański, 2015: 427), un evento così pregnante di significato da andare oltre i limiti della realtà fisica, connotato trascendentalmente e posto al centro delle riflessioni religiose.

Indubbiamente la concettualizzazione della morte è mutata durante i secoli all'interno delle culture slave (e in particolar modo con l'avvento del cristianesimo), ma certamente ha mantenuto la sua centralità nei rituali religiosi e più generalmente nella visione linguistica del mondo propria di queste culture. In questo ambito la visione linguistica del mondo è un metodo di presentazione concettuale dell'universo che può essere ricostruito dai fatti linguistici.

La comune matrice mitologica slava ha portato alla coincidenza dell'immagine della morte in particolare nella cultura russa e nella cultura polacca (*ibidem*: 428) e, aggiungeremo noi, questa deduzione può essere estesa anche alle altre culture slave, portando ad avere una comune immagine della morte che sottenda l'intero gruppo linguistico.

Seguendo l'esempio delle culture russa e polacca, tale immagine è considerata di natura femminile, similmente a molti popoli indoeuropei (*ibidem*: 425–426), per quanto non manchino anche rappresentazioni della stessa come appartenente al polo maschile. Nel pantheon protoslavo le divinità correlate ai riti popolari e stagionali della morte sono di natura femminile e conosciute in differenti areali come Marena/Mara/Marzanna (Petrukin, Agapkina, Vinogradova, 1995: 253).

Nei vari territori di insediamento dei popoli slavi troviamo diverse parole imparentate con la stessa forma. Nei territori slavi orientali la forma prevalente è connessa ai lessemi Marena/Mara, mentre in Cechia e Slovacchia con i lessemi Morena/Marmoriena. Nei territori polacchi la forma più comune è Marzanna, o una sua variazione.

Michał Łuczyński nell'articolo "La definizione cognitiva di Marzanna – un tentativo verso la ricostruzione di un frammento della visione del mondo tradizionale mitologica slava", definisce Marzanna come personificazione di un concetto astratto degli stereotipi di sfera religiosa (che sono presenti nei rituali folclorici) e al contempo come figura mitologica (Łuczyński, 2008: 173). Tale personificazione è rafforzata dal fatto che, in determinati contesti, Marzanna è coiponimo di termini strettamente legati al termine per definire la morte (pol. *śmierć*, rus. *смерть*) come pol. *Śmiercicha*, *Śmiertusecka*, *Śmiertuska*, *Mór*, ceco *Smrt*, *Smrtnica*, slovacco *Šmertka* (*ibidem*: 176; Agapkina, 2002: 601).

Le fonti utilizzate inerenti ai rituali di Marzanna coprono tutto il mondo slavo, in particolare modo i paesi slavi occidentali ed in minor misura quelli orientali (SDES, t. III: 179). Si tratta di lavori etnografici, raccolte e descrizioni di canzoni popolari e credenze religiose slave. I rituali qui esaminati sono parte di un calendario ciclico rurale che fa corrispondere ai cicli della natura necessari cicli rituali, che allineano simbolicamente l'interiorità dell'uomo ai manifesti cambiamenti esterni (minor o maggiore presenza di luce, nascita o morte della natura, ecc.).

I rituali di Marzanna sono legati al momento tra la fine dei mesi invernali e l'inizio della primavera. Seguendo il ciclo della natura, la loro esecuzione avveniva tra la fine di febbraio e l'inizio di marzo. Come conseguenza della cristianizzazione, si creò un sincretismo temporale situando il periodo del rito nella quarta o quinta domenica della Quaresima, in un giorno chiamato non a caso in slovacco *Čierna*, *Smrtná*, *Marmurienová*, *nedel'a*, e in ceco *Smrtná neděle* (*ibidem*: 180). In questo caso il giorno del rito sovrappone nella sua denominazione i termini indicanti *nero*, *morte*, *domenica*, e si noti come sia la figura di Marzanna a dare il nome al periodo e non viceversa (Agapkina, 2002: 600). Il famoso cronista medievale polacco Jan Długosz riporta una tra le prime testimonianze scritte di Marzanna, databile al XVI secolo in Polonia, dove essa è indicata come divinità agricola, dea della fertilità, simboleggiata dal grano e dalla paglia, simile alla dea latina Keres/Cerere (Petrukhin, 1995: 253).

Il fatto che la dea della fertilità sia anche legata alla morte è una contraddizione solamente a livello molto superficiale, in quanto nella visione del mondo antica la rigenerazione della terra e della vegetazione (da cui chiaramente il sopraggiungere della fertilità) poteva avvenire solamente come conseguenza di un ciclo perpetuo di morte e rinascita. Considerate le caratteristiche del presente articolo non sarà nostro compito scendere ad una dettagliata analisi della complessa relazione tra Marzanna, il suo ruolo come dea della

fertilità e il calendario ciclico rurale. Tali questioni sono state approfondite da Łuczyński (2006) e Niedzielski (2011). Sarà nostra intenzione, invece, soffermarci sui significati semantici del rituale che possono essere associati con la morte. I resoconti del rituale giungono principalmente da Polonia, Slesia, Cechia, Moravia, Slovacchia, e Ucraina e sono contenuti nei lavori di Agapkina (2002: 600–606), degli autori di *Slavyanskije Drevnosti* (1995–2004: 180), Łuczyński (2006), e Niedzielski (2011).

L'analisi degli stessi mostra che, superate alcune differenze locali, vi sono differenti elementi comuni che delimitano il rituale di Marzanna. In esso possiamo osservare in sequenza:

- la creazione di una bambola o pupazzo di genere femminile realizzato in paglia e vestito di colori chiari (principalmente bianco),
- l'elevazione del pupazzo su un palo, portato così in processione attraverso il villaggio o la cittadina,
- la fine della processione fuori dall'area abitata e antropizzata e la distruzione del pupazzo mediante affogamento, incendio o sepoltura nella terra,
- l'introduzione di un piccolo albero o ceppo all'interno del villaggio.

Secondo il parere di Łuczyński (2008: 174) in uno primo stadio Marzanna/Mara era la divinità slava della fertilità e della morte e il pupazzo di paglia nominato in suo onore simboleggiava la morte e l'inverno. Successivamente è molto probabile che sia avvenuta una traslazione di significato dal nome della dea verso un'oggettivizzazione dei suoi attributi nel pupazzo. Il pupazzo di Marzanna divenne così esso stesso il simbolo della morte e dell'inverno, occultando l'originaria presenza “non materiale” della divinità alla quale faceva da tramite. Questa traslazione ha fatto sì che l'atto di estromissione di Marzanna dal villaggio rappresentasse l'allontanamento dell'inverno e della morte. Tale “esilio” veniva seguito dalla distruzione del pupazzo. Nonostante siano documentati vari metodi di distruzione di Marzanna, ci sembra essenziale qui sottolineare l'annegamento del pupazzo, in quanto diffuso in differenti areali – Slovacchia, Cechia, Moravia, Polonia (SDES, t. III: 180) ed in quanto indica una connessione diretta della morte e di Marzanna con l'elemento acquatico. Dunque, grazie a differenti metodi, con l'annientamento di Marzanna la morte e l'inverno erano espulsi dallo spazio antropico, in modo da propiziare la venuta della primavera e il ritorno della vita naturale.

La primavera e la nuova vita erano personificate in un giovane albero o ceppo di legno che era portato all'interno del villaggio dopo la distruzione di Marzanna. Il giovane albero era conosciuto sotto differenti nomi, tra i quali troviamo pol. *gaj*, *drzewko*, *wiosna*, *nowe latko*, slovacco *zelený háj*, *leto*. L'alberello simboleggiava non solo la primavera, ma il punto di svolta per un nuovo inizio e il preludio di un anno (pol. *lata*, forma plurale di “anni” come il rus. *zoda*) (Agapkina, 2002: 605), e la stagione calda (pol. *lato*, rus. *лето*, “estate”). Mentre Marzanna veniva associata con il polo femminile, Gaj/Leतो era associato con una figura maschile. La seconda parte del rituale, quella concernente il ritorno della vegetazione e della vita, non sarà qui maggiormente investigata ma si approfondirà la prima parte legata all'idea di morte, all'elemento dell'acqua e agli incubi.

3. Possibili sviluppi e campi semantici: la radice ipotetica *mar/mor:

Nei territori slavi, le figure mitologiche associate con il pupazzo usato nei rituali sopra descritti assumono molteplici nomi. Per essi è stata proposta una derivazione da una forma protoslava *Mara, -na / *Morana, -ena; ceco, croato, bulgaro, ucraino, bielorusso *Mara*; forme con il suffisso -na: pol. *Marzan(n)a*, ceco *Mařana*; ceco *Mařena*, slovacco *Marejna*, ucraino *Marena*; pol. dial. *Morzana*, ceco, slovacco *Morena / Mořena*; pol. dial. (Slesia) *Marzyna*, ceco *Mařina*, slovacco *Maryna*, ucraino *Maryna*; slovacco *Marmoriena*, *Marmuriena*, *Muriena* (Łuczyński, 2008: 174). Ci pare di interesse notare come la versione slovacca del teonimo (Marmoriena, Marmuriena) appaia simile al nome del dio romano Marte, lat. Mars, chiamato anche Mamers, Mamercus, Mamurius in altre lingue italiche (Niedzielski, 2011: 170). Questo potrebbe indicare una primordiale funzione di entrambe le divinità in collegamento al mondo agricolo, dove forse arcaicamente Marte svolgeva il ruolo di protettore in armi delle attività rurali (Del Ponte, 1999: 150).

3.1 Marzanna come morte: una derivazione dal protoindoeuropeo (PIE)

Al fine di meglio comprendere la serie di lessemi relativi a Marzanna/Mara/Morena, sono state proposte differenti teorie da un'ipotetica radice nel PIE *mar/mor. Come riportato nel dizionario *Slavyanskije Drevnosti tom III* (1995–2004: 179–180) il termine Marzanna verrebbe dalla forma *mar che potrebbe essere una variazione di *mor, entrambe sono radicate nel protoslavo *sъmьrtь, similmente *mьrtь, letteralmente “morte”, pol. *śmierć*, rus. *смерть*, ceco *smrt*, slovacco *smrt*. Una simile radice è comune in differenti lingue europee antiche e contemporanee per esempio la si riscontra nei derivati sostantivi latino *mors*, lettone *mirti*, lituano *mirtis*. Una vicina radice PIE può essere indicata per il verbo “morire”, in particolar modo di cause naturali, *mr/mer/mir, da cui per esempio il latino *mori* (e l'italiano *morire*) rus. *умереть* pol. *umrzeć* e lituano *mirti* (Žujkova, 1998: 77).

3.2 Incubi e condizioni liminali del corpo e della mente

Il sopraggiungere della morte nelle credenze popolari è spesso rappresentato come l'avvicinamento di numerose creature soprannaturali che non solo provocano la morte, ma causano anche incubi, allucinazioni notturne, rovina e sfortuna. La condizione della morte è collegata all'assenza di movimento del corpo e tale immobilità è stata associata al sonno (Krzyżanowska, 1998: 105).

D'altro canto, una condizione di malattia grave, nella quale l'essere umano si trova tra la vita e la morte spesso porta ad alternare stati di veglia e stati di sonno con terribili incubi che possono essere correlati all'idea di morte. In questo modo è possibile ipotizzare un percorso di slittamento semantico mediante il quale la radice *mar si è sviluppata nelle lingue slave e in altre lingue europee verso un gamma di significati indicanti “spaventose visioni notturne che avvengono durante il sonno”, originate da creature malvage e soprannaturali. Infatti, troviamo anche una forma protoslava *mara comune a tutte le lingue slave, con il significato di “fantasma, allucinazione” (SDES, t. III: 178). Un successivo

sviluppo di questo termine si trova nell'ucraino *mapa* che indica un non meglio specificato spirito maligno, che oscura gli occhi dirigendo i malcapitati in luoghi pericolosi (ibidem). In molteplici occasioni l'idea della morte è assimilata all'idea di un viaggio, di una partenza.

Si potrebbe argomentare come simili luoghi pericolosi, verso i quali *mapa* conduce, siano collegati alla morte perché nel folclore ucraino *mapa* è solita spiare dalle finestre i dormienti di notte e in tal modo rovinare perdutoamente la salute delle persone, alcune volte causandone la morte. All'inizio del XIX secolo in slovacco Morena era identificata come *morova žena* lett. "la signora della pestilenza" e il rituale precedentemente menzionato era anche messo in atto per proteggere gli esseri umani e il bestiame dalle malattie che essa mandava (Agapkina, 2002: 603).

Come scrive Alexander Afanasyev, rus. *mapa*, pol. *mara*, *zmora* sarebbe uno spirito demoniaco di un morto o morente che perseguita le persone (e che si può nutrire con il sangue come il popolare vampiro) (Afanasyev, 1869: 35). Lo scrittore traccia parallelismi con i termini ingl. *nightmare*, ted. *nachtmar*, franc. *cauchemare* (e da esso pol. *koszmar* rus. *кошмар*). Nel folclore russo *mapa* appare anche complementare ad un'altra creatura magica e demonica chiamata *кикимора*.

3.3 Omonimia nell'ipotetiche radici per "morte" e "mare"

La radice indoeuropea **mar/mor* non è solamente associata all'idea di morte ma anche con l'idea di "qualcosa di collegato all'acqua" (Łuczyński, 2006: 172) come il pol. *morze*, ted. *meer*, lat. *mare*, rus. *море*, lett. "mare". Un'altra etimologia che lega **mar/mor* con le acque è il dialettale slesiano *maras*, rus. *mapa* indicante "palude, acqua stagnante" (Vlasova, 2008: 123–124). Il mare e, più in generale le distese di acqua profonde, sono collegate con l'aldilà e la terra dei morti (*Słownik stereotypów i symboli ludowych*, 1999: 393).

Così la stessa ipotetica radice per il teonimo di Marzanna è indicata come omonimo con lessemi legati all'acqua e ad elementi soprannaturali acquatici, come il casciuo *moronka* "pescatrice" rus. *моряны* "sirennette" (Łuczyński, 2008: 175), e l'italico *Marica*, dea o ninfa delle acque (Del Ponte, 1999: 170). Alexander Famincyn (1884: 403) riporta in *Bozhestva Drevnikh Slavyan*, che la similarità di funzioni tra Marzanna e Marica e altri personaggi mitologici di deità femminili come variazioni della forma Marica/Maria, *Марена* possono essere trovati in canzoni popolari dalle sponde dell'Adriatico fino al Mar Baltico.

3.4 Inverno e oscurità

Nell'opera *Poeticheskiye vozzreniya slavyan na prirodu*, Afanasyev (1869: 35) prende in considerazione anche altri concetti che si trovano nello stesso campo semantico della morte, e che con esso mantengono rapporti etimologici: oscurità e inverno (rus. *мрак*, pol. *mrok*, e rus. *зима*, pol. *zima*). Per quanto riguarda l'oscurità e la morte è una caratteristica comune a molte culture associare la vita con la luce del giorno e la morte con l'oscurità e il buio (Krzyżanowska, 1998: 104). L'aumentare progressivo di oscurità e freddo in inverno permette una vicinanza semantica della morte con il buio e il gelo, come in ucr., bulg., rus. *мороз*, slovacco *mráz*, pol. *mróz*. Nella cultura russa la morte è assimilata

al gelo, a causa della sua potenza ineluttabile, essendo il gelo causa fondamentale di morte in inverno (Meshcheryakova, Wysoczański, 2015: 426).

Secondo l'opinione di Grzegorz Niedzielski (2011: 172), la vicinanza tra il gelo invernale e la morte è relativa alla morte della terra in opposizione con il concetto di natura rigogliosa e viva. In inverno il suolo è coperto dalla neve e dal ghiaccio, e in qualche modo "scompare" alla vista, è assente. Se si considera la morte come assenza di vita e l'inverno come scomparsa o temporanea assenza della terra si può evidenziare un'opposizione tra inverno/terra simile all'opposizione morte/vita. Questa opposizione si manifesta nella vicinanza tra le parole per "inverno" e "terra", ad esempio in pol. *ziemia/zima* e latino *hiems/humus* (Niedzielski, 2011: 172).

4. Elementi fraseologici: Marzanna come personificazione della morte e campo semantico relativo alla morte nelle lingue slave

In questo paragrafo del nostro articolo inizialmente riporteremo differenti elementi fraseologici che si riferiscono a Marzanna come spirito malvagio, alla sua influenza malefica, e di conseguenza di Marzanna come sinonimo di morte e malattia. Successivamente riporteremo altri elementi idiomatici che sono inclusi nello stesso campo semantico (inverno e oscurità) e metafore del concetto di morte: sonno come morte, morte come andare verso le acque.

4.1 Mara/Marzanna come spirito malvagio e la sua influenza ingannatrice

Ucr. *Ходить як мара* – essere confusi (SDES, t. III: 178–179).

Ucr. *Блудить як якась мара* – essere confusi (*ibidem*).

Rus. *Мара водит кого-то* – lett. "Mara conduce qualcuno", agire in modo strano o inusuale (Mokienko, 2007: 384).

Rus. *Не будешь прясть, так Мара придёт* – lett. "(Se) Non filerai, allora Mara arriverà" (SDES, t. III: 178–179).

In questa forma di avvertimento l'attività tipica delle donne nelle società contadine, il filare, potrebbe essere avvicinato al filare delle creature mitologiche dette Moire o Parche che nella mitologica greca e romana filavano e tessevano i destini e la vita degli uomini. Una volta che il loro filare finiva, sopraggiungeva la morte.

Rus. *Вон Мара придет тебя заберёт* – lett. "Ecco Mara arriverà e ti porterà via" (detta specialmente per spaventare i bambini) (*ibidem*).

Slovacco *Mara bi ce užala!* – lett. "Che Mara ti prenda!" (*ibidem*).

4.2 Marzanna come sinonimo per morte e malattia

Ceco *Proti Mořeně není kořeně* – Contro Morena non ci sono rimedi, sottolineando l'inevitabilità della morte (SDES, t. III: 178–179).

Pol. *Wynieśliśmy mór ze wsi* – let. "Abbiamo portato la pestilenza fuori dal villaggio" in riferimento alla processione con il pupazzo di Marzanna (*ibidem*: 180).

Ceco *Půjdeš na morán* – Presto morirai (Afanasyev, 1994: 35).

Ceco *Mořena na něj sáhla* – lett. “È stato toccato dalla morte” (*ibidem*).

Ceco e Slovacco *Smrt' Mařeně, a nám ní! Utikejte smrt nás honi! Smert z města, léto do města!* – lett. “Morte a Marena e non a noi! Correte, la morte ci sta per prendere! (La) Morte (sia) fuori dalla città, (venga l') estate in città!” (SDES, t. III: 180).

Pol. *Śmircicha ze wsi, nowe lotko do wsi* – lett. “(Vada la) Morte fuori dal villaggio, (entri) il nuovo anno nel villaggio” (Agapkina 2002: 608).

Ceco *Morena Morena za koho umerla?* – lett. “Morena Morena per chi sei morta?” (SDES, t. III: 181).

Slovacco *Muriena, Muriena za kohos' umerla? Za starého dedku, čo má bradu riedku* – lett. “Morena Morena per chi sei morta? Per l'anziano signore con la barba rada”, qui l'espressione ha carattere apotropaico e la funzione di salvare un uomo anziano dalla morte (Agapkina, 2002: 603).

Slovacco *Vynesli sme Morenu zo vsi, priniesli sme máj nový do si* – lett. “Abbiamo portato Morena fuori dal villaggio, abbiamo portato dentro il villaggio il nuovo maggio” (*ibidem*: 606).

Pol. *Leżec (spocząć) na marach* – essere morto. In questa e nella seguente unità la parola *mary* significa “catafalco per i deceduti, sul quale è deposta la bara con il corpo” (Profantová, 1998: 113).

Pol. *Widzieć kogoś na marach* – vedere qualcuno morto (Skorupka, 1967: 424).

4.3 Morte e sonno

Dato che lo spirito malvagio conosciuto come Mara/Marzanna appare maggiormente durante la fase di sonno è importante esaminare gli elementi fraseologici che collegano la morte (della quale Marzanna in altri idiomatismi è considerata la personificazione) e il sonno in ambito più generale.

Pol. *Zasnąć snem głębokim* – lett. “addormentarsi di un sonno profondo”, morire (Krzyżanowska, 1998: 105).

Pol. *Spać na wieki* – “dormire per sempre”, morire (*ibidem*). In questa e nella successiva unità il termine “na wieki” e il russo “на веки веков” appaiono un calco slavo del latino medievale cristiano “in saecula saeculorum”, per indicare una cosa che si trascina a tempo indeterminato e di cui non se ne prevede il termine, da cui poi il significato di “per sempre”.

Rus. *Кто-то уснул на веки веков* – “Qualcuno si è addormentato per sempre”, morire (Piasecka, 2011: 98).

Rus. *Закрыл глаза* – lett. “Ha chiuso gli occhi”, morire (*ibidem*).

Rus. *Заснуть вечным (последним, мертвым) сном* – “Addormentarsi di un sonno eterno (finale, mortale)”, morire (*ibidem*).

Rus. *Смежить глаза (очи)* – lett. “Chiudere gli occhi”, morire (*ibidem*).

Rus. *Заснуть (почить, уснуть) вечным* – lett. “Andare a dormire (riposare, addormentarsi) eternamente”, morire (*ibidem*).

4.4 Morte e acqua

Pol. *Za morzem* – lett. “Oltre il mare”, con il significato di inferi, oltretomba. Si ricordi come nella mitologia classica il passaggio verso gli inferi implichi un tragitto oltre le acque del fiume Acheronte, usato anche come metafora per “morte” (Niedzielski, 2011: 171).

Pol. *Na św. Grzegorza (12 marca) idzie Zima do morza* – lett. “Nel giorno di Santo Gregorio, il 12 marzo, l’Inverno va nel mare” (*ibidem*: 170).

In questo modo di dire il mare è usato come metafora dell’oltretomba, e l’Inverno (personificato), sta morendo proprio nel periodo di esecuzione del rituale di Marzanna. In differenti varianti del rituale infatti il pupazzo è fatto annegare e dunque “va verso le acque”.

L’aldilà e gli inferi sono anche associati (per esempio nella cultura latina e greca e in quella slava) con il luogo dove risiedono gli antenati, spesso situato in una zona sotterranea, o sotto profonde acque, dunque “morire” può essere espresso anche come:

Pol. *Przenieść się do krainy swoich przodków* – lett. “Portarsi verso la terra dei propri antenati”, morire (Krzyżanowska, 1998: 99).

Rus. *Отправиться к праотцам* – lett. “Essere mandato verso gli antenati”, morire (*ibidem*).

4.5 Inverno e oscurità

Ceco *Pohřbívatí zimu* – lett. “Abbiamo seppellito l’inverno”, chiaro è il collegamento con il rituale di Marzanna, dove il pupazzo simboleggiante l’inverno e la morte veniva distrutto e in alcuni casi seppellito (Agapkina, 2002: 604).

Pol. *Kraina nocy* – lett. “Paese della notte” con il significato di aldilà, la terra dove non vi è luce, associata dunque con l’oscurità e la notte (Krzyżanowska, 1998: 104).

Pol. *Ktoś odchodzi w mrok śmierci* – lett. “Qualcuno sta andando nelle tenebre della morte”, morire (*ibidem*).

Rus. *Морочить* – lett. “Imbrogliare”, con il significato di creare oscurità nella mente di qualcuno (Molotkov, 1987: 254).

Rus. *Не морочь мне голову* – lett. “Non fare oscurità nella mia mente”, con il significato di “non confondermi” (*ibidem*).

Rus. *Уйти в мрак* – lett. “Allontanarsi nell’oscurità”, andare in malora, morire. (Mokienko, 2007: 415).

Rus. *Наводит морочу* – lett. “Condurre nell’oscurità (confusione)”, con il significato imbrogliare, ingannare (*ibidem*: 412).

5. Conclusione

In questo articolo abbiamo dimostrato come la figura mitologica di Marzanna/Mara sia collegata a differenti elementi fraseologici, che associano la sua immagine al concetto di morte. In primo luogo, abbiamo analizzato Mara/Morena/Marzanna come divinità protoslava, le sue funzioni nel folclore popolare e mostrato la trasposizione di Marzanna da creatura soprannaturale a nome di un pupazzo femminile simboleggiante morte

e inverno. In secondo luogo, abbiamo trattato le caratteristiche del rituale ciclico stagionale durante il quale il pupazzo viene distrutto. Successivamente abbiamo affrontato in dettaglio l'ipotesi riguardante la radice etimologica del lessema **mar/mor* e mostrato la sua analogia con Marzanna e il termine protoslavo **sъmьrtь* – morte. Infine, abbiamo elencato e commentato differenti elementi fraseologici e idiomatici in varie lingue slave, nei quali Marzanna è direttamente enunciata o che presentano legami semantici con la morte e il relativo campo semantico. La ricerca di ulteriori relazioni tra mitologia, elementi fraseologici e campi semantici può portare alla luce collegamenti tra lingue e sistemi mitologici che sottendono ad una visione del mondo linguistico-culturale arcaica pan-europea. Tale visione del mondo può essere tracciata nel folklore ed espressa nel mezzo linguistico.

Literatura

Агапкина Т.А. (2002), *Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл, Часть III Формирование календарного символизма*, Издательство Индрик, Москва.

Афанасьев А.Н. (1994), *Поэтические воззрения славян на природу*, (1865–1869), т. III, Издательство Индрик, Москва.

Власова М.Н. (2008), *Энциклопедия русских суеверий = Новая абевега русских суеверий = Русские суеверия: Энциклопедический словарь*, Азбука-классика, Санкт-Петербург.

Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. (2007), *Большой словарь русских поговорок. Более 40 000 образных выражений*, ОЛМА Медиа Групп, Москва.

Молотков А., Сост. Л.А. Войнова, В.П. Жуков, А.И. Молотков, А.И. Федоров (ред.) (1987), *Фразеологический словарь русского языка: свыше 4000 словарных статей*, Русский Язык, Москва.

Петрухин В.Я., Агапкина Т.А., Виноградова Л.Н., Толстая С.М. (ред.) (1995), *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Эллис Лак, Москва.

Толстой Н.И. et al. (1995–2004), СДЭС – *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, том 1–3, Институт славяноведения РАН, Москва.

Фаминцын А. (2014): *Божества древних славян*, (1884), Институт русской цивилизации, Москва.

Bibliografia dopo trascrizione

Afanasyev A.N. (1994), *Poeticheskije vozzrenije slavian na prirodu*, (1865–1869), t. III, Izdatelstvo Indrik, Moskva.

Agapkina T.A. (2002), *Mifologicheskije osnovy slavyanskogo narodnogo kalendara. Vesennie-letnij cikl, Chast III Formirovanije kalendarnogo simbolizma*, Izdatelstvo Indrik, Moskva.

Del Ponte R. (1999), *Dei e miti italici*, Ecig, Genoa.

Famincyn A. (2014), *Bozhestva drevnix slavian*, (1884), Institut russkoj civilizacii, Moskva.

- Krzyżanowska A. (1998), *Ostatnia podróż – czyli polska i francuska metaforyka śmierci*, „Etnolingwistyka: problemy języka i kultury”, 9/10, p. 93–109.
- Łuczyński M. (2000), *Semantyka obrzędów wiosennych związanych z Marzanną i Jaryłą*, „Respectus Philologicus”, 10, 15, p. 165–176.
- Łuczyński M. (2008), *Kognitywna definicja Marzanny – Próba rekonstrukcji fragmentu tradycyjnego mitologicznego obrazu świata Słowian*, „Studia Mythologica Slavica”, 11, p. 173–196.
- Meshcheryakova O.A., Wysoczański W. (2015), *Verbal Objectification of the Concept of Death in the Polish and Russian*, „Mediterranean Journal of Social Sciences”, 6: p. 423–429.
- Mokienko V.M., Nikitina T.G. (2007), *Bolshoj slovar russkikh pogovorok. Boleye 40 000 obraznykh vyrazhenij*, OLMA Media Grupp, Moskva.
- Molotkov A. (red.), Sost. L.A. Voynova, V.P. Zhukov, A.I. Molotkov, A.I. Fe Dorov (1987), *Frazeologicheskij slovar russkogo jazyka: svyshe 4000 slovarnykh statej*, Russkij Jazyk, Moskva.
- Niedzielski G. (2011), *Królowie z gwiazd. Mitologia plemion prapolskich*. Armoryka, Sandomierz.
- Petrukhin V.Ya., Agapkina T.A., Vinogradova L.N. Tolstaya S.M. (red.) (1995), *Slavianskaya mifologija. Enciklopedicheskij slovar*, Ellis Lak, Moskva.
- Piasecka A. (2011), *Koncept śmierci w rosyjskiej frazeologii*, „Folia Linguistica Rossica”, 7, p. 95–102.
- Profantová, Z. (1998), *Językowy obraz śmierci na Słowacji*, „Etnolingwistyka: problemy języka i kultury”, 9/10, p. 111–120.
- Słownik stereotypów i symboli ludowych* (1999), J. Bartmiński (red.), t. 1**, UMCS, Lublin.
- Słownik frazeologiczny języka polskiego* (1967), S. Skorupka, t. 1, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Tolstoy N.I. et al (1995–2004): *SDES – Slavianskije drevnosti. Etnolingwisticheskij slovar, tom 1–3*, Institut slavianovedenija RAN, Moskva.
- Vlasova M.N. (2008), *Enciklopedija russkikh suyeverij = Novaja abevega russkikh suyeverij = Russkije suyeverija: Enciklopedicheskij slovar*, Azbuka-klassika, St Petersburg.
- Žujkova M. (1998), *Nominacija smerti i arkaicheskoje mysljenje*, „Etnolingwistyka: problemy języka i kultury”, 9–10, p. 67–80.

Abstract

Marzanna: supernatural figure of death in Slavic phraseology

Experience of death is an event that by its own nature is beyond the human understanding of physical reality, and it is seen as a supernatural one, which cannot be fully explained by rational thought. In this article, I will investigate the figure of Marzanna/Mara/Morena, in Slavic folklore and popular mythology. Her figure it is associated with forces of the death and seasons chancing rituals. This complex of rites and supernatural spirits is discussed by Afanasyev, and it has as a relevant position in the ethnolinguistics. The investigation of Marzanna is seen as a theoretical tool in order to better understand phraseology of Slavic languages and his relationship with pan-European folklore's depiction of death.

Keywords: Slavic phraseology, comparative mythology, Slavic folklore, ethnolinguistics, Marzanna, phraseology of death

Streszczenie

Marzanna: nadprzyrodzony obraz śmierci we frazeologii słowiańskiej

Pojęcie śmierci to wydarzenie, które ze względu na swą naturę znajduje się poza granicami ludzkiej fizycznej rzeczywistości i można je rozpatrywać jako zjawisko nadnaturalne, nieudające się racjonalnie wytłumaczyć. W artykule poddano analizie obraz Marzanny/Mary/Moreny w słowiańskim folklorze i mitologii. Jej obraz kojarzył się z pojęciem śmierci i obrzędami kalendarza ludowego opisanymi przez Afanasjewa. Podobne rytuały oraz istoty nadnaturalne są opisane w słowniku Starożytności słowiańskiej i odgrywają ważną rolę w etnolingwistyce. Fenomen Marzanny rozpatrywany jest jako instrument teoretyczny do lepszego rozumienia frazeologii języków słowiańskich oraz jego związków z ogólnoeuropejskim folklorystycznym przedstawieniem śmierci.

Słowa kluczowe: frazeologia słowiańska, mitologia porównawcza, folklor słowiański, etnolingwistyka, Marzanna, frazeologia śmierci

Alexandr Savchenko <https://orcid.org/0000-0002-4337-9925>
Uniwersytet Państwowy Chengchi (Tajwan)
savchenko75@mail.ru

Mikhail Khmelevskiy <https://orcid.org/0000-0002-1980-5453>
Petersburski Uniwersytet Państwowy (Rosja)
chmelevskij@mail.ru

Образность в украинских и русских устойчивых формах заклятий (проклинаний) как экспрессивно-эмоциональное средство в разговорной речи¹

Аннотация

В статье рассматриваются особенности украинских идиоматических форм заклятий, то есть особые фразеологизированные речевые формулы, которые являются значимыми структурными элементами выражения эмоций в украинской живой разговорной речи и несут в себе яркий экспрессивный заряд, выполняя различные прагматические функции в разговорном языке. Такие устойчивые речевые формулы-проклятия весьма частотны в речи; имея [относительно] устойчивую синтаксическую модель: «*щоб + кому + що-то було / що-то случилось*», они разнообразны по своему лексическому наполнению, эмоционально-оценочному смысловому содержанию. Рассмотрение подобных устойчивых форм проклятий с точки зрения степени их экспрессии и прагматики является основной целью настоящей статьи.

Ключевые слова: фразеологизм, идиомы, фразеологизированные формы проклятий, украинский язык, прагматический эффект, разговорный язык

¹ Работа выполнена при финансовой поддержке Российского фонда фундаментальных исследований. Проект «Проведение социолингвистических исследований городского диалекта Киева: языковая многокодовость и киевское русскоязычие на фоне русско-украинского билингвизма» (№ 19-012-00613 А).

Проклятье – словесное пожелание человеку вреда. Рассматривая в сопоставительном плане устойчивые фразеологизированные или авторские, спонтанно возникающие по имеющимся языковым моделям формы заклятий (проклинаний), отметим неоднородность их функционально-прагматического употребления в русском и украинском языковых контекстах. Речь в данном случае идет о разнице в роли, степени частотности и эмоциональной наполненности данных единиц с общим значением проклятия в разговорной речи носителей языкового сознания двух близкородственных, но все же разных в мировоззренческом плане народов.

В русском дискурсе фразеологизированные выражения-проклятия, как правило, имеют стилистически сильно сниженный, отчетливо выраженный отрицательный характер (подобные выражения в словарях обычно имеют пометы «*бранное*», «*грубо-просторечное*»). Зачастую они относятся к социально ограниченному уровню коммуникации и в определенном смысле являются табуизированными, ср. *чтоб ты пропал!* (как пожелание смерти), *чтоб тебе пусто было!* (пожелание неудачи разного характера), *чтоб ты провалился!*, *пропади ты пропадом!*, *чтоб ты сдох!*, *чтоб ты подавился!*, *чтоб тебя разорвало!*, *пропади ты пропадом!*, *черт тебя поберу (подери)!* или просто эллиптическое устойчивое сочетание *чтоб тебя!* и т.п.

Табуизированность подобных выражений в русском сознании, уходящая корнями в историю и религиозно-каноническое формирование русского мировосприятия, предельно ограничивает их употребляемость в русской живой разговорной речи. В то же время, в речи носителей украинского менталитета подобные выражения носят скорее междометный характер, что в наибольшей степени отражает древнеславянскую языковую традицию.

В этом смысле можно вспомнить обыгрывание переносного и буквального значений в романе «Мастер и Маргарита» М.А. Булгакова (который был хорошо знаком с манерой изъяснения украиноязычных и русскоязычных жителей Киева):

- *Да что ж такое? Вывести его вон, черти б меня взяли!*
- *Черти чтоб взяли? А что ж, это можно!* (Булгаков/Bulgakov, 1984: 143).

В то же время, в обиходно-разговорной речи украинца (подчеркнем еще раз – вне зависимости от используемого им языкового кода – украинский язык, русско-украинский суржик, украинские диалекты, русский язык) употребление данных фразеологизмов-проклятий (в украинской терминологии – *прокльони*) в повседневном общении и дискурсе довольно частотно и, по сути, является нормой просторечной формы общения и языкового выражения той или иной негативной эмоции.

Выделим наиболее распространенные устойчивые лексические и концептуально значимые конструкции с общим значением и функционально-прагматической функцией проклятия (проклинания), выступающие в украинском разговорно-просторечном дискурсе как экспрессивные языковые средства выражения (с междометным оттенком) и как элементы непринужденного общения:

1. Проклинания, слабо узнаваемые и не часто употребляемые современным носителем русского языкового сознания, но хорошо знакомые и частотные в украинском лингвокультурологическом пространстве, в основе которых заложены пожелания кому-либо утраты зрения или слепоты: *Щоб тобі повілазило!* (т.е. букв. – «вылезли

глаза», ср. русск.: *Чтоб твои глаза повылазили!* (Изотов/Izotov, 2015: 152). Данное выражение менее узнаваемо и распространено в русском просторечии, тогда как в украинском оно носит почти что концептуальный характер).

Примечательно, что русское выражение *Чтоб тебе повылазило!* – т.е. выражение пожелания кому-либо ослепнуть, фиксируется русскими фразеологическими словарями, например «Фразеологическим словарем русского языка для школьников» М.А. Котовой с пометой *груб.-прост.* (Котова/Kotova, 2007: 409). Однако в связи с этим встает вопрос о частотности употребления таких выражений, их узнаваемости среднестатистическим носителем русского менталитета и главное – степени прагматической актуальности использования проклятий как фигур речи в русском просторечии и повседневном общении. В отличие от русского, в украинском дискурсе употребление таких устойчивых единиц, по сути, имеет междометную функцию и несет в себе определенную формулу речевого средства выражения недовольства ситуацией, нередко с абсолютно беззлобной иронией – в зависимости от конкретной коммуникативной ситуации. Это частотное и весьма употребительное проклинание мотивируется исконным значением фразеологизма *дивитися як не повилазять (очі)*, т.е. «смотреть пристально, очень внимательно», а также прямым значением *хіба (чи, що) (тобі, йому и т.п.) повилазило (очі повилазили)?* – т.е. «ты что (разве) не видишь?» или в переносном – «ты что (разве) не понимаешь (очевидного факта)»? (СУМ/SUM, 1975: т. 6, 654), *Тобі що, повилазило? – Ти що, не бачиш, що тут написано?!²*. Само проклятие, поддерживаемое значениями вышеуказанных устойчивых фразеологизированных единиц, можно буквально трактовать как «чтоб тебе ослепнуть!». При этом сема «пожелания слепоты» также реализуется в таком устойчивом выражении-проклинании, как *Щоб ти темна ходила!* – которое аналогично употребляется в междометной функции как экспрессивное средство выражения недовольства кем-либо или поступком кого-либо наряду с заклятием с той же семой: *Щоб тобі чорне було!* или с еще более прозрачной мотивировкой: *Щоб ти осліп! Щоб твої очі не бачили!* Проклятия с семой «слепоты» довольно распространены в украинском дискурсе, здесь приведем еще такие примеры, как: *Та шоб тобі вже очі на лоб повилазили! Щоб тобі очі вилізли на потилицю! Щоб тобі очі повидирало! Щоб ти ходив в хаті й вікна не побачив! Щоб тобі ворони очі повильовували!* и т.п. (Іваннікова/Ivannikova, 2015: 110). В связи с этим можно упомянуть устойчивое проклятие как формулу-оберег от сглаза: *Сіль тобі в вічі, недобрий чоловіче!* – ср. узусно ограниченные русск.: *Соли тебе в очи! Соли на глаз, чирей тебе на язык!* (Кузнецова /Kuznetsova, 2004: 75) (однако здесь опять-таки встает вопрос частотности употребления и узнаваемости данного выражения для русских).

К этой же семантической группе можно отнести и часто встречающиеся в украинском просторечии пожелания немоты: *Щоб в тебе пір'я в роті (горлі) поросло! Щоб*

² Здесь и далее примеры без ссылок собраны нами в ходе полевых исследований в Киеве и Киевской области в 2018 г., в результате наших многолетних наблюдений за речью украинцев из других регионов, а также из современных украинских СМИ и социальных сетей.

тобі вуса на язку повиростали! (та вічі повилазили!) или глухоты: *Щоб тобі вуха повідсихали / повідпадали!* (ср. рус. *Чирей тебе в ухо / на язык* (там же: 76), которое фиксируется словарями, но слабо узнаваемо носителем русского просторечия).

2. Заклятия, которые из-за своей внешней формы могут быть первоначально восприняты как пожелание добра, тогда как по своей сути в украинском разговорном дискурсе они употребляются как проклинания, причем степень экспрессивности во многом зависит от интонации и употребления усилительных частиц *та, бодай* и др., подчеркивающих ярко негативный и эмоционально-экспрессивный оценочный характер фразы, например: *Та щоб тобі добро було! А добра б тобі було! Та щоб тобі здоров'я було! А щоб ти здоровий був! Щоб тебе лиха біда стороною обходила! Та щоб тобі добре жити! А бодай тобі лиха не було! Та щоб ти став крацим!* В междометной функции они несут в себе значение негодования, возмущения кем-либо и/или результатом его действий.

3. Проклятия, компонентами которых выступают глаголы с общим образным значением изменения физического состояния. Как правило, такие выражения имеют более ироничный характер, чем упомянутые выше: *Щоб ти сказився (на задні ноги)!, Щоб тебе підняло та гепнуло!, Щоб тебе розірвало! Щоб тебе розперло! Щоб тебе порозпирало вже – їж давай!* (Полтава, мать – ребенку), а также: *Щоб ти на кавалки розпався та інакше зрісся! Щоб тобі рачки лазити! Щоб тобі повикручувало рученьки та ніжоньки! Щоб в тебе всі руки / всі задні ноги повідірвало! Щоб тебе в прецель скрутило!* (прецель – «бублик» региональное, Львов), *Щоб вам пальці поодпадали!* Частотность и обыденность подобных речевых конструкций по сравнению с русским речевым этикетом может ярко проиллюстрировать, например, такая фиксация из живой речи: *А ну давай вьлазь з той воды, шоб там тебе перекосило!* (Одесса, суржик, мать – ребенку).

4. Проклятия с общим значением «пропасть, исчезнуть»: *Та щоб ти скис! Щоб ти здувся! Щоб ти згинув! Щоб ти згнів! Щоб тебе взяло та й не відпустило! Щоб тебе грім взяв / убив / побив (та й ще блискавка спалила)! Щоб ти (три рази) згорів! Та щоб тебе вогонь спалив! / ирон. Щоб тебе вогоньця спалило! ирон. Щоб ти пійшов та не вернувся!* (здесь отметим междометность данного выражения, т.к. никто из участников диалога не желает, чтобы собеседник ушел), *Щоб ти поза Уманю ходив!* (Умань – город в Черкасской обл.) – в значении «пропал далеко и надолго». Переходя к следующей группе, отметим и такое выражение, как *Щоб тебе серед людей взяло!*, которое совмещает в себе значение «исчезнуть из поля зрения» и ассоциируется с «нечистой силой».

5. Проклинания с компонентами-номинациями нечистой силы – *чорт, диявол, сатана* и – наиболее распространенное в украинском узусе слово – *біс*: *щоб (бодай) тебе чорти (чортяки) взяли / вхопили! Побрав би вас стопекельний диявол! Біс би тебе взяв! Біс тебе забирай!* (Васильченко/Vasilchenko, 2014: 207). К этой группе образов отнесем и единицы с лексемами, по своему переносному значению эвфемистически приближенные к номинации злой, нечистой силы, а также чего-то отвратительного, страшного, опасного: а) *Кат його беру! / Кат би тебе попостукав!* – «палач», б) *Аби тебе дідько взяв! Щоб тебе дідько схопив / тріпав!* – «черт»

(Кузнецова/Kuznetzova, 2009: 75), в) *Щоб тебе нечистий взяв!*, г) *Враг би його взяв!* (ср. с хорв. *vrag* – «черт, дьявол»), д) *Щоб тебе злидні обсіли!* – «нищие» и т.п. (СУМ/SUM, 1972: Т. 3, 591).

6. Прокливания с пожеланиями физических недугов и болезней: *Щоб тебе шляк трафив!* – букв. «чтоб тебя удар хватил» (ср. с нем. *wie vom Schlag getroffen sein*), *Чума б його взяла / вхопила! Грець би його побив! / Хай йому грець!* – «апоплексический удар, паралич», *Щоб його пранці поїли!* – «сифилис», *Щоб тебе різачка попорізала!* – «кровавый понос», *Та бий (бери) тебе трясця! Трасця йому в печінки! (в бік, в пун)!* – «лихорадка» (СУМ/SUM, 1975: т. 10, 307), Васильченко/Vasilchenko, 2014: 210), диал. *Хай тя бере зла тетюха!* (Кузнецова/Kuznetsova 2008: 175), *Щоб тебе нижче пояса зціпило (за пупа)!* (эллиптический вариант: *Щоб тебе заціпило!*), *Щоб йому голова облізла! Щоб тобі булька з носа вискочила!* – «прыщ», *Щоб тобі хима в грудях грала!* – «хрипота», *Щоб тебе колька сколола! Тисяча болячок тобі у печінку! Та щоб ти сміявся на всі кутні зуби!* – «коренные зубы», т.е. «чтобы все зубы выпали». К этой же группе можно отнести и выражение *Щоб тобі поприщило!* – пожелание тому, кто пророчит что-то недоброе (букв.: «покрыться прыщами»), а также – пожелания умственной недостаточности: *Щоб ти з глузду з'їхав! Щоб ти з ума зійшов! Холера тебе в голову!*

7. Пожелания чего-либо недоброго (с более широкими по значению компонентами, чем в предыдущей группе): *Щоб тобі добра / здоров'я не було! Щоб ти вдавився! Щоб тебе скрутило (Щоб ти скрутився)! Щоб тебе перекошило (на бік)! Щоб тобі заклало! Щоб ти луснув! / Щоб тобі луснуло! / Щоб тобі пупа луснуло!* – «треснуть, лопнуть» (ср. рус. *чтоб ты надорвался*), а также такие частотные, как *Щоб ти міні своїй боявся! Щоб ти в дівках посивіла!* – в адрес девушки, т.е. «чтобы ты замуж не вышла». При этом на примере последней фразы следует отметить, что она носит исключительно междометный характер и может быть употреблена в качестве эмоционального, спонтанного «минутного» раздражения говорящего (например, дочь разбила мамину любимую чашку, ребенок получил плохую оценку в школе и т.п.).

8. Традиционно сильно экспрессивно маркированные и частотные в любой культуре проклятия с пожеланиями смерти: *Щоб ти здох! Щоб ти помер! Щоб йому втрутитися / (диал.) струтитися!* – «отравиться» (Русанівський/Rusanivskii, 2001: 288).

9. Выражения, в которых участвуют компоненты, обозначающие животных: *Щоб тебе черви поїли / з'їли* (как эвфемизм, тематически близкий предыдущей группе), *Хай би тебе вже вовки з'їли! Їдять тебе мухи (та ще й з комарами)! Щоб тебе рак урачив! Щоб тебе качка копнула!* (Васильченко/Vasilchenko, 2014: 207). Эвфемизмы, обозначающие гулящую жену – *курка, муха, качка*, – мы видим в заклитиях *А щоб тобі курка на ногу наступила! Щоб тебе муха вбрикнула!*, которые могут быть отнесены и к следующему типу.

10. Заклיתия с компонентами, обозначающими близких родственников: *А щоб твоя дружина з кумом повелася!* Довольно распространены в украинском языке заклития с общим значением «мать не увидеть»: *Щоб ти матір не побачив (як*

народився)! Нечиста мати з ним! (Русанівський/Rusanivskii, 2001: 288), а также в переносном значении «мать-Родина»: Та щоб тобі ніколи (вічно, більш) України (Неньки) не побачити!

11. Проклятия с ненормативной лексикой, воспринимаемые, однако, не как оскорбительные, а, наоборот, выполняющие чисто междометную роль в украинском просторечии и имплицитно заключающие в себе эмоционально-экспрессивный маркер со значением выражения негодования: *Щоб ти всрався!* Причем данное заклятие часто обыгрывается и распространяется дополнительными метафорическими средствами для усиления экспрессии: *Щоб ти всрався (як маленький був / і бумажки не було / і води (гарячої) не було)!, Щоб ти всрався та й криво* и т.п. Здесь перечень может быть бесконечным, как, с одной стороны, из устоявшихся заклятий: *Щоб твоя срака по шву розійшлася!*, так и авторских, созданных по уже имеющейся и узнаваемой языковой модели: *Щоб тобі дрисало та дрисало! Щоб тобі срачка напала! Щоб тобі качка в рот поносом насрала!*

12. Междометные устойчивые выражения в значении «восклицания с целью остановить кого-л., кто сказал глупость, раскричался»: *Тю на тебе (чоловіче)!* Причем здесь следует отметить, что рус. *тьфу на тебя* не является абсолютным аналогом, т.к. укр. *тю* употребляется в более широком эмоционально-прагматическом диапазоне: в значении выражения удивления, неудовольствия, разочарования, насмешки и т.п., например: *Тю, як це він не примітив такої гарної дівчини?* (СУМ/SUM, 1979: т. 10, 332).

13. Созданные по общей модели авторские проклинания, окказиональные, как правило, единичные (структурно аналогичные вышеописанным моделям): *Та шоб твоєю мордою да просо молотили! Щоб ти в старці подався! Хай тебе двері притиснуть! Хай тобі всі зуби повиподають, крім одного, щоб болів все життя! Щоб тобі очі грали, а зуби скакали! Щоб тобі нагаями писало!* (о плохо или злобно написанном тексте), *Щоб ти вийшла заміж за інженера! Щоб ти більш ніколи в кривку не вліз!* (*кривка* – рег. львовское «кафе, забегаловка, кабак»), *Щоб тебе негри покусали! Щоб тобі гостей на усьо лето!* (*суржик*) и т.п.

В заключение отметим, что активное использование в речи, в разговорно-просторечном или сниженном стиле вышеприведенных фразеологизированных (и фольклоризированных) формул проклятий с различным спектром функционально-прагматических значений свидетельствует, во-первых, о живости древневосточнославянских фольклорных представлений в сознании современных носителей украинского культурного и языкового дискурса. Во-вторых, это подтверждает наши многолетние наблюдения и факты того, что основой украинского языка и базой его формирования является язык сельской местности, где до сих пор живо в сознании и активно употребляются в обиходной речи выражения из устного народного творчества и фольклора, сохраняются на уровне подсознания народные традиции и обрядовая культура. В то же время русский язык и русский разговорный дискурс больше обращается к стандарту и образцам классической литературы и использованию клишированных и штампированных языковых форм выражения (Савченко, Хмелевский/Savchenko, Khmelevskii, 2018: 59).

Таким образом, украинский речевой дискурс сохраняет и постоянно воспроизводит традиционные восточнославянские народные образы, сохранившиеся в современной живой речи украинцев, тогда как в русском языке они в большинстве своем встречаются уже только в словарях и научных лингвистических работах, посвященных исследованию диалектной речи.

Литература

Булгаков М.А. (1984), *Мастер и Маргарита*, Современник, Москва.

Васильченко В.М. (2014), *Типологія фразеологізмів-прокльонів за суб'єктом магічної дії // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр.*, Вип. 47, ч. 1. КНУ ім. Т. Шевченка, Київ, с. 205–211.

Изотов В.В. (2015), *Проклятие. Заклятие. Клятва. Анафема. Представления о функциях и механизмах реализации проклятий в мировой культуре и библии*, ИП Стрельбицкий, Киев.

Котова М.А. (2007), *Фразеологический словарь русского языка для школьников*, Рипол Классик, Москва.

Кузнецова И.В. (2004), *Народные лекари и лечебная магия в устойчивых сравнениях славян // Вестник Санкт-Петербургского университета*, Сер. 9, „Филология. Востоковедение. Журналистика”. Вып. 1–2, СПбУ, СПб.

Кузнецова И.В. (2008), *Русские устойчивые сравнения о болезнях (на славянском фоне) // Жарчысы – Вестник кыргызского национального ун-та им. Ж. Баласагына*, Сер. 1(6), Вып. 2, *Культура в языке и литературе – язык и литература в культуре: материалы Межднар. науч. конф.*, Кыргызский национальный ун-т, Бишкек, с. 170–178.

Кузнецова И.В. (2009), *Персонажи мифологии в устойчивых сравнениях славян*, „Slavia: Časopis pro slovanskou filologii“, Ročník 78, sešit 1–2, Euroslavica, Praha, p. 69–88.

Русанівський В.М. (2001), *Історія української літературної мови*, АртЕк, Київ.

Савченко А.В., Хмелевский М.С. (2018), «Над кем смеетесь?», или о специфике создания комического в украинском языке (на примере романа О. Черногуза «Аристократ из Вапнярки»), „Językoznawstwo“, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź, № 13, с. 57–72.

Степанов Ю.С. (1995), *Альтернативный мир, Дискурс, Факт и Принцип причинности // Язык и наука конца 20 века: Сб. Статей*, РГГУ, Москва, с. 35–73.

СУМ – *Словник української мови в 11 тт.* (1970–1980), АН УРСР. Інститут мовознавства, Наукова думка, Київ.

Іваннікова Л.В. (2015), *Українські прокльони: традиція села Губча на Хмельниччині*, „Міфологія і фольклор”, № 1–2, Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, с. 108–121.

Bibliografija po transkrypciji

- Bulgakov M.A. (1984), *Master i Margarita*, Sovremennik, Moskva.
- Ivannikova L.V. (2015), *Ukrains'ki prokl'oni: tradiciya sela Gubcha na Hmel'nychini*, „Mifologiya i fol'klor”, № 1–2, s. 108–121.
- Izotov V.V. (2015), *Proklyatie. Zaklyatie. Klyatva. Anafema. Predstavleniya o funkciyah i mekhanizmah realizacii proklyatij v mirovoj kul'ture i biblii*, IP Strel'bickij, Kiev.
- Kotova M.A. (2007), *Frazeologicheskij slovar' russkogo yazyka dlya shkol'nikov*, Ripol Klassik, Moscow.
- Kuznetsova I.V. (2004), *Narodnye lekari i lechebnaya magiya v ustojchivyh sravneniyah slavyan*, „Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta”, Ser. 9: „Filologiya. Vostokovedenie. Zhurnalistika”, vyp. 1–2, s. 72–77.
- Kuznetsova I.V. (2008), *Russkie ustojchivye sravneniya o boleznyah (na slavyanskom fone)*, „Zharchysy – Vestnik kyrgyzskogo nacional'nogo un-ta im. Zh. Balasagyna” 2008 Ser. 1(6). Vyp. 2. *Kul'tura v yazyke i literature – yazyk i literatura v kul'ture: materialy Mezhdnar. nauch. konf.*, Kyrgyzskij nacional'nyj universitet, Bishkek, s. 170–178.
- Kuznetsova I.V. (2009), *Personazhi mifologii v ustojchivyh sravneniyah slavyan*, „Slavia: Časopis pro slovanskou filologii. Ročník” 78, sešit 1–2, s. 69–88.
- Rusanivskii V.M. (2001), *Istoriya ukraïn'skoj literaturnoj movi*, ArtEk, Kiïv.
- Savchenko A.V., Khmelevskii M.S. (2018), «*Nad kem smeeetes'?*», ili o specifičke sozdaniya komicheskogo v ukraïnskomo yazyke (na primere romana O. Chernoguza «Aristokrat iz Vapnyarki»), „Językoznawstwo” nr 12, s. 57–72.
- Stepanov Yu.S. (1995), *Al'ternativnyj mir, Diskurs, Fakt i Princip prichinnosti*, [v:] *Yazyk i nauka konca 20 veka: Sb. Statej*, RGGU, Moskva, s. 35–73.
- SUM – *Slovník ukraïn'skoj movi v 11 tt.* (1970–1980), AN URSSR. Institut movoznavstva, Naukova dumka, Kiïv.
- Vasilchenko V.M. (2014), *Tipologiya frazeologizmiv-prokl'oniv za sub'ektom magichnoï diï*, [w:] *Movni i konceptual'ni kartini svitu: zb. nauk. pr.*, Vip. 47, ch. 1, KNU im. T. Shevchenka, Kiïv, s. 205–211.

Abstract

Imagery in Ukrainian and Russian stable forms of curses in colloquial speech as emotionally expressive means

The article examines the peculiarities of the Ukrainian idiomatic curses, i.e. special phraseological verbal formulas, which are essential structural elements of the emotional utterance in Ukrainian, having a very colorful emotional and expressive charge and performing various pragmatic functions in speech. Such stable speech formulas – curses – are very frequent in Ukrainian everyday spoken language; having [a relatively] stable syntactic model: “*Щоб + to whom (3. Dative) + something happened*”, such units are very variable in their lexical composition, emotional and evaluative semantic content. Examination of such stable forms of curses in terms of their degree of expression and pragmatics is the main goal of this paper.

Keywords: phraseme, idioms, idiomatic curses, Ukrainian language, pragmatic effect, spoken language

Streszczenie

Образовість в українських і російських тривалих формах заклять (клятв) jako експресивно-емоціональний засіб в мові поточної

W artykule omawiane są właściwości ukraińskich idiomatycznych form zaklęć – szczególnych sfrazeologizowanych formuł językowych, które są istotnymi elementami wyrażania emocji w języku ukraińskim i zawierają wyrazisty ładunek ekspresyjny, pełniąc rozmaite funkcje w języku potocznym. Takie trwałe formuły językowe zaklęć lub kлятв są dość często spotykane w ukraińskim języku potocznym; tworząc względnie trwałe modele syntaktyczne: *щоб + кому + що-то было / що-то случилось*, są one różnorodne pod względem zawartości leksykalnej oraz treści emocjonalno-wartościujących. Analiza owych trwałych form zaklęć z punktu widzenia stopnia ich ekspresji i pragmatyki jest zasadniczym celem niniejszego artykułu.

Słowa kluczowe: frazeologizm, idiom, frazeologiczne formy przekleństw, język ukraiński, efekt pragmatyczny, język potoczny

Julia Klyus <https://orcid.org/0000-0002-9257-0937>
Politechnika Wroclawska
julia.klyus@gmail.com

Z Maliniaka prezydenta nie będzie. Inwektywy we frazeologicznych nazwach zawodów w języku polskim i rosyjskim

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi analizę frazeologizmów polskich i rosyjskich związanych z nazwami zawodów we frazeologii polskiej i rosyjskiej. Rozpatrywane są w nim frazeologizmy o wydźwięku inwektywnym zawierające nazwy zawodów bądź odwołujące się do nich znaczeniowo. Do analizy zastosowano metodę pól semantycznych. Wydzielono 7 subkategorii porównawczych stanowiących swoiste, inwektywne pola semantyczne określonych nazw zawodów. Pozostałe subkategorie (28) odnoszą się odpowiednio do języka polskiego lub rosyjskiego. Wyróżniono 52 zasadnicze znaczenia zwane dalej *cechami*, które są konotowane przez znaczenie badanych frazeologizmów. Cechy te tworzą swoiste mikropola semantyczne. Badany materiał przeanalizowano także pod kątem funkcji składniowych pełnionych przez frazeologizmy. Analiza ukazuje podobieństwa i różnice w badanym obszarze językowego obrazu świata Polaków i Rosjan.

Słowa kluczowe: inwektywy, związki frazeologiczne, nazwy zawodów, językowy obraz świata, pola semantyczne

Tematyka niniejszego artykułu wpisuje się w nurt badań lingwistyki antropocentrycznej i jest ukierunkowana przede wszystkim na poznanie człowieka oraz wielości jego charakterystyk poprzez badanie określonego fragmentu językowego obrazu świata Polaków i Rosjan. Przedmiotem badań są polskie i rosyjskie związki frazeologiczne dotyczące nazw zawodów i będące zarazem inwektywami.

Wzrastająca popularność używania mowy potocznej oraz rosnąca częstotliwość użycia leksyki inwektywnej w dyskursie medialnym, internetowym, politycznym i publicystycznym są aktywnymi procesami językowymi, zwłaszcza w dwóch pierwszych dekadach

XXI wieku. Dane zjawisko jest nierozzerwalnie związane nie tylko z językoznawstwem, ale i z socjologią, dlatego też niezbędne jest rozpatrywanie go przez pryzmat socjolingwistyczny.

Z punktu widzenia antropocentrycznego paradygmatu naukowego istotnym zagadnieniem jest odpowiednia interpretacja przejawów destrukcyjnych realizacji językowych. Językowy obszar dotyczący konfliktowości coraz bardziej przykuwa uwagę lingwistów.

Specyfika podjętego tematu obejmuje szerokie zagadnienie i stanowi zaledwie próbkę współczesnego inwektywnego frazeologicznego obrazu świata. Ukazanie większej liczby przykładów byłoby możliwe, lecz wymagałoby badań na szerzej zakrojonej skali. Wydaje się jednak, że zebrany materiał jest na tyle obrazowy, że z jego pomocą można wytypować poszczególne mikropola semantyczne i ukazać określone tendencje językowe.

Jako jedną z głównych metod porównawczych zastosowano opis określonych mikropól semantycznych związanych z różnymi przejawami działalności człowieka. Kolejną metodą jest porównanie i interpretacja określonych komponentów językowego obrazu świata Polaków i Rosjan. W tym celu zastosowano następujące strategie: klasyfikację tematyczną frazeologizmów, analizę definicji słownikowych, analizę kontekstualną, porównanie ekwiwalentów frazeologicznych, badanie formy wewnętrznej związku frazeologicznego, a także badanie i porównanie struktury związków frazeologicznych oraz jej wpływu na semantykę i potencjalną illokucję wypowiedzi.

Omawiane przykłady zawierają nazwy zawodów lub odwołują się do nich semantycznie i są wyekscerpowane z polskich i rosyjskich słowników frazeologicznych, Narodowego Korpusu Języka Polskiego oraz Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego (Национальный корпус русского языка), for internetowych, komentarzy użytkowników strony gazeta.pl oraz portalu yandex.ru. Niektóre przykłady są zasłyszane. 35 przykładów to polskie frazeologizmy, a 75 – rosyjskie.

Współcześnie w lingwistyce dominuje tzw. szerokie rozumienie frazeologii: za dolną granicę związku frazeologicznego przyjmuje się połączenie co najmniej dwuwyrzowe, za górną – zdanie, charakteryzujące się odtwarzalnością i utrwaleniem w języku. Takie rozumienie frazeologii przyjęto również w niniejszym artykule.

Dla wyodrębnienia niektórych nieskodyfikowanych – zasłyszanych bądź wyekscerpowanych z for – przykładów zastosowano metodę frazeologicznej identyfikacji, dzięki której można zweryfikować, czy jednostka jest frazeologizmem. Podstawowe cechy, które musi posiadać jednostka, aby można było uznać, że jest frazeologizmem to:

- asumaryczność semantyczna,
- upowszechnienie społeczne,
- ekspresywność,
- obrazowość,
- odtwarzalność,
- metaforyczność.

Wielu wybitnych frazeologów (np. A. Nowakowska i W.M. Mokienko) wymienia je jako cechy charakterystyczne dla frazeologizmów. Stanowią one kryterium, na podstawie którego można uznać, czy współczesny związek wyrazowy uległ frazeologizacji, czy też nie.

Należy stwierdzić, że (zwłaszcza na gruncie językoznawstwa i juryslingwistyki rosyjskiej) pojęcie inwektywy jest dość rozmyte, a jego znaczenie szerokie i niekiedy niejednoznaczne. Badacz inwektyw W.I. Żelwis w monografii *Поле брани* definiuje inwektywę jako wyrażenie obraźliwe, a następnie używa tego terminu zamiennie z pojęciem wulgaryzmu. Często w rosyjskich tekstach naukowych określenie *лексыка инвективная* funkcjonuje w znaczeniu leksyki obscenicznej.

Dla potrzeb niniejszego artykułu przychyliam się do stwierdzenia polskiej badaczki inwektywy I. Kamińskiej-Szmaj, która uważa, że na omawiane pojęcie należy patrzeć przede wszystkim przez pryzmat takich aktów mowy, jak obraza, obelga i zniewaga (Kamińska-Szmaj, 2007: 54), co wcale niekoniecznie musi iść w parze z wulgarnością.

Często o illokucji decyduje sam odbiorca komunikatu i nie zawsze jest oczywiste i jednoznaczne określenie, czy potencjalny przykład należy rozpatrywać jako inwektywę. Staralam się jednak dobierać takie przykłady, które nawet bez osadzenia w określonym kontekście są inwektywami. O ich inwektywności świadczy między innymi to, że każdy z nich zawiera w sobie określone cechy formy wewnętrznej, które wpływają na użycie w związkach frazeologicznych obniżonego rejestru stylistycznego. Większość wymienionych frazeologizmów w oczywisty i intuicyjny sposób jest dla potencjalnego odbiorcy obraźliwa, poniżająca lub traktująca go ironicznie. W przypadkach kiedy o wydźwięku inwektywnym decyduje kontekst, przytoczono konteksty użycia określonych związków frazeologicznych.

Funkcje składniowe badanych związków frazeologicznych zostały wyodrębnione w oparciu o klasyfikację A.M. Lewickiego i A. Pajdzińskiej, zgodnie z którą wyróżniono: frazy, wyrażenia określające (w tym porównawcze), wyrażenia rzeczownikowe oraz zwroty (Lewicki, Pajdzińska, 2001: 315–334). Każda analizowana subkategoria tematyczna jest podzielona zgodnie z powyższą klasyfikacją, a przykłady przytoczone są w kolejności alfabetycznej.

W celu zbadania podobieństw i różnic między polskimi i rosyjskimi przykładami frazeologizmów zastosowano metodę pól semantycznych (w tym przypadku są to pola odnoszące się do poszczególnych nazw zawodów). Wyróżniono także 52 zasadnicze znaczenia, zwane dalej cechami, które są konotowane przez znaczenie badanych frazeologizmów. Cechy te tworzą swoiste mikropola semantyczne odwołujące się do językowego obrazu świata Polaków i Rosjan. Są one przytoczone niżej wraz z liczbą porządkową odpowiadającą każdej cesze i następnie przyporządkowaną odpowiednim związkom frazeologicznym w zależności od znaczenia.

Tabela 1. Cechy konotowane przez znaczenie inwektywnych frazeologizmów polskich i rosyjskich. Wykaz tabelaryczny

1) agresja	2) alkoholizm	3) bezczelność	4) bezguście
5) brzydota	6) chaotyczność	7) chudość	8) dwulicowość
9) dziwactwo	10) egoizm	11) gadulstwo	12) głupota
13) ignorancja	14) irytacja	15) kadzenie	16) lekkomyślność
17) lenistwo	18) małoznaczność	19) nadwrażliwość	20) naiwność
21) namolność	22) niechłujstwo	23) nieuczciwość	24) niezdarność
25) obżarstwo	26) okrucieństwo	27) otyłość	28) pechowość
29) pejoratywnie o czynności	30) pejoratywnie o wyglądzie	31) pejoratywnie o wykonawcy czynności	32) pejoratywnie o zjawisku
33) podłość	34) pogarda	35) poniżenie	36) ponuractwo
37) prymitywizm	38) rozpusta	39) rozrzutność	40) skąpstwo
41) słabość	42) starość	43) szaleństwo	44) tchórzostwo
45) upór	46) wścibstwo	47) zakłamanie	48) zapominalstwo
49) zarozumiałość	50) zazdrość	51) złorzeczenie	52) żal

W obrębie omawianej kategorii wyróżniono następujące subkategorie porównawcze, które stanowią swoiste, inwektywne pola semantyczne o określonej problematyce: *adwokat, bokser, nauczyciel, policjant, prostytutka, szewc, wojskowy*; subkategorie z polskimi przykładami: *artysta, blazen, duchowieństwo, kierowca, krawiec, marynarz, ogrodnik, prezydent, stróż, szachista, świniopas*; subkategorie z rosyjskimi przykładami: *archiwista, aktor, biznesmen, drwal, dziennikarz, lekarz, młynarz, naukowiec, ochroniarz, polityk, psycholog, sprzątaczk(a), strażak, szatniarka, tancerz, tragarz, urzędnik*.

Przyjrzyjmy się tabelarycznemu zestawieniu frazeologicznych inwektyw związanych z nazwami zawodów.

Tabela 2. Subkategoria *adwokat*

Przykłady inwektyw polskich	Przykłady inwektyw rosyjskich
wyrażenie rzeczownikowe adwokat diabła – 33	wyrażenie rzeczownikowe адвокат дьявола – 3

W językowym obrazie świata Polaków frazeologizm z leksemem *adwokat* konotuje *podłość*.

Natomiast w świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm z leksemem *adwokat* odwołuje się do *bezczelności*.

Warto zauważyć, że w przypadku frazeologizmów *adwokat diabła* oraz *адвокат дьявола* mamy do czynienia z homonią międzyjęzykową, ponieważ zgodnie z definicjami słownikowymi ich znaczenie nie jest synonimiczne.

Według korpusu frazeologicznego języka polskiego jedno ze znaczeń związku frazeologicznego *advokat diabła* oznacza kogoś złego i broniącego złych intencji. Z kolei rosyjski frazeologizm dotyczy osoby, która szuka wad u innych¹.

Należy dodać, że międzyjęzykowe homonimy frazeologiczne to dość rzadko występujące zjawisko.

Tabela 3. Subkategoria *bokser*

Przykłady inwektyw polskich	Przykłady inwektyw rosyjskich
<u>wyrażenie rzeczownikowe</u> damski bokser – 26	<u>wyrażenie rzeczownikowe</u> кухонный боксер – 26

W językowym obrazie świata Polaków frazeologizm z leksemem *bokser* konotuje **okrucieństwo**.

W świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm z leksemem *bokser* również odwołuje się do **okrucieństwa**. Mimo różnic formalnych oba frazeologizmy są synonimiczne i odwołują się do przemocy domowej oraz przemocy mężczyzny wobec kobiety.

Tabela 4. Subkategoria *nauczyciel*

Przykłady inwektyw polskich	Przykłady inwektyw rosyjskich
<u>wyrażenia rzeczownikowe</u> dom wampirów – 32 izba wytrzeźwień* – 32 nauczyciel z Radia Maryja – 18	<u>wyrażenia rzeczownikowe</u> великий деспот – 1 Верка Сердючка – 26 волк на псарне – 1 ворчащий водолаз – 1 глобус на подтяжках – 31 глюкоза в корсете – 5 Горын Горыныч – 1 даунито хромосом – 31 жертва излучения – 31 Обезьяна Дарвина – 31

* Zarówno frazeologizm dom wampirów, jak i izba wytrzeźwień odwołują się do pokoju nauczycielskiego jako „skupiska” przedstawicieli określonego zawodu, gdzie większy akcent jest położony na to, kto przebywa w pewnym miejscu niż na samo miejsce. Z tego powodu dane przykłady zostały włączone do niniejszej klasyfikacji.

¹ Серов, 2003; zgodnie z *Энциклопедическим словариком педагога (Основы духовной культуры. Энциклопедический словарь педагога)*: „так называют участника беседы, спора, дискуссии, который чаще всего высказывает суждения, отрицательно характеризующие явления, отвергает их позитивные качества, а также активно использует факты, предрасполагающие к негативному разрешению обсуждаемых проблем”; Безрукова, 2000. Warto także zaznaczyć, że termin pochodzi z tradycji katolickiej, więc kontekstów w języku rosyjskim jest o wiele mniej niż w polskim.

W świadomości językowej Polaków inwektywne frazeologizmy odwołujące się do przedstawicieli zawodu nauczycielskiego konotują następujące odniesienia: *pejoratywnie o zjawisku*: 2 przykłady, *małoznaczność*: 1 przykład.

W językowym obrazie świata Rosjan frazeologizmy odwołujące się do zawodu *nauczyciel* konotują następujące cechy: *agresja*: 4 przykłady, *pejoratywnie o wykonawcy czynności*: 4 przykłady, *brzydota*: 1 przykład, *okrucieństwo*: 1 przykład.

Warto zauważyć, że większość omawianych frazeologizmów pochodzi ze słowników slangów młodzieżowych. Przykłady te mają wydźwięk inwektywny, ale siła jego rażenia nie polega na wulgarności czy agresji, lecz na użyciu ironii oraz humoru.

Tabela 5. Subkategoria *policjant*²

Przykłady inwektyw polskich	Przykłady inwektyw rosyjskich
<u>wyrażenia rzeczownikowe</u>	<u>wyrażenia rzeczownikowe</u>
czarny chuj – 31	ваня алюминиевый – 12
niebieski idiota / obywatel / pająk / piesek / miś – 31	волк / волчара позорный – 31
	гад лягавый – 31
	дурак в португее – 31, 12
	серая банда – 31
	серый баран – 31
	цветная вошь – 31
	цветной бык – 31

W językowym obrazie świata Polaków inwektywne frazeologizmy odnoszące się do *policjanta* konotują *pejoratywne wypowiedzi o wykonawcy czynności*: 2 przykłady.

W świadomości językowej Rosjan inwektywne frazeologizmy odnoszące się do *policjanta* odwołują się do *pejoratywnych wypowiedzi o wykonawcy czynności*: 7 przykładów oraz do *głupoty*: 2 przykłady.

Interesujące wydaje się, że zarówno polskie, jak i rosyjskie przykłady określające przedstawicieli służb porządkowych zawierają w swoim opisie liczne nazwy zwierząt (polski: *pająk, piesek, miś*; rosyjski: *wilk, gad, baran, wesz, byk*) oraz odwołują się często do kolorów (polski: *czarny, niebieski*; rosyjski: *szary, kolorowy*).

Jak podają badania przeprowadzone w postaci wywiadów swobodnych przez J. Wawrzyniak, ze wszystkich służb mundurowych to właśnie przedstawiciele policji podlegają największej krytyce werbalnej. Często opinią jest, że policja zamiast kierować się zdrowym rozsądkiem, realizuje jedynie procedury i jest bezduszna (Wawrzyniak, 2008: 392). Z tego powodu, mimo że są najbliższy obywateli, paradoksalnie to właśnie te służby obarczone są największym dystansem i nieufnością społeczną.

² Interesujące dane podaje artykuł pt. *Jak obrazić policjanta? Agresja słowna przybiera na sile* w „Dzienniku Zachodnim” z 26 października 2012 roku (Toros, 2012).

Tabela 6. Subkategoria *prostytutka*

Przykłady inwektyw polskich	Przykłady inwektyw rosyjskich
<u>wyrażenie określające</u> dająca ciało – 38	<u>fraza</u> на бэ начинается, мягким знаком кончается – 38
<u>wyrażenia rzeczownikowe</u> pogotowie seksualne – 38	<u>wyrażenie określające, porównawcze</u> как у старой проститутки – 40
panienka z ulicy taniej – 38	<u>wyrażenia rzeczownikowe</u> бардашная девка – 38
<u>zwroty</u> stać pod latarnią – 29	бичиха трассовая – 38
	блядоебина хуеротая – 38
	блядомудина пиздокрылая – 38
	блядь полосатая – 38
	валька – гибкая спинка – 38
	группа риска – 38
	дама полусвета – 38
	женщина с нагруженными губами – 38
	жрица любви – 38
	звезда балета – 38
	золотая вошь – 38
	легкая девочка – 38
	майданная бикса – 38
	ночная бабочка – 38
	падшая женщина – 38
	эстафетная палочка – 38
	<u>zwroty</u> выйти на панель – 38
	Служить у графа Панельского – 38
	торговать пиздой – 38

W świadomości językowej Polaków inwektywne frazeologizmy odwołujące się do zawodu *prostytutka* konotują następujące cechy: **rozpusta**: 3 przykłady, **pejoratywnie o czynności**: 1 przykład.

W językowym obrazie świata Rosjan inwektywne frazeologizmy odwołujące się do zawodu *prostytutka* konotują następujące cechy: **rozpusta**: 21 przykładów, **skapstwo i chciwość**: 1 przykład.

Nie sposób nie zwrócić uwagi na bogactwo formalne i mnogość rosyjskich związków frazeologicznych określających najstarszy zawód świata.

Tabela 7. Subkategoria *szewc*

Przykłady inwektyw polskich	Przykłady inwektyw rosyjskich
<u>fraza</u> Szewc bez butów chodzi – 18 <u>wyrażenia określające, porównawcze</u> ciągnąć jak szewc skórę – 29 kłać jak szewc/dorożkarz/furman – 51 pić jak szewc – 2 <u>wyrażenie rzeczownikowe</u> szewska pasja – 1	<u>wyrażenie rzeczownikowe</u> девушка-сапожница – 37

W językowym obrazie świata Polaków inwektywne frazeologizmy zawierające leksem *szewc* lub odnoszące się do *szewca* konotują następujące cechy: **agresja**: 1 przykład, **złorzeczenie**: 1 przykład, **pijaństwo**: 1 przykład, **małoznaczność**: 1 przykład, **pejoratywnie o czynności**: 1 przykład.

Natomiast w świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm odnoszący się do *szewca* konotuje **prymitywizm**. Polskich przykładów negatywnie konotujących profesję szewca jest znacznie więcej (5) niż rosyjskich (1).

Tabela 8. Subkategoria *wojskowy*

Przykłady inwektyw polskich	Przykłady inwektyw rosyjskich
<u>wyrażenie określające, porównawcze</u> kłać jak pułkownik – 51	<u>fraza</u> Не бойся – солдат ребёнка не обидит – 51 <u>wyrażenia rzeczownikowe</u> бритоголовый еж – 31 майорское брюхо – 27 свадебный генерал – 8 серое горе – 36

W językowym obrazie świata Polaków inwektywny frazeologizm odwołujący się do *wojskowego* konotuje **złorzeczenie**.

W świadomości językowej Rosjan frazeologizmy odnoszące się do *wojskowych* konotują następujące cechy: **złorzeczenie**: 1 przykład, **ponuractwo**: 1 przykład, **dwulicowość**: 1 przykład, **otyłość**: 1 przykład, **pejoratywnie o wykonawcy czynności**: 1 przykład.

Przykład *cepoe zope* nie odnosi się do konkretnego adresata, ale można powiedzieć, że jest inwektywą wobec często ciężkiego losu, który jest udziałem żołnierzy, dlatego też został włączony do niniejszej klasyfikacji.

Pozostałe przykłady wyekscerpowanych polskich inwektyw frazeologicznych w obrębie kategorii semantycznej: **nazwy zawodów**.

Subkategoria **artysta**

wyrażenia rzeczownikowe

artysta/poeta itp. z bożej łaski – 18

chudy literat – 18

zawiedziony artysta – 18

W językowym obrazie świata Polaków inwektywne frazeologizmy odwołujące się do zawodu *artysty* konotują **małoznaczność**: 3 przykłady.

Subkategoria **blazen**

zwrot

robić z siebie blazna – 12

W językowym obrazie świata Polaków inwektywny frazeologizm z leksemem *blazen* konotuje **głupotę**.

Subkategoria **duchowieństwo**

wyrażenie określające

w kółko golony – 12

wyrażenia rzeczownikowe

cichy ksiądz – 18

kapucyn bosy – 12

święta inkwizycja – 31

zwrot

być bardziej papieskim niż sam papież – 8

W językowym obrazie świata Polaków inwektywne frazeologizmy odwołujące się do *duchowieństwa* konotują następujące cechy: **głupota**: 2 przykłady, **dwulicowość**: 1 przykład, **małoznaczność**: 1 przykład, **pejoratywnie o wykonawcy czynności**: 1 przykład.

Subkategoria **kierowca**

wyrażenie rzeczownikowe

niedzielny kierowca – 24

W językowym obrazie świata Polaków inwektywny frazeologizm odwołujący się do *kierowcy* konotuje **niezdarność**.

Subkategoria **krawiec**

wyrażenie rzeczownikowe

damski krawiec – 18

W językowym obrazie świata Polaków inwektywny frazeologizm odwołujący się do *krawca* oznacza ojca samych córek i konotuje **małoznaczność**.

O tym, że dane wyrażenie jest wartościowane pejoratywnie, świadczą liczne przykłady znalezione w internecie: „[...] na razie w rodzinie brakuje męskiego potomka i cały czas słyszymy przytyki, żebyśmy się wzięli do roboty i spłodzili syna, że córka będzie bez sensu, że mój mąż ma nie być damskim krawcem, a dziadek chce być dziadkiem, a nie mężem babci [...]” (*DobraMama/DobryTata*, 2014); „Coś ten książę Filip to «damski krawiec». Trzeba w trakcie – nałożyć czapkę i gwizdać – to będzie chłopak” (*Odowiedziny u króla w szpitalu*, 2013); „[...] spotkałam się z wyrażeniem *damski krawiec* jako określenie mężczyzny, który ma same córki. Jest ironiczne i pogardliwe niestety” (Jolbi, 2018).

Subkategoria **marynarz**

wyrażenie rzeczownikowe

marynarz słodkich wódek – 2

W językowym obrazie świata Polaków inwektywny frazeologizm odwołujący się do *marynarza* konotuje **pijaństwo**.

Subkategoria **ogrodnik**

wyrażenie rzeczownikowe

cap-ogrodnik – 12

W językowym obrazie świata Polaków inwektywny frazeologizm odwołujący się do *ogrodnika* konotuje **głupotę**.

Subkategoria **prezydent**

fraza

Z gówna bata nie ukręcisz jak i z Maliniaka prezydenta nie będzie³ – 18

wyrażenie określające, porównawcze

pisać jak prezydent⁴ – 12

W językowym obrazie świata Polaków inwektywne frazeologizmy z leksemem *prezydent* konotują **małoznaczność**: 1 przykład oraz **głupotę**: 1 przykład.

Subkategoria **stróż**

wyrażenia określające, porównawcze

odwalić się jak stróż w Boże Ciało – 4

odpieprzyć się jak woźny w Dzień Nauczyciela – 4

wyrażenie rzeczownikowe

cieć malinowy – 12

W językowym obrazie świata Polaków inwektywne frazeologizmy odwołujące się do zawodu *stróża* konotują **bezguscie**: 2 przykłady oraz **głupotę**: 1 przykład.

Subkategoria **szachista**

wyrażenie rzeczownikowe

refleks szachisty – 24

W językowym obrazie świata Polaków inwektywny frazeologizm z leksemem *szachista* konotuje **niezdarność**.

Subkategoria **świniopas**

wyrażenie rzeczownikowe

parskający świniopas – 25

³ Nawiązanie do fizycznego podobieństwa prezydenta Dudy i postaci Maliniaka z kultowego serialu *Czterdzieściolatek*.

⁴ Nawiązanie do błędów ortograficznych popełnianych przez Bronisława Komorowskiego (*Dwa błędy Komorowskiego we wpisie z kondolencjami*, 2011).

W językowym obrazie świata Polaków inwektywny frazeologizm z leksemem *świnio-pas* odwołuje się do **obżarstwa**.

Pozostałe przykłady wyekscepowanych rosyjskich inwektyw frazeologicznych w obrębie kategorii semantycznej: **nazwy zawodów**.

Subkategoria **archiwista**

wyrażenie rzeczownikowe

архивная крыса – 18

W świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm odnoszący się do *archiwisty* odwołuje się do **małoznaczności**.

Subkategoria **aktor**

wyrażenie rzeczownikowe

при пизде кувшинчик – 18

W świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm odnoszący się do *aktora* odwołuje się do **małoznaczności**.

Subkategoria **biznesmen**

wyrażenie rzeczownikowe

рыжий понт – 23

W świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm odnoszący się do *biznesmena* odwołuje się do **nieuczciwości**.

Subkategoria **drwal**

wyrażenie rzeczownikowe

железный дровосек – 12

W świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm z leksemem *drwal* odwołuje się do **głupoty**.

Subkategoria **dziennikarz**

wyrażenie rzeczownikowe

сливной бачок – 23

W świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm odwołujący się do *dziennikarza* konotuje **nieuczciwość**.

Subkategoria **lekarz**

fraza

Одно лечат, а другое калечат – 24

wyrażenia rzeczownikowe

белая крыса – 23

писькин врач – 31

W świadomości językowej Rosjan inwektywne frazeologizmy odwołujące się do lekarza konotują: **nieuczciwość**: 1 przykład, **niezdarność**: 1 przykład oraz **pejoratywną wypowiedź o wykonawcy czynności**: 1 przykład.

Subkategoria **młynarz**

fraza

мельник нашел – 43

wyrażenie rzeczownikowe

глупый мельник – 12

W świadomości językowej Rosjan inwektywne frazeologizmy odwołujące się do młynarza konotują: **głupotę**: 1 przykład i **szaleństwo**: 1 przykład.

Subkategoria **naukowiec**

wyrażenia rzeczownikowe

профессор хуев – 18

профессор кислых щей – 49

доцент тупой – 12

инженер бараньих душ – 31

W świadomości językowej Rosjan inwektywne frazeologizmy odwołujące się do naukowców konotują: **głupotę**: 1 przykład, **zarozumiałość**: 1 przykład, **małoznaczność**: 1 przykład, **pejoratywnie o wykonawcy czynności**: 1 przykład.

Subkategoria **ochroniarz**

wyrażenie rzeczownikowe

кожаный затылок – 31

W świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm odnoszący się do ochroniarza konotuje **pejoratywną wypowiedź o wykonawcy czynności**.

Subkategoria **polityk**

wyrażenie rzeczownikowe

вторая древнейшая профессия – 23

W świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm odwołujący się do polityka konotuje **nieuczciwość**. Aluzyjne porównanie polityki do prostytucji sugeruje sprzedajność przedstawicieli tego zawodu.

Subkategoria **psycholog**

wyrażenia rzeczownikowe

бред в тапочках – 31

носитель психоза – 31

W świadomości językowej Rosjan inwektywne frazeologizmy odwołujące się do psychologa konotują **pejoratywne wypowiedzi o wykonawcy czynności**: 2 przykłady. Oba przykłady niosą podtekst, że psychologowie sami mają zaburzoną psychikę.

Subkategoria *sprzątacz(ka)*

wyrażenia rzeczownikowe

Просто Мария – 18

зам по половым вопросам – 18

ловец жемчуга – 18

zwrot

быть дворником – 18

W świadomości językowej Rosjan inwektywne frazeologizmy odwołujące się do *sprzątacza* konotują **maloznaczność**: 4 przykłady.

Subkategoria *strażak*

wyrażenie określające, porównawcze

спать как пожарному – 17

W świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm odwołujący się do *strażaka* konotuje **lenistwo**.

Subkategoria *szatniarka*

wyrażenie rzeczownikowe

жрица раздевалки – 18

W świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm odwołujący się do *szatniarki* konotuje **maloznaczność**.

Subkategoria *tancerz*

fraza

Плохому танцору яйца мешают – 51

W świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm odwołujący się do *tancerza* konotuje **złorzeczenie**.

Subkategoria *tragarz*

wyrażenie określające, porównawcze

матюгаться как грузчик – 51

W świadomości językowej Rosjan inwektywny frazeologizm odwołujący się do *tragarza* konotuje **złorzeczenie**.

Subkategoria *urzędnik/urząd*

wyrażenia rzeczownikowe

глиста канцелярская – 18

шарашкина контора – 23

W świadomości językowej Rosjan inwektywne frazeologizmy odwołujące się do *urzędu* i *urzędników* konotują **maloznaczność** oraz **nieuczciwość**.

W tabeli 9 jest przedstawione podsumowanie zgodnie z podziałem frazeologizmów na funkcje składniowe według A.M. Lewickiego i A. Pajdzińskiej.

Tabela 9. Rozkład inwektywnych frazeologizmów z nazwami zawodów ze względu na funkcje składniowe

Funkcje składniowe	Frazeologizmy polskie	Frazeologizmy rosyjskie
frazy	2	5
wyrażenia określające, w tym porównawcze	9	3
wyrażenia rzeczownikowe	22	63
zwroty	2	4

Konkludując, warto odnotować zdecydowaną przewagę ilościową wyrażeń rzeczownikowych w danej kategorii semantycznej: 86 wyrażeń rzeczownikowych (22 polskie i 64 rosyjskie) wobec 12 wyrażeń określających, w tym porównawczych (9 polskich i 3 rosyjskie), 7 fraz (2 polskie i 5 rosyjskich) oraz 7 zwrotów (3 polskie i 4 rosyjskie).

Inwektywny i prześmiewczy wydźwięk niektórych rosyjskich przykładów jest dodatkowo wzmocniony dzięki zastosowaniu rytmu (*на бэ начинается, мягким знаком кончается* – prostytutka, *блять; одно лечат, а другое калечат* – lekarze, *Валька – гибкая спинка* – prostytutka), zagadek językowych i aluzji (*зам по половым вопросам* – sprzątaczką, *вторая древнейшая профессия* – polityk, *женщина с натруженными губами* – prostytutka) czy form imitujących imiona i nazwiska lub patronimika (*Верка Сердючка* – złośliwa nauczycielka, *Горын Горыныч* – wredny nauczyciel). Jeden z członów takiego frazeologizmu ma wydźwięk inwektywny (*Сердючка* – ktoś złośliwy, *Горыныч* – Змей Горыныч), a dodanie do tego drugiego członu, na przykład typowego imienia lub rosyjskiego imienia ojcowskiego wywołuje efekt komiczny i prześmiewczy.

Warto odnotować ironiczność potencjalnego przekazu zawartego w większości przedstawionych przykładów. Ironia wynosi inwektywę na inny poziom, sprawiając poniekąd, że potencjalny odbiorca ma wrażenie dystansowania nadawcy do własnego komunikatu i jego istoty. Przy zastosowaniu ironii, która jest bardzo częstym zabiegiem stylistycznym wśród analizowanych frazeologizmów, potencjalny poziom wulgarności inwektywy spada, ale nie zmniejsza się przez to siła jej szydzącego przekazu.

Analiza frazeologizmów odnoszących się do poszczególnych profesji ukazuje specyficzny przegląd opinii obywatelskich i nastrojów panujących w polskim i rosyjskim społeczeństwie. Na przykład rosyjskie związki frazeologiczne dotyczące zawodów polityka, prezydenta, urzędnika i dziennikarza konotują nieuczciwość, a naukowiec – głupotę i małoznaczność. Natomiast polskie przykłady odwołujące się do zawodu prezydenta konotują głupotę i małoznaczność, a duchowieństwa – głupotę oraz dwulicowość.

Trudno powiedzieć, na ile są to opinie sprawiedliwe, pewne jest jednak, że skoro wyrażone są poprzez upowszechnione społecznie i odtwarzalne związki wyrazowe, nie możemy mówić o ich jednostkowości.

Według A. Baranowa i D. Dobrowolskiego: „Фразеологизмы (и идиомы, в частности) регулярно оказываются предметом спора в судебных делах по статье 152 ГК РФ – защита чести и достоинства, а также по статье об оскорблении” (Баранов, Добровольский, 2013: 144).

Wskazuje to na zasadność analizowania podobieństw i różnic w inwektywnym postrzeganiu świata, którego szeroki wachlarz widzimy we frazeologii. Badanie inwektywnego obszaru języka niewątpliwie może przyczynić się do poprawy wzajemnego zrozumienia i usprawnienia komunikacji między użytkownikami języka polskiego i rosyjskiego.

Bibliografia

DobraMama/DobryTata (2014), https://www.dobramama.pl/pokaz/604353/damski_krawiec_czyli_problem_z_plcia [dostęp: 10.04.2019].

Dwa błędy Komorowskiego we wpisie z kondolencjami (2011), <https://wiadomosci.wp.pl/dwa-bledy-komorowskiego-we-wpisie-z-kondolencjami-6031965926199937a> [dostęp: 9.01.2019].

Jolbi (2018), „Dobry fachura, wychodzi córka”. *Co słyszą kobiety, które spodziewają się drugiego dziecka?* [WASZYM ZDANIEM], http://www.edziecko.pl/ciaza_i_porod/7,79309,21042600,dobry-fachura-wychodzi-cora-co-slysza-kobiety-ktore-spodziewaja.html [dostęp: 10.04.2019].

Kamińska-Szmaj I. (2007), *Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwektyw politycznych 1918–2000*, Wrocław.

Lewicki A.M., Pajdzińska A. (2001), *Frazeologia*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin.

Odwiedziny u króla w szpitalu (2013), <https://fakty.interia.pl/galerie/swiat/zdjecie.i-Id,1077703,iAId,76444> [dostęp: 10.04.2019].

Toros J. (2012), *Jak obrazić policjanta? Agresja słowna przybiera na sile*, „Dziennik Zachodni”, 26.10, <https://dziennikzachodni.pl/jak-obrazić-policjanta-agresja-słowna-przybiera-na-sile-lista-wyzwisk/ar/685935> [dostęp: 8.06.2019].

Wawrzyniak J. (2008), *Wizerunek służb mundurowych a poczucie bezpieczeństwa*, [w:] T. Kołodziejczyk, D. Kozerański, J. Maciejewski (red.), *Socjologia XLIV*, Wrocław.

Баранов А., Добровольский Д. (2013), *Основы фразеологии*, Москва.

Безрукова Е.С. (2000), *Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога)*, <http://didacts.ru/termin/advokat-djavola.html> [dostęp: 3.05.2019].

Серов В. (2003), *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений*, https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords/52/%D0%90%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%82 [dostęp: 18.05.2019].

Abstract

***Z Maliniaka prezydenta nie będzie.* Invectives in phraseological names of professions in Polish and Russian languages**

The article provides an analysis of Polish and Russian phraseologisms related to the person's designation by profession. The article discusses phraseological expressions with an invective overtone containing names of professions, or referring to them semantically. The semantic field approach was used for analysis. 7 comparative subcategories were identified as specific, invective semantic fields of specific names of professions. Other subcategories (28) refer to Polish or Russian. There are 52 essential meanings hereinafter later called *traits*, which are connotated by the meaning of the analyzed phraseologisms. These *traits* create specific semantic micropoles. The analyzed material was also considered in terms of syntactic functions performed by phraseological expressions. The analysis shows the similarities and differences in the studied area of the linguistic worldview of Poles and Russians.

Keywords: invectives, phraseological expressions, names of professions, linguistic worldview, semantic fields

GLOTTODYDAKTYKA
LANGUAGE EDUCATION

Marlena Kowalczyk-Jaworska <https://orcid.org/0000-0003-4944-4676>
Instytut Anglistyki Uniwersytetu Warszawskiego
marlenakow@gmail.com

Dyscyplina na lekcji - czy jest możliwa bez kar i nagród?

Streszczenie

Nauczyciele, ucząc dzieci, często mierzą się z problemem dyscypliny na zajęciach. Uczniowie nie zawsze chcą wykonywać polecenia, wdają się w rozmowy z kolegami podczas lekcji czy bawią się przedmiotami, które mają pod ręką. Wielokrotnie tego typu zachowania wprowadzają chaos i dezorganizują pracę całej grupy. Aby temu zaradzić i zmotywować uczniów do nauki, wielu nauczycieli decyduje się na wprowadzenie systemu kar i nagród. Pojawiają się plusy i minusy, dodatkowe oceny, a także nagrody rzeczowe, na przykład pieczątki, naklejki czy słodycze. Poprawa w zachowaniu uczniów zwykle jest widoczna, lecz równie często jest ona krótkotrwała. Systemy motywacyjne mają też inne liczne wady. Artykuł opisuje problem dyscypliny w grupach dziecięcych, a także systemy motywacyjne wraz z ich pozytywnymi i negatywnymi skutkami. Przedstawione są również alternatywne sposoby utrzymania dyscypliny na zajęciach i budowania motywacji uczniów.

Słowa kluczowe: wychowanie przedszkolne i wczesnoszkolne, uczenie małych dzieci, języki obce, motywacja, kary i nagrody, dyscyplina

Wstęp

Ucząc dzieci języków obcych, nauczyciele stają przed wieloma wymaganiami i wyzwaniami. Oczekuje się od nich przede wszystkim odpowiedniego wykształcenia akademickiego, bardzo dobrej znajomości języka obcego oraz umiejętności dydaktycznych i pedagogicznych, które, mówiąc ogólnie, odnoszą się do umiejętności nauczania i organizowania nauki. Poza formalnymi kwalifikacjami dobry nauczyciel młodszych grup wykazuje się również wiedzą na temat rozwoju dziecka i wynikających z niego możliwości i ograniczeń, a także posiada zdolności interakcyjne, odnoszące się do nawiązywania kontaktu z uczniem. Często pozytywne nastawienie ucznia do nauki wynika właśnie z sympatii do nauczyciela, dlatego relacje nauczyciel–uczeń są w tej grupie wiekowej wyjątkowo ważne.

Niejednokrotnie jednak kwestia dobrej współpracy z uczniem i odpowiedniej dyscypliny podczas zajęć staje się problematyczna. Pomimo ogromnej wiedzy i największych chęci nauczyciel nie poprowadzi dobrej lekcji, jeśli uczniowie nie będą mieli ochoty go słuchać. Aby utrzymać dyscyplinę w klasie i zmotywować dzieci do aktywnego udziału w zajęciach, nauczyciele często sięgają po tzw. systemy motywacyjne. Są to systemy kar i nagród, które mogą przyjmować różne formy, takie jak plusy i minusy, uśmiechnięte i smutne buźki, oceny czy nagrody rzeczowe. Często przynoszą one zakładany efekt, jednak bywa on krótkotrwały. Systemy motywacyjne mają też inne liczne wady. Celem poniższego artykułu jest opisanie problemu dyscypliny na lekcji języka obcego w grupach dziecięcych, a w szczególności w grupach przedszkolnych i wczesnoszkolnych, oraz przedstawienie idei systemów motywacyjnych, a także alternatywnych sposobów radzenia sobie z problematycznym zachowaniem uczniów.

Dyscyplina

Komorowska (2005) definiuje utrzymanie dyscypliny na lekcji jako „niedopuszczenie do niepotrzebnej zmiany scenariusza lekcji i uniemożliwienie uczniom [...] sprowokowania zmiany tematu wypowiedzi nauczyciela z przedmiotu pracy na zachowanie uczniów”. Celem nauczyciela podczas lekcji jest realizacja planu nauczania, co staje się niewykonalne, gdy w klasie brakuje porządku i uwagi.

Problemy z utrzymaniem dyscypliny na lekcji są szczególnie widoczne w grupach dziecięcych, gdzie uczniowie nie potrafią zbyt długo utrzymać koncentracji i potrzebują dużo ruchu. Niepożądane zachowania uczniów prowadzą często do chaosu i dezorganizacji pracy. Wprowadzają również negatywną atmosferę i skutecznie demotywują uczniów do pracy. Bez wątpienia przyczyniają się także do zniechęcenia i frustracji wśród nauczycieli.

Do najczęstszych problemów w grupach dziecięcych należy wysoki poziom hałasu oraz nadruchliwość dzieci. Mali uczniowie lubią zmieniać miejsca, przechadzać się po klasie oraz bawić się przedmiotami, które mają pod ręką. Nie zawsze potrafią powstrzymać się od rozmów z kolegami i komentarzy na temat przebiegu lekcji. Nie mają oporów, aby wprost powiedzieć nauczycielowi, że lekcja jest nudna. Lubią zagadywać nauczyciela i opowiadać różne historie. Zdarza się także brak zainteresowania lekcją i unikanie udziału w różnych aktywnościach, a czasem również niestosowanie się do poleceń nauczyciela. Problematiczne może być również częste wychodzenie do toalety, które spowodowane jest jedynie chęcią wyjścia z sali.

Wyraźnie trzeba zaznaczyć, że większość opisanych powyżej zachowań to naturalne reakcje dzieci, które wynikają z ich ścieżki rozwojowej oraz naturalnych potrzeb, a nie ze złośliwości i chęci utrudnienia pracy nauczycielowi. Ucząc kilkuletnie dzieci, warto wziąć pod uwagę to, że potrzebują one dużo ruchu oraz częstej zmiany aktywności. Nie są jeszcze w pełni zdolne kontrolować swojej uwagi, stąd częste dygresje w mało odpowiednich momentach. Komentarze dotyczące atrakcyjności lekcji należy natomiast traktować jako szczerą reakcję i sygnał do zmiany aktywności, a nie jako uwagę mającą sprawić przykrość nauczycielowi. Opisane zachowania, choć w dużej mierze w pełni

naturalne, stają się problematyczne, gdy pojawiają się często i dotyczą znacznej części grupy. Konieczne wydaje się znalezienie sposobu ich kontrolowania i opanowania.

Systemy motywacyjne

Aby ograniczyć liczbę zachowań niepożądanych podczas lekcji, nauczyciele często stosują różnego rodzaju systemy motywacyjne, których założeniem jest nagradzanie zachowań odpowiednich oraz karanie tych nieodpowiednich. Należą do nich między innymi oceny za zachowanie, plusy i minusy, punkty, pieczątki, nagrody rzeczowe (np. naklejki czy słodycze) lub ich brak, pozytywne i negatywne symbole (np. buźki, słoneczka, chmurki) czy uwagi pisane do rodziców. Zależnie od wyboru nauczyciela system motywacyjny może zakładać kary i nagrody dla pojedynczych dzieci lub dla całej grupy. W drugim przypadku mamy do czynienia z odpowiedzialnością zbiorową. Wprowadzenie systemu motywacyjnego powinno być poprzedzone ustaleniem zasad pracy oraz oczekiwań nauczyciela wobec uczniów.

Konsekwencje stosowania tego typu motywacji bywają różne. Do pozytywnych skutków można zaliczyć to, że niejednokrotnie zachowanie faktycznie się poprawia, ponieważ uczniom zależy na nagrodzie bądź boją się kary. Dzieci stają się bardziej uważne i starają się kontrolować swoje reakcje. Często pilnują nie tylko siebie, ale też innych, szczególnie gdy stosowana jest odpowiedzialność zbiorowa. Bez wątplenia odczuwają również radość i dumę z otrzymanej nagrody. Śpiewak (2015) zauważa, że motywacja zewnętrzna w przypadku dzieci jest do pewnego stopnia potrzebna i przydatna, ponieważ kilkuletnim uczniom trudno jest znaleźć wewnętrzny impuls do używania języka obcego w sytuacjach, w których bez problemu porozumieliby się w języku polskim. Rozsądne systemy nagród uatrakcyjniają lekcję i zachęcają do nauki.

Z drugiej strony obserwowany efekt bywa dość krótkotrwały, gdyż dzieci szybko przyzwyczajają się do systemu i mogą po jakimś czasie odczuwać znudzenie. Regularnie otrzymywane kary i nagrody przestają być czymś wyjątkowym i tracą swoje znaczenie. Po pewnym czasie nagrody przestają być doceniane, a kary zaczynają być lekceważone. W związku z tym, że najczęściej trafiają one wciąż do tych samych osób, uczniowie zostają obsadzani w ustalonych rolach w grupie, na przykład klasowego rozrabiaki lub wzorowej uczennicy. Tego typu „łatki” mogą rzutować na relacje między dziećmi oraz ich samoocenę (Dörnyei, Murphey, 2003). Jak wcześniej wspomniano, systemy kar i nagród zwiększają motywację zewnętrzną dzieci, w związku z czym uczą je nauki i pracy w zamian za wymierne korzyści. Idealem natomiast byłoby wspieranie motywacji wewnętrznej uczniów, dzięki której dzieci chcą się uczyć i pracować dla siebie, z wewnętrznej potrzeby. Różnica pomiędzy motywacją wewnętrzną i zewnętrzną wyraźnie ujęta jest w poniższym cytacie: „Uczeń dostaje przekaz: «Musisz się tego nauczyć nie dlatego, że to jest ciekawe, ważne czy przydatne w życiu, ale dlatego, że jest w programie i może pojawić się w teście»” (Żylińska, 2013). W przypadku dyscypliny oznacza to, że uczeń stara się aktywnie brać udział w zajęciach nie dlatego, że są one dla niego ciekawe i atrakcyjne, ale dla nagrody, którą może za to uzyskać.

Sposoby zachowania dyscypliny - zapobieganie

Kluczem do zachowania porządku w klasie i realizacji założonych celów jest niedopuszczanie, w miarę możliwości, do pojawiania się problemów dyscyplinarnych. Zapobieganie niepożądanym zachowaniom uczniów można na różne sposoby. Przede wszystkim warto mieć realne oczekiwania dotyczące procesu i efektów uczenia najmłodszych. Kilkuletnie dzieci charakteryzują się krótkim czasem skupienia uwagi oraz naturalną skłonnością do zabawy. Nie oddzielają jeszcze czasu na zabawę od czasu na naukę. Aktywności proponowane tak małym uczniom powinny być krótkotrwałe i zróżnicowane. Warto przeplatać statyczne ćwiczenia dynamicznymi i wykorzystywać aktywności ruchowe (Rokita-Jaśkow, 2015). Nauczyciel oczekujący, że grupa przedszkolaków spędzi 45 minut lekcji w ciszy, wykonując ćwiczenia z podręcznika, jest niestety z góry skazany na niepowodzenie.

Jak podaje Komorowska (2005), „zapewnienie atrakcyjności lekcji to oczywisty sposób skupienia i utrzymania uwagi uczniów, a więc i zagwarantowania ładu i porządku na lekcji”. Gdy aktywności wykonywane podczas zajęć są dla uczniów ciekawe i angażujące, a dodatkowo dotyczą ich zainteresowań, uczniowie nie mają czasu ani chęci zakłócać spokoju na lekcji. Ponadto najmłodszy potrzebują przewidywalnego oraz stabilnego planu zajęć z rutynowymi elementami (Szpotowicz, Szulc-Kurpaska, 2012). Dzięki wyraźnemu podziałowi lekcji na czas na dywanie i czas przy stolikach oraz zaznaczanie etapów lekcji poprzez piosenki czy rymy (np. na przywitanie czy pożegnanie) uczniowie wiedzą, czego się spodziewać i czują się bezpiecznie, co wpływa na ich zachowanie podczas lekcji.

W pracy z dziećmi wielce istotne jest również szczegółowe zaplanowanie następujących po sobie aktywności. Niekiedy zdarza się, że lekcji brakuje dynamiki i odpowiedniego tempa, a nauczyciel potrzebuje chwili, aby zastanowić się, jakie ćwiczenie powinno nastąpić. W grupie szybko pojawia się wtedy rozluźnienie, które dzieci natychmiast wykorzystują do swoich własnych celów. Warto unikać przestojów pomiędzy aktywnościami i dynamicznie je zmieniać. Dzieci powinny mieć cały czas zajęte głowy i ręce. Uczniów nadrużliwych warto zaangażować w sprawy organizacyjne, na przykład poprosić o starcie tablicy, aby zagospodarować ich nadmierną energię.

Istotną częścią zapobiegania problemom dyscyplinarnym jest ustalenie zasad panujących w klasie i konsekwentne ich przestrzeganie. Dzieci muszą otrzymać jasny sygnał, jakie zachowanie jest akceptowane, a jakie nie. Gdy sytuacja nie jest oczywista, dzieci zachowują się intuicyjnie, co nie zawsze spotka się z aprobatą nauczyciela. Uczniowie szybko wyczuwają też, że jego zachowanie nie pokrywa się z ustalonymi wcześniej zasadami. Jeśli poprosi on uczniów, żeby nie biegali w klasie, ponieważ mogą się przewrócić, a następnie ignoruje to, że część z nich nadal biega, to uczniowie otrzymują informację, że zasady ustalone przez nauczyciela nie są wiążące. Komunikaty przekazywane dzieciom powinny być zwięzłe i bezpośrednie, na przykład „Pozbierajcie i odłóżcie kredki. Dopiero wtedy wyjdziemy” (MacKenzie, 1996).

Jak wcześniej wspomniano, motywacja dzieci do udziału w zajęciach w dużej mierze zależy od sympatii do nauczyciela. Warto więc utrzymywać dobre relacje z uczniami, uśmiechać się i okazywać im zainteresowanie. Zdarza się, że nauczyciel wykazuje zainteresowanie uczniem dopiero wtedy, gdy ten zaczyna zaburzać spokój lekcji. Jest to

uwaga negatywna, która utwierdza ucznia w przekonaniu, że jest to jedyny sposób, aby być w centrum uwagi i zyskać zainteresowanie nauczyciela. Ten rodzaj uwagi warto zamienić na uwagę pozytywną, czyli chwalić uczniów nawet za najmniejsze osiągnięcia i wyraźnie doceniać ich starania. Szczególnie ważne jest to w przypadku uczniów przeszkadzających w lekcji (Komorowska, 2005).

Istotne jest, aby nauczyciel pracujący z małymi dziećmi wykazywał się cierpliwością i zrozumieniem. Niepożądane zachowania uczniów nie pojawiają się bez powodu. Warto zastanowić się, skąd się biorą i pracować u przyczyny problemu. Trudności w skupieniu bądź niechęć do aktywnego udziału w zajęciach mogą wynikać ze zmęczenia, pogody czy sytuacji, która wydarzyła się przed zajęciami. Miejmy to na uwadze i starajmy się być elastyczni i zmienić typ aktywności, jeśli jest taka potrzeba. Rozpraszać dzieci mogą również hałasy z zewnątrz czy zabawki znajdujące się w sali. W przypadku poważniejszych problemów może się okazać, że uczeń nie otrzymuje wystarczającej uwagi w domu i próbuje tę uwagę zyskać w przedszkolu czy szkole.

Sposoby zachowania dyscypliny - reagowanie

Niekiedy okazuje się, że zapobieganie nie jest wystarczające i problemy z dyscypliną nadal się pojawiają. Warto wtedy skorzystać z technik utrzymania dyscypliny, proponowanych przez Komorowską (2005). Są to: techniki niewerbalne, techniki werbalne w obrębie tematyki związanej z lekcją oraz techniki werbalne związane z zachowaniem uczniów. Istotne jest to, aby stosować je w podanej kolejności i do ostatniej kategorii odwoływać się dopiero, gdy pozostałe dwie zawiodą.

W pierwszej kolejności zaleca się stosowanie technik niewerbalnych, dzięki którym nauczyciel skutecznie zyskuje uwagę ucznia, nie przerywając toku lekcji. Powinny być one wykonane szybko, aby nie odwracać uwagi reszty uczniów od tematu zajęć. Do tej kategorii należy między innymi ściszenie głosu, które jest dla ucznia niespodziewaną zmianą i przykuwa jego uwagę, oraz przerwanie wypowiedzi i zastosowanie nagłej ciszy. Ponadto można wykorzystać uciszący gest, taki jak podniesienie ręki, palec na ustach czy stukanie długopisem o ławkę. Gdy podczas lekcji przeszkadza jedno dziecko, warto podejść bliżej niego, nie komentując w żaden sposób jego zachowania, lub spróbować wejść z nim w kontakt wzrokowy. W przypadku gdy uczeń bawi się przedmiotem, można wyjąć mu go z ręki i odłożyć obok, jednocześnie kontynuując swoją wypowiedź związaną z tematem lekcji.

Gdy powyższe sposoby okażą się niewystarczające, zalecane jest przejście do technik werbalnych, nadal jednak nie zaburzając planu lekcji i nie komentując bezpośrednio zachowania uczniów. Głównym celem tej grupy technik jest pomoc uczniom niezdyplinowanym w skupieniu uwagi na temacie lekcji, a nie udowodnienie, że dziecko nie uważa i tym samym zwrócenie uwagi reszty grupy na ten fakt. Do technik werbalnych związanych z tematem lekcji należy między innymi wtrącenie imienia ucznia w tok wypowiedzi – „This is a computer, Tomek. Yes, a computer” – oraz prośba o powtórzenie – „This is a computer. Tomek, repeat, please”. Ponadto warto włączać uczniów w tok

lekcji poprzez zadanie prostego pytania lub poproszenie o powtórzenie odpowiedzi, która już padła wcześniej. Skutecznym sposobem reagowania na problemy z dyscypliną jest również zmiana charakteru pracy, na przykład krótka gimnastyka w języku obcym, oraz przerwanie pracy na szybkie wspólne wykonanie piosenki czy wiersza.

Opisane techniki pozwalają nauczycielowi przyciągnąć uwagę uczniów i wdrożyć ich w tok lekcji bez publicznego krytykowania i karcenia. Reszta grupy również pozostaje skupiona na lekcji i nie zostaje rozproszona przez niepożądane zachowania kolegów. Gdy sytuacja jest bardziej wymagająca, do dyspozycji nauczyciela pozostają techniki werbalne związane bezpośrednio z zachowaniem uczniów. Należy jednak pamiętać, że sięgamy po nie dopiero wtedy, gdy wspomniane wcześniej techniki zawiodą. Nie należy stosować ich od razu, gdy zaobserwujemy niepożądane zachowanie dziecka, ponieważ grozi to eskalacją konfliktu i pogorszeniem relacji nauczyciel–uczeń.

W ramach technik werbalnych związanych z zachowaniem nauczyciel krótko stwierdza fakt, na przykład „Tomek, przeszkadzasz mi” lub wyraża osobiste życzenie: „Wolałabym, żebyś nie stukał”. Można również krótko podać osobistą ocenę, na przykład „Nie podoba mi się, że bawisz się kredkami”. W tym przypadku istotne jest, aby oceniać konkretne czynności podejmowane przez ucznia, a nie jego osobę. W związku z tym lepiej jest powiedzieć „Rozmawiasz z kolegą i nie słyszysz nagrania” niż „Jesteś niegrzecznym i nieznosnym dzieckiem”. Krytyka, którą kierujemy wobec ucznia, powinna być konstruktywna. Stosując techniki werbalne, należy pamiętać, aby stanowiły one krótkie wtrącenia, po których nauczyciel natychmiast wraca do lekcji. Długie wykłady na temat zachowania uczniów rzadko się sprawdzają, a przerwy pomiędzy uwagą nauczyciela a powrotem do scenariusza lekcji zachęcają uczniów do dyskusji. Rozmowę z konkretnym dzieckiem warto przeprowadzić po zajęciach, bez świadków, aby nie czuło potrzeby popisywania się przed kolegami.

W pracy z dziećmi unikajmy przekrzykiwania ich, gdyż nie uspokaja to, a prowadzi jedynie do zwiększenia poziomu hałasu. Choć może to być czasem trudne, nie okazujemy zdenerwowania, na przykład poprzez mówienie „Piąty raz cię proszę, żebyś tego nie robił!”. Nie warto stosować pytań, które prowokują dyskusję i złośliwe odpowiedzi, takich jak „Czy ty musisz wiecznie przeszkadzać?”. Należy również unikać kontaktu z dyrektorem bądź rodzicem w błahych sprawach, gdyż jest to czasem odbierane jako brak umiejętności samodzielnego poradzenia sobie z problemem, co następnie podważa autorytet nauczyciela (Komorowska, 2005).

Podsumowanie

W pracy większości nauczycieli zdarzają się momenty zwątpienia i frustracji, kiedy, pomimo ogromnego wysiłku i dokładnie przygotowanej lekcji, zachowanie uczniów utrudnia realizację scenariusza. Choć systemy motywacyjne wydają się atrakcyjne i bez wątplenia mają swoje zalety, warto przemyśleć, czy ich użycie jest naprawdę konieczne. Problemom dyscyplinarnym trzeba przede wszystkim zapobiegać, a gdy jednak się pojawiają, do dyspozycji nauczyciela pozostają trzy kategorie technik reagowania, w tym techniki niewerbalne i werbalne.

Ważne, aby dzieci były świadome tego, jakie zasady obowiązują w klasie oraz wiedziały, że nauczyciel konsekwentnie dba o ich przestrzeganie. Dużą rolę odgrywa tu szczegółowy plan lekcji, rutynowe aktywności oraz entuzjazm i uśmiech, które udzielają się uczniom. Pamiętać należy, aby chwalić dzieci nawet za najdrobniejsze osiągnięcia i zapewniać im uwagę pozytywną, a nie tylko negatywną w sytuacjach, gdy ich zachowanie odbiega od oczekiwań. Istnieje wiele kroków, które można podjąć, aby zapewnić efektywną współpracę pomiędzy nauczycielem i grupą, dzięki czemu systemy motywacyjne przestają być niezbędne. Utrzymanie dyscypliny na lekcji bez użycia kar i nagród jest zdecydowanie możliwe.

Bibliografia

- Dörnyei Z., Murphey T. (2003), *Group dynamics in the language classroom*, Cambridge.
- Komorowska H. (2005), *Metodyka nauczania języków obcych*, Warszawa.
- MacKenzie R.J. (1996), *Setting limits in the classroom. How to move beyond the classroom dance of discipline*, Roseville.
- Rokita-Jaśkow J. (2015), *Spór o metodę, czyli jak najlepiej uczyć dzieci języków obcych*, „Języki Obce w Szkole”, nr 1.
- Śpiewak G. (2015), *Motywacja przez małe „m” w dydaktyce językowej najmłodszych uczniów*, „Języki Obce w Szkole”, nr 1.
- Szpotowicz M., Szulc-Kurpaska M. (2012), *Teaching English to young learners*, Warszawa.
- Żylińska M. (2013), *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Toruń.

Abstract

Discipline in the classroom – is it attainable without punishment and reward?

While teaching young learners, teachers often have to face discipline problems. Students do not always follow the rules, tend to talk to their friends during a lesson or play with different toys and objects. Such behaviour leads to chaos and disruption in the classroom. In order to solve these issues and motivate children to participate in the activities, many teachers decide to use punishment and reward systems, which may take forms of pluses and minuses, extra marks, stickers, motivational stamps or sweets. There usually is some improvement in children's behaviour, but the effect is often temporary. Motivational systems have a number of other disadvantages as well. The article presents the issue of discipline in the young learner classrooms and describes the concept of motivational systems with their advantages and disadvantages. Alternative ways of maintaining discipline and enhancing students' motivation are discussed.

Keywords: children, preschool, teaching young learners, foreign languages, motivation, punishment and reward, discipline

Lenka Ptak <https://orcid.org/0000-0002-9691-3298>

Uniwersytet Wrocławski

lenka.ptak@uwr.edu.pl

Ilona Gwóźdź-Szewczenko <https://orcid.org/0000-0002-3583-932X>

Uniwersytet Wrocławski

ilona.gwozd-szewczenko@uwr.edu.pl

Problematyka odmian językowych współczesnego języka czeskiego w procesie glottodydaktycznym

Streszczenie

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest problematyka specyficznego rozwarstwienia współczesnego języka czeskiego, która zostanie przedstawiona w perspektywie glottodydaktycznej. Autorki skupiły się na tematyce nauczania języka czeskiego studentów bohemistyki poza granicami Republiki Czeskiej. Kwestia sytuacji językowej w Czechach stanowi duże utrudnienie zarówno dla lektorów, jak i studentów i jest przedmiotem nieustającego dyskursu metodologicznego, który wiodą czescy i zagraniczni glottodydaktycy oraz językoznawcy.

Słowa kluczowe: współczesny język czeski, glottodydaktyka, odmiany językowe, język potoczny, nieliterackie odmiany języka czeskiego

Wstęp

W procesie nauczania języka czeskiego jako obcego już od pierwszych zajęć wprowadzających napotykaemy problematykę specyficznego rozwarstwienia współczesnej czeszczyzny. Kwestia ta stanowi duże utrudnienie zarówno dla lektorów, jak i studentów i jest przedmiotem nieustającego dyskursu metodologicznego, który wiodą czescy i zagraniczni glottodydaktycy oraz językoznawcy (por. Adam, 1996: 254–255). Wciąż jednak brak jest jakichkolwiek rozstrzygnięć czy wskazówek, które ułatwiłyby proces dydaktyczny.

Niniejszy artykuł poświęcony jest dwóm odmianom współczesnego języka czeskiego: odmianie oficjalnej, literackiej, realizowanej najczęściej w piśmie („spisovná čeština”)

oraz nieoficjalnej, potocznej, przejawiającej się przeważnie w mowie („obecna čeština”). Problematyka zostanie przedstawiona w perspektywie glottodydaktycznej, czyli podjęty zostanie aspekt specyfiki nauczania języka czeskiego przez pryzmat tychże odmian językowych, które charakteryzują się wieloma różnicami przejawiającymi się we wszystkich warstwach języka – w fonetyce, morfologii, leksyce, a nawet we frazeologii. Kwestia ta jest bardzo istotna, ponieważ owo rozwarstwienie języka czeskiego na dwie odmiany nie znajduje odzwierciedlenia w materiałach glottodydaktycznych. Podręczniki przeznaczone do nauki języka czeskiego prezentują bowiem język, którego w zasadzie nie używa się w komunikacji codziennej, a tym samym mamy w nich do czynienia z nieaktualnością rzeczową i językową tekstów. W realnej komunikacji pozycja języka literackiego jest znacznie osłabiona, jednak autorzy podręczników rzadko prezentują warstwę potoczną, a często w ogóle nie poruszają problematyki zróżnicowania języka czeskiego, co ma swoje konsekwencje w nauczaniu osób nieprzebywających na terytorium Czech i niemających codziennego kontaktu z rodzimymi użytkownikami języka. Kwestia ta nie stanowi novum, sygnalizowano ją wielokrotnie, jednak bez podania jakichkolwiek rozstrzygnięć metodologicznych. Już przed ponad dwudziestoma laty Hana Hrdličková wraz z Milanem Hrdličką w komunikacie opatrzonym symptomatycznym tytułem *Spisovnost a nespisovnost ve výuce češtiny jako cizího jazyka* (zob. Hrdličková, Hrdlička, 1996: 256–257) przedstawili wyniki ankiety przeprowadzonej wśród zagranicznych studentów (stypendystów i stażystów) Uniwersytetu Karola w Pradze. Wszyscy zgodnie postulowali konieczność nauczania potocznego języka czeskiego, sygnalizując ogromną rozbieżność pomiędzy językiem nauczonym w macierzystych uczelniach a językiem faktycznie używanym w codziennych sytuacjach komunikacyjnych przez rodzimych użytkowników języka. Niektórzy mówili wprost o niemożliwości prowadzenia swobodnej konwersacji, a nawet o problemach z rozumieniem języka, którego uczyli się przez kilka lat.

Zadaniem niniejszego artykułu nie jest analiza współczesnej sytuacji językowej w Czechach, jednakże uważamy, że w świetle podjętej problematyki nie można tego tematu całkowicie pominąć. Wewnętrzne zróżnicowanie czeszczyzny ma (czy raczej: powinno mieć) znaczący wpływ na nauczanie czeskiego jako języka obcego. Tymczasem do tej pory nie został określony stopień i zakres zastosowania języka nieliterackiego w procesie nauczania języka czeskiego jako obcego (w podręcznikach, programach nauczania) czy też sposób jego wdrażania. O konieczności zaznajomienia osób uczących się języka czeskiego z elementami mowy potocznej mówi się już długo, niemniej autorzy podręczników są bardzo wstrzeźliwi w prezentacji cech tej nieoficjalnej odmiany czeszczyzny. Taka strategia jest zbieżna z założeniami bohemistów opracowujących programy kształcenia dla Czechów. Jednakże powinniśmy pamiętać, iż kształcenie językowe obcokrajowców przebiega w odmiennym kierunku – wprawdzie uczy się języka oficjalnego, a potem potocznego. Natomiast Czesi dopiero w szkole poznają język oficjalny, który jawi im się jako twór sztuczny i nienaturalny w codziennej komunikacji (również w przestrzeni szkolnej – zob. Svobodová, 1996: 246–249), co często podkreślają w ankietach ukierunkowanych na badanie tego problemu. Jedna z uczennic w sondzie przeprowadzonej w połowie lat 90. XX wieku przez Radoslavę Brabcovą stwierdziła: „Ja języka oficjalnego nie używam w ogóle. Nie używam go dlatego, że od małego wszyscy mówią do mnie i w moim

otoczeniu językiem potocznym i jestem do tego przyzwyczajona” (Brabcová, 1996: 220). Jerzy Bartmiński, określając język potoczny „pierwszym językiem” człowieka, stwierdza: „Wśród wariantów języka narodowego język potoczny, nazywany też stylem potocznym, zajmuje miejsce wyróżnione, wręcz wyjątkowe. Jest to przede wszystkim pierwszy w kolejności przyswajania wariant języka, ten, którego uczymy się w rodzinnym domu jako dzieci i który potem długo jeszcze wystarcza nam do porozumienia się w codziennych sytuacjach życiowych. Język najbardziej prosty, najbardziej konkretny, najbliższy” (Bartmiński, 1992: 38).

W związku z tym, że w glottodydaktyce cele kształcenia językowego powiązane są z intencjami uczących się (tzn. inne oczekiwania będą mieli studenci filologii czeskiej, inne studenci kierunków niefilologicznych uczęszczający na lektorat tegoż języka w ramach programu obranych studiów, inne uczestnicy kursu przygotowujący się do podjęcia pracy w Czechach, a jeszcze inne osoby pragnące wykorzystać ten język w celach turystycznych itp.) i ponieważ wszystkie cele ogólne, treści nauczania, zasady rozkładu materiału, metody i techniki nauczania oraz zestaw celów szczegółowych i efekty kształcenia są temu podporządkowane, uznaliśmy za istotne wskazanie grupy docelowej. W niniejszym artykule skupiliśmy się na problematyce nauczania języka czeskiego studentów bohemistyki poza granicami Republiki Czeskiej.

1. Odmiany języka czeskiego - „spisovná čeština” versus „obecná čeština”

We współczesnym języku czeskim rejestrujemy kilka odmian języka. Grażyna Balowska na podstawie szczegółowych opracowań dyferencjacji języka czeskiego stworzyła model odpowiadający stratyfikacji języka polskiego¹. Podział Balowskiej wygląda następująco:

- czeski język oficjalny (literacki), „spisovná čeština”, który występuje w dwu wariantach: (a) pisany język oficjalny (literacki): „psaná čeština”, „knižní čeština”; (b) potoczny język oficjalny (literacki): „hovorová čeština”;
- w opozycji do oficjalnej odmiany języka czeskiego stoją – z jednej strony – język czeski potoczny nieoficjalny (nie-literacki) „obecná čeština”, a z drugiej odmiany terytorialne, obejmujące interdialekty i dialekty (Balowska, 2006: 26).

Język literacki „spisovná čeština” należy do najwyższej warstwy języka narodowego, jest językiem wzorcowym, utrwalonym w gramatykach i posiada najwyższy prestiż (por. Chloupek, 1996: 33–35). Jak podkreślają definicje pojęcia *spisovná čeština*² (zwana dalej

¹ Język polski posiada dwie odmiany: ustną (mówioną) i pisaną. Odmiana ustna występuje w dwu wariantach: oficjalnym (używanym w sformalizowanych sytuacjach publicznych i towarzyskich, np. w szkole, na egzaminie, w radiu, w urzędzie); nieoficjalnym (używanym w kontaktach codziennych, prywatnych, nieinstytucjonalnych). Wariant nieoficjalny jest określany jako język potoczny, odmiana potoczna języka ogólnego, polszczyzna potoczna lub styl potoczny (Balowska, 2006: 25). Należy też dodać, że Polacy oceniają odmianę potoczną języka zdecydowanie bardziej negatywnie (por. Habrajska, 1992: 29–31) niż Czesi, którzy uważają ten wariant językowy za neutralny i naturalny w codziennej, niewymuszonej komunikacji.

² Pojęcie *spisovná čeština* oznacza „system środków językowych, które są stosowane przez użytkowników głównie w formie pisemnej oraz w oficjalnych wystąpieniach publicznych. *Spisovná čeština* pełni funkcję inte-

SČ), ta literacka odmiana języka narodowego jest stosowana w oficjalnych wystąpieniach, w sferze publicznej, głównie w formie pisemnej. Podręczniki do nauki języka czeskiego jako obcego oparte są właśnie na tej odmianie. Znacznie silniejsza pozycja języka literackiego wobec nieliterackich odmian w przeszłości, widoczna zwłaszcza w obszarach, gdzie dominuje estetyczna funkcja języka, uległa stopniowej zmianie, na przykład w beletrystyce czy poezji używa się coraz częściej nieliterackich odmian języka³.

Obok literackiej wersji językowej rozwija się czeszczyzna potoczna – „obecná čeština”⁴ (zwana dalej OČ)⁵ – która nie jest skodyfikowana i jest zależna od sytuacji i charakteru wypowiedzi nadawcy. Jest odmianą powstałą z interdialektu, który współcześnie funkcjonuje jako substandardowa odmiana mówiona. Wśród czeskich oraz zagranicznych lingwistów do chwili obecnej toczą się spory i dyskusje dotyczące klasyfikacji i dyferencjacji tejże formacji językowej (zob. Havránek, 1942; Bělič, 1958; Daneš, 1988; Čermák, 1996; Nebeská, 1996; Hronek, Sgall, 1999; Krčmová, 2000; Bermel, 2001; Čechová i in., 2003; Svobodová i in., 2011).

Wśród odmian nieliterackiej czeszczyzny OČ zajmuje specjalną pozycję. Ze wszystkich interdialektów najbardziej przenika do wypowiedzi mówionych i pisanych, silnie wpływa na świadomość językową. Coraz częściej rozpowszechniana jest w dziedzinie komunikacji publicznej i w dziennikarstwie. O silnej pozycji OČ świadczy chociażby współczesna kinematografia czeska odzwierciedlająca faktyczny, naturalny sposób komunikowania się Czechów, w której SČ występuje już tylko w formie szczątkowej bądź nie występuje wcale.

W starszych pracach językoznawczych czeszczyzna potoczna stanowi synonim (nie-terminologicznego) sformułowania „lidový jazyk” (język ludowy) albo „obecný jazyk” (język potoczny), tzn. twór, który nie jest ani językiem literackim, ani też miejscowym dialektem. Określenia tego używa się do nazwania języka praktycznego, nieformalnego, a przede wszystkim mówionego, który jest środkiem komunikacji werbalnej. W takim rozumieniu obecnie mówimy o odmianie językowej nazywanej „běžně mluvený jazyk” albo „běžná mluva” (język mówiony, język używany na co dzień), w której stosowane są środki językowe w większości mieszane, niepodporządkowane regułom poprawnościowym języka (zob. Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002).

gracyjną i jest reprezentatywna dla narodu. Jest skodyfikowana w gramatykach, słownikach, zasadach pisowni i wymowy. Nie jest jednorodna, posiada wiele warstw stylowych, funkcjonalnych i regionalnych” (Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002: 90–91). Słownik języka czeskiego *Slovník spisovné češtiny* definiuje pojęcie *spisovný* następująco: używany w literaturze, w prasie, w miejscach publicznych oraz w komunikacji urzędowej, np. spisovný jazyk; spisovná čeština (język); spisovný tvar (forma), výraz (wyrażenie, zwrot); spisovná výslovnost (wymowa) (*Slovník spisovné češtiny*: 405).

³ Tendencje do stosowania w literaturze pięknej elementów OČ nasiliły się po roku 1989 – stanowiły wówczas m.in. zewnętrzny wyraz potrzeby zmanifestowania przez twórców swobody w wymiarze intelektualnym, obyczajowym i politycznym (zob. Mielczarek, 2014).

⁴ W polskiej literaturze przedmiotu powszechnie stosuje się termin czeski *obecná čeština* (zob. Szczepańska, 2003; Balowska, 2006; Mielczarek, 2014).

⁵ W naszym artykule posługujemy się skrótem OČ, ogólnie przyjętym w pracach czeskich i polskich lingwistów i literaturoznawców (zob. Szczepańska, 2003; Kotková, 2009; Mrázková, 2013; Hrdlička, 2014; Boccou Kestránková, 2017). Analogicznie skrót SČ – „spisovná čeština”.

Współcześnie „obecná čeština” klasyfikowana jest jako język komunikacji prywatnej i półpublicznej, regionalnie i społecznie mało naznaczony, który z pozycji jednej z niestandardowych form języka czeskiego awansował do jego substandardu. Nowa modyfikacja OČ zajmuje w komunikacji pozycję wcześniej zarezerwowaną wyłącznie dla języka literackiego. W odróżnieniu na przykład od mówionych odmian polszczyzny używana jest w wypowiedziach mówionych spoza sfery prywatnej, a co istotne, jest częstym środkiem porozumiewania się także wśród wykształconych warstw społeczeństwa, bowiem jej nacechowanie pod względem społecznym jest osłabione (zob. Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002; Mielczarek, 2014).

Odmiana potoczna czeszczyzny różni się znacząco od oficjalnego języka czeskiego nie tylko pod względem leksykalnym i syntaktycznym (podobne różnice występują również w innych językach), ale także pod względem fonetycznym i morfologicznym. Do najbardziej charakterystycznych cech OČ należą:

- dyftongizacja *ý/í > ej*, np. w miejsce *mlýn, být, prý, malý dům, ten samý* występuje *mlejn, bejt, prej, malej dům, ten samej*;
- zamiana *é > ý/í*, np. *mlíko, malý město, lítat, je to teplí* zamiast *mléko, malé město, létat, je to teplé*;
- wstawienie protetycznego *v-* przed nagłosowym *o-*, np. *vokno, von, vodmítnout, vomdlít*;
- skracanie długiej samogłoski w ostatniej sylabie, np. *domu, dávám, myslím, nevím, prosím, říkam* zamiast *domů, dávám, myslím, nevím, prosím, říkám*;
- ujednolicenie końcówek narzędnika liczby mnogiej we wszystkich rodzajach, stosowanie końcówki *-ma*, np. w miejsce *(s) těmi dobrými lidmi, cizími ženami, třemi malými městami* występuje *(s) těma dobrejma lidma, cizejma ženama, třema malejma městama*;
- jedna końcówka dla wszystkich rodzajów w mianowniku liczby mnogiej przymiotników, np. *hezky hoši, hezký ženy, pěkný kořata* zamiast *hezčí hoši, hezké ženy, pěkná kořata*;
- pominięcie końcowego *-l* w formie imiesłowu czasu przeszłego dla rodzaju męskiego, np. *(on) ved, řek, pomoh* zamiast *(on) vedl, řekl, pomohl*;
- pomijanie czasownika posiłkowego *být* w formie czasu przeszłego, np. *já to věděl, my to nevěděli, já byl, my mysleli, já přijel* zamiast *já jsem to věděl, my jsme to nevěděli, já jsem byl, my jsme mysleli, já jsem přijel*.

Zjawisko występowania dwóch kodów w obrębie jednego języka nazywane jest dyglosją. Zgodnie z klasyczną definicją Charlesa Fergusona dyglosja oznacza współistnienie dwóch odmian tego samego języka pełniących różne funkcje komunikacyjne. Podczas gdy pierwsza, tzw. wysoka, jest ustandaryzowana i nabywana jest wyłącznie na drodze formalnej edukacji, i jest używana w kontekstach formalnych, odmiana druga, tzw. niska, jest przyswajana spontanicznie jako pierwszy język i jest używana w zwykłej komunikacji codziennej i we wszystkich kontekstach nieformalnych (zob. Ferguson, 1959). Sytuacja języka czeskiego nie jest jednak typowo dyglosyjna, ponieważ nie chodzi tu o przełączanie kodów, ale raczej o ich wymieszanie (zob. Krčmová, 2000; Bermel, 2001).

Nie ma wątpliwości, że stosowanie OČ w przekazie publicznym oraz w mediach, które są przecież dla obcokrajowców uczących się czeskiego i przebywających poza granicami Czech najczęstszym kontaktem z językiem, ma wpływ także na naukę języka. W związku z tym powstaje pytanie, czy i kiedy wprowadzić w procesie nauczania języka czeskiego dla obcokrajowców nieliterackie odmiany języka.

2. „Obecná čeština” w procesie nauczania języka czeskiego jako języka obcego

W nauczaniu języka czeskiego jako obcego regularnie zmagamy się z problemem włączenia OČ do procesu nauczania. Z występowaniem dwóch wariantów językowych („spisovná čeština” i „obecná čeština”) w nauczaniu czeskiego jako języka obcego związane są następujące problemy:

1. Czy włączyć OČ do procesu nauczania?
2. Jeżeli tak, to kiedy rozpocząć wdrażanie OČ?
3. W jakim stopniu/zakresie i w jaki sposób wprowadzić OČ?
4. W jaki sposób zapewnić, by umiejętności nabyte w zakresie jednej odmiany zostały zachowane także przy nauczaniu drugiej odmiany?

Lektorzy języka czeskiego borykają się od wielu lat z tym samym problemem – czy język powszechnie używany w mowie należy włączać do procesu dydaktycznego, czy nie. A jeśli tak, to kiedy rozpocząć jego wdrażanie, w jakim stopniu i w jaki sposób. Biorąc pod uwagę, że interesującą nas grupą docelową są osoby uczące się języka czeskiego poza granicami Czech, wychodzimy z założenia, że osoby te w pierwszej kolejności poznają język literacki, a z odmianą potoczną muszą się w jakiś sposób zapoznać. Cudzoziemiec uczący się języka czeskiego bywa w większości uczestnikiem komunikacji ustnej, dlatego też kwestia potocznej odmiany języka czeskiego jest w jego edukacji tak ważna. Dialogi prezentowane w niektórych materiałach dydaktycznych odpowiadają bardziej normom pisemnym niż standardom języka mówionego i mogą wydawać się nieodpowiednie i sztuczne. Autorzy podręczników tworzą dialogi, których nie ma w języku mówionym i które bywają w dużym stopniu nienaturalne, w wyniku czego powstaje swoisty rodzaj konwersacji literackiej.

Podejście komunikacyjne, którego nadrzędnym celem jest osiągnięcie przez osobę uczącą się umiejętności efektywnego porozumiewania się w danej sytuacji (Komorowska, 2001: 27), nie tylko zmieniło w glottodydaktyce metodologię, ale wpłynęło też na treści nauczania, które zaczęły w coraz większej mierze uwzględniać język mówiony, czyli tym samym język potoczny (w kontekście języka polskiego jako obcego poruszyła tę kwestię Tambor, 2010: 312–314). Pociągnęło to za sobą również przesunięcie nacisku z kompetencji *stricte* lingwistycznych na rzecz kompetencji socjolingwistycznych i pragmatycznych (zob. Janowska, 2011: 28–29). W tym momencie pojawia się dla lektorów zagranicznych problem, z którym muszą poradzić sobie sami. Nie mają wsparcia w podręcznikach, ponieważ materiały dydaktyczne do nauczania języka czeskiego jako obcego nie są dostosowane do wprowadzenia do procesu dydaktycznego potocznego języka czeskiego.

Lektorzy mają co prawda do dyspozycji autentyczne teksty (np. z *Czeskiego Korpusu Narodowego – Pražský mluvený korpus*), nagrania, teksty piosenek, teksty z filmów⁶, jednakże wprowadzenie OČ do procesu nauczania wymaga wówczas od nauczyciela dużo pedagogicznych umiejętności i ogromnego wkładu pracy własnej.

Większość materiałów dydaktycznych języka czeskiego dla obcokrajowców prezentuje jedynie oficjalną wersję języka. Autorzy podręczników do nauki czeskiego nie zawsze podkreślają różnice między oficjalną SČ a potoczną OČ. To, że podręczniki bazują głównie na zasobach językowych literackiego języka czeskiego, uważamy za pożądane. Zgadza się z poglądem czeskiej badaczki Marii Boccou Kestřánkové, że SČ dla obcokrajowca uczącego się języka czeskiego jest punktem odniesienia, a używając formy literackiej, może porozumieć się w każdym zakątku Czech i do tego nie jest wymagana znajomość innych wariantów czeskiego języka narodowego (Boccou Kestřánková, 2016: 76). Z drugiej zaś strony w podręcznikach czy w samym procesie nauczania potrzebne są dialogi typowe dla wypowiedzi powstającej w sytuacji nieformalnej, w codziennych kontaktach życiowych. Jak już wspomniano, w komunikacji codziennej, ale także w literaturze, filmach i mediach regularnie spotykamy się z mieszaniami środków językowych reprezentatywnych dla każdej z odmian. Jak wskazuje Lída Holá, zarówno literacka SČ, jak i potoczna OČ są poprawnymi i usankcjonowanymi wariantami języka, z których każdy jest odpowiedni do użycia w innej przestrzeni, w innej sytuacji i innym sformułowaniu wypowiedzi. Ta przesłanka jest bardzo ważna, jednakże wcale nie oczywista. W tym kontekście nie należy apriorycznie postrzegać mieszania kodów jako czegoś z gruntu złego, ale raczej opierać się na stwierdzeniu, że takie mieszanie kodów jest charakterystyczne dla obecnej sytuacji językowej (Holá, 2008).

Jeżeli przyjrzymy się bliżej podręcznikom takim jak *Čeština pro život 1* (Nekovářová, 2008) oraz *Čeština pro život 2* (Nekovářová, 2012), przeznaczonym dla osób znajdujących się odpowiednio na poziomie B1 oraz B2, zauważymy, że publikacja została oparta prawie wyłącznie na czeskim języku oficjalnym SČ – język potoczny objawia się sporadycznie. Podręcznik ten opatrzony został podtytułem *15 moderních konverzačních témat (15 współczesnych tematów konwersacyjnych)*, w którym zawarty został jasny przekaz, iż jest on przeznaczony do wzbogacenia umiejętności prowadzenia rozmowy na bieżące tematy, a więc powinien zawierać potoczny język czeski. Pomimo zasygnalizowanego w tytule komunikacyjnego nachylenia podręcznika brak w nim jakichkolwiek odniesień do problematyki stratyfikacji współczesnego języka czeskiego, a słownictwo z warstwy potocznej pojawia się w nim sporadycznie.

W oparciu o naszą wiedzę i doświadczenie uważamy, że uczący się języka czeskiego są w stanie opanować wybrane elementy OČ (i odróżnić je od SČ), jeżeli zostaną dotrzymane pewne zasady. Już od samego początku nauczania języka czeskiego należy zapoznawać studentów z problematyką dyferencjacji języka czeskiego, trzeba przestrzegać

⁶ Lektorzy mogą wykorzystać różnego rodzaju samodzielnie przygotowane ćwiczenia, takie jak uzupełnianie luk w tekście; ćwiczenia, w których wyrazy z odmiany oficjalnej SČ zamieniane są na potoczną OČ i odwrotnie; ćwiczenia, w których należy przyporządkować wyrazy do definicji; zaznaczanie elementów OČ w tekstach (zob. przykłady ćwiczeń *Čeština pro středně a více pokročilé* – Bischofová, 2011: 242–245; *Česky krok za krokem 2* – Holá, Bořilová, 2009).

zasad regulujących wybór pomiędzy środkami obydwu odmian w zależności od funkcji komunikacyjnej oraz kontekstu społecznego. Jest to możliwe nawet we wczesnych etapach nauki, jednak należy sygnalizować funkcjonalność stylową tekstów, przede wszystkim w tworzeniu dialogów przedstawiających typowe sytuacje komunikacyjne, które zazwyczaj dominują na niższych poziomach edukacji, czerpiąc z zasobów językowych (głównie leksykalnych i syntaktycznych) charakterystycznych dla języka mówionego (por. Holá, 2008). Już od samego początku nauki otwiera się dla lektorów możliwość wyboru w dialogach formy bliższej komunikacji mówionej na przykład spośród zwrotów (*já*) *děkuju/děkuji/dík/díky* albo form czasownikowych (*já*) *studuju/studuji*, (*oni*) *pracujou/pracují* oraz (*já*) *můžu/mohu*. Student opanowuje takie zwroty czy formy czasownikowe, posługując się prostymi dialogami, wielokrotnie nie znając innych paradygmatów. Nauczyciel w takich momentach ma okazję zwrócić uwagę na fakt, iż (*já*) *děkuju/studuju/můžu* czy (*oni*) *pracujou* są formami podstawowymi używanymi w codziennej komunikacji, natomiast (*já*) *děkuji/studuji/mohu* oraz (*oni*) *pracují* to formy używane głównie w formalnej komunikacji pisemnej lub w formalnej komunikacji ustnej.

Jak słusznie zauważa Milan Hrdlička, OČ powinna być prezentowana osobno od języka literackiego i w sposób kompleksowy, czyli w pełnym opisie – należy przedstawić wszystkie płaszczyzny tej odmiany językowej, a nie tylko stronę gramatyczną. Zgadza się z autorem, że różnice między standardem a substandardem powinny być podkreślane konsekwentnie. Autor przeprowadził analizę podręczników do nauki czeskiego jako obcego pod względem prezentacji gramatyki, a w monografii *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka. K prezentaci gramatiky českého jazyka v učebnicích češtiny pro cizince* poruszył zagadnienie sposobu przedstawienia stratyfikacji języka czeskiego. Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdził, że nie ma obecnie wystarczających informacji na temat stratyfikacji języka czeskiego narodowego w podręcznikach do języka czeskiego dla obcokrajowców, a oprócz tego pojawia się w nich cały szereg niedociągnięć. Często mieszane są gramatyczne i leksykalne zasoby obu wariantów (oficjalnego i potocznego), brakuje precyzji w stosowaniu wyrażen i zwrotów (mieszanie fraz książkowych i neutralnych z potocznymi itp.). Taka sytuacja jest według Hrdličky niepożądana, ponieważ bardzo komplikuje – jeśli nie uniemożliwia – osiągnięcie odpowiednich umiejętności językowych i komunikacyjnych w języku czeskim przez obcokrajowców uczących się tego języka (Hrdlička, 2009: 128).

Lektorzy języka czeskiego powinni pamiętać, że należy przestrzegać różnic pomiędzy pisaną i mówioną odmianą komunikacji, a do procesu nauczania wdrażać takie teksty i ćwiczenia, które są charakterystyczne dla danej sytuacji komunikacyjnej. Dobrym przykładem wykorzystania OČ w komunikacji mówionej jest podręcznik *Česky krok za krokem 2*, w którym w tekstach do słuchania przeważają rozmowy z elementami OČ. Są to przede wszystkim dialogi nieformalne zwłaszcza między kolegami, jak na przykład w dialogu w lekcji 9 (CD 1/49):

*Páni, mě bolí záda! Já už **nevím**, co s **tím** mám dělat.*

A proč nejdeš na masáž? To by ti třeba pomohlo.

*Ty znáš **nějakýho dobrýho** maséra?*

*No, u nás na sídlišti je jeden moc **šikovnej**. Byl jsem tam **minulej** **tejden**, **strašně** mě **bolely** záda z volejbalu. Moc mi **pomoh**. Musíš si k němu taky zajít.*

*A musím se k němu objednat?
Musíš, má pořád plno. Dám ti telefonní číslo.⁷*

Autorki podręcznika *Česky krok za krokem 2* poświęcają dużo uwagi OČ, wyraźnie podkreślając różnice między oficjalną SČ a potoczną OČ. Elementy OČ pojawiają się w każdej lekcji.

Ciekawe rozwiązania (choć ukazane tylko sygnalnie, w kilku miejscach) przynosi też podręcznik pt. *New Czech step by step*, w którym tematyka dialogów oraz sytuacja komunikacyjna odzwierciedlana jest także w obranej odmianie językowej. Formalne dialogi, na przykład osób niebędących na ty, pisane są w SČ, natomiast luźna rozmowa młodych osób, które spotkały się przypadkowo na ulicy, prowadzona jest w OČ (Holá, 2006: 61).

Jeżeli chodzi o nauczanie wymowy, należy ją oprzeć na fundamentach języka literackiego. W komunikacji mówionej Czesi skracają długie samogłoski. Dotyczy to przede wszystkim samogłosek í oraz ú. Skracana jest często długa samogłoska w ostatniej sylabie, np. *domu, dávám, myslím, nevím, prosím, říkam* zamiast *domů, dávám, myslím, nevím, prosím, říkám*. W przypadku dwóch identycznie brzmiących wyrazów w języku czeskim iloczias jest cechą istotną, ponieważ może różnicować znaczenie, np. czasownik *dal* ‘dał’ – przysłówek *dál* ‘dalej’, rzeczownik *draha* ‘droga, tor’ – przymiotnik *drahá* ‘droga, drogocenna’, czasownik pierwszej osoby liczby pojedynczej *myji* ‘myję’ – czasownik trzeciej osoby liczby mnogiej *myjí* ‘myją’, rzeczownik *mysli* ‘myśli’ – czasownik *myslí* ‘(on) myśli’, rzeczownik *spála* ‘szkarlatyna’ – czasownik *spala* ‘spala’, rzeczownik *žila* ‘żyła’ – czasownik *žila* ‘żyła’. Jak widzimy, długość samogłoski albo, odwrotnie, brak długości może mieć decydujący wpływ na znaczenie wyrazów.

Zdena Palková zwraca uwagę, że w nauczaniu mowy dobrą podstawę stanowi standard odmiany literackiej, ponieważ ma stabilne wzorce słuchowe głosek, jego zastosowanie stylowe jest jednoznaczne – a rodzimy odbiorca właśnie takiego standardu od obcokrajowca oczekuje. Jednakże podczas rozwijania zdolności percepcyjnych należy czerpać nie tylko z SČ, ale także z zasobów OČ. W nauczaniu każdego języka obcego, w tym czeskiego, ważne jest, aby rozwijać percepcyjne składniki języka (słuchanie), które są ściśle powiązane ze wzbogacaniem umiejętności w zakresie słownictwa i gramatyki (Palková, 1985: 97–105).

3. Podsumowanie i wnioski

Jak pokazano, w dydaktyce języka czeskiego jako obcego wewnętrzne zróżnicowanie języka narodowego w sposób znaczący komplikuje cele dydaktyczne i sam proces nauczania. Kwestia sytuacji językowej w Czechach i status OČ w ramach czeskiego języka narodowego w dużym stopniu odzwierciedla się w danej problematyce. W procesie dydaktycznym należy uwzględnić aspekt komunikacyjny i jego ważkość dla osób uczących się języka czeskiego

⁷ Elementy OČ oraz słownictwo typowe dla potocznej odmiany języka czeskiego zostały przez nas wyróżnione pogrubioną czcionką. Nagranie jest dostępne również na http://www.czechstepbystep.cz/studenti/nahravky_ckzk2.html [dostęp: 13.02.2019].

i zapewniać jego aplikację w odpowiedni sposób. Za Antonim Furdalem należy przypomnieć, że: „Podstawowym typem języka jest język potoczny. Określany tym mianem język używany jest przez społeczeństwo dla celów przede wszystkim komunikatywnych, choć nie wykluczając emocjonalnych i poznawczych, bez których żaden język istnieć nie może” (Furdal, 1977: 151).

Przyglądając się materiałom dydaktycznym języka czeskiego przeznaczonym dla obcokrajowców, można stwierdzić, że nie zawierają (z wyjątkiem kilku nielicznych) języka potocznego OČ, co uważamy za niezadowalające. Autorzy podręczników do języka czeskiego raczej unikają włączania OČ do materiału dydaktycznego, przez co dialogi stają się nienaturalne. Język stosowany w podręcznikach zdecydowanie różni się od obecnej językowej sytuacji w Czechach. A przecież, parafrazując konstatację Danuty Buttler z połowy lat 80. XX wieku, do przeszłości należy już ten okres rozwoju dydaktyki języków obcych, kiedy to uwaga wykładowcy koncentrowała się niemal wyłącznie na wdrożeniu uczniom znajomości kategorii gramatycznych, co powodowało, iż z tak przyswajanego języka student nie miał „żadnego życiowego pożytku, nie mógł się nim posługiwać w kontaktach z rdzennymi użytkownikami danego języka, nie wywołując ich rozbawienia sztuczną, nieświadomie archaizowaną formą wypowiedzi” (Buttler, 1980: 154).

Już od samego początku nauczania języka czeskiego należy przestrzegać zasad regulujących wybór pomiędzy środkami obydwu odmian w zależności od funkcji komunikacyjnej oraz rzeczywistości pozajęzykowej, czyli kontekstu społecznego. Najbardziej odpowiednim sposobem wprowadzenia OČ do podręczników wydaje się poświęcenie przynajmniej jednej kompletnej lekcji OČ oraz stosowanie różnych uwag, odsyłaczy na łamach całego podręcznika. Pozwoliłoby to na systematyczne i konsekwentne wprowadzanie elementów OČ do nauki języka czeskiego już w najwcześniejszych poziomach nauki, a jednocześnie nie prowadziłyby do mieszania odmian w późniejszych etapach kształcenia. Różnice pomiędzy odmianą oficjalną i nieoficjalną języka czeskiego powinny być wskazywane także w podręcznikach dla osób zaawansowanych językowo. Dotyczy to zwłaszcza pracy z leksyką, którą należy wprowadzać zawsze w powiązaniu z daną sytuacją komunikacyjną, podkreślając różnice w komunikacji oficjalnej i nieoficjalnej. Zmiana ukierunkowania nauczania na podejście komunikacyjne powinna zaowocować także nowymi pod względem metodycznym podręcznikami. Prezentacja OČ powinna być w nich kompleksowa, skupiona na płaszczyźnie zarówno morfologicznej, jak i leksykalnej, a także fonetycznej czy stylistycznej w ten sposób, by osoby uczące się mogły posługiwać się formami językowymi charakterystycznymi dla oficjalnej SČ i nieoficjalnej OČ odpowiednio do danej sytuacji.

Bibliografia

Adam H. (1996), *Problematika spisovnosti a nespisovnosti z hlediska češtiny jako cizího jazyka*, [w:] R. Šrámek (red.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*, Brno.

Adamovičová A., Pešička J. (2006), *Běžně mluvený jazyk ve výuce češtiny pro cizince*, „Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka”, 2005–2006.

Balowska G. (2006), *Problematyka czeszczyzny potocznej nieliterackiej (tzw. obecna čeština) na łamach czasopisma „Naše řeč” w latach dziewięćdziesiątych*, „Bohemistyka”, nr 16.

- Bartmiński J. (1992), *Styl potoczny*, [w:] J. Anusiewicz, F. Nieckula (red.), *Język a kultura*, t. 5: *Potoczność w języku i w kulturze*, Wrocław.
- Bělič J. (1958), *Vznik hovorové češtiny a její poměr k češtině spisovné*, [w:] *Československé přednášky pro 4. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě*, Praha.
- Bermel N. (2001), *Střídání kódů či míšení jazykových prostředků? K popisu dialogu v české beletrii*, „Naše řeč”, LXXXIV.
- Bischofová J. i in. (2011), *Čeština pro středně a více pokročilé*, Praha.
- Boccou Kestřánková M. (2017), *Postavení obecné češtiny ve výuce češtiny pro cizince*, „Studie z aplikované lingvistiky”, 2.
- Brabcová R. (1996), *Škola a spisovná čeština*, [w:] R. Šrámek (red.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*, Brno.
- Buttler D. (1980), *Dobór wyrazów do słownika – minimum języka polskiego*, [w:] J. Lewandowski (red.), *Metodyka nauczania języka polskiego jako obcego*, Warszawa.
- Čechová M., Chloupek J., Krčmová M., Minářová E. (2003), *Současná česká stylistika*, Praha.
- Čermák F. (1996), *Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce a metodologie*, [w:] R. Šrámek (red.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*, Brno.
- Chloupek J. (1996), *Spisovná čeština jako formální varieta národního jazyka*, [w:] R. Šrámek (red.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*, Brno.
- Čmejrková S. (2006), *Spisovnost a nespisovnost*, „Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka”, 2005–2006.
- Cvrček V. i in. (2010), *Mluvnice současné češtiny*, Praha.
- Daneš F. (1988), *Pojem „spisovného jazyka” v dnešních společenských podmínkách*, [w:] *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a společenské praxe*, Praha.
- Ferguson Ch. (1959), *Diglossia*, „Word”, 15.
- Furdal A. (1977), *Językoznawstwo otwarte*, Opole.
- Habrajska G. (1992), *Potoczność w rozumieniu potocznym*, [w:] J. Anusiewicz, F. Nieckula (red.), *Język a kultura*, t. 5: *Potoczność w języku i w kulturze*, Wrocław.
- Havránek B. (1942), *K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka*, „Časopis pro Moderní Filologii”, XXVIII.
- Holá L. (2006), *New Czech step by step*, Praha.
- Holá L. (2008), *Spisovná vs. obecná čeština ve výuce češtiny jako cizího jazyka*, [w:] E. Hájková, K. Šebesta (red.), *Didaktické studie IV, Čeština jako druhý jazyk*, Praha, http://www.czechstepbystep.cz/clanky/spisovna_sv_obecna.html [dostup: 13.02.2019].
- Holá L., Bořilová P. (2009), *Česky krok za krokem 2*, Praha.
- Hrdlička M. (2002), *Cizí jazyk čeština*, Praha.
- Hrdlička M. (2009), *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka: k prezentaci gramatiky českého jazyka v učebnicích češtiny pro cizince*, Praha.
- Hrdličková H., Hrdlička M. (1996), *Spisovnost a nespisovnost ve výuce češtiny jako cizího jazyka*, [w:] R. Šrámek (red.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*, Brno.

- Hronek J., Sgall P. (1999), *Sbližování spisovné a obecné češtiny*, „Naše řeč”, LXXXII.
- Janowska I. (2011), *Podjeście zadaniowe do nauczania i uczenia się języków obcych. Na przykładzie języka polskiego jako obcego*, Kraków.
- Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. (2002), *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha.
- Komorowska H. (2002), *Metodyka nauczania języków obcych*, Warszawa.
- Kotková R. (2009), *Nespisovné útvary ve vyučování češtiny*, „Usta ad Albim”, IX, nr 1.
- Krčmová M. (2000), *Termín obecná čeština a různost jeho chápání*, [w:] Z. Hladká, P. Karlík (red.), *Čeština – univerzália a specifika 2*, Brno.
- Mielczarek J. (2014), *Stratifikacja odmian języka czeskiego a kształtowanie się wartości estetycznych współczesnej czeskiej prozy (zarys ujęcia teoretycznego)*, [w:] W. Pskit (red.), *Semantyczne i pragmatyczne aspekty komunikacji. Od deminutywów do gestów*, Łódź.
- Mrázková K. (2013), *Obecná čeština v SSJČ a v lingvistické bohemistice obecně*, „Jazykovedné Aktuality”, L, nr 3 i 4.
- Nebeská I. (1996), *Jazyk, norma, spisovnost*, Praha.
- Nekovářová A. (2006), *Čeština pro život 1*, Praha.
- Nekovářová A. (2012), *Čeština pro život 2*, Praha.
- Palková Z. (1985), *Fonetická problematika při výuce češtiny jako cizího jazyka*, [w:] *Čeština jako cizí jazyk, Sborník FF UK*, Praha.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2005), J. Filipec, F. Daneš, J. Machač, V. Mejsťák (red.), Praha.
- Svobodová J. (1996), *Mluvená „spisovnost” ve škole*, [w:] R. Šrámek (red.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*, Brno.
- Svobodová J. i in. (2011), *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci*, Ostrava.
- Szczepańska E. (2003), *Obecná čeština w literaturze czeskiej*, „Bohemistyka”, 4.
- Tambor J. (2010), *Granice potoczności w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Przemiany leksykalne, fonetyczne, fleksyjne i słowotwórcze we współczesnej polszczyźnie*, [w:] R. Nycz, W. Miodunka, T. Kunz (red.), *Polonistyka bez granic, t. 2: Glottodydaktyka polonistyczna*.

Abstract

On the language varieties of the contemporary Czech language in the glottodidactic process

This paper presents some difficulties with the teaching issue of the varieties of the contemporary Czech language in teaching process. The paper is focused on the competition between standard and non-standard varieties of Czech language when teaching Czech as a foreign language. It concerns especially the situation of the Czech colloquial language so called “obecná čeština”, sometimes considered as a specific case of language diglossia. One of the main aims is to discuss the appropriateness of using a colloquial language when teaching Czech as a foreign language, so when a student of Czech language, learning only standard language, meets with non-standard Czech, it would not lead to a complete misunderstanding.

Keywords: colloquial language, Czech language, glottodidactics, non-standard language, the variety of the language

PRZEKŁADOZNAWSTWO
TRANSLATION STUDIES

Wiktor Szochner <https://orcid.org/0000-0001-7195-2015>
Wydział Neofilologii, Wyższa Szkoła Filologiczna we Wrocławiu
wiktorszochner@wp.pl

A film adaptation of Stephen King's novella "Rita Hayworth and Shawshank Redemption" (1982) as an example of a multimodal translation pattern

Abstract

Recently, I came across the statement that „adaptation is a procedure for the translation of the film” (Post). Adaptation reaches not only the increasing circles of the cinema or art, but also our lives, and the very concept of adaptation undergoes constant expansion. The main goal of this article is to show that film adaptation is an example of a multimodal translation pattern. As a result, we receive a completely new text, which is a film, in contrast to its literary prototype. To show that a film adaptation is an example of a multimodal translation pattern I will discuss it from a linguistic point of view. The article will often refer to modality or multimodal text. I will also present a small part of the research conducted on the film from a linguistic point of view at the Philology University (Wyższa Szkoła Filologiczna) in Wrocław.

Keywords: multimodal translation, monomodal text, multimodal text, linguistic sign, cinematic sign

1. Introduction

Adaptation is a transposition. To what extent the new work is an adaptation is a relative question, because there are no strictly defined limits determining percentage wise, or in any other way, which work is still an adaptation and which is not an adaptation anymore.

„A film adaptation is of course a sort of translation. It is a reading, an interpretation of a literary work which is its foundation, through the film system of signs” (Hopfinger, 1974: 81).

Below, I will develop the issue of film adaptation as a pattern of *a multimodal translation*. However, in order to explain clearly what *a multimodal translation* is, I will first define what a text, modality, *monomodal text* and *multimodal text* are.

2. Definitions

Post (2017: 19) presents a fairly common formula that film is a text. Author claims it is represented by James Monaco in *How to read a film* (2009), Tomasz Gruszczyk in *Reading a film – watching literature* (2015), Janina Wildfeuer and John Beatman in *Film Text Analysis: New Perspectives on the Analysis of Filmic Meaning* (2017).

The word „mode” means a single mode or a manner, so if we are talking about a *monomodal text*, we mean the expression of information exclusively by means of one semiotic code or one modality. For example, we consider any literary work as a *monomodal text*, unless it has been provided with additional drawings.

A *multimodal text* is a text which contains at least two modalities. For example, a cartoon is a *multimodal text* because it contains visual modality in the form of pictures, as well as a linguistic modality in the form of individual letters, words, sentences or events.

A film is also a *multimodal text* because it contains three modalities: image, linguistic and background sounds. A film adaptation is therefore made of three codes, i.e. it employs three modalities. One moment we see movement (the 1st mode), we listen to the conversation of the characters (the 2nd mode), and listen to the accompanying music, accompanied by sounds of nature or additional sounds (the 3rd mode as a whole). According to Post (2017: 41), it is the „visual modality that is the elementary and basic semiotic means of the film complemented by linguistic and sound modalities co-operating with it”.

It should also be noted that this is a great simplification (accepted only for research purposes during the PhD seminar) that we express literature and spoken language only with the use of one semiotic code. For instance, literature often includes additional modality in a form of useful diagrams, the same like our verbal utterances have always been accompanied by gestures. However, as I have already mentioned – for the purpose of research on *the multimodal text*, during the seminar we adopted the following diagram showing the intensity of modalities in all available texts.

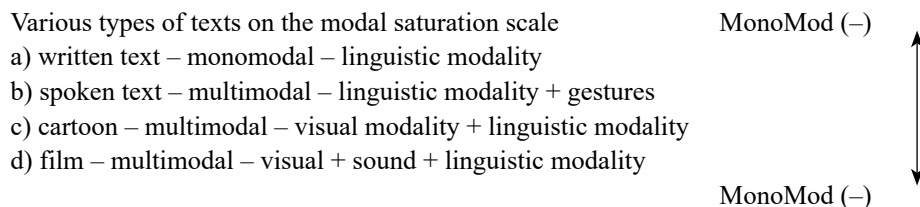

Diagram 1.0. Places of selected types of texts on the scale of modal saturation
(adapted from: Post, 2017: 20)

3. Multimodal translation

Below, I will present an example of a *multimodal translation* in the film adaptation *The Shawshank Redemption* (1994), i.e. I will present specific sentences from the book *The Shawshank Redemption* (2001) (the original title is *Rita Hayworth and Shawshank Redemption* 1982) describing a given subject or event which were initially written only with linguistic signs and then expressed in a different way by means of cinematic signs (also known as multimodal signs).

For example, a certain stone is described in the book as follows: „...I saw the rock. No mistake. Black glass and as smooth as silk. A rock with no earthly business in a Maine hayfield. (*Shawshank Redemption*, 2001: 103) However, in the film it looked like this:

2:08:19 sec

2:08:22 sec

Frames 2.0. – 2.1. from the movie *The Shawshank Redemption* (1994)

According to Maryla Hopfinger (1974), the cinematic signs are not uniform, on the contrary, in comparison with linguistic signs, they have a continuous and indiscrete nature.

Imagine, for example, a movie scene or an advertisement and in it, appearing in the distance, any object or product with a company logo. It seems to me that no one will have a problem recognising what product or company the ad is referring to. Below, are two examples of cinematic signs.

Commercial and business logos 3.1.–3.2. of the manufacturer of Michelin tyres and the German company producing footwear and sportswear Adidas AG

For a better presentation of what a *multimodal translation* is, I will present the difference between a *monomodal linguistic sign* and a *multimodal cinematic sign*.

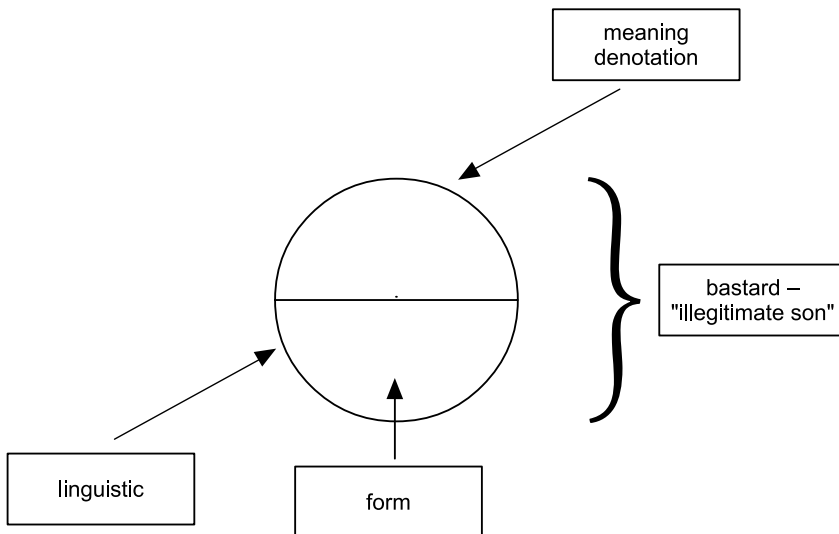

Diagram 1.1. A monomodal linguistic sign (adapted from: Post, 2017: 150)

- A linguistic sign according to Ferdinand de Saussure is always made of two elements:
- a) a signifier is a physical representation – an image, a road sign, a photograph, a symbol, a letter (morpheme), it can also be an acoustic representation (for example, a particular phone).
 - b) a signified, that is, a concept associated with it, which may well be an abstract concept, implying a meaning (or denotation – containing features of a given class of objects).

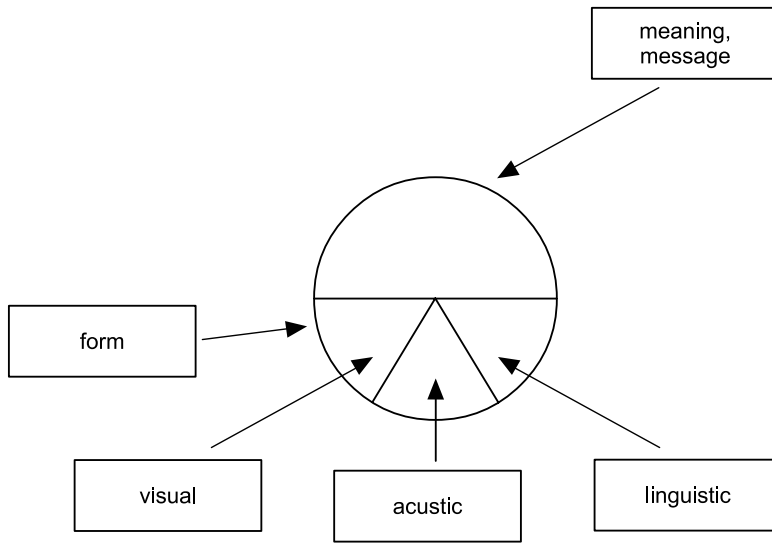

Diagram 1.2. Multimodal cinematic sign (adapted from: Post, 2017: 150)

However, a cinematic sign may be, depending on the film scene or a particular view of it, for example: a given object, stage prop, hero, individual sound, for example a thunderclap during a storm or any word uttered. While analysing the above diagram, please note that a cinematic sign has the features of both a linguistic and a non-linguistic sign.

For a better understanding, let's also analyse a purely hypothetical sentence or event from the book, described in a few sentences. For example, the protagonist's escape from prison, to which a comment would be attached: "The storm was cursed, it rained and thundered all night." After which we see an escapee on the screen, crawling through a sewage pipe and coming out of it, in the middle of a storm with lightning flashes and thunderbolts, all accompanied by the voice of the narrator.

1:54:12 sec

1:54:26 sec

1:54:33 sec

1:54:34 sec

1:55:27 sec

Frames 2.3.–2.7. from the movie *The Shawshank Redemption* (1994)

In the above scenes a *multimodal translation* has been used. A sentence which would be written with a single semiotic code (one modality) would be expressed on the screen by means of three modalities. For example, the word storm, which would appear in *the monomodal text*, would be expressed by means of at least a cinematic sign, such as: lightning flashes and thunderclaps, raindrops or rustling trees.

In conclusion, using the cinematic signs (multimodal signs), that is, by using a *multimodal translation*, we can not only see every event recorded in the book but also hear it at the same time.

Summary

In the above article I showed that the film adaptation of the story *Rita Hayworth and Shawshank Redemption* (1982) is an example of a *multimodal translation* pattern. I discussed the terminology related to linguistics and film. I explained what is a *multimodal translation*, film adaptation, modality, *monomodal text*, *multimodal text*, *linguistic sign* and *cinematic sign*.

I hope that my work will prove useful, also due to the fact that from the very beginning, linguistics studied both verbal and written statements formulated in only one code. It rarely focused on utterances expressed with several linguistic codes. The exception is the book by Maryla Hopfinger published in 1974 entitled *Film adaptations of literary works. Problems of theory and interpretation*. In fact, we can see the interaction of all the codes practically at every moment of our lives, e.g. during a conversation between two people, where apart from verbal communication, i.e. one code, there are also complementary facial expressions and gestures additionally reinforcing the message.

References

- Gruszczyk T. (2015), *Reading a movie – watching literature*, Śląsk.
- Hopfinger M. (1974), *Film adaptations of literary works. Problems of theory and interpretation*, Wrocław.
- King S. (1982), *Rita Hayworth and Shawshank Redemption and Story from Different Seasons*, Hardcover.
- King S. (2001), *Skazani na Shawshank: Cztery pory roku*, Warszawa.
- Monaco J. (2009), *How to Read a Film: The World of Movies, Media, Multimedia: Language, History, Theory*, Oxford.
- Post M. (2017), *Film as multimodal text. Assumptions and tools for its analysis*, Wrocław.
- Shawshank Redemption*, Frank Darabont, USA 1994
- Wildfeuer J., Bateman J., (2017), *Film Text Analysis: New Perspectives on Analysis of Filmic Meaning*, New York.

DVD disc specification

The Shawshank Redemption (1994)

Dolby Digital 5.1 English

Dolby Digital 2.0 Polish lector, Spanish, German, French

Subtitles: Polish, Arabian, Spanish, Danish, Dutch, Portuguese, Estonian, Finnish, Norwegian, French, Romanian, Swedish, Turkish,

Subtitles for the Hearing Impaired: English, German

Region DVD: 2

Number of Discs: 1

Studio: Warner Bros. Home Entertainment

Director: Frank Darabont

Cast: Robbins Tim, Freeman Morgan, Gunton Bob

Running Time: 136 min (2:16:32 sec)

DVD Release Date: 2019

Barcode: 7321930949270

Streszczenie

Adaptacja filmowa opowiadania Stephena Kinga *Rita Hayworth and Shawshank Redemption* (1982) jako przykład wzoru przekładu multimodalnego

Ostatnio spotkałem się ze stwierdzeniem, że „adaptacja jest serią procesów zachodzących w trakcie przekładu”. Adaptacja obejmuje swoim zasięgiem nie tylko coraz szersze kręgi kina czy sztuki, ale również naszego życia, a samo pojęcie adaptacji ulega ciąglemu rozszerzaniu. Celem głównym artykułu jest pokazanie, że adaptacja filmowa jest przykładem wzoru przekładu multimodalnego. Na skutek tego otrzymujemy zupełnie nowy tekst, jakim jest film w kontraście do jego literackiego pierwowzoru. Aby pokazać, że adaptacja filmowa jest przykładem wzoru przekładu multimodalnego, ujęmę ją od strony językoznawczej, co dla niektórych wyda się zapewne czymś nowym. Słowa *modalność* czy *tekst multimodalny* będą przewijały się w artykule często. Przy okazji artykułu zaprezentuję też drobną część badań prowadzonych nad filmem od strony językoznawczej w Wyższej Szkole Filologicznej we Wrocławiu.

Słowa kluczowe: przekład multimodalny, tekst monomodalny, tekst multimodalny, znak językowy, znak filmowy

Olga Guseva <https://orcid.org/0000-0002-7873-2768>

Petersburski Uniwersytet Państwowy

guseva2004@mail.ru

Anna Konoshenkova <https://orcid.org/0000-0001-6362-3457>

Petersburski Uniwersytet Państwowy

st064697@student.spbu.ru

Перевод ономастических реалий (на примере польских и русских переводов романов Дж.К. Роулинг о Гарри Поттере)

Аннотация

Статья посвящена анализу способов передачи ономастических реалий на польском и русском языках на материале романов Дж. К. Роулинг о Гарри Поттере. В ономастическом пространстве романов выделено 809 реалий, которые были проанализированы с точки зрения ономастики и переводоведения и разделены на группы онимов: антропонимы, зоонимы, топонимы, эргонимы, хрематонимы, порейонимы, прагматонимы, идеонимы. Для каждой группы анализировались способы перевода, использованные польским и русскими переводчиками, выделялись наиболее частотные способы перевода. В результате проведенного исследования была разработана новая классификация способов перевода ономастических реалий.

Ключевые слова: ономастика; переводоведение; ономастическое пространство; перевод ономастических реалий; переводы романов Дж.К. Роулинг

Творчество Джоан Роулинг (J. Rowling) представляет огромный интерес для исследователей многих областей, и, конечно, в первую очередь для филологов, лингвистов и переводоведов. В своих книгах Роулинг, филолог по образованию, использует множество аллюзий на античные мифы и произведения мировой художественной культуры, а также неологизмы и различные стилистические приёмы, о которых пойдет речь в настоящей статье. Объектом нашего исследования

являются способы перевода ономастических реалий, а предметом – перевод романов о Гарри Поттере на польский и русский языки. Цель исследования – проследить, как справлялись с задачей передачи ономастических реалий представители одной языковой группы – польского и русского языков и на основе собранного материала предложить классификацию способов перевода различных групп ономастических реалий. В нашу задачу входит: выделить ономастические реалии из ономастического пространства романов Д. К. Роулинг; классифицировать их по группам онимов; проанализировать способы перевода каждой из групп.

Романы Джоан Роулинг, впервые опубликованные в 1997 г., и переведённые на польский и русский языки в 2000 г., получили довольно противоречивые отзывы в СМИ и среди литературоведов, однако спустя 20 лет после издания были признаны феноменом, оказавшим влияние не только на развитие английского языка, но и на мировую культуру в целом. В России переводом романов занимались разные специалисты (М. Спивак (M. Spivak), И. Оранский (I. Oranskij), М. Литвинова (M. Litvinova), А. Лях (A. Liakh), М. Межуев (M. Mezhev), Е. Саломатина (E. Salomatina), В. Бабков (V. Babkov), В. Голышев (V. Golyshev), Л. Мотылёва (L. Motyleva), М. Лахути (M. Lakhuti), С. Ильин (S. Ilin), М. Сокольская (M. Sokolskaia)) и зачастую без должного редактирования, что не могло не сказаться на качестве перевода. Российские переводы не раз признавались неудачными и подвергались критике со стороны журналистов и переводчиков. В Польше все семь книг последовательно перевёл один переводчик, Анджей Польковский (Andrzej Polkowski). К книгам Джоан Роулинг обращаются в своих исследованиях литературоведы, лингвисты, психологи, социологи, философы. В лингвистике романы о Гарри Поттере часто становились объектом исследования для переводоведения – рассматриваются проблемы перевода каламбуров (Смирнова, Щелконогова/Smirnova, Shchelkonogova, 2009: 190–193), имён собственных (Сафронова/Safronova, 2016: 205–209), реалий (Капкива/Каркова, 2004: 72–78) и стилистических элементов (Волкодав/Volkodav, 2006). Вопрос перевода романов о Гарри Поттере также вызывал научный интерес польских лингвистов. В своих работах они обсуждали различные проблемы перевода (Żyłka, 2005: 27–42; Malek 2008), в том числе способы передачи неологизмов (Trzaska, 2017) и имён собственных (Woźniak, 2006: 171–192). Востребованность творчества Дж. К. Роулинг и интерес к нему переводчиков и определили актуальность нашего исследования. Кроме того, актуальным его делает активное развитие теории перевода и ономастики, а также недостаточная ещё изученность вопросов перевода ономастических реалий.

Теоретики перевода не сразу обратили внимание на проблему перевода реалий, однако С. Влахов и С. Флорин в своей работе 1980 г. «Непереводимое в переводе» подробно рассмотрели этот вопрос. Они определяли реалии как слова (и словосочетания), называющие объекты, характерные для жизни (быта, культуры, социального и исторического развития) одного народа и чуждые другому (Влахов, Флорин/Vlakhov, Florin, 2012: 47). В нашей работе мы изучали перевод реалий на нескольких ономастических уровнях, а потому предпочли более широкое определение, понимая под реалиями следующее:

- 1) слова или выражения, обозначающие предметы, понятия, ситуации, не существующие в практическом опыте людей, говорящих на другом языке;
- 2) разнообразные факторы, изучаемые внешней лингвистикой и переводоведением, такие как государственное устройство данной страны, история и культура данного народа, языковые контакты носителей данного языка и т.п. с точки зрения их отражения в данном языке;
- 3) предметы материальной культуры, служащие основой для номинативного значения слова;
- 4) слова, обозначающие национально-специфические особенности жизни и быта.

В своих трудах, посвящённых теории перевода, В.С. Виноградов, освещая вопрос перевода реалий, выделял среди прочих реалии ономастические (Виноградов/Vinogradov, 2006: 110). Под термином «ономастическая реалия» мы понимаем слово или словосочетание, которое служит для выделения именуемого им объекта среди других объектов: его индивидуализации и идентификации.

Подробно изучая реалии, С. Влахов и С. Флорин дали также исчерпывающую классификацию переводческих трансфигураций, включающую транскрипцию (транслитерацию) и способы собственно перевода: введение неологизма при помощи кальки, полукальки или освоения реалии, использование семантического неологизма, а также способы замены реалии, включающие приблизительный перевод, родо-видовую замену, введение функционального аналога или использование описательного перевода. В качестве отдельного способа передачи реалии перевода рассматривается контекстуальный перевод (Влахов, Флорин/Vlakhov, Florin, 2012: 88). Способ транскрипции (транслитерации) является наиболее распространённым для перевода реалий вообще и ономастических в частности. Ему противопоставляются способы собственно перевода, которые применяются в тех случаях, когда транскрипция нежелательна или не способна вызвать должный когнитивный эффект. Выделяя ономастические реалии из ономастического пространства романов Дж.К. Роулинг, мы встретились со всеми вышеперечисленными способами передачи реалий.

В ходе исследования нами было выделено 809 ономастических реалий. Имена, входящие в ономастическое пространство романа, мы разделили на одушевлённые, в которые вошли антропонимы (446) (собственные именованья людей) и зоонимы (26) (наименования представителей животного мира), и на неодушевлённые, представленные топонимами (16) (собственное имя любого географического объекта), наименованиями локаций (37), эргонимами (93) (собственное имя делового объединения людей), хремотонимами (12) (собственное имя предмета материальной культуры), порейонимами (9) (собственное имя любого вида транспорта), названиями зелий (23), прагматонимами (45) (номен для обозначения сорта, марки, товарного знака), идеонимами (102) (имена собственные объектов, являющихся продуктом умственной, идеологической и художественной сфер деятельности человека).

Реалии в большинстве случаев считаются непереводаемыми, однако романы Джоан Роулинг представляют интерес для исследования с точки зрения ономастики и переводоведения благодаря своему стилистическому многообразию. При создании имён собственных и названий Роулинг использует такие приёмы как тавтограммы

(Weasleys' Wizard Wheezes), анаграммы (Tom Marvolo Riddle – I am Lord Voldemort), акронимы (S.P.E.W.), каламбуры (Whomping Willow), аллюзии на античные мифы и произведения мировой художественной культуры, а также неологизмы и различные стилистические приёмы. Передача подобной лексики только лишь транскрибированием без утраты авторского стиля не представляется возможным.

Антропонимы являются самой многочисленной группой ономастических реалий в нашем исследовании. По виду референта (одушевлённый) к этой группе примыкают также зоонимы. В переводческой практике антропонимы принято транскрибировать либо, реже, транслитерировать, то есть, переносить в текст переводящего языка с сохранением фонетический и/или графической формы. Однако порой переводчику приходится сталкиваться с так называемыми «говорящими» (смысловыми) именами и прозвищами. Тогда ему приходится проявить творческий подход к переводу имён собственных и воспользоваться рядом различных способов трансформации.

Наше исследование показало, что при переводе антропонимов в романах о Гарри Поттере, наиболее продуктивным способом трансформации в русских переводах является транскрипция, которая соотносится с принципом непереводаемости польского переводчика, как показано в Таблице 1:

Таблица 1

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
Hannah Abbott	Hannah Abbott	Ханна Аббот
Cedric Diggory	Cedric Diggory	Седрик Диггори
Draco Malfoy	Draco Malfoy	Драко Малфой
Ronald Bilius «Ron» Weasley	Ronald Bilius «Ron» Weasley	Рональд Билиус «Рон» Уизли

Переводчики также адаптировали часть имён, например, добавив окончание *-a*, характерное для женского рода обоих языков, к женским именам (ср. англ. *Millicent Bagnold*, польск. *Millicenta Bagnold*, рус. *Миллисента Багнольд*). При этом в некоторых случаях адаптации и польский, и русские переводчики были непоследовательны – особенно при передаче имён латинского и псевдолатинского происхождения. В большинстве случаев русские переводчики транслитерировали подобные имена, не учитывая традиционные способы передачи имён латинского происхождения на русский, как представлено в Таблице 2.

Таблица 2

Оригинал	Традиционный вариант	Книжный вариант
Cornelius Fudge	Корнелий	Корнелиус Фадж
Lucius Malfoy	Люций	Люциус Малфой
Severus Snape	Север	Северус Снегг

Вместе с тем в русском переводе встречается и традиционный вариант написания:
англ. *Ambrosius Flume* – рус. *Амброзий Флюм*,
англ. *Livius* – рус. *Ливий*,
англ. *Tiberius Ogden* – рус. *Тиберий Огден*.

Причины подобной непоследовательности не вполне ясны, так как среди обоих вариантов встречаются прецедентные имена, вошедшие в культурный и исторический фонд русского языка.

Что касается польского перевода латинских антропонимов, то тут тоже наблюдается некоторая непоследовательность. Так, имена латинского происхождения, повсеместно встречающиеся в истории, переводчик адаптирует согласно польским традициям, заменяя характерное окончание *-us* на *-usz*: англ. *Lucius Malfoy* – польск. *Lucjusz Malfoy* (ср. *Lucjusz Domicjusz Aurelian*), англ. *Ambrosius Flume* – польск. *Ambrojusz Flume* (ср. *Ambrojusz Teodojusz Makrobjusz*). Подобной трансформации подвергаются и псевдолатинские имена, выдуманные Роулинг: англ. *Bartemius Crouch* – *Bartemiusz “Barty” Crouch*, англ. *Libatius Borage* – *Libacjusz Borage*.

Вместе с тем, другие имена на *-us*, также не являющиеся историческими, подобной адаптации не получают: *Rubeus Hagrid*, *Ksenofilus* (англ. *Xenophilus*) *Lovegood*, *Filius Flitwick*.

Есть и третий вариант, при котором имя на *-us* вовсе утрачивает свою латинскую флексию – англ. *Rodolphus Lestrage* – польск. *Rudolf Lestrage*. Это тоже может быть связано с «историчностью» имени. Так звали, например, известного мыслителя эпохи гуманизма Рудольфа Агриколу (*Rodolphus Agricola*), который известен в Польше под именем *Rudolf Agricola*.

Перевод имён латинского и псевдолатинского происхождения является довольно проблематичным в силу разных временных периодов заимствования, отсутствия чётких правил транслитерации и возможности сосуществования нескольких форм одновременно. Однако в данном случае и русские, и польские переводчики проявили непоследовательность, выбирая стратегию перевода.

Стоит отметить, что транскрипция и непереводаемость большей частью характерна для личных имён, в то время как для передачи прозвищ и зоонимов переводчики чаще пользовались приёмами калькирования, полукалькирования и создания семантических неологизмов, чтобы передать их смысловое содержание. Примеры калькирования, т.е., заимствования путем буквального перевода (обычно по частям) слова или оборота, приведены в Таблице 3:

Таблица 3

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
The Fat Friar	Gruby Mnich	Толстый Монах
The Grey Lady	Szara Dama	Серая Дама
The Bloody Baron	Krwawy Baron	Кровавый Барон
Wendelin the Weird	Wendelina Dziwaczna	Венделина Странная

Также в тексте романов нам встретились полукальки – частичные заимствования, новые слова или (устойчивые) словосочетания, состоящие частью из своего собственного материала, а частью из материала иноязычного слова (Влахов, Флорин/ Vlahov, Florin 2012: 88). Примеры полукальки в польском и русском переводах представлены в Таблице 4:

Таблица 4

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
Bodrod the Bearded	Bodrod Brodaty	Бодрод Бородатый
The Great Humberto	Wielki Humberto	Великий Умберто
Nearly Headless Nick	Prawie Bezgłowy Nick	Почти Безголовый Ник
Ragnuk the First	Ragnuk Pierwszy	Рагнук Первый

В переводах романов Роулинг мы также встречаем семантические неологизмы, к которым, вслед за Влаховым и Флориным, относим условно новые слова или словосочетания, «сочиненные» переводчиком и позволяющие передать смысловое содержание реалии (там же: 89–90). Примеры семантических неологизмов приведены в Таблице 5:

Таблица 5

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
Prongs	Rogacz	Сохатый
Snuffles	Wąchacz	Нюхалз
Alastor „Mad-Eye” Moody	Alastor “Szalonooki” Moody	Аластор «Грозный глаз» Грюм
Scabbers	Parszywek	Короста
Hokey	Bujdka	Похлёба

В последнем примере стоит отметить, что, несмотря на одинаковый способ передачи реалии, переводчики по-разному подошли к семантической составляющей имени. Слово *hokey* в английском имеет несколько значений: 1) месиво, неаппетитная еда, 2) фальшивый, сентиментальный, неискренний. Как мы видим, переводчики взяли за основу разные значения. Польское имя *Bujdka* образовано от польск. *bujda*. Вот как свой выбор комментирует А. Польковский: «Имя домового эльфа является уменьшительным от слова *bujda* (‘ложь’), поскольку Буйдке часто приходилось обманывать свою хозяйку, говоря, что она прекрасна и очаровательна» (Rowling, 2006: 698).

В данном контексте нельзя не упомянуть о «говорящих» именах. Дж.К. Роулинг достаточно непоследовательна в использовании данного стилистического приёма, что может вводить в заблуждение переводчиков. Это можно наблюдать в примерах, когда русские переводчики калькировали фамилии, семантическая нагрузка которых не была очевидной или обязательной (ср. англ. *Mary Cattermole*, рус. *Мэри Кром-*

котт). Данный прием можно рассматривать как способ переводческой компенсации, позволяющий сохранить баланс между оригинальным имятворчеством и переводом.

Говоря о непосредственно переводе, то есть, трансформации реалии, помимо упомянутых выше способов, стоит обратить внимание и на варианты приблизительного перевода. Эти методы оказались менее продуктивными – например, родо-видовая замена представлена всего несколькими вариантами (ср. англ. *Padfoot* – польск. *Łapa*); однако русские переводчики, в отличие от польского, довольно часто прибегали к использованию функциональных аналогов. Это помогало сохранить при переводе игру слов, которая терялась в польских текстах, когда А. Польковский следовал принципу непереводаемости (ср. англ. *Horace Slughorn*, польск. *Horace Slughorn*, рус. *Гораций Слизнорт*).

Таким образом, мы сделали вывод, что переводческие решения для польского и русских переводчиков во многом совпадали, однако русские переводчики чаще стремились сохранить авторский стиль, игру слов и «говорящие» имена, в то время как А. Польковский следовал принципу непереводаемости.

Другим распространённым видом ономастических реалий являются топонимы или географические названия, то есть собственное имя любого географического объекта (Подольская/*Podolska*, 1988: 135). По признаку указания места вместе с топонимами мы рассматривали наименования различных локаций, представленных в романе – названия домов и помещений. Как и в случае с антропонимами, для передачи урбанонимов, т.е. собственных имён любого внутригородского топографического объекта (там же: 154), А. Польковский следует принципу непереводаемости. Русские переводчики в основном транслитерируют иноязычные топонимы, в отдельных случаях используя приём калькирования, примеры которого приведены в Таблице 6:

Таблица 6

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
Budleigh Babberton	Budleigh Babberton	Бадли-Бэббертон
Cokeworth	Cokeworth	Коукворт
Hogsmeade	Hogsmeade	Хогсмид
Little Hangleton	Little Hangleton	Литл-Хэнглтон
Little Whinging	Little Whinging	Литл Уингинг
Ottery St Catchpole	Ottery St Catchpole	Оттери-Сент-Кэчпоул

Польский переводчик обращается к данному способу перевода только при передаче дримонима (собственное имя любого пути сообщения) (там же: 57) и оронима (собственное имя любого элемента рельефа земной поверхности) (там же: 104) (ср. англ. *Forbidden Forest*, польск. *Zakazany Las*, рус. *Запретный лес*; англ. *Godric's Hollow*, польск. *Dolina Godryka*, рус. *Годрикова впадина*), однако, как и для русских переводчиков, он является основным при переводе названия локаций, как видно из примеров в Таблице 7:

Таблица 7

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
Astronomy Tower	Wieża Astronomiczna	Астрономическая башня
Death Chamber	Komnata Śmierci	Комната смерти
The Great Hall	Wielka Sala	Большой зал
Malfoy Manor	Dwór Malfoya	Поместье Малфоев
Shrieking Shack	Wrzeszcząca Chata	Визжащая хижина

Ещё одним видом онимов, широко представленным в ономастическом пространстве романа, являются эргонимы, то есть собственное имя делового объединения людей (там же: 166). К подобным объединениям относятся, в том числе, союзы, организации, учреждения, корпорации, предприятия, общества, заведения и кружки. В нашей работе мы выделили следующие виды эргонимов: организации (42), государственные и финансовые учреждения (4), учебные заведения (4), клубы Хогвартса (13), спортивные команды (7), музыкальные коллективы (2), магазины, отели и рестораны (17), фирмы и компании (2).

При исследовании эргонимы показали себя достаточно неоднородными. Названия организаций, в отличие от названий учреждений, клубов и предприятий, представляли собой довольно большие конструкции, характеризовать способы перевода которых было затруднительно. Однако, проанализировав все переводы, мы сделали вывод, что одним из наиболее предпочитаемых переводчиками обеих стран способом передачи эргонимов является функциональный аналог. Этот метод позволяет передать колорит национальной самоорганизации, сохранив особенности оригинала. См. Таблицу 8:

Таблица 8

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
Accidental Magic Reversal Squad	Czarodziejskie Pogotowie Ratunkowe	Группа аннулирования случайного волшебства
Broom Regulatory Control	Zarząd Nadzoru Miotlarskiego	Сектор контроля за метлами
Inquisitorial Squad	Brygada Inkwizycyjna	Инспекционная дружина
Floo Network Authority	Biuro Główne Sieci Fiuu	руководящий центр Сети летучего пороха
International Magical Trading Standards Body	Międzynarodowa Komisja Handlu Magicznego	Международный совет по выработке торговых стандартов

Другим популярным методом передачи эргонимов стало калькирование, полностью сохраняющее авторский стиль. См. Таблицу 9:

Таблица 9

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
International Confederation of Wizards	Międzynarodowa Konfederacja Czarodziejów	Международная конфедерация магов
Order of the Phoenix	Zakon Feniksa	Орден Феникса
Ministry of Magic	Ministerstwo Magii	Министерство магии
Beast, Being, and Spirit Divisions	Wydziały Zwierząt, Istot i Duchów	Подразделения зверей, существ и духов
Department of International Magical Cooperation	Departament Międzynarodowej Współpracy Czarodziejów	Отдел международного магического сотрудничества

Однако при выборе данных стратегий не обошлось без непоследовательностей и ошибок в переводе. Так, Дж. Роулинг, среди прочих использует несколько основных терминов для описания устройства структур министерства: *Committee* (3 раза), *Department* (9 раз), *Office* (7 раз). Однако в переводе вариантов встречается несколько больше.

Слово *Department* переводится на польский как *Urząd* (1 раз), *Departament* (8 раз), *Wydział* (1 раз); на русский как *Комиссия* (2 раза), *Отдел* (11 раз), *Департамент* (4 раза). Различие в общем суммарном количестве употреблений терминов не случайно: несколько раз один и тот же департамент переводился разными способами, порой даже на страницах одной книги. Например, англ. *Department for the Regulation and Control of Magical Creatures* А. Польковский в четвёртой книге серии переводит как *Urząd Kontroli nad Magicznymi Stworzeniami*, а в пятой и седьмой – *Departament Kontroli nad Magicznymi Stworzeniami*. При этом русские переводчики допускают целых четыре трактовки данной реалии, причём три из них только в одной книге: *Отдел по регулированию и контролю за магическими существами* (кн. 4), *Комиссия по регулированию и контролю за магическими существами* (кн. 4), *Комиссия по регулированию и контролю магических существ* (кн. 4), *Отдел регулирования магических популяций и контроля над ними* (кн. 5, 7).

Реалия *Office* также вызывает несколько вариантов перевода. А. Польковский в большинстве случаев последовательно передаёт её словом *Urząd*, но один раз употребляет термин *Biuro* (примечательно, что этот же термин он употребляет при переводе англ. *Bureau*). В русском переводе встречаются варианты *Управление* (2 раза), *Сектор* (4 раза), *Бюро* и *Комиссия*. При этом, к сожалению, разночтения при переводе одной реалии также допускаются: при передаче эргонима англ. *Misuse of Muggle Artefacts Office* русские переводчики предлагают несколько вариантов: *Противозаконное использование изобретений маглов* (кн. 2), *Комиссия по борьбе с незаконным использованием изобретений маглов* (кн. 4), *Сектор борьбы с незаконным использованием изобретений маглов* (кн. 5).

С эргонимами, включающими в себя слово *Committee* тоже всё не просто. В польском переводе они передаются с помощью терминов *Komitet* (1 раз) и *Komisja* (2 раза).

То же можно наблюдать и в русском переводе: *Комиссия* (2 раза), *Комитет* (2 раза) (разница в общем количестве употреблений снова объясняется непоследовательностью перевода: оним *Committee on Experimental Charms* передаётся во второй книге как *Комитет по экспериментальной магии*, а в четвёртой – как *Комиссия по экспериментальным чарам*.

Между тем, и в английском, и в польском, и в русском языках эти термины различаются между собой. В польском языке слово *komitet* определяется так: 1. «группа людей, назначенных для выполнения конкретных, обычно краткосрочных задач», 2. «орган государственного управления, руководящий конкретной сферой или осуществляющий над ней контроль» (*Slownik...*, 1997–2019). А *komisja* это: 1. «команда людей, назначенных для выполнения конкретных задач; также: встреча такой команды», 2. «коллегиальный орган высшего государственного управления» (*Slownik...*, 1997–2019). Разница, на первый взгляд, небольшая, но оба этих термина используются в общественной и политической сфере деятельности, при этом каждый отвечает за своё (напр. *Komitet Regionów*, *Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny*, *Komisja Budowania Pokoju*).

В русском языке ситуация обстоит похожим образом. «Большой энциклопедический словарь» толкует «комитет» как 1) «государственный орган, образуемый для проведения специальных мероприятий или руководства какой-либо отраслью», 2) «коллегиальный выборный руководящий орган в политических партиях и общественных организациях» (БЭС/БЕС, 2000–2019); а «комиссию» как «орган, создаваемый для выполнения каких-либо определенных функций или проведения специальных мероприятий» (БЭС/БЕС 2000–2019). Употребление этих терминов также различно и не взаимозаменяемо: ср. *Комитет Совета Федерации по вопросам безопасности и обороны* и *Комиссия Совета Федерации по регламенту и парламентским процедурам*.

Кроме того, термин *Commission* тоже встречается среди эргонимов романа: англ. *Muggle-Born Registration Commission*, польск. *Komisja Rejestracji Mugolaków*, рус. *Комиссия по учету магловских вырожденков* (при этом хотелось бы отметить, что в русском переводе наблюдается негативная окраска, несоответствующая авторскому стилю).

Таким образом, мы убедились, что термины *комитет* и *комиссия* имеют различия и не могут подменять друг друга. То же хотелось бы видеть и в переводе книги, автор которой продумал политическую и общественную жизнь своего мира. Подобные замены и непоследовательность влекут за собой путаницу, беспорядочность и раздувают и без того сложную бюрократическую систему Министерства магии.

Кроме кальки и функционального аналога встречаются и другие способы перевода названия организаций, но они менее продуктивны.

Неотъемлемой частью продуманной фантастической вселенной являются её индивидуальные реалии, характерные предметы и мелкие детали, создающие антураж. В нашей работе мы рассматривали названия волшебных предметов, к которым относятся такие виды онимов как хрематонимы, порейонимы, а также уникальный для ономастического пространства романа оним – название волшебных зелий. Проанализировав данные виды онимов, мы пришли к выводу, что часто они пред-

ставляют собой словосочетания с определяемым словом, которые в большинстве случаев передаются с помощью кальки, как видно из Таблицы 10:

Таблица 10

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
Hand of Glory	Ręka Glorii	Рука славы
Marauder's Map	Mapa Huncwotów	Карта мародёров
Resurrection Stone	Kamień Wskrzeszenia	Воскрешающий камень
Goblet of Fire	Czara Ognia	Кубок Огня

Авторские неологизмы и игра слов переводятся при помощи функциональных аналогов и семантических неологизмов, однако переводческие решения не всегда совпадают. См. Таблицу 11:

Таблица 11

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
Ever-Bashing Boomerangs	Niechybiający bumerang	Безостановочно-расшибальные бумеранги
Stink Pellets	fetorokulki	Драже-вонючки
Nosebleed Nougat	Krwotoczki Truskawkowe	Кровопрелитная конфета

Одним из частых способов перевода прагматонимов, используемых для обозначения сорта, марки или товарного знака, являлось описание (7 примеров в польском и 17 в русском) – это может свидетельствовать о том, что некоторые прагматонимы не воспринимались переводчиками как имена собственные. В реалиях волшебного мира даже привычный предмет может наделяться необычными способностями, в чём и кроется проблема прагматонимов у Дж. Роулинг. Многие названия товаров также представляют собой словосочетания с определяемым словом. Тем не менее, отличить онимы от обычных словосочетаний помогает графика – прагматонимы пишутся с заглавной буквы (ср. англ. *lamb chops* и *Pumpkin Pasties*). Однако переводчики не всегда справлялись с этой задачей, как видно из Таблицы 12:

Таблица 12

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
Nose-Biting Teacup	Kubek do herbaty gryzący w nos	Кружки, кусающие за нос
Patented Daydream Charms	Patentowane Zaklęcia Wywołujące Sny na Jawie	Патентованные чары – грезы наяву
Toothflossing Stringmints	Samoczyszczące nici do zębów	Мятные нитки для чистки зубов
Frog Spawn Soap	Mydło z żabiego skrzeku	Мыло из жабыей икры

Существование любого, в том числе волшебного, сообщества невозможно без существования СМИ и культурного наследия, как и невозможно обучение в школе без учебников. Все эти реалии находят отражение в романе, являясь частью имитворчества Дж. Роулинг. Последним рассматриваемым нами видом ономастических реалий романов стали названия печатной продукции, которые относятся к идеонимам. Среди них мы выделили библионимы (названия книг) и гемеронимы (названия органов периодической печати). Идеонимы, представленные в книгах о Гарри Поттере, несут в себе авторский стиль и культурологические особенности вымышленного мира, а потому подвергаются непосредственно переводу. В качестве стратегий перевода переводчики предпочитают калькирование и создание функционального аналога, так как эти способы трансформации помогают наиболее полно передать план содержания и/или выражения реалии. Примеры калькирования идеонимов представлены в Таблице 13:

Таблица 13

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
A Guide to Medieval Sorcery	Przewodnik po magii średniowiecznej	Руководство по средневековому волшебству
Hogwarts, A History	Historia Hogwarty	История Хогвартса
Important Modern Magical Discoveries	Najważniejsze współczesne odkrycia magiczne	Важные магические открытия последнего времени
A History of Magic	Dzieje magii	История магии

Примеры использования функционального аналога см. в Таблице 14:

Таблица 14

Оригинал	Польский вариант	Русский вариант
Challenges in Charming	Horyzonty zaklęć	Проблемы чароветения
Witch Weekly	Tygodnik "Czarownica"	Ведьмин досуг
Which Broomstick?	Jak wybrać miotłę	Выбери себе метлу

Вместе с тем, в ходе исследования выяснилось, что способы перевода многих отдельных разрядов онимов практически не освещались в научной сфере, рассматриваясь в общей теории перевода реалий и имён собственных. Наш анализ также показал, что методы, выявленные С. Влаховым и С. Флориним, не всегда могут однозначно определить стратегию перевода той или иной реалии, а это значит, что необходимо продолжать работу в данном научном направлении. На основе проведённого исследования мы смогли классифицировать группы ономастических реалий по основным способам их перевода, как представлено в Таблице 15:

Таблица 15

Виды онимов	Наиболее частотные способы перевода на польский язык	Пример	Наиболее частотные способы перевода на русский язык	Пример
<i>Личные имена</i>	принцип непереводимости	Bathilda Bagshot	транскрипция	Bathilda Bagshot (англ.) Батильда Бэгшот
	адаптация	Libatius (англ.) Libacjusz		Libatius (англ.) Либациус
<i>Прозвища Зоонимы</i>	калькирование	The Fat Friar (англ.)	калькирование	The Fat Friar (англ.) Толстый монах
		Gruby Mnich	функциональный аналог	Egbert the Egregious (англ.) Эгберт Эгоист
<i>Авторские топонимы</i>	принцип непереводимости	Magnolia Crescent	калькирование	Magnolia Crescent (англ.) Улица Магнолий
<i>Эргонимы Хремотонимы Библионимы Гемеронимы Порейонимы</i>	калькирование	Dark Force Defence League (англ.) Liga Obrony przed Czarną Magią	калькирование;	Dark Force Defence League (англ.) Лига защиты от темных сил
	функциональный аналог	Mirror of Erised (англ.) Zwierciadło Ain Eingarp	функциональный аналог	Mirror of Erised (англ.) Зеркало Еиналеж
<i>Прагматонимы</i>	калькирование	Belch Powder (англ.) Proszek na bekanie	калькирование;	Belch Powder (англ.) рыгательный порошок
	функциональный аналог	U-No-Poo (англ.) Q-Py-Block	функциональный аналог	U-No-Poo (англ.) Тот-Кто-Умеет-В-Кишках-Застревать
	семантический неологизм	Nosebleed Nougat (англ.) Krwotoczki Truskawkowe	семантический неологизм	Nosebleed Nougat (англ.) Кровопротитная конфета

Так, основным способом передачи реалий для русских переводчиков стали транскрипция и транслитерация (413 случаев), в то время как А. Польковский обращался к принципу непереводаемости (364 случая). При этом транскрипция в русском переводе и соответствующий ей в польском переводе принцип непереводаемости чаще всего используются переводчиками для передачи личных имён, то есть, тех видов ономастических реалий, где значение имеет план выражения. Для передачи смысловых имён и названий переводчики обращались к непосредственному переводу и калькированию как к основному способу сохранения плана содержания (180 примеров в русском переводе и 179 – в польском), а также к созданию семантического неологизма (22 и 23 примера соответственно). В том случае, когда на первый план выходила задача сохранить не только план содержания, но и когнитивный эффект, переводчики обращались к различным способам приблизительного перевода – подбору функционального аналога (103 и 66), родо-видовой замене (18 и 8) и описанию (33 и 21).

К сожалению, нельзя не отметить многочисленные ошибки и неточности в русском переводе, а также его непоследовательность при передаче одних и тех же реалий на протяжении всех книг – нередко один оним переводился разными способами на протяжении нескольких книг (а иногда и в рамках одной) (ср. англ. *International Confederation of Wizards*, рус. *Международная конфедерация магов* (кн. 1, 5), *Международная конфедерация колдунов и магов* (кн. 2), *Международная конфедерация колдунов* (кн. 4)); некоторые онимы подвергались не слишком удачной замене (ср. англ. *Merrythought* – рус. *Вилкост*) или и вовсе утрачивались (ср. англ. *Gambol and Japes Wizarding Joke Shop*, рус. *соседняя лавка пишущих принадлежностей*). В то же время перевод А. Польковского отличается большей последовательностью, в нём чувствуется творческая манера переводчика и его индивидуальность, противопоставленная обезличенной работе коллектива переводчиков. Можно сделать вывод, что перевод, выполненный одним автором, предпочтительнее, т. к. помогает лучше передать дух оригинала и позволяет переводчику продумать стиль и принцип передачи реалий.

Таким образом, мы выполнили все поставленные перед нами задачи, и достигли желаемой цели: сравнив переводы, выполненные представителями одной языковой группы, мы выявили то общее, что легло в основу новой классификации способов перевода ономастических реалий.

Литература

БЭС – *Большой энциклопедический словарь*, 2000–2019. URL: <https://dic.academic.ru/contents.nsf/enc3p/> (дата обращения: 14.06.2019).

Виноградов В. С., *Перевод: Общие и лексические вопросы*, Москва 2006.

Влахов С., Флорин С., *Непереводимое в переводе*, Москва 2012.

Волкодав Т.В. *Структурно-типологические и лексико-семантические параметры литературной сказки Дж. Роулинг и ресурсы их передачи на русский и немецкий языки*. Краснодар, 2006.

Капкова С.Ю. *О характере ошибок в переводах книги Дж. Роулинг «Гарри Поттер и Тайная комната»* // „Вестник ВГУ: Лингвистика и межкультурная коммуникация”, 2004. № 2. С. 83–86.

Подольская Н.В., *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва 1988.

Сафронова А.А. *Варианты переводов на русский язык имен собственных в романах Дж. К. Роулинг о Гарри Поттере* // „Международный журнал социальных и гуманитарных наук”, Т. 8. 2016. № 1. С. 205–209.

Смирнова Е.А., Щелконогова Е.А., *Игра слов в оригинале и переводе книги Джоан Роулинг «Гарри Поттер и Кубок огня»* // „Филологические науки: Вопросы теории и практики”. Тамбов : Грамота, 2009. № 1(3). С. 190–193.

Malek M. (2008), *O tłumaczeniach książki Harry Potter and the Deathly Hallows autorstwa J. K. Rowling* [w:] Łukasik M. (red.), *Debiuty Naukowe II. Terminologia – translatoryka – terminografia*, Katedra Języków Specjalistycznych – Koło Naukowe BAJT, Warszawa; URL: http://www.magdalenamalek.pl/pliki/O_tlumaczeniach_ksiązki_Harry_Potter_and_the_Deathly_Hallows.pdf (дата обращения: 14.06.2019).

Rowling, J.K., *Harry Potter i Księżę Półkrwi*, Poznań 2006.

Słownik języka Polskiego, 1997–2019, URL: <https://sjp.pwn.pl> (дата обращения: 14.06.2019).

Trzaska N., *Kreatywność tłumacza. O translacji neologizmów w powieści fantastycznej na podstawie polskiego i greckiego przekładu “Harry’ego Pottera”*, 2017; URL: https://www.researchgate.net/publication/303753195_Kreatywnosc_tlumacza_O_translacji_neologiz-mow_w_powiesci_fantastycznej_na_podstawie_polskiego_i_greckiego_przekladu_Harry_ego_Pottera_preprint (дата обращения: 14.06.2019).

Woźniak M., *Czy Harry Potter pod inną nazwą nie mniej by pachniał? O tłumaczeniu imion własnych we francuskich, polskich i włoskich przekładach powieści J. K. Rowling* // „Przekładaniec: Przekład literatury dziecięcej”, 2006, № 1(16), s. 171–192.

Żyłka A., *O tłumaczeniu Harry’ego Pottera na język polski i rosyjski (Harry Potter i kamień filozoficzny)* // „Przegląd Rusycystyczny”, 2005, № 27/3, s. 27–42.

Bibliografia po transkrypcji

BES (2000–2019) – *Bolshoj enciklopedicheskij slovar*, URL: <https://dic.academic.ru/contents.nsf/enc3p/> (dostęp: 14.06.2019).

Капкова С. И. (2004), *O kharaktere oshibok v perevodakh knigi Dzh. Rouling Garri Potter i Tajnaja komnata*, (in:) *Vestnik VGU Lingvistika i mezhkulturnaja kommunikatsija*, Voronezh.

Malek M. (2008), *O tłumaczeniach książki Harry Potter and the Deathly Hallows autorstwa J. K. Rowling*, [w:] Łukasik M. (red.), *Debiuty Naukowe II. Terminologia – translatoryka – terminografia*, Katedra Języków Specjalistycznych – Koło Naukowe BAJT, Warszawa; URL: http://www.magdalenamalek.pl/pliki/O_tlumaczeniach_ksiązki_Harry_Potter_and_the_Deathly_Hallows.pdf (dostęp: 14.06.2019).

Podolskaja N.V. (1988), *Slovar russkoj onomasticheskoi terminologii*, Moskva.

Rowling, J.K., *Harry Potter i Księżę Półkrwi*, Poznań 2006.

Safronova A.A. (2016), *Varianty perevodov na russkij jazyk imen sobstvennykh v romanakh Dzh. K. Rouling o Garri Pottere*, „Mezhdunarodnyj zhurnal sotsialnykh i gumanitarnykh nauk”, t. 8, nr 1, s. 205–209.

Słownik Języka Polskiego, 1997–2019, URL: <https://sjp.pwn.pl> (dostęp: 14.06.2019).

Smirnova E.A., Shchelkonogova E.A. (2009), *Igra slov v originale i perevode knigi Dzh. K. Rouling Garri Potter i Kubok ognia. Filologičeskije nauki. Voprosy teorii i praktyki*, Tambov, t. 1(3), s. 190–193.

Vinogradov V.S. (2006), *Perevod: Obshchie i leksicheskie voprosy*, Moskva.

Vlakhov S., Florin S. (2012), *Neperevodimoe v perevode*, Moskva.

Volkodav T.V. (2006), *Strukturno-tipologičeskije i leksiko-semantičeskije parametry literaturnoj skazki Dzh. Rouling i resursy ikh peredachi na russkij i nemetskij jazyki*, Krasnodar.

Trzaska N. (2017), *Kreatywność tłumacza. O translacji neologizmów w powieści fantastycznej na podstawie polskiego i greckiego przekładu „Harry’ego Pottera”*, URL: https://www.researchgate.net/publication/303753195_Kreatywnosc_tlumacza_O_translacji_neologizmow_w_powieści_fantastycznej_na_podstawie_polskiego_i_greckiego_przekładu_Harry’ego_Pottera_preprint (dostęp: 14.06.2019).

Woźniak M. (2006), *Czy Harry Potter pod inną nazwą nie mniej by pachniał? O tłumaczeniu imion własnych we francuskich, polskich i włoskich przekładach powieści J.K. Rowling // „Przekładaniec: Przekład literatury dziecięcej”*, nr 1(16), s. 171–192.

Żyłka A. (2005), *O tłumaczeniu Harry’ego Pottera na język polski i rosyjski (Harry Potter i kamień filozoficzny)*, „Przełąd Rusycystyczny”, nr 27/3, s. 27–42.

Abstract

Translation of onomastic realis (a case study of Polish and Russian translations of novels about Harry Potter by J.K. Rowling)

The article is dedicated to the analysis of the methods of translation of onomastic realis in the Polish and Russian languages on the material of novels about Harry Potter by J.K. Rowling. In the onomastic space of novels 809 realities were singled out and were analyzed from the point of view of onomastics and translation studies and divided into groups of onyms: anthroponyms, zoonyms, toponyms, ergonyms, chrematonyms, praonyonyms, pragmatonyms, ideonyms. For each group the translation methods used by Polish and Russian translators were analyzed, the most frequent translation methods were highlighted. As a result of the study, a new classification of methods for translating onomastic realities was developed.

Keywords: onomastic, translation studies, onomastic space, translation of onomastic realis, translations of novels by J.K. Rowling

Streszczenie

Tłumaczenie realiów onomastycznych (na przykładzie polskich i rosyjskich tłumaczeń powieści J.K. Rowling o Harrym Potterze)

Artykuł omawia sposoby przekładu jednostek onomastycznych na języki polski i rosyjski na materiale powieści J.K. Rowling o Harrym Potterze. W onomastycznej przestrzeni powieści wyodrębniono 809 jednostek onomastycznych, które zostały zbadane z punktu widzenia onomastyki i przekładoznawstwa oraz podzielone na grupy onimów: antroponimy, zoonimy, toponimy, ergonimy, chrematonimy, porejonimy, pragmatonimy, ideonimy. Dla każdej grupy przeanalizowane zostały sposoby tłumaczenia stosowane przez polskiego i rosyjskich tłumaczy oraz wyróżnione najczęściej występujące sposoby tłumaczenia. W wyniku przeprowadzonego badania opracowano nową klasyfikację sposobów tłumaczenia jednostek onomastycznych.

Słowa kluczowe: onomastyka, przekładoznawstwo, przestrzeń onomastyczna, tłumaczenie jednostek onomastycznych, tłumaczenia powieści J.K. Rowling

JĘZYKOZNAWSTWO KORPUSOWE
CORPUS LINGUISTICS

Roman Tymoshuk <https://orcid.org/0000-0003-1391-164X>

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

roman.tymoshuk@gmail.com

Korpusy równoległe a język i społeczeństwo, czyli o znaczeniu, praktycznym zastosowaniu i perspektywach rozwoju lingwistyki korpusowej (na przykładzie korpusów równoległych polsko-ukraińskiego i polsko-rosyjskiego)

Streszczenie

Artykuł porusza kwestie dotyczące roli lingwistyki korpusowej oraz badań interdyscyplinarnych we współczesnym językoznawstwie. Omówione zostały możliwości zastosowania wielojęzycznych zasobów cyfrowych w badaniach lingwistycznych. Przedstawiono przykłady wykorzystania korpusów równoległych w badaniach nad współczesnym słownictwem i frazeologią języków słowiańskich. Rozważania prowadzą do wniosku, że obecnie, gdy coraz bardziej rośnie zapotrzebowanie na zastosowanie mechanizmów języka naturalnego w systemach informacyjno-komputerowych oraz interakcji człowiek–komputer, konieczny jest rozwój zasobów i narzędzi do przetwarzania języka umożliwiających skuteczne pokonywanie barier językowych. Pozwoli to na bliższą współpracę między badaczami reprezentującymi różne nauki.

Słowa kluczowe: technologie językowe, korpus równoległy, nowe słownictwo, frazeologia, ekwiwalencja międzyjęzykowa

Wstęp

W epoce cyfrowej dane korpusowe stały się nieodłączną częścią badań lingwistycznych. W ostatnim czasie rośnie zainteresowanie lingwistyką korpusową wśród badaczy reprezentujących różne dziedziny, nie tylko językoznawstwo. Pojawiają się nowe projekty, w ramach których powstają narzędzia językowe oraz zasoby informacyjne z zasadniczo

nowymi możliwościami analizy i przetwarzania informacji w języku naturalnym¹. W rezultacie w lingwistyce wyodrębniła się nowa dziedzina – technologie językowe.

Jednym z kierunków lingwistyki korpusowej jest tworzenie korpusów równoległych, które są wykorzystywane do rozwiązywania różnych zadań, takich jak: tworzenie systemów tłumaczenia maszynowego, budowa bazy pamięci tłumaczeniowej, metodyka nauczania języków obcych. Korpusy równoległe oraz ich wyszukiwarki udostępniają lingwistom, nauczycielom języków obcych, tłumaczom, kulturoznawcom i innym badaczom bezcenny i wcześniej niedostępny materiał językowy, który znajduje swoje zastosowanie w wielu dziedzinach, zwłaszcza tam, gdzie dokonuje się zestawienie dwóch lub więcej języków i kultur. Takie narzędzia są niezbędne, ponieważ wiarygodne i potwierdzone empirycznie odpowiedzi na większość pytań językoznawstwa kontrastywnego, w tym leksykologii i leksykografii, mogą być uzyskane wyłącznie na podstawie ogólnodostępnych korpusów równoległych o dużej objętości (por. Dobrovolskij, 2009; Meyer, 2004).

W ciągu ostatnich lat w Polsce i za granicą powstało i nadal powstaje wiele polskojęzycznych korpusów równoległych. Wśród nich są następujące: polsko-angielski korpus równoległy Paralela, polsko-niemiecki i niemiecko-polski korpus równoległy, polsko-rosyjski i rosyjsko-polski korpus równoległy, polsko-słowacki korpus równoległy, oraz wielojęzyczne: InterCorp, ParaSol, Opus². Celem takich inicjatyw naukowych jest pokonanie barier językowych oraz wspieranie badań humanistycznych w wielokulturowej i wielojęzycznej Europie.

Korpusy równoległe Clarin-PL

W ramach polskiej części infrastruktury naukowej Clarin ERIC³ zespół Instytutu Sławiastyki PAN pracuje nad budową dwujęzycznych korpusów tekstów: polsko-bułgarskiego, polsko-rosyjskiego, polsko-ukraińskiego oraz polsko-litewskiego⁴. Do korpusów równoległych Clarin-PL weszły teksty od końca XX do początku XXI wieku, odzwierciedlające obecny rozwój cywilizacyjny (utwory beletrystyczne, teksty prawne Unii Europejskiej, umowy, dokumentacja techniczna i inne). W ramach planowanych prac przewiduje się rozszerzenie bazy o inne teksty i gatunki. Należy podkreślić, że tworzenie dwu- lub wie-

¹ Według prognoz firmy Seagate i IDC całkowita ilość informacji cyfrowej, wyprodukowanej przez człowieka do 2025 roku wyniesie 175 zettabajtów. To prawie dziesięciokrotny wzrost w porównaniu do 2016 roku. Prawie 30% światowych danych będzie przetwarzane w czasie rzeczywistym, <https://www.seagate.com/pl/pl/our-story/data-age-2025/> [dostęp: 15.04.2019].

² Przegląd zasobów elektronicznych dla poszczególnych języków słowiańskich por. Leńko-Szymańska, Gruszczyńska, 2016; dla języka polskiego, <http://clip.ipipan.waw.pl/LRT> [dostęp: 15.04.2019].

³ CLARIN ERIC (Common Language Resources and Technology Infrastructure, European Research Infrastructure Consortium) to ogólnoeuropejska infrastruktura naukowa, część Europejskiej Mapy Drogowej Infrastruktury Naukowej (ESFRI – European Roadmap for Research Infrastructures, European Strategy Forum on Research Infrastructures). Celem CLARIN jest udostępnianie zasobów językowych oraz elektronicznych narzędzi do automatycznego przetwarzania języka naturalnego badaczom we wszystkich dyscyplinach naukowych, a w szczególności z dziedziny nauk humanistycznych i społecznych.

⁴ W celu uzyskania pełnego dostępu do korpusów użytkownik powinien zarejestrować się na stronie i skorzystać z narzędzia do wyszukiwania zasobów KonText, <https://clarin-pl.eu/dspace/register> [dostęp: 15.04.2019].

lojęzycznych zbiorów cyfrowych tego typu jest dość trudnym i bardzo czasochłonnym procesem, ponieważ większość współczesnych tekstów oraz ich tłumaczenia są chronione prawem autorskim i faktycznie każdy tekst musi być zdobywany dwa razy. Oprócz tego na dzień dzisiejszy wiele aspektów prac pod względem technicznym nie podlega automatyzacji i jest wykonywane ręcznie.

Obecnie w ramach sieci Clarin-PL udostępnia się takie zasoby, jak: wyszukiwarka polsko-angielskich anotowanych korpusów równoległych Paralela⁵, *Słowsiec* – wordnet języka polskiego⁶, *Walenty* – słownik walencyjny języka polskiego⁷, *Spokes* – wyszukiwarka danych konwersacyjnych⁸, programy do analizy składniowej i morfologicznej, narzędzie do wyznaczania słów kluczowych w tekście, narzędzie do wykrywania obcojęzycznych wtrąceń w tekście i inne⁹. Tego rodzaju zasoby i narzędzia do przetwarzania języka będą przydatne badaczom w analizie dyskursu politycznego, społecznego lub reklamowego.

Rysunek 1. Zasoby i narzędzia Clarin-PL

Źródło: CLARIN-PL, <http://clarin-pl.eu/en/home-page/>.

Badania nad frazeologią

Korpusy równoległe mogą być wykorzystywane skutecznie w różnych badaniach lingwistycznych, w szczególności w dziedzinie frazeologii porównawczej (por. Sosnowski, Błagoewa, Tymoshuk, 2018; Pędzik, 2016). Korzystając z korpusów, leksykografowie, tłumacze i nauczyciele języka otrzymują bardzo proste i skuteczne narzędzie do gro-

⁵ <http://paralela.clarin-pl.eu/> [dostęp: 15.04.2019].

⁶ <http://plwordnet.pwr.wroc.pl/wordnet/> [dostęp: 15.04.2019].

⁷ <http://walenty.ipipan.waw.pl/> [dostęp: 15.04.2019].

⁸ <http://spokes.clarin-pl.eu/> [dostęp: 15.04.2019].

⁹ <http://clarin-pl.eu/pl/uslugi/> [dostęp: 15.04.2019].

madzenia materiału lingwistycznego i sprawdzenia swoich hipotez dotyczących ekwiwalencji międzyjęzykowej. Z punktu widzenia teorii frazeologii, zwłaszcza aspektu konfrontatywnego, pojawia się pytanie o istotę ekwiwalencji międzyjęzykowej. Dmitrij Dobrovol'skij (2015: 26) wyodrębnia następujące aspekty ekwiwalencji: „(a) ekwiwalencja w tłumaczeniu, tzn. relacje między danym idiomelem języka *L1* i jego tłumaczeniem na język *L2* w pewnym tekście i (b) ekwiwalencja w systemie języka, tzn. relacje między konfrontowanymi idiomami języków *L1* i *L2* na poziomie systemowym”.

Ekwiwalencja tłumaczeniowa w dużej mierze zależy od kontekstu, dlatego ustalenie pary ekwiwalentów przekładowych jest procesem dość trudnym, wymagającym od badaczy analizy lingwistycznej dużych zasobów tekstów. Takie możliwości dają korpusy równoległe. Oto kilka przykładów wyszukiwania ekwiwalentów przekładowych. Materiał polsko-ukraińskiego korpusu równoległego oraz słowniki lingwistyczne podają informację, że polska jednostka frazeologiczna *wziąć się w garść* stanowi ekwiwalentną parę z ukraińskim frazeologizmem *взяти себе в руку* (por. LAFPU: 137). W korpusie odnotowane są również inne odpowiedniki frazeologiczne w języku ukraińskim: *зібрату себе до купи*, *взятисся за розум*, *оволодіти собою* itd. (rys. 2). To wskazuje, że w pewnych kontekstach język docelowy wykorzystuje różne środki wyrażania sytuacji. Polsko-rosyjski korpus podaje takie wyniki wyszukiwania polskiego frazeologizmu *wziąć się w garść*: ros. *взять себя в руку*, *обрести почву под ногами*, *приїти в себя*, a także *собраться*. Jak widać, często jednostka idiomatyczna języka wyjściowego może mieć mniej idiomatyczne/swobodne odpowiedniki lub odpowiedniki w postaci słowa.

Rysunek 2. Wyniki wyszukiwania dla frazeologizmu *wziąć się w garść* w korpusie PolUkr
Źródło: PolUkr.

Należy podkreślić, że korpus równoległy powinien zawierać wystarczającą liczbę tekstów różnych gatunków, które odzwierciedlają system językowy. Przykładami takich tekstów są literatura piękna, publicystyka, teksty dotyczące polityki i technologii telekomunikacyjnych, teksty naukowo-popularne, teksty zawierające język mówiony itp. Zdaniem twórców korpusów bogatym źródłem słownictwa potocznego są dialogi współczesnych filmów fabularnych i seriali, a także filmy w różnych wersjach językowych (opatrzone napisami lub dubbingowane)¹⁰. Włączenie takich zasobów do korpusów umożliwia

¹⁰ Po raz pierwszy filmy fabularne jako źródło polskiej i ukraińskiej współczesnej frazeologii zostały wykorzystane podczas tworzenia *Leksykonu aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej* autorstwa R. Tymoshuka, W. Sosnowskiego, M. Jaskota i Y. Ganoshenki. *Leksykon* zawiera ponad 1000 jednostek frazeologicznych używanych

wyszukiwanie jednostek potocznych, neologizmów, wulgaryzmów i innych jednostek językowych, których zazwyczaj nie zawierają słowniki przekładowe i jednojęzyczne słowniki frazeologiczne.

Do korpusów wielojęzycznych Clarin-PL weszły dialogi/napisy filmowe w języku polskim, ukraińskim i rosyjskim¹¹. Takie zasoby stanowią cenny materiał dla językoznawców, ponieważ zawierają jednostki wyrażające ocenę pewnej sytuacji, a także różne stany emocjonalne uczestników komunikacji. Na przykład polsko-ukraiński korpus równoległy podaje takie wyniki wyszukiwania kolokwialnej jednostki frazeologicznej *mam to gdzieś*: ukr. *мені начхати, мені все одно, немає про що хвилюватися*. Dziewięć wyników tego frazeologizmu podaje prawa część polsko-rosyjskiego korpusu: rosyjskie ekwiwalenty *мне все равно, мне плевать, меня не волнует* (rys. 3).

polish_russian_corpus_PL	polish_russian_corpus_RU
doc#00 Mam to gdzieś.	doc#00 Мне все равно.
doc#00 Mam to gdzieś.	doc#00 Мне наплевать.
doc#12 Mam to gdzieś.	doc#12 Пусть сыртят, мне пофиг!
doc#17 Nie wiem, jak zrobić to z ostatni, ale mam to gdzieś.	doc#17 Не знаю, как вам преобразить этот график с графиком, но мне плевать.
doc#02 Mam to gdzieś. facet nie żyje.	doc#02 Парень умер.
doc#12 Mam to gdzieś.	doc#12 Мне все равно, почему вы здесь.
doc#09 Mam to gdzieś. 'Dobry, kapuznik'?	doc#09 Да ну на хер, Бадс, кто?
doc#02 Mam to gdzieś.	doc#02 Душнила, зачем это волнует?
doc#18 Mam to gdzieś.	doc#18 Мне наплевать.

Rysunek 3. Wyniki wyszukiwania dla frazeologizmu *mam to gdzieś* w korpusie PolRU

Źródło: PolRU.

W analizowanych korpusach równoległych znajdujemy wyrażenie *mieć przerąbane*, używane w znaczeniu ‘ktoś znalazł się w sytuacji dla siebie bardzo niekorzystnej, z której w ogóle nie ma wyjścia albo jest je bardzo trudno znaleźć’ (WSJP) (zob. tab. 1). Analiza korpusowa potwierdza również aktywne używanie wulgarnego wariantu tego frazeologizmu *mieć przejebane* (ukr.: *бути в (повній) дуни, бути в лайні*; ros. *быть/оказаться в заднице*)¹². Warto jednak odnotować, że postrzeganie wyrażen wulgarnych jest znacznie łagodniejsze, niż można było zaobserwować w przeszłości. Jak zauważa Magdalena Hądzlik-Dudka (2014: 156), coraz częściej daje o sobie znać zjawisko dewulgaryzacji wulgaryzmów, czyli ich obłaskawiania lub nobilitacji.

aktywnie we współczesnych językach polskim i ukraińskim. Zaletą *Leksykonu* jest to, że poza frazeologią ogólną znalazły się w nim też wybrane neologizmy frazeologiczne oraz jednostki, które często nie mają odpowiedników w innym języku, dlatego że odzwierciedlają kulturę danego narodu i jego językowy obraz świata – zob. więcej Sosnowski, Tymoshuk, 2017; <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/cs-ec/article/view/cs.1317> [dostęp: 15.04.2019].

¹¹ Napisy filmowe zawierają również inne korpusy, na przykład korpus równoległy InterCorp v11 w ramach Czeskiego Korpusu Narodowego, <https://korpus.cz/> [dostęp: 15.04.2019].

¹² O wzroście częstotliwości stosowania przez użytkowników wulgaryzmów w codziennej komunikacji świadczą wyniki badań *Wulgaryzmy w życiu codziennym* przeprowadzone przez Centrum Badania Opinii Społecznej. Wyniki badań z 2013 roku wskazują, że niemal 80% ankietowanych używało wulgaryzmów. Używanie wulgaryzmów pod wpływem emocji zadeklarowało 65% ankietowanych, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_136_13.PDF [dostęp: 15.04.2019].

Tabela 1. Przykłady użycia jednostki frazeologicznej *mieć przerąbane* w PolUkr i PolRU

PolUkr	„Biedny Byron. Kurewskie szczęście, co? Płakać się chce. Niektórzy to mają przerąbane ”.	„Бідний Байрон. Жахлива річ – удача. Та вже, дивись, не заплач. У деяких все просто жахливо”.
PolRU	„Może to miejsce już nie istnieje. O kurczę. Masz przerąbane , dupku. Słyszysz? Przerąbane . Oto dzień sądu”.	„Может, этого места вообще уже нет. Ой, дорогуша. Ты облажался, убудок. Слышишь? Облажался . Сегодня день расплаты, сэр”.

Podsumowując, należy podkreślić, że przy wystarczającej objętości dane korpusowe umożliwiają określenie frekwencji użycia poszczególnych jednostek frazeologicznych w różnych gatunkach tekstów, ustalenie wariantowości składu leksykalnego frazemu oraz dobór adekwatnych odpowiedników przekładowych dla każdego znaczenia idiomu.

Neologia i korpusy równoległe

Na przełomie XX i XXI wieku społeczność światowa weszła w nową fazę ewolucji – społeczeństwa informacyjnego oraz społeczeństwa wiedzy¹³, co oznacza, że informacja zaczęła stanowić podstawę działania gospodarki i odzwierciedlać realia życia społecznego. Dzięki intensywnemu rozwojowi i wdrażaniu nowoczesnych narzędzi komunikacyjnych człowiek z dowolnego miejsca na świecie potrafi natychmiast połączyć się z inną osobą lub źródłem informacji. To ma znaczący wpływ na współczesne języki naturalne, które jako otwarte i dynamiczne systemy ciągle się rozwijają. Obecnie języki słowiańskie intensywnie ewoluują i wśród wszystkich ich poziomów najbardziej dynamicznie rozwija się poziom leksykalno-semantyczny. Dlatego kwestia pojawienia się i funkcjonowania nowych słów pozostaje aktualna zarówno pod względem teoretycznym, jak i praktycznym.

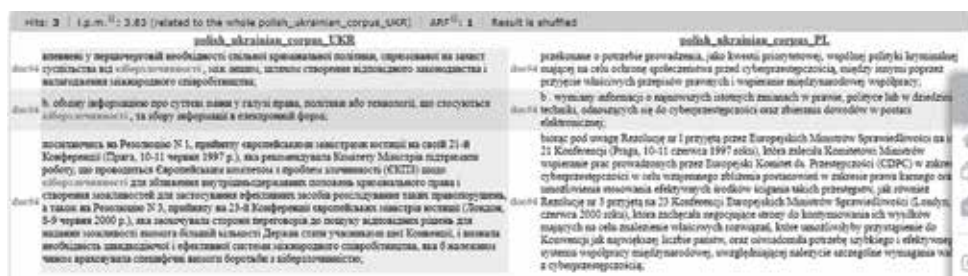
Współczesne języki słowiańskie podlegają uniwersalnym tendencjom do demokratyzacji (bardziej ogólnie rozumianej jako kolokwializacja), intelektualizacji i internacjonalizacji (zob. Popova, 2005; Styshov, 2015). W dobie globalizacji wzrasta liczba kontaktów i interakcja między przedstawicielami różnych grup etnicznych i ich języków, co spowodowało intensyfikację zapożyczeń z języka angielskiego i jego odmiany amerykańskiej. Na temat internacjonalizacji w językach słowiańskich powstało wiele rozpraw (por. np. Waszakowa, 2009, 2011; Blagoewa, 2008; Bozděchová, 2010). Zauważalny jest znaczący wpływ języka potocznego na język literacki, zwłaszcza slangu młodzieżowego i języka subkultur (por. Satoła-Staškowiak, 2016): pol. *czaić*, *pojechać po bandzie*, *czadowo*, *lajkować*, *fejs*, *apka*, *przehajpować*; ukr. *буму в темі*, *дах ноїхав*, *хеїмуму* (w znacze-

¹³ Więcej na temat ewolucyjnych procesów społecznych, a także o informacyjnym podejściu do opisu języka por. Shyrov, 2017, a także Krztoń, 2015.

niu ‘nienawidzieć’), *зафрендити, постити, лайфхак*; ros. *крышу сносит, хайпануть* (w znaczeniu ‘zdobyć sławę’), *ламповий* (w znaczeniu ‘przyjemny’), *запостить, фанпейдж, личка, левел, майнинг-ферма, хейтер* (w znaczeniu ‘nieprzyjaciel’)¹⁴. Neologizmy pochodzenia slangowego coraz częściej służą jako środek ekspresyjnej samorealizacji niż jako znaki przynależności do grupy społecznej. Analizując polszczyznę przełomu XX i XXI wieku, Krystyna Waszakowa (2011: 6–7) stwierdza, że:

Coraz wyraźniej zaznacza się dominacja komunikacji elektronicznej nad innymi formami komunikowania [...]. Zwraca się uwagę na pojawienie się nowego stylu polszczyzny, sytuującego się pomiędzy polszczyzną staranną (pisaną) a potoczną (mówioną) – chodzi o język czatów, esemesów, e-maili, forów internetowych, blogów i in.

Istotnym źródłem nowego słownictwa są wszelkiego rodzaju przemiany społeczne, polityczne i gospodarcze. Takie jednostki najczęściej powstają i funkcjonują w stylu dziennikarsko-publicystycznym, na przykład: ukr. *небесна сотня* (‘patrioci, którzy zginęli podczas akcji protestu na Ukrainie w latach 2013–2014’), *зоряна війна* (‘konflikt międzyplanetarny’), *іти в тінь* (‘prowadzić działalność gospodarczą nielegalnie’), *сіра економіка* (‘nierejestrowana aktywność gospodarcza’); pol. *biała szkoła* (‘zimowa wycieczka szkolna w celach rekreacyjnych i edukacyjnych, trwająca zwykle kilka dni’), *z niższej/wyższej półki* (‘coś niższej/wyższej jakości’), *jechać/jeździć na saksy* (‘wtedy, gdy ktoś wyjeżdża zarabiać za granicą’ – teraz już w nowym znaczeniu, bo nie tylko do Niemiec). Duża grupa neologizmów powstaje w związku z postępowaniem technologicznym społeczeństwa, pojawieniem się nowych koncepcji, wynalazków i innowacji. Materiał lingwistyczny wskazuje, że w trzech językach słowiańskich funkcjonują takie neologizmy terminologiczne jak: pol. *rzeczywistość wirtualna, marketing cyfrowy, kryptowaluta, e-biznes, cyberprzestępczość*; ukr. *віртуальна реальність, кіберзлочинність, цифровий стиль, квантове суспільство*; ros. *виртуальная реальность, информационное общество, цифровой стиль*.

Rysunek 4. Wyniki wyszukiwania dla neologizmu *кіберзлочинність* w PolUkr

Źródło: PolUkr.

¹⁴ Przykłady pochodzą z korpusów równoległych PolUkr i PolRU oraz z internetu.

Podsumowanie

Korpusy równoległe języków słowiańskich ciągle się rozwijają. Ich parametry ilościowe i jakościowe doskonalą się, nadając użytkownikom coraz więcej możliwości. Wykorzystanie korpusów tekstów równoległych oferuje nietrywialne rozwiązania dla wielu kwestii filologicznych. Wśród nich są dwujęzyczna leksykografia i frazeografia, kontrastywne badania dyskursu, semantyka leksykalna, a także teoria przekładu.

W kontekście współczesnych procesów globalizacyjnych rozwój technologii lingwistycznych, umożliwiających skuteczne pokonywanie barier językowych, wychodzi naprzeciw wyzwaniom XXI wieku. Obecnie współczesne narzędzia komunikacji i adaptacji międzyjęzykowej (serwisy typu Tłumacz Google, słowniki internetowe) wciąż są jeszcze niedoskonałe, ale intensywnie się rozwijają, stają się coraz lepsze i coraz dokładniejsze¹⁵. W ostatnich latach pojawiła się tendencja do budowy dużych infrastruktur naukowych, a także wielojęzycznych zasobów cyfrowych ułatwiających pracę z wielkimi zbiorami tekstów. Wymaga to opracowania i udoskonalenia narzędzi do przetwarzania języka naturalnego, które, biorąc pod uwagę rozwój współczesnej nauki i technologii, prawdopodobnie rozwijać się będą w kierunku dalszej intelektualizacji.

Bibliografia

Blagoeva D. (2008), *Novi frazeologični kalki v balgarskija ezik (v sapostavka s drugi slavianski ezici)*, [w:] St. Kaldieva-Zaharieva, L. Krumova-Cvetkova (red.), *Izsledvanija po frazeologija, leksikologija i leksikografija*, Sofia.

Bozděchová I. (2010), *Internacionalizáční tendence a typ češtiny*, [w:] *Novye javlenija v slavianskom slovoobrazovanii: sistema i funkcionirovanie*, Moskwa.

Dobrovol'skij D.O. (2009), *Korpus paralelnykh tekstov v issledovanii kulturno-specifichnoj leksiki*, [w:] V.A. Plungian (red.), *Nacionalnyj korpus russkogo jazyka: 2006–2008. Novye rezultaty i perspektivy*, Sankt Petersburg.

Dobrovol'skij D.O. (2015), *Korpusy tekstov i dvujazychnaja frazeografija*, „Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta”, 5, <http://sciforedu.ru/article/1576> [dostęp: 15.04.2019].

Feliksiak M. (2013), *Wulgaryzmy w życiu codziennym*, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2007/K_090_07.PDF [dostęp: 15.04.2019].

Hądźlik-Dudka M. (2014), *Wulgaryzmy a przekleństwa w kontekście przemian w komunikacji językowej*, „Studia Filologiczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego”, nr 27.

Krztoń W. (2015), *XXI wiek – wiekiem społeczeństwa informacyjnego*, „Modern Management Review MMR”, vol. XX(3).

¹⁵ Od 2016 roku w celu zwiększenia płynności i dokładności tłumaczeń serwis internetowy Google Translate wykorzystuje dużą, sztuczną sieć neuronową zdolną do głębokiego uczenia się, <https://ai.googleblog.com/2016/11/zero-shot-translation-with-googles.html> [dostęp: 15.04.2019].

Leńko-Szymańska A., Gruszczyńska E. (2016), *Polskojęzyczne korpusy równoległe w Polsce i za granicą*, [w:] E. Gruszczyńska (red.), *Polskojęzyczne korpusy równoległe. Polish-language Parallel Corpora*, t. I, Warszawa.

Meyer Ch.F. (2004), *English Corpus Linguistics. An Introduction*, Cambridge.

Pędzik P. (2016), *Exploring phraseological equivalence with Paralela*, [w:] E. Gruszczyńska (red.), *Polskojęzyczne korpusy równoległe. Polish-language Parallel Corpora*, t. I, Warszawa.

Popova T.V. (2005), *Russkaja neologija i neografija*, <https://study.urfu.ru/Aid/Publication/174/1/Popova.pdf> [dostęp: 15.04.2019].

Satoła-Staśkowiak J. (2016), *Żart w procesie neologizacji – na podstawie języka młodego pokolenia*, „Językoznawstwo”, nr 1(10).

Shyrokov V.A. (2017), *Jazyk. Informacija. Sistema. Transdisciplinarnost' v lingvistike*, Saarbrücken.

Sosnowski W., Blagoeva D., Tymoshuk R. (2018), *New Bulgarian, Polish, and Ukrainian phraseology and language corpora*, „Cognitive Studies/Études cognitives”, Vol. 18.

Sosnowski W., Tymoshuk R. (2017), *On The dictionary of active Polish and Ukrainian phraseology [Leksykon aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej]. Contrastive linguistics and culture*, „Cognitive Studies/Études cognitives”, Vol. 17.

Styшов O. (2015), *Osnovni dzhherela popovnennia frazeolohichnoho skladu ukrains'koyi movy kincia XX – pochatku XXI stolit'*, „Movoznavstvo”, nr 1, https://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=609 [dostęp: 15.04.2019].

Waszakowa K. (2009), *Internacjonalizacja polskiej leksyki – stan obecny, prognozy na najbliższą przyszłość*, [w:] E. Koriakowcewa (red.), *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*, Siedlce, <https://ispan.waw.pl/ireteslaw/bitstream/handle/20.500.12528/153/Przejawy%20internacjonalizacji.pdf?sequence=2&isAllowed=y> [dostęp: 15.04.2019].

Waszakowa K. (2011), *Polszczyzna przelomu XX i XXI wieku: dynamika procesów sprzyjających internacjonalizacji*, „Issledovanija po Slavianskim Jazykam”, nr 16/1.

Źródła internetowe

Clarin-PL, <http://clarin-pl.eu/pl/uslugi/> [dostęp: 15.04.2019].

Czeski Korpus Narodowy, <https://korpus.cz/> [dostęp: 15.04.2019].

Language Tools and Resources for Polish, <http://clip.ipipan.waw.pl/LRT> [dostęp: 15.04.2019].

Paralela, <http://paralela.clarin-pl.eu/> [dostęp: 15.04.2019].

Seagate, <https://www.seagate.com/pl/pl/our-story/data-age-2025/> [dostęp: 15.04.2019].

Słowność, <http://plwordnet.pwr.wroc.pl/wordnet/> [dostęp: 15.04.2019].

Spokes conversational data search, <http://spokes.clarin-pl.eu/> [dostęp: 15.04.2019].

Walenty, <http://walenty.ipipan.waw.pl/> [dostęp: 15.04.2019].

Wulgaryzmy w życiu codziennym. Komunikat z badań, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_136_13.PDF [dostęp: 15.04.2019].

Zero-Shot Translation with Google's Multilingual Neural Machine Translation System, <https://ai.googleblog.com/2016/11/zero-shot-translation-with-googles.html> [dostęp: 15.04.2019].

Wykaz źródeł

LAFPU – Tymoshuk R., Sosnowski W., Jaskot M., Ganoshenko Y. (2018), *Leksykon aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej*, Warszawa.

PolRU – *Polsko-rosyjski korpus równoległy*, Clarin-PL, <https://clarin-pl.eu/dspace/handle/11321/534> [dostęp: 15.04.2019].

PolUkr – *Polsko-ukraiński korpus równoległy*, Clarin-PL, <http://hdl.handle.net/11321/535> [dostęp: 15.04.2019].

WSJP – Żmigrodzki P. (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, <http://www.wsjp.pl> [dostęp: 15.04.2019].

Abstract

Parallel corpora versus language and society, or on the meaning, practical application and prospects for the development of corpus linguistics (illustrated by the example of Polish-Ukrainian and Polish-Russian parallel corpora)

The article discusses issues regarding the role of corpus linguistics and interdisciplinary research in contemporary linguistics. The possibilities of using multilingual digital resources in linguistic research have been discussed and the examples of the use of parallel corpora in research on modern vocabulary and phraseology of Slavic languages have been presented. The considerations lead to the conclusion that nowadays, in times when the need to apply natural language mechanisms in information and computer systems and human-computer interaction is growing, it is necessary to develop resources and language processing tools to effectively overcome language barriers. This will allow for closer cooperation between researchers representing different sciences.

Keywords: language technology, parallel corpus, new vocabulary, phraseology, interlingual equivalence

FONETYKA EKSPERYMENTALNA
EXPERIMENTAL PHONETICS

Karolina Pieniowska <https://orcid.org/0000-0002-5023-8952>
Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Neofilologii, Zakład Fonetyki
karolina.pieniowska@amu.edu.pl

Narzędzia do analizy mowy - przegląd dostępnych programów i bibliotek

Streszczenie

Artykuł przedstawia zestawienie popularnych narzędzi do analizy mowy w formie programów dostępnych do pobrania i w formie bibliotek w różnych językach programowania. W pierwszej części zestawione zostały programy służące do wizualizacji sygnału mowy, edytowania, analizy (na przykład pomiarów częstotliwości podstawowej, intensywności czy formantów) oraz anotacji (segmentacji, transkrypcji i etykietowania nagrań). W drugiej części przedstawiono wybrane biblioteki dostępne na stronie GitHub, które służą do akustycznej, fonetyczno-fonologicznej oraz prozodycznej analizy nagrań. Wszystkie narzędzia zostały opisane z uwzględnieniem ich funkcji i możliwości, źródeł, autorów, licencji, na jakich są udostępniane. W ostatnim rozdziale artykułu podjęto próbę ewaluacji opisanych programów, biorąc pod uwagę liczbę i użyteczność ich funkcjonalności.

Słowa kluczowe: analiza mowy, analiza akustyczna, prozodia, programy, biblioteki

Wstęp

Nowe technologie komputerowe umożliwiły szybki i znaczny rozwój badań językoznawczych i spowodowały powstanie nowej dziedziny łączącej technologie informatyczne z lingwistyką – językoznawstwo komputerowe. Oprogramowanie i urządzenia wykorzystywane w badaniach językoznawczych umożliwiły rozwój nowych obszarów działalności naukowej i rozwoju technologii, takich jak tłumaczenie maszynowe, systemy do rozpoznawania i syntezy mowy, automatyczna ekstrakcja terminów itd. (Łukasik, 2009).

W celu rozwoju badań powyższych dyscyplin tworzone są często korpusy językowe. Korpus mowy to zbiór nagrań mowy wraz z zestawem informacji: transkrypcjami, anotacjami i metadanymi, często również z podstawowymi analizami statystycznymi danych (Leech, 2005). Informacje te są zgodne ze standardami, co umożliwia wykorzystywanie korpusów przez różne systemy, oprogramowania (Leech, 2005).

W dobie szybkiego rozwoju technologii mowy powstało wiele programów oraz bibliotek w różnych językach programowania służących do analizy mowy. Językoznawcy komputerowi stoją przed wyzwaniem wyboru najbardziej efektywnych metod i narzędzi do badań.

W tej pracy przedstawiono zestawienia programów oraz bibliotek dostępnych na GitHub do analizy akustycznej, fonetyczno-fonologicznej i prozodycznej mowy. Narzędzia zostały opisane z uwzględnieniem ich głównych funkcji i możliwości, dostępności (licencji) i twórców. W ostatnim rozdziale artykułu podjęto próbę oceny narzędzi, biorąc pod uwagę szczególnie ich funkcjonalność.

1. Programy do analizy mowy

1.1. Praat

<http://www.fon.hum.uva.nl/praat/> [dostęp: 15.05.2019]

Praat to program do naukowej analizy mowy i zjawisk fonetycznych, który stworzyli i rozwinęli dwaj profesorowie fonetyki Paul Boersma i David Weenink z Instytutu Nauk Fonetycznych na Uniwersytecie Amsterdamskim. Praat jest bardzo elastycznym narzędziem do analizy mowy. Oferuje szeroki zakres standardowych i niestandardowych procedur, w tym analizę spektrograficzną, syntezę artykulacyjną i sieci neuronowe. Posiada całą gamę funkcji do analizy mowy, syntezy mowy, segmentacji i tagowania nagrań.

Praat umożliwia analizę mowy, na przykład analizę spektralną (spektrogramy), analizę wysokości tonu, analizę formantów, analizę intensywności, przerwy głosowe. Za pomocą programu można również wykonać syntezę artykulacyjną i akustyczną Klatta. Wspiera on tworzenie i przeprowadzanie testów identyfikacyjnych i dyskryminacyjnych. W programie Praat można łatwo przeprowadzić segmentację, transkrypcję i etykietowanie nagrań w rozmiarze nawet do 2 GB. Praat wykorzystuje również algorytmy i sieci neuronowe. Można w nim wykonywać analizy statystyczne, takie jak skalowanie wielowymiarowe, analiza głównych składowych i analiza dyskryminacyjna.

Program działa pod systemami Windows, Linux, Macintosh, FreeBSD i Solaris i jest dostępny bezpłatnie, do pobrania ze strony. Kod źródłowy Praata jest dostępny na licencji GNU General Public License. Autorzy zachęcają do dodawania nowych funkcjonalności i ulepszania programu poprzez modyfikowanie i rozszerzanie kodu źródłowego w języku C lub C++.

1.2. AnnotationPro

<http://annotationpro.org/> [dostęp: 15.05.2019]

AnnotationPro to program do anotacji plików dźwiękowych i tekstowych, który umożliwia tworzenie wielu równoległych warstw anotacji. Narzędzie wyposażone jest w funkcję zaznaczania fragmentów nagrań i ich przybliżania do segmentu lub punktu, odtwarzania zapętlenia dźwięku. W widoku spektrogramu można łatwo oznaczyć granice, wyświetlać je i ukrywać w miarę potrzeby, co usprawnia pracę nad anotacją. Program pomaga w zarządzaniu plikami, grupowaniu ostatnio używanych plików, co umożliwia zachowanie porządku i łatwy dostęp do tych materiałów, które w danym momencie mają

być wykorzystane. AnnotationPro automatycznie otwiera zestaw plików składający się z audio i anotacji. AnnotationPro ma intuicyjny interfejs, a graficzna reprezentacja cech sygnału mowy jest innowacyjnym rozwiązaniem stosowanym w tego typu oprogramowaniu.

AnnotationPro wspiera również projektowanie i przeprowadzanie testów percepcji poprzez funkcje, które umożliwiają wybór operacji dostępnych dla uczestników testu, takich jak anonimowość testu, ukrywanie nazw plików, liczba powtórzeń sygnału, dostępność opcji edycji, identyfikacja warstw anotacji dostępnych podczas testu itp.

Każdy użytkownik może uzupełnić program AnnotationPro o dodatkowe funkcje za pomocą wtyczek. Lista proponowanych, stworzonych wtyczek jest dostępna na stronie annotationpro.org. Twórcy oprogramowania udostępnili instrukcję do tworzenia wtyczek oraz link do API programu. Na liście wtyczek gotowych do pobrania i instalacji można znaleźć:

- statystyki – AnnotacjaPro + TGA – umożliwia przetwarzanie zbiorów plików (tryb Workspace),
- średnia ruchoma segmentów (*segment rate moving average*),
- średnia ruchoma nPVI (*nPVI moving average*) – oblicza znormalizowany indeks zmienności par (*normalized pairwise variability index*),
- szybkość segmentu w warstwie – oblicza szybkość segmentów w warstwie anotacji (w segmentach na sekundę),
- kwadraty czasu trwania – oblicza czas trwania kolejnych segmentów w z-punktach w warstwie anotacji i wyniki wykresów,
- analiza przestrzeni obiektów – przypisuje etykiety do obszarów wielokątów,
- eksportowanie wybranej warstwy do pliku CSV,
- eksportowanie wybranej warstwy jako siatek tekstowych,
- eksportowanie wybranej warstwy (określone przez „layerNames”) do formatu Text-Grid (Praat),
- usuwanie segmentów (określone przez „pausePattern”) z jednego lub więcej plików (tryb przestrzeni roboczej),
- funkcja znajdź i zamień – zastępuje jeden ciąg innym lub usuwa ciąg z anotacji (tryb przestrzeni roboczej),
- usuwanie pustych segmentów – usuwa segmenty, które nie zawierają żadnej etykiety w anotacji.

AnnotationPro jest dostępne do celów badawczych i edukacyjnych i może być używane bezpłatnie pod warunkiem zachowania informacji o prawach autorskich. Prawa autorskie do AnnotationPro należą do dr hab. Katarzyny Klessy z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu.

1.3. Anvil

<http://www.anvil-software.org> [dostęp: 15.05.2019]

ANVIL to darmowe narzędzie służące do anotacji, które zostało opracowane przez Michaela Kippa z Uniwersytetu Nauk Stosowanych w Augsburgu. Program umożliwia anotację wielowarstwową w schemacie wybranym przez użytkownika. Podczas pracy anotujący ma przed sobą elementy oznaczone kolorami na wielu ścieżkach skoordynowanych według

czasu nagrania. Spośród specjalnych funkcji narzędzie oferuje ścieżki czasowe, obiekty beczasowe, linki wielopoziomowe, przeglądanie danych 3D przechwytywania ruchu oraz analizę zgodności kodowania czy narzędzie służące do zarządzania całym korpusami anotowanych nagrań. Anvil jest używany na wielu polach badań, między innymi w lingwistyce, interakcji człowiek–komputer, psychoterapii, animacji komputerowej, etologii, antropologii czy oceanografii, choć oryginalnie rozwinięto go w roku 2000 w celu badań gestów.

Dodatkową cechą ANVIL przydatną przy pracy z anotacją jest możliwość importowania danych z narzędzi fonetycznych takich jak opisany wyżej Praat. Pozwala to na wygodną i dokładną transkrypcję mowy. Narzędzie może wyświetlać nagrania w formie falowej lub konturu tonu. Dane zapisywane w plikach Anvil bazują na formacie XML, a opracowanych nagrań po wyeksportowaniu można użyć w analizie przy pomocy narzędzi statystycznych, takich jak Statistica czy SPSS. Nadchodząca wersja będzie obsługiwała również pliki w formacie ELAN.

Narzędzie napisane jest w języku Java, działa na platformach Windows, Macintosh oraz Unix.

1.4. Audiamus

<https://www.nthieberger.net/audiamus.htm> [dostęp: 15.05.2019]

Narzędzie opracowane przez Nicka Thiebergera ze Szkoły Języka i Lingwistyki Uniwersytetu Melbourne. Służy do budowania korpusów połączonych transkryptów, nagrań dźwiękowych i wideo, jednocześnie nie wymagając segmentacji plików audiowizualnych. Nie ma ograniczenia liczby transkryptów czy rozmiaru obsługiwanych plików. Każda zakładka opracowywanego modelu prezentuje pojedynczy transkrypt. Do programu wprowadza się dane zsynchronizowane czasowo, które opracowuje się wcześniej przez inne narzędzia jak na przykład SoundIndex czy Transcriber.

Transkrypcje w Audiamusie zapisywane są otwartym tekstem, a więc zarówno treść, jak i kody czasowe mogą być dowolnie edytowane. Dzięki temu dane można traktować jako główną kopię transkryptu, którą ulepsza się stopniowo wraz z użyciem. By uniknąć blokowania dostępu do danych przez użycie formatu plików o ograniczonej dostępności, Audiamus wyposażony jest w opcję masowego eksportu całego połączonego tekstu i kodów czasowych do otwartego tekstu lub jakiegokolwiek wybranego przez użytkownika formatu.

1.5. Dolmen

<https://dolmen.readthedocs.io/en/latest/> [dostęp: 15.05.2019]

Dolmen to darmowy zestaw narzędzi oferowany w formie otwartego kodu źródłowego opracowany przez Juliana Eychenne’a z Uniwersytetu Studiów Zagranicznych w Hankuk. Służy do analizy danych lingwistycznych, oferując interfejs przyjazny użytkownikowi umożliwiający zarządzanie, anotację i tworzenie zapytań do korpusów językowych (*query language corpora*). Program jest dobrym narzędziem do pracy z danymi wyrównanymi w czasie. Główne możliwości i funkcje Dolmena:

- można prowadzić projekty przez organizowanie plików w projekty i zarządzanie wersjami;

- metadane w plikach mogą być anotowane wraz z właściwościami z możliwością sortowania i porządkowania danych;
- współdziałanie z programem Praat: Dolmen może analizować pliki formatu TextGrid i otwierać pliki bezpośrednio w narzędziu Praat;
- rozbudowana wyszukiwarka pozwala na tworzenie i zapisywanie złożonych zapytań oraz wzorców wyszukiwania między warstwami;
- oparty jest na standardach: pliki programu Dolmen są zapisywane w formatach XML i Unicode;
- silnik skryptów: Dolmen może być rozbudowany za pomocą wtyczek napisanych w JavaScript/JSON;
- działa na platformach Windows, Mac OS X oraz GNU/Linux i jest dostępny darmo na zasadach regulowanych przez GNU General Public License (GPL).

1.6. ELAN

<https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/> [dostęp: 15.05.2019]

ELAN (*Eudico Linguistic Annotator*) to narzędzie do anotacji stworzone przez Instytut Psycholingwistyki Maxa Plancka w Nijmegen. Pozwala na tworzenie, edytowanie, wizualizację oraz wyszukiwanie anotacji dla danych audio i wideo. ELAN stworzony został, by dostarczyć solidną bazę technologiczną dla anotacji i opracowywania nagrań multimedialnych. Choć narzędzie zaprojektowano w celu analizy języka mówionego, migowego oraz gestów, to może być używane przez każdego pracującego z korpusami mediowymi w rodzaju danych audio lub wideo, w celach anotacji, analizy i dokumentacji.

ELAN umożliwia:

- wyświetlanie sygnału mowy i audiowizualnych wraz z anotacją,
- powiązanie anotacji do ścieżek nagrań względem czasu,
- łączenie anotacji z innymi anotacjami,
- definiowanie nieograniczonej liczby warstw anotacji przez użytkownika,
- użytkowanie różnych zestawów znaków,
- eksportowanie w postaci plików zawierających tekst podzielony tabulatorami,
- import oraz eksport pomiędzy narzędziami ELAN i Shoebox,
- wyszukiwanie.

1.7. WaveSurfer

<https://sourceforge.net/projects/wavesurfer/> [dostęp: 15.05.2019]

WaveSurfer to narzędzie pozwalające na wizualizację oraz manipulację nagrań dźwiękowych, dostępne na zasadzie otwartego kodu źródłowego. Głównymi jego zastosowaniami są anotacja oraz transkrypcja dźwięku, a także analiza dźwięku i mowy. Program WaveSurfer można wzbogacić w funkcje przez użycie wtyczek, jak również przez osadzenie go w innych aplikacjach.

Cechy narzędzia WaveSurfer:

- konfigurowalność – użytkownik może tworzyć własne konfiguracje;
- wsparcie dla lokalizacji językowej;
- elastyczność – możliwość dodawania nowych funkcji przez architekturę wtyczek;

- osadzalność – program może funkcjonować jako widżet w innych aplikacjach;
 - formaty transkrypcji plików – zapis i odczyt HTK (oraz MLF), TIMIT, ESPS/Waves+, a także Phondat; wsparcie dla kodowania i Unicode.
- WaveSurfer jest udostępniany na zasadach regulowanych przez licencję BSD 3-Clause.

1.8. LaBB-CAT

<http://labbcats.sourceforge.net/> [dostęp: 15.05.2019]

LaBB-CAT to przede wszystkim repozytorium służące do przechowywania zsynchronizowanych w czasie nagrań audio/wideo. Zsynchronizowane transkrypcje mogą być tworzone przy użyciu programu Transcriber lub Praat (które można wykorzystać do utworzenia pliku synchronizującego transkrypcję z nagraniem audio/wideo). Transkrypcja jest następnie przesyłana do LaBB-CAT, co umożliwia gromadzenie informacji o mówcach i o transkrypcjach.

Transkrypcje i anotacje mogą być wyszukiwane za pomocą słów kluczowych lub wyrażeń regularnych. Wyniki wyszukiwania lub całe transkrypty mogą być zapisywane w różnych formatach, a powiązane z nimi fragmenty nagrań mogą zostać odtworzone za pomocą oprogramowania do analizy akustycznej. Cały proces przebiega za pośrednictwem przeglądarki.

LaBB-CAT jest udostępniany darmowo na zasadach regulowanych przez GNU General Public License (GPL).

2. Biblioteki do automatycznej ekstrakcji cech akustycznych, fonetycznych, fonologicznych i prozodycznych mowy

2.1. My-Voice-Analysis

<https://github.com/Shahabks/my-voice-analysis> [dostęp: 15.05.2019]

My-Voice Analysis to biblioteka Pythona do analizy głosu bez konieczności tworzenia transkrypcji. Program segmentuje wypowiedzi, wykrywa granice sylaby, częstotliwość podstawową i formanty. Wbudowane funkcje rozpoznają płeć i nastrój mówcy oraz mierzą wskaźniki artykulacji, tempo mowy, wypełnione pauzy, częstotliwość podstawową. Pełna lista miar i analiz wykonywana przez My-Voice Analysis zawiera:

- rozpoznawanie płci i typu/nastroju mowy (czytanie, mowa spontaniczna, nieujawniająca emocji, entuzjastyczna itd.),
- liczbę sylab [sylaba jest definiowana i rozpoznawana na podstawie szczytów intensywności (dB)],
- liczbę pauz,
- liczbę pauz wypełnionych,
- prędkość mowy (liczba sylab dzielona przez sekundy pierwotnego czasu trwania),
- artykulację (prędkość),
- całkowity czas mowy z uwzględnieniem pauz i wypełniaczy,
- całkowity czas mowy z wykluczeniem pauz i wypełniaczy,
- stosunek wypowiedzi do całkowitego czasu nagrania,
- średnią częstotliwość podstawową,

- odchylenie standardowe częstotliwości podstawowej,
- medianę częstotliwości podstawowej,
- minimalną wartość częstotliwości podstawowej,
- maksymalną wartość częstotliwości podstawowej,
- pomiar rozkładu częstotliwości podstawowej (25 kwantyl),
- pomiar rozkładu częstotliwości podstawowej (75 kwantyl).

Biblioteka została opracowana przez instytut MySolution Lab w Japonii i jest przeznaczona dla językoznawców, naukowców, programistów i badaczy terapii mowy i języka oraz jest udostępniona bezpłatnie. Narzędzie jest cały czas rozwijane. Prawa autorskie należą do Shahab Sabahi.

2.2. MyProsody

<https://github.com/Shahabks/myprosody> [dostęp: 15.05.2019]

MyProsody to biblioteka Pythona do pomiaru cech akustycznych mowy. Autor rozumie badanie prozodii mowy przez badanie melodii i rytmu mowy w kontekście ich wpływu na znaczenie wypowiedzi. Fonetyczne badanie prozodii jest badaniem suprasegmentalnych cech mowy. Na poziomie fonetycznym prozodię charakteryzuje wysokość głosu (częstotliwość podstawowa), intensywność akustyczna oraz rytm (czas trwania fonemu i sylaby). Algorytm segmentuje nagrane wypowiedzi i wykrywa granice sylaby, kontury częstotliwości podstawowej i formanty. Pełna lista pomiarów i analiz wykonywanych przez algorytm zawiera na przykład liczbę pauz, liczbę słów, wskaźnik intonacji, liczbę i czas trwania pauzy, liczbę słów na minutę, formanty, częstotliwość podstawową (F0) oraz jej statystyki (odchylenie standardowe, wartość minimalna i maksymalna, średnia). Biblioteka została opracowana przez instytut MySolution Lab w Japonii i jest udostępniona bezpłatnie. Narzędzie jest cały czas rozwijane.

2.3. Machine-Learning-Algorithm-for-Voice-Analysis

<https://github.com/Shahabks/Machine-Learning-Algorithm-for-Voice-Analysis> [dostęp: 15.05.2019]

Machine-Learning-Algorithm-for-Voice-Analysis to algorytm analizujący cechy akustyczne głosu i tworzący klasyfikator akustyczny stworzony w języku programowania Python. Proces uczenia maszynowego zajmuje około 12 godzin (12 000 danych i 47 funkcji początkowych). W celu uruchomienia algorytmu należy przygotować zestaw danych w postaci plików csv. Prawa autorskie należą do Free Software Foundation. Algorytm jest udostępniany bezpłatnie na zasadach zawartych w licencji GNU General Public License. Autor algorytmu udostępnia kod bezpośrednio zainteresowanym, wymaga kontaktu.

2.4. pyAudioAnalysis

<https://github.com/tyiannak/pyAudioAnalysis> [dostęp: 15.05.2019]

Oprogramowanie stworzone w ramach projektu ufundowanego przez Komisję Europejską. Narzędzie pyAudioAnalysis to biblioteka Pythona dostępna na zasadzie otwartego kodu źródłowego. Dostarcza szeroką gamę procedur analizy dźwięku, takich jak:

- ekstrakcja cech dźwięku i ich prezentacja (np. mfccs – nieliniowa analiza cepstralna z wyznaczeniem współczynników cepstralnych, spektrogram, chromagram),
- klasyfikacja nieznanymi dźwięków,
- dostrajanie parametrów oraz ewaluacja klasyfikatorów segmentów dźwięku,
- wykrywanie zdarzeń dźwiękowych i wykluczanie okresów ciszy z długich nagrań,
- wykonywanie nadzorowanej segmentacji (segmentacja łączna – klasyfikacja),
- wykonywanie nienadzorowanej segmentacji (np. diaryzacja mówców),
- wyodrębnianie miniatur audio,
- uczenie maszynowe i wykorzystanie modeli regresji dźwięku (przykładowe zastosowanie: rozpoznawanie emocji),
- stosowanie redukcji wymiarowości podczas wizualizacji danych dźwiękowych i podobieństw treści.

Oprogramowanie pyAudioAnalysis zostało napisane w języku Python w wersji 2.7 przy pomocy szeroko stosowanych otwartych bibliotek. Najważniejsze spośród tych zewnętrznych zależności pyAudioAnalysis to:

- Numpy – podstawowa biblioteka do obliczeń numerycznych przy użyciu Pythona; użyta przede wszystkim dla jej możliwości prezentacji i obsługi macierzy oraz tablic, jak również zestawu odpowiednich podstawowych funkcji tablic;
- Matplotlib – tworzenie wizualizacji danych 2D;
- SciPy – oferuje zoptymalizowane obliczenia numeryczne i metodologie naukowe; narzędzie pyAudioAnalysis wykorzystuje SciPy w procedurach podstawowego przetwarzania sygnału (jak konwolucja), obliczeń liniowych, obliczeń FFT (szybkiej transformacji Fouriera) oraz odczytu i zapisu plików w formacie WAVE;
- MLpy – pakiet Pythona używany do uczenia maszynowego, wykorzystywany głównie z powodu oferowanych możliwości implementacji k-średnich oraz SVM (maszy-na wektorów podpierających);
- sklearn – pakiet uczenia maszynowego i ekstrakcji danych, użyty dla jego implementacji HMM (ukryty model Markova) oraz LDA (rozkład Dirichleta z ukrytymi zmiennymi).

Biblioteka pyAudioAnalysis została już wykorzystana w kilku aplikacjach do analizy dźwięku, takich jak: funkcjonalność inteligentnego domu (ang. *smart-home*) poprzez wykrywanie zdarzeń dźwiękowych, rozpoznawanie emocji mowy, klasyfikacja depresji na podstawie cech audiowizualnych, segmentacja muzyki, multimodalna rekomendacja filmów oparta na treści, zastosowania związane ze zdrowiem (m.in. monitorowanie nawyków żywieniowych). Narzędzie pyAudioAnalysis jest licencjonowane na licencji Apache.

2.5. Neuro-Speech

<https://github.com/jcvasquezc/NeuroSpeech> [dostęp: 15.05.2019]

Neuro-Speech to oprogramowanie o otwartym kodzie źródłowym przeznaczone do analizy mowy u osób z zaburzeniami neurodegeneracyjnymi, szczególnie osób z chorobą Parkinsona. Oprogramowanie jest dedykowane lekarzom, zwłaszcza logopedom i neurologom, ale może być wykorzystywane również przez pacjentów oraz naukowców zajmujących się

badaniami nad mową patologiczną. Program mierzy wybrane zmienne do oceny możliwości komunikacyjnych pacjentów i obejmuje analizy fonacji, artykulacji, prozodii i zrozumiałości.

Po analizie nagrania mowy Neuro-Speech generuje raport medyczny, który przedstawia deficyty mowy u pacjentów i porównuje ich wyniki do średniej wyników zdrowej grupy kontrolnej.

Neuro-Speech jest napisane w języku C++ i korzysta ze skryptu do analizy mowy napisanego w Pythonie. W celu pełnego wykorzystania możliwości programu konieczne jest pobranie dodatkowego oprogramowania, które jest udostępniane bezpłatnie przez twórców, tj. Anaconda, Praat, ffmpeg.

Neuro-Speech jest udostępniane darmowo na zasadach regulowanych przez GNU General Public License (GPL).

2.6. DisVoice

<https://github.com/jcvasquezc/DisVoice> [dostęp: 15.05.2019]

DisVoice to biblioteka Pythona stworzona w celu ekstrakowania cech mowy patologicznej. Program oblicza artykulację fonacji i cechy prozodyczne mowy z samogłosek oraz ciągłych wypowiedzi w celu oceny umiejętności komunikacyjnych pacjentów z różnymi zaburzeniami mowy. Brane są pod uwagę zmiany mowy spowodowane rakiem krtani, guzkami czy hipernasalność związana z rozszczepem wargi i podniebienia, a także zaburzenia neurodegeneracyjne, takie jak choroba Parkinsona.

W celu pełnego wykorzystania biblioteki konieczne jest pobranie programu Praat oraz biblioteki Pysptk.

2.7. WORLD

<http://www.kisc.meiji.ac.jp/~mmorise/world/english/> [dostęp: 15.05.2019]

Kod źródłowy dostępny jest na stronie GitHub: <https://github.com/mmorise/World>.

WORLD to bezpłatne oprogramowanie do wysokiej jakości analizy mowy, edycji, manipulacji i syntezy. Biblioteka ma funkcje umożliwiające szacowanie częstotliwości podstawowej (F0), aperiodyczności i obwiednię widmową, co pozwala na generowanie mowy na podstawie szacowanych parametrów.

Kod źródłowy został napisany w języku C++ na Uniwersytecie Meiji w Tokio i wydany na zmodyfikowanej licencji BSD, a używane algorytmy nie są opatentowane. WORLD jest wykorzystywany jako syntezytor śpiewu przez japońskie UTAU i metoda analizy dla syntezytoru głosu CeVIO. Najnowsza wersja 0.2.0 jest znacznie lepsza od poprzedniej wersji oprogramowania znanej pod nazwą Tandem-Straight.

3. Inne biblioteki

Na stronie GitHub można znaleźć znacznie więcej bibliotek, algorytmów i rozwiązań z zastosowaniem w lingwistyce komputerowej. Należą do nich:

- Tensorflow CTC Speech Recognition – biblioteka do rozpoznawania mowy wykorzystująca CTC (*Connectionist Temporal Classification*), tj. rodzaj sieci neuronowych,

- magphase – MagPhase Vocoder – analiza i synteza mowy do aplikacji rozwiązań TTS (*Text-To-Speech*),
- MATLAB realtime/interactive speech tools,
- PolyglotDB – narzędzia korpusu Montreal w języku Python do przechowywania danych językowych i API zapytań lingwistycznych,
- Speechnet – biblioteka Pythona do automatycznego rozpoznawania mowy,
- language-detection-speech-using-dnn – biblioteka Pythona do rozpoznawania języka w plikach dźwiękowych.

4. Podsumowanie i ewaluacja przedstawionych rozwiązań

Narzędzi do analizy mowy jest wiele i większość umożliwia przeprowadzanie podstawowych analiz sygnału mowy, zazwyczaj nieautomatycznie. W przypadku programów, które mają funkcję automatycznej transkrypcji nagrań, funkcja obejmuje język angielski. Wszystkie wymienione wyżej programy są używane przez badaczy języka mówionego, jednak w literaturze najczęściej wymieniany jest Praat. Programy dostępne do pobrania online mają znaczną przewagę nad bibliotekami ze względu na ich graficzny interfejs, który ułatwia zrozumienie i obsługę programu. Zaprezentowane biblioteki mają bardzo dużo ciekawych i użytecznych funkcji, jednak korzystanie z nich jest możliwe tylko przez osoby ze znajomością podstaw programowania w danym języku. Biblioteki pobiera się z poziomu konsoli, tak samo wykonuje się wszelkie analizy, co może stanowić utrudnienie.

Wśród wyżej wymienionych programów najwięcej funkcji oferują Praat oraz AnnotationPro. Pozostałe narzędzia służą głównie do graficznej prezentacji sygnału mowy oraz anotacji. Praat posiada wiele przydatnych funkcji do analizy akustycznej, fonetycznej i fonologicznej oraz prozodycznej mowy. AnnotationPro ma bardziej ograniczone możliwości, jednak ze względu na możliwość łatwego tworzenia i dodawania wtyczek może okazać się również przydatny. Dodatkowym atutem jest to, że autorzy przedstawili na stronie internetowej instrukcję tworzenia dodatków. Z drugiej strony przedstawione biblioteki mają znacznie więcej funkcji automatycznych. Użytkownik wskazuje plik dźwiękowy, który ma być poddany analizie, a program wyświetla wyniki. Taki rodzaj pracy jest zdecydowanie szybki i wygodny, a jej wyniki będą powtarzalne i obiektywne.

5. Wnioski

Po przeglądzie i analizie przedstawionych narzędzi można uznać, że najwięcej funkcji i możliwości daje program Praat. Biorąc pod uwagę fakt, że wiele innych narzędzi wymaga instalacji i komunikacji z Praatem, to zdaje się on nieuniknionym, podstawowym elementem potrzebnym do analizy mowy. W przypadku bibliotek można zauważyć, że są one tworzone, wzbogacane o nowe funkcje i publikowane w nowych wersjach. Najwięcej możliwości dają My-Voice-Analysis i pyAudioAnalysis. Co ciekawe, biblioteki te również posiadają funkcje działające w połączeniu z programem Praat. Niemniej każde

z omówionych rozwiązań ma swoje zalety i unikalne możliwości, jednak ostateczny wybór narzędzia zależy głównie od tego, czego w danym momencie użytkownik potrzebuje oraz jakie posiada umiejętności z zakresu programowania.

Bibliografia

- Bachan J., Wagner A., Klessa K., Demenko G. (2015), *Consistency of Prosodic Annotation of Spontaneous Speech for Technology Needs*, Proceedings of the 7th Language & Technology Conference.
- Giannakopoulos T. (2015), *pyAudioAnalysis: An Open-Source Python Library for Audio Signal Analysis*, <https://journals.plos.org/plosone/article/file?id=10.1371/journal.pone.0144610&type=printable> [dostęp: 6.12.2019].
- Leech G. (2005), *Adding Linguistic Annotation*, [in:] M. Wynne, *Developing Linguistic Corpora: a Guide to Good Practice*, Oxford.
- Łukasik M. (2009), *Anotacja korpusów tekstów specjalistycznych*, „Języki Specjalistyczne 9. Wyraz – tekst – interpretacja”.
- Orozco-Arroyave J.R., Vásquez-Correa J.C., Vargas-Bonilla J.F., Arora R., Dehak N., Nidadavolu P., Nöth E. (2018), *NeuroSpeech: An open-source software for Parkinson's speech analysis*, “Digital Signal Processing”, July.
- Rykowski J. (2014), *Metody i narzędzia rozpoznawania mowy w zastosowaniach niekomercyjnych*, „Napędy i Sterowanie”, R. 16, nr 6.
- Wagner A., Bachan J., Klessa K., Demenko G. (2015), *Przegląd wybranych aspektów analizy prozodii mowy spontanicznej na potrzeby technologii mowy*, „Prace Filologiczne”, t. LXVI.

Abstract

Speech analysis tools - overview of available programs and libraries

The article presents a list of popular speech analysis tools in the form of programs available online to download and in the form of libraries in various programming languages. The first part presents programs used to visualise, to edit, to analyse the speech signal (for example, measurements of the fundamental frequency, intensity or formants) and annotation (segmentation, transcription and labelling of recordings). The second part presents selected libraries available on the GitHub website, which are used for acoustic, phonetic-phonological and prosodic analysis of speech. All tools have been described taking into account their functions and capabilities, sources, authors, licenses on which they are made available. The last chapter of the article presents the evaluation of the described programs taking into account the number and usability of their functions.

Keywords: speech analysis, acoustic analysis, prosody, programs, libraries

RECENZJE

REVIEWS

Valery Mokienko <https://orcid.org/0000-0002-0264-0576>
Petersburski Uniwersytet Państwowy
mokienko40@mail.ru

Е.А. Зацепина, *Англицизмы в современном русском языке рубежа XX – XXI столетий: этимологическая справка и функциональный спектр* / Е.А. Зацепина, Монография, Ладомир, Брянск 2019, 225 с.¹

Резюме

В рецензии даётся анализ монографии Е.А.Зацепиной, посвящённой англо-американским заимствованиям в современном русском языке. Отмечается особая интенсивность проникновения заимствований в русский язык, вызванная общественно-политическими и экономическими изменениями в России. Подчёркивается различие между характером лексических и фразеологических заимствований: если первые обычно усваиваются в англоязычной форме, то вторые передаются на русский язык в форме фразеологических калек.

Ключевые слова: фразеология, фразеологизм, заимствования, англицизмы, лексические американизмы, фразеологические американизмы, кальки

Русский язык и культура, как известно, широко открыты для культур и, были эпохой стремительного насыщения его германизмами и галлицизмами, конец XX века, как и во всех языках Европы, ознаменовался ощутимой американизацией – особенно в сфере наименований высоких технологий и языков других народов. Длительные

¹ Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ в рамках научного проекта № 19-012-00214 «Человек и общество в зеркале новой русской фразеологии».

контакты России с Европой давно стали основой активной интернационализации словарного состава русского языка. XVIII–XIX века, например политического дискурса. Это реальные языковые факты истории русского языка и уже поэтому все попытки пуристов избавиться от иноязычных заимствований давно уже обречены на неуспех.

Кампании «в защиту русского языка» и категорические рекомендации «Говорите правильно!» время от времени вспыхивают в России, но языковая реальность рано или поздно возвращает общество к признанию оправданности заимствований. Сейчас, когда мощный поток европеизмов и американизмов хлынул в русский язык, многие лингвисты отказываются от директивных элиминаций таких слов и выражений и апеллируют к «языковому вкусу эпохи» (Е.А. Земская, В.В. Колесов, В.Г. Костомаров, Л.П. Крысин и др.). И действительно, страшиться за судьбу русского языка из-за притока новых, пусть и «чужих», слов не следует, ибо языковая система, как показывает многовековой опыт, сама отбирает пути освобождения от лишнего, а полезное – сохраняет и развивает, делая «своим».

Именно в этом направлении идёт сейчас поглощение заимствований из английского языка, обусловленное экспансией американской культуры. Нередко считается, что англицизмы активно осваиваются русским языком прежде всего в таких сферах, как техническая терминология и политические наименования, а разговорная русская речь остаётся незначительно охваченной этим процессом. Однако, такой подход в наши дни – уже атавизм. Русская разговорная речь, особенно речь молодёжи, сейчас весьма густо насыщена англицизмами. Они разнообразны и разнородны как по конкретным источникам, так и по функциональным сферам их употребления. Немало среди них, разумеется, и профессионализмов и слов и выражений из сфер речи различных социальных группировок – напр., моряков (*Аваст!*, *кэп*, *краб*, *чиф*, *адмирал плохая погода*, *синий адмирал*, *глубоко сидеть в воде*, *ловить крабов*, *бутылочная почта*, *коровий хвост* и др.); компьютерщиков (*мастдай*, *плуг*, *погамер*, *погамить*, *принтить*, *утилита*, *флоппи*, *файрвол*, *хакинг*, *чип*, *чэт* и др.); бизнесменов (*аутсайдер*, *бэквордейшн*, *лоббист*, *рэйт*, *фло-прайз* и др.); школьников и студентов (*дайри*, *делит*, *хип-хоп*, *кэмбридж*, *кампус*, *колледж*, *брать скалэ* и др.), хиппи, гомосексуалистов и т.д.

Переходя из английского языка в русский, такие слова и выражения не остаются неизменными и «отчуждёнными». Стадии их адаптации в новой языковой среде различны, довольно часто такая адаптация выливается в весьма осязаемое «обрусение». Особенно яркие случаи контаминации английского и русского элементов в шутивно-иронических словесных гибридах, которыми богата современная речь молодёжи, настроенная на так называемый «стёб»: *англиш* ‘английский язык’ (от *английский* от *English*), *бутылбол* ‘о пьянстве, распитии спиртных напитков’ (от *бутылка* и *ball*), *сенька* ‘благодарность; спасибо’ (от *thank you*, *thanks* с аллюзией на мужское русское имя), *сито* ‘место за партой’ (от *seat* и *сито*), *слипаться* ‘переспать с кем-л.; совершать половой акт с кем-л.’ (от *to sleep* с аллюзией на русский глагол от корня *лп-*), *тичка*, *тыча* ‘учитель’ (от англ. *teacher* и ассоциативной связью с глаголами *тыкать*, *тыкнуть*), *фрилавка* ‘девушка лёгкого поведения’ (от

англ. *free love* со словообразовательной аллюзией на рус. *лавка*), *чекист* ‘текстовая программа *Chekit* (от *to check* ‘проверить, просмотреть’ и межъязыковым омонимом *чекист*); *Ну прика себе!* ‘выражение удивления’ (от *prick* ‘мужской половой орган’ и модели русского матерного выражения); *Фак ё мазер! Фак твою мать!* (от *fuck* ‘совокупляться, совершать половой акт’ и модели русского матерного выражения). Особенно яркие примеры подобной адаптации в фольклоре малых форм – так называемых «анти-пословицах», где англицизмы, органически вливаясь в русскую стереотипизированную речь, насыщают её новой экспрессией: *Старый бук – лучше новых двух* (ср. пословицу *Старый друг лучше новых двух*); *Семь бед – один резет* (ср. *Семь бед – один ответ*); *Будет и на нашем стриту селебрейшен (холодей)* (ср. *Будет и на нашей улице праздник*). Не всегда, конечно, такое вливание молодого вина в старые языковые мехи удачно – порою оно разрывает их, производя эффект взрыва. Тем не менее, даже такие случаи демонстрируют креативность современного молодёжного узуса.

Е.А. Зацепина в своей монографии предлагает целенаправленный анализ современных англицизмов в русском языке, рассматривая такой материал по хронологическому принципу, начиная с заимствований рубежа прошлого и нынешнего столетий. Характеризуя англицизмы и демонстрируя их функционирование как в публицистике и литературе, так и в устной речи, автор уделяет оправданное внимание их происхождению.

Цель книги – в комплексное описание и лингвистический анализ англицизмов и характеристика их роли и места в описываемый период. С этой целью Е.А. Зацепина последовательно описывает современную ситуацию русского языка и процессы, вызвавшие воздействие заимствований из английского языка; выявляет типы и формы заимствований в различных сферах русского языка; характеризует экстралингвистические факторы, влияющие на состояние русского языка конца XX – начала XXI вв. и способствующие изменению его системы; выявляет стилистические особенности англицизмов и определяет диапазон их функционального поля; оценивает степень освоенности / неосвоенности заимствований и масштабы их распространённости в разных областях письменной и разговорной речи русского языка (с. 10).

Структура книги логично подчинена определённой автором целью и задачам. В 1-й главе «Тематические группы англицизмов в современном русском языке» автор после изложения общих вопросов, связанных с интерпретацией понятий «современный русский язык», «заимствование» и проч., предлагает детализированную классификацию англицизмов по семантическому признаку: с отвлечённым значением, с понятийным значением, с терминологическим значением, номинациями фауны и флоры, профессионализмы и т.д. Во 2-й главе Е.А. Зацепина характеризует специфику функционирования англицизмов в публицистическом, научном и художественном стилях. 3-я глава посвящена месту и роли англицизмов в современной русской разговорной речи. Молодёжный жаргон, речь компьютерщиков и технических работников, дискурс в музыкальной сфере и арготизмы – такова «материальная» амплитуда этой главы.

Можно сразу сказать, что Е.А. Зацепина поставленной цели после «трёхглавого» исследования в целом успешно достигает. Ею убедительно показано, что наплыв англицизмов в современный русский литературный язык и разговорную речь – одна из актуальных тенденций, характерных для функционирования современного русского литературного языка. Е.А. Зацепина демонстрирует и разные методы и приёмы проникновения таких заимствований в наш язык, не упуская из виду ни перифрастических словосочетаний, ни фразеологических калек и уделяя должное внимание даже таким явлениям, как эвфемизмы. Особо ценным представляются наблюдения автора над процессом взаимодействия заимствований с системой принимающего языка, условиям и способам их адаптации. Тем самым Е.А. Зацепина доказательно аргументирует, пожалуй, основной вывод своей монографии – что «заимствованные англоязычные единицы пронизывают все уровни и стили русского литературного языка, они характерны как для устной, так и письменной речи современного русского языка» (с. 10). При этом их роль в изменении нормы чрезвычайно разнообразна: «они прочно входят в систему литературного языка как средство номинации и предикации, как средство иронии и издёвки, как стилистически сниженное средство» (с. 196).

Таким образом, и в теоретическом, и в практическом отношении рецензируемая монография вносит вклад в новое освещение актуальной для современного русского языка проблематики.

Самоценен и материал исследования, добытый методом сплошной выборки из самых разных источников – от печатных публикаций, адресованных массовому читателю, до материалов современных словарей, изданных на рубеже веков. С удовольствием я как рецензент обнаруживал и некоторые примеры, корректно инкрустированные в нужные части монографии, которые мы с Т.Г. Никитиной в свое время включили в наш «Большой словарь русского жаргона» – например, «*Незабвенный шлягер «Кинь бабе лом» о непродажности любви даже за конвертируемую валюту*» [БСЖ, 2004, 42] (с. 17). Количество яркого конкретного материала удовлетворит самого взыкательного читателя: *альяска, спич, андеграунд, аудит, бренд, брокер, киллер, крякер, лизинг, постер, рейтинг, саммит, спонсор, секьюрити, супермаркет, уик-энд, чартер, шоппинг, имидж, импичмент, файл, флэш, шоу, спа, юзер, попс (попсуха), креза (крэйза, крыза, крейза); крезанутый (крейзанутый), хард, хардовать, чейнджер, чейнджить, чейнджиться, флэт, сайз, кейборд, гоблин, сингл, саунд-трек...*

Важно, что такого рода материал Е.А. Зацепина не вываливает на читателя, но предлагает их органическую группировку, собирает целые группы англицизмов, тематически друг к другу тяготеющие. Таковы, например, заимствования, характеризующие состояние предмета: *бэднутый, бедный* (от англ. bad ‘плохой’), *беспрайсовый* ‘бесплатный’, *бестовый* ‘превосходный, отличный’, *биговый* ‘большой’, *брэндový* ‘новый’, *зазипованный* ‘сжатый архиватором ZIP’, *зазуженный / зуженный* ‘сжатый архиватором ZOO’, *заююканный* ‘закодированный в системе Unicode’, *зипнутый* ‘сжатый архиватором ZIP’, *лонговый* ‘длинный’, *мышастый* ‘оснащённый манипулятором «мышь»’, *найсовенький* ‘хорошенький, славненький’, *неюзабельный* ‘непригодный к употреблению, использованию’, *попсовый* ‘отличный,

превосходный, красивый’, *поюзанный* ‘бывший в употреблении’, *приковый* ‘очень плохой, некачественный, вызывающий отрицательные эмоции’, *укнутый* ‘заархивированный архиватором UC’, *файновый* ‘превосходный, отличный’, *факанный* ‘скверный, очень плохой’ и т. д. (с. 59).

Оправдано Е.А. Зацепина уделяет в разных частях своей книги заслуженное место приёмам и случаям адаптации заимствований: *занайтать* (с. 25), *нааскать* (с. 25), *подаблиться* (с. 28), *безворковый* (с. 59), *олдовые челы* (с. 60), *пофакаться*, *проаскнуть*, *пролукать* (с. 61), *выфакиваться* (с. 62), *гуёвый* (с. 150) и под. К ним относятся и кальки словосочетаний типа *мыльная опера* или *Оставайтесь с нами!* (с. 33). *Креативны и такие ассоциативные переделки англицизмов, как Гриша Старый – Ринго Стар (Ringo Starr)*, один из участников группы «Битлз» (Beatles); *Дать пинка кому – дать кому-либо послушать запись рок-группы «Пинк-Флойд» (Pink Floyd)*; *Долбанный сарай – звуковой эффект Dolby Surround* (с. 169) и под. Справедливо не гнушается (в хорошем смысле) Е. А. Зацепина и расшифровкой досдаточно амбивалентных эвфемизмов – типа *Гороховый герцог /мирный герцог* ‘ругательно о человеке’ (от англ. *peas* ‘горох’ и *duke* ‘герцог’, ср. *пиз-дюк*; от англ. *pease* ‘мир’ и *duke* ‘герцог’, ср. *пиз-дюк*); *Ёбстудей ‘чёрт возьми!’* (эвфемизм мата, контаминация русского *Ё... твою мать* и англ. *yesterday* ‘вчера’) (с. 27) или *мозгоебатель* ‘надоедливый человек’ (от англ. вульг. *brain-fucker* ‘то же’) (с. 30). Такие примеры придают отстаиваемым положениям монографии особую доказательную силу.

Особо отмечу обилие выявленных Е. А. Зацепиной фразеологических англицизмов, от обнаружения и описания которых я как фразеолог получал эстетическое наслаждение: *адмирал плохая погода*, *адмирал упал в люк*; *адмиралтейский мари*; *адмиралтейский окорок*; *баковая крыса*; *кормить рыб (рыбок)*, *ловить крабов* (с. 72 и сл.); *брать /взять тайм-аут*, *махнуть на топлесс*, *плавать (шлёпать) кроликом /кролика корячить*, *попасть /попадать в биб* – (с. 83 и сл.); *думать ливером*, *кейсом по фейсу*, *крезу ловить*, *крутой мэн*, *кто хиппует*, *тот поймёт*, *пойти по грины* (с. 135 и сл.), *выдать ваучер*, *сдать ваучер* (с. 182–183) и мн. др.

Как видим, монография Е. А. Зацепиной представляет серьёзное современное исследование проблемы заимствований в современном русском языке.

По долгу рецензента отмечу несколько моментов, которые требуют уточнения или дискуссии.

1. Как кажется, необходимо более строго подойти к разграничению собственно англицизма и общеевропейской лексики, которая могла попасть в русский язык из других языковых источников. К таковым, пожалуй, относятся такие примеры, как «понятие» *аболиционизм* ‘общественное движение, добивающееся отмены какого-либо закона’ (с. 48). Возможно, что и слова *бир /бирко* ‘пиво’ заимствованные не из английского, а из немецкого *Bier* – во всяком случае об этом свидетельствует именно немецкая фонетика, хотя название пива – общегерманское.
2. Такого же рода фразеологизмы *бдительно нести вахту* – быть начеку, быть на стороже; и *быть на вахте* – 1) быть на страже, начеку; стеречь, поджидать;

- 2) быть наготове, поджидать кого-либо, что-либо; 3) быть на стороже, начеку, остерегаться кого-либо, чего-либо которые автор считает кальками с англ. *to keep a ship lookout* 'то же' и *to be* или *to keep on the watch* 'то же'). (с. 73–74). Однако, слово *вахта*, как свидетельствуют этимологические словари, было заимствовано русским языком из немецкого уже в XVIII-м веке, а обороты *на вахте*, *стоять на вахте* и под. заимствованы в Петровское время с голландского.
3. Основным материалом анализа, как мы видели, в книге являются англицизмы рубежа веков. Поэтому неплохо бы оговаривать случаи, когда в орбиту исследования попадают более старые заимствования. Таковы, например, *бутсы* 'ботинки' (с. 127), которым в русском языке уже почти 100 лет: «БУТСЫ, бутс, мн. (ед. бутса, -ы, ж.) – «специальные ботинки для игры в футбол». В словарях – с 1933 г. (Кузьминский и др., 205); затем Ушаков (I, 1935 г., 209). Заимствование из английского языка. Ср. англ. *boot* – «ботинок», *boots*, pl. – «ботинки»» (Черных, т. 1, с. 127). В частности, не разграничиваются старые англицизмы (*мустанг*, *орангутанг*, *пони*, *киви*, *турнепс*) и новые (*вапити*, *тик*, *баньян*) или экзотизмы (*сейвал*, *ромни-марш*, *леггорн*, *катальпа*, *катеху*, *ямс*) вошедшие через посредство английского, в группе фауна и флора (с. 65 и сл.). Необходимо было бы такого рода примеры дифференцировать и хотя бы кратко комментировать: когда и как они были заимствованы русским языком.
4. В главе о функционировании англицизмов в современном русском языке единственными литературными источниками являются произведения трёх популярных авторов детективного жанра – Д.А. Донцова, Илья Стогофф и Т.В. Устинова. О вкусах, конечно, не спорят, но мне кажется, что будущие читатели монографии Е. А. Зацепиной могут спросить, почему поле функционирования избранной ею лексики и фразеологии на литературном пространстве ограничено лишь этой писательской триадой? Быть может (если позволит объем рукописи), следовало бы несколько обогатить её контекстами хотя бы из Русского Национального Корпуса?
5. Наконец, учитывая богатство рассмотренного автором монографии материала и ценность их комментирования, можно было бы в конце монографии привести Указатель проанализированных слов и выражений. Это было бы хорошим подспорьем для ценителей русского слова и повысило бы цитируемость рецензируемой книги.

В том же, что монография Е. А. Зацепиной будет цитироваться и окажется востребованной в лингвистическом кругу, нет сомнений. Актуальная проблематика, современный исследовательский инструментарий, концептуальная и композиционная чёткость и яркий языковой материал обеспечивают исследовательскую значимость этой книги.

Abstract

E.A. Zatssepina, Angličizmy v sovremennom russkom jazyke rubezha XX–XXI stoletij: etimologičeskaja spravka i funkcionalnyj spektr, Lodomir, Briansk 2019, 225 p.

The review gives an analysis of the monography by E.A. Zatssepina, devoted to Anglo-American borrowings in modern Russian. A special intensity of the penetration of borrowings into the Russian language, caused by socio-political and economic changes in Russia, is noted. The difference between the nature of lexical and phraseological borrowings is emphasized: if the lexical units are usually acquired in English, the idiom units are transmitted into Russian in the form of phraseological calques.

Keywords: phraseology, phraseological unit, borrowings, Englishisms, lexical Americanisms, phraseological Americanisms, tracing papers

Streszczenie

E.A. Zatssepina, Angličizmy v sovremennom russkom jazyke rubezha XX–XXI stoletij: etimologičeskaja spravka i funkcionalnyj spektr, Lodomir, Briansk 2019, 225 s.

W recenzji dokonano analizy monografii E.A. Zacepiny, poświęconej zapożyczeniom angloamerykańskim we współczesnym języku rosyjskim. Podkreślono szczególną intensywność przenikania zapożyczeń do języka rosyjskiego, spowodowanych politycznymi i ekonomicznymi zmianami w Rosji. Wskazano na odmienny charakter pożyczek leksykalnych i frazeologicznych: o ile pierwsze z nich zazwyczaj przyswajane są w formie anglojęzycznej, o tyle drugie przekazywane są do języka rosyjskiego w postaci kalek frazeologicznych.

Słowa kluczowe: frazeologia, frazeologizm, zapożyczenia, anglicyzmy, amerykanizmy leksykalne, amerykanizmy frazeologiczne, kalki

Leonid Moskovkin
Petersburski Uniwersytet Państwowy
moskovkin.leonid@yandex.ru

D. Drużyłowska, J. Walczak, *Ну, ладно! Minimum leksykalne języka rosyjskiego dla poziomu średnio zaawansowanego*, Universitas, Kraków 2017, 293 с. ISBN 97883-242-3118-8

Резюме

В рецензии рассматриваются особенности учебного русско-польского идеографического словаря Д. Дружиловской и Я. Вальчака «Ну, ладно!». Описывается его структура. Выдвигаются дидактические требования к учебному словарю: системность, актуальность и общепотребительность включенных в него единиц. Дается ряд рекомендаций по его совершенствованию.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, методика преподавания, учебный словарь, лексический минимум, требования к учебным пособиям

Рецензируемая работа вроцлавских преподавателей Дороты Дружиловской и Якуба Вальчака, в названии которой указывается, что это лексический минимум промежуточного уровня владения русским языком, представляет собой корпус русских слов и выражений, минимально достаточных для обучения русскому языку на I–III курсах польских вузов. Он может быть также полезен для обучения русскому языку в средней школе, на языковых курсах и для самостоятельного изучения языка.

По своему типу это учебный двуязычный (русско-польский) идеографический словарь¹. Такого рода словари в теории лексикографии также называются темати-

¹ Определение типа данного лексикографического произведения основано на типологии словарей, приведенной в работе: Козырев, Черняк/Kozyrev, Tcherniak, 2015.

ческими словарями, тезаурусами, а в период своего появления (в XVI–XVIII вв.) они назывались номенклаторами. В связи с этим отметим, что в области создания таких словарей весьма существенен вклад польских лексикографов, в первую очередь Петра Артомиуша, создавшего на основе номенклатора Иоганна Бибера свой чрезвычайно популярный и многократно издававшийся латинско-немецко-польский тематический словарь (Artomiusz, 1591). Первый опыт русского номенклатора – немецко-латинско-русского тематического словаря (Копиевич/Коріjewicz, 1700) также принадлежит поляку Элиасу Копиевичу, который при его разработке опирался на словарь П. Артомиуша (Власов, Московкин/Wlasov, Moskovkin, 2009: 83).

Н.Ю. Шведова отмечала, что идеографические словари отражают языковую картину мира народа в тот или иной период его истории (Шведова/Shvedova, 1999: 15). Это относится не только к словарям П. Артомиуша и Э. Копиевича, но и к рецензируемой работе Д. Дружиловской и Я. Вальчака, глубоко изучивших бытовую сторону современной российской жизни. Несмотря на название их книги (лексический минимум), авторы стремятся не к минимизации, а к максимально полному представлению слов и словосочетаний, обслуживающих различные ситуации социально-бытового, а также отчасти учебного, профессионального и делового общения. Причем это не только нейтральный пласт слов и словосочетаний, но также экспрессивные выражения, слова молодежного жаргона, разговорные фразы и актуальные для современного общения фразеологизмы.

Такой состав единиц словаря, несомненно, объясняется его учебным характером – авторы, являющиеся молодыми преподавателями, включали в него все то, что характерно для их общения с русской молодёжью и чему они хотели бы научить своих студентов, чтобы обеспечить их полноценное межкультурное общение. Это, несомненно, обусловлено и приверженностью Д. Дружиловской и Я. Вальчака коммуникативной теории обучения иностранному языку и методу «Task-Based Language Teaching». Данный словарь может использоваться как самостоятельное учебное пособие по развитию устной диалогической речи на основе этого метода.

В словаре «Ну, ладно!» представлены 24 темы, характеризующие жизнь современных молодых людей в России: «Привет! Как дела?», «Я и ты – описание человека», «Поведение и характер человека», «Мои друзья, знакомые, семья», «Дом или квартира», «Школа и вуз», «Наши будни», «На работе», «Город и транспорт», «За покупками!», «Питание дома и вне дома», «Времена года и погода», «Свободное время, развлечения, интересы», «Каникулы», «Туризм. Пересечение границы. Название государств и национальностей», «Библиотека. Книга. Пресса», «На приеме у врача (тело человека, болезни), «Рождество Христово и Новый год», «Пасха», «Во что одеться? Что надеть?», «Почта. Интернет. Электронная почта. Телефон», «Услуги (банк, автозаправка, ксерокс, портной, парикмахер, прачечная, ремонт часов, фотосалон, ремонт обуви)», «Флора и фауна», «Спорт». Темы (авторы называют их тематическими блоками) отобраны на основе программ обучения русскому языку в польских вузах.

Словарь довольно большой (его объем 293 страницы) и является результатом кропотливой работы авторов по анализу учебных словарей и лексических минимумов

русского языка, а также языковых средств современного устного русскоязычного общения. Кроме того, в нем, несомненно, нашел отражение и собственный речевой опыт Д. Дружиловской и Я. Вальчака.

Однако, признавая словарь «Ну, ладно!» учебным, мы должны предъявлять к нему те же общие дидактические требования, что и к другим средствам обучения. Одно из них и, вероятно, наиболее важное – это системность представления лексики в словаре, обусловленная системным характером ее усвоения и хранения в ментальном лексиконе человека. Учитывая ориентацию словаря «Ну, ладно!» на достижение уровня владения языком В2, не следует требовать от авторов представления в нем всех системных связей конкретного русского слова, однако связь с антонимами, гипонимами и гиперонимами, а также и с некоторыми синонимами, на наш взгляд, должна иметь место. Эта связь представлена не всегда. Приведем некоторые примеры.

В словаре даётся большой список прилагательных, обозначающих различные характеристики человека (агрессивный, активный, честолюбивый, антипатичный и др.) (Drużyłowska, Walczak, 2017: 36–41). Какой-либо логики в их представлении не прослеживается, что затрудняет использование этого списка студентами на учебном занятии и во внеаудиторное время, а также преподавателями при подготовке учебных материалов. Было бы удобнее, если бы эти прилагательные были сгруппированы по общности тех или иных характеристик человека или даны с их антонимами.

Если вводятся глаголы стареть / постареть (там же: 25) но, наверное, логично было бы ввести и антонимы молодеть / помолодеть. Если вводится слово рапорт (там же: 98), употребительное в военных и военизированных организациях, то необходимо было бы ввести и слова заявление и служебная записка, употребительные в гражданских.

В словаре даются словосочетания захолустный город, провинциальный город (там же: 103). Надо было бы указать и столичный город, тем более, что это относится не только к официальной столице России Москве, но и к другим городам (Санкт-Петербург – культурная столица России. Казань – третья столица России. Сочи – летняя столица России.). Многие российские города-миллионники также нельзя назвать провинциальными. Кроме того, можно рекомендовать авторам включить в словарь и слово моногород, так проблемы российских моногородов чрезвычайно актуальны и часто обсуждаются в СМИ.

Важными требованиями к учебным словарям должны также выступать требования актуальности и общеупотребительности включенных в него единиц.

Излишними представляются отдельные единицы словаря, например, малоупотребительное слово корпорация: она работает в корпорации бухгалтером (там же: 95). В современной России существуют так называемые госкорпорации, объединяющие ряд принадлежащих государству предприятий одного профиля. Работники этих предприятий могут сказать, что они работают в корпорации, но вряд ли их собеседники, работающие в других сферах, их правильно поймут. Для современной русской речи более характерными будут выражения «Я работаю на предприятии, в фирме, в частной компании, в некоммерческой организации, в международной организации».

Не являются общеупотребительными (устарели или характерны только для отдельных регионов России) выражения попасть из кулька в рогожку (там же: 162), поллитровое пиво (там же: 155). Вместо потушите свет (там же: 64) в наше время чаще говорят погасите свет. Уже много лет в России нет ГАИ – Государственной автомобильной инспекции (там же: 110), вместо нее существует ГИБДД – Государственная инспекция по безопасности дорожного движения, при этом в разговорном языке активно употребляется слово гаишник.

Редко употребляется и конструкция с глаголом стукнуть при обозначении возраста: В этом году ему стукнуло шестьдесят лет (там же: 24). Если ее и используют, то, как правило, по отношению к детям. Устарело и слово милиция: служить в милиции (там же: 98) – примерно 10 лет назад милицию заменили полицией.

С другой стороны, пока еще не получил широкого распространения и в силу этого непонятен многим носителям русского языка включенный в словарь неологизм пэчворк-семья (там же: 43), хотя такие семьи есть и в России.

В списке профессий мы встречаем слово лектор (там же: 96), которое обозначает не профессию, а род занятий человека. В российских вузах иногда лекторами называют преподавателей, приглашенных на работу из зарубежных вузов.

Вообще не употребительно выражение юбка за колени (там же: 233). Такую юбку часто называют просто длинной. При этом различают юбку ниже колена (юбку миди) и юбку до пола (юбку макси).

Необходима коррекция фраз с конструкцией кому что к лицу. В словаре мы встречаем фразы Папе что-то не к лицу новый пиджак. Мне к лицу эта кофта, как тебе кажется? (там же: 238). Если сережки или причёска могут быть к лицу, то пиджак и кофта не могут. В этом случае говорят Папе не идёт новый пиджак. Мне идёт эта кофта, как тебе кажется? Кроме того, когда используют конструкцию кому что к лицу, не употребляют слова, усиливающие восприятие. По-русски не говорят Маше просто безумно к лицу большие серёжки (там же).

Кажется неудачным решение авторов включить в словарь фразу Мне что-то не нравится этот салатик. Можно я твой попробую? (там же: 145), употребительную в общении близких людей – членов одной семьи или двух подружек. В данном случае, как и в некоторых других, необходимы комментарии.

Прокомментируем фразу Мы еще никогда не покупали мебель на блошином рынке (там же: 112). Словосочетание блошиный рынок в современном русском языке существует, и в общем-то понятно носителям языка, хотя используется крайне редко, но самое главное то, что на блошиных рынках не продают мебель. Для этого существуют комиссионные магазины (комиссионки), а в последние годы ещё и специальные интернет-сервисы (например, *AVITO*). Там за небольшую плату покупают мебель, как правило, те, кто живёт в общежитиях или на съемных квартирах. Все же остальные, даже малообеспеченные люди, обычно покупают не подержанную, а новую мебель и не в комиссионках или на интернет-сайтах, а в мебельных салонах.

В заключение отметим, что название «Ну, ладно!» ориентирует читателя на то, что в словаре он найдет единицы, характерные исключительно для разговорной речи. Между тем, это не так: большая часть включенных в него лексических единиц

стилистически нейтральна. Думается, что в этом случае не стоило бы выносить в название словаря стилистически маркированную фразу «Ну, ладно!», служащую для выражения вынужденного согласия с оттенками прощения, примирения, конформизма.

Впрочем, наши замечания по поводу отдельных примеров не влияют на общую высокую оценку словаря Д. Дружиловской и Я. Вальчака. Любой лексикографический труд, и особенно труд по созданию двуязычного словаря подобного типа, неизбежно сопровождается рядом недочётов, которые могут быть учтены авторами при его повторном издании. Главное в данном случае не недочёты, а то, что словарь «Ну, ладно!» в целом представляет собой оригинальный добротный труд, который может послужить основой для современных учебников и учебных пособий по русскому языку. Значимость этого труда не ограничивается рамками Польши – он может быть переведен на другие языки и быть полезен везде, где преподают и изучают русский язык, в том числе и в России.

Литература

Власов С.В., Московкин Л.В. (2009), *Из истории создания учебников русского языка как иностранного: “Номенклатор...” и “Руководение...” И.Ф. Копиевского*, “Мир русского слова”, № 4, с. 83.

Козырев В.А., Черняк В.Д. (2015), *Лексикография русского языка. Век нынешний и век минувший*, 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург.

Копиевич Э. (1700), *Номенкляторъ, на рускомъ, латинскомъ и нѣмецкомъ языкѣ. Nomenclator in Lingua Latina, Germanica et Russica*. Amstelodami.

Шведова Н.Ю. (1999), *Теоретические результаты, полученные в работе над «Русским семантическим словарём»*, “Вопросы языкознания”, № 1, с. 15.

Artomiusz P. (1591), *Nomenclator, selectissimas rerum appellations tribus linguis, Latina, Germanica, Polonica, explicatas indicans*. Thorunii.

Drużyłowska D., Walczak J. (2017), *Ну, ладно! Minimum leksykalne języka rosyjskiego dla poziomu średnio zaawansowanego*, Kraków, с. 36–41.

Bibliografia po transkrypcji

Drużyłowska D., Walczak J. (2017), *Nu, ladno! Minimum leksykalne języka rosyjskiego dla poziomu średnio zaawansowanego*, Kraków, с. 36–41.

Kopijevich E. (1700), *Nomenclator, na russkom, latinskom i nemeckom jazykakh. Nomenclator in Lingua Latina, Germanica et Russica*. Amstelodami.

Kozyrev V.A., Cherniak V.D. (2015), *Leksikografija russkogo jazyka. Vek nyneshnij i vek minuvshij*. 2-e izd., ispr. I dop. Sankt-Peterburg.

Shvedova N.Yu. (1999), *Teoreticheskiye rezultaty, poluchennyje v rabote nad „Russkim semanticheskim slovariom”*, „Voprosy jazykoznanija”, nr 1, s. 15.

Vlasov S.V., Moskovkin L.V. (2009), *Iz istorii sozdanija uchebnikov russkogo jazyka kak inostrannogo: „Nomenklator...” i „Rukovedenije...” I.F. Kopijevskogo*, „Mir russkogo slova”, nr 4, s. 83.

Abstract

D. Drużyłowska, J. Walczak, *Ну, ладно! Minimum leksykalne języka rosyjskiego dla poziomu średnio zaawansowanego [„Nu, ladno! Okay!” Lexical minimum of Russian for the intermediate level]*, Universitas, Kraków 2017, 293 p., ISBN 97883-242-3118-8

This book review deals with the peculiarities of instructive Russian-Polish ideographic dictionary of D. Drużyłowska & J. Walczak “Ну, ладно!”. Its structure is described. The didactic requirements to the instructive dictionaries are formulated: systematic character, actuality and general use of its lexical units. Some recommendations concerning its perfection are given.

Keywords: Russian as a foreign language, methods of its teaching, instructive dictionary, lexical minimum, requirements to the instructive dictionaries

Streszczenie

D. Drużyłowska, J. Walczak, *Nu, ladno! Minimum leksykalne języka rosyjskiego dla poziomu średnio zaawansowanego*, Universitas, Kraków 2017, 293 s., ISBN 97883-242-3118-8

W recenzji rozpatrzono właściwości rosyjsko-polskiego dydaktycznego słownika ideograficznego D. Drużyłowskiej i J. Walczaka „Nu, ladno!”. Opisana została jego struktura; przedstawiono wymagania dydaktyczne stawiane tego rodzaju słownikom: systemowość, aktualność i powszechność użycia zawartych w nim jednostek. Podano szereg rekomendacji odnośnie jego doskonalenia.

Słowa kluczowe: język rosyjski jako obcy, metodyka nauczania, słownik dydaktyczny, minimum leksykalne, wymagania wobec pomocy naukowych

Joanna Satoła-Staškowiak <https://orcid.org/0000-0002-8821-2379>
Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
jstaskowiak@ahelodz.pl

Vanina Sumrova, *Nowe feminitywa w języku bułgarskim*, Wydawnictwo Bułgarskiej Akademii Nauk „Prof. Marin Drinov”, Sofia 2018, ss. 196¹

Streszczenie

Recenzja dotyczy wydanej niedawno w Bułgarii książki Vaniny Sumrovej. Prowadzone przez autorkę badania są pierwszym niezależnym i kompletnym leksykalno-semantycznym zestawieniem grup neologizmów w języku bułgarskim, odnoszących się do nazw kobiet, ich działalności i ról społecznych. Są to głównie określenia, które pojawiły się w języku bułgarskim w ostatnim ćwierćwieczu, w sumie 1400 przykładów. Zgromadzony przez badaczkę materiał analizowany jest na kilku płaszczyznach: morfologicznej, semantycznej, stylistycznej, kodyfikacyjnej, socjolingwistycznej, kulturowej, społecznej, leksykograficznej i dotyczącej możliwości przyszłego rozwoju.

Słowa kluczowe: feminitywy, język bułgarski, neologizmy, neosemantyzm

W ostatnich latach w Bułgarii drukiem ukazało się wiele artykułów i omówień poświęconych tworzeniu w języku bułgarskim współczesnych nazw kobiecych (m.in. nazw zawodów, tytułów, imion). Wiele z tych prac miało charakter dydaktyczny, inne krytyczny, jeszcze inne konfrontowały współczesne, żeńskie, bułgarskie nazwy z ich odpowiednikami w innych, nowożytnych językach. Trudno byłoby w tym miejscu przedstawić wszystkie publikacje, niemniej należy wymienić choćby kilku autorów, których dorobek na trwałe

¹ Ванина Сумрова, *Новите феминални названия в българския език*, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, София 2018, сс. 196.

wszedł do obiegu naukowego i jest często cytowany. Mam tu na myśli książki i artykuły dotyczące języka bułgarskiego: N. Aleksiejew (2006, 2007), J. Baltovej (2012), D. Blagoevej (2013b i kolejne), V. Bondzolovej (2007), C. Georgievej (2013), S. Kolkovskiej (2012), V. Murdarova (2010), E. Pernishkiej (2010), V. Radevej (2017), V. Zidarovej (2014), a także teksty konfrontujące język bułgarski z innymi językami nowożytnymi: C. Avramovej (2003, 2006), D. Blagoevej (2013a), a ostatnio M. Koshkovej i J. Satoły-Staškowiak (2017).

Do tego grona moim zdaniem należy zaliczyć również V. Sumrovą, uczoną z Instytutu Języka Bułgarskiego, Bułgarskiej Akademii Nauk w Sofii z jej pierwszym, kompletnym studium obejmującym ponad 1400 nowych (powstałych w ostatnim ćwierćwieczu) feminytywów w języku bułgarskim².

Przygotowując rozprawę, V. Sumrova przeprowadziła gruntowną kwerendę. Znaczna część materiału wywodzi się ze słowników: *Rechnik na novite dumi v balgarskia ezik (ot kraja na XX i parvoto desetiletie na XXI v.*³ [*Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.*] autorstwa E. Pernishkiej, D. Blagoevej i S. Kolkovskiej (Sofia 2010, 515 stron) – najbogatszego w materiał istniejącego słownika neologizmów bułgarskich, a także słownika zatytułowanego *Rechnik na novite dumi i znachenia v balgarskia ezik*⁴ (Речник на новите думи и значения в българския език) autorstwa tych samych autorek (Sofia 2003, 309 stron). Ekscerpowany materiał wyłoniony został również z licznych prac leksykograficznych podejmujących fragmentarycznie omawianą problematykę, a także z losowo wybranych numerów najpopularniejszych w Bułgarii gazet, takich jak „24 chasa” („24 часа”), „Duma” („Дума), „Demokratsia” („Демокрация”), „Novinar” („Новинар”), „Standard” („Стандарт”), „Dneven Trud” („Дневен Труд”), „Noshten Trud” („Нощен Труд”), a także z internetu (fora internetowe, czaty, blogi itd.).

Klasyczne badania terenowe zastąpione zostały pracami z przeglądarkami internetowymi, a uzyskany w całości materiał badawczy przedstawia autorka jako wnikliwy i interesujący zbiór jednostek języka wraz z różnorodną i złożoną ich analizą (struktura, semantyka, funkcjonowanie i osobliwości), tworząc konsekwentny wywód naukowy, potwierdzony licznymi przykładami. Autorka drobiazgowo i ciekawie opisuje obserwacje i sugeruje wnioski o aktualnym stanie feminytywów w języku bułgarskim, a także o istotnych powodach ich powstawania, do których zalicza ważne w Bułgarii i na świecie zmiany obejmujące: sferę społeczno-polityczną, ekonomiczną, techniczną i technologiczną, wojskową, kulturalną, naukową, ideologiczną, religijną i przemiany dotyczące systemu wartości.

² W roku wydania przez Vaninę Sumrovą monografii – roku 2018 – w Polsce obchodzono stulecie uzyskania praw wyborczych kobiet. Najpewniej w związku z tym obserwowano szczególne, inne niż w poprzednich latach, zainteresowanie feminytywami. Rozmowy na ten temat inicjowały nawet osoby i grupy, które nigdy dotychczas nie zajmowały się tematem. Z powodów społecznych, politycznych i ekonomicznych podobne zainteresowanie obserwowane jest w Bułgarii, choć tam kobiety prawo wyborcze otrzymały dopiero w 1944 roku.

³ Dalej: РНДБЕ.

⁴ Dalej: РНДЗБЕ.

Z formalnego punktu widzenia prezentowane przez V. Sumrovą „nowe słowa”⁵ należą do różnych części mowy (są nimi rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki i ich połączenia). Niektóre z nowo powstałych w języku bułgarskim jednostek mają charakter wyłącznie nominatywny, podczas gdy inne – ekspresyjny.

Autorka omawia w książce „rewolucję medialną” (Znepolski, 1997) i obecną tam inwazję kolokwializmu, która odegrała znaczącą rolę w procesie odnowy/budowy nowego bułgarskiego słownictwa. Zauważa również za V. Tabakovą (1995: 81), że w Europie, także w Bułgarii, „kobiety stanowią większość ludności kraju” (s. 9), dlatego ważne jest, aby prześledzić językoznawcze procesy i odzwierciedlić ich działania konkretnymi przykładami w języku bułgarskim.

Metodologia opisu. W badaniu V. Sumrova wykorzystuje tradycyjną metodę opisu lingwistycznego opartą na obserwacji i analizie, przeprowadzoną za pomocą strukturalnego semantycznego, funkcjonalno-pragmatycznego, socjolingwistycznego, społeczno-kulturowego i perspektywicznego podejścia. Z jednej strony jest to zgodne z podejściami w badaniach porównawczych, a z drugiej strony prezentowane nazwy analizowane są z różnych aspektów – słowotwórczego, semantycznego, stylistycznego, normatywnego, socjolingwistycznego, społeczno-kulturowego, leksykograficznego, prognostycznego. Daje to monografii złożony charakter i odróżnia ją od istniejących badań feminatywów w języku bułgarskim i innych językach (na przykład w języku rosyjskim).

Recenzowana praca liczy 196 stron i składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, podsumowania, spisu użytych w pracy skrótów, bibliografii oraz spisu leksykalnych i semantycznych neologizmów feminatywnych.

We wstępie (s. 7–24) czytelnikowi przedstawiona jest ogólna charakterystyka prezentowanego w pracy zagadnienia, tendencje feminatywne po 1989 roku, istotne dla pracy naukowe studia leksykalno-semantyczne, cel pracy, obszar badań, obrane metody badań nowych nazw żeńskich. Ważną część wstępu stanowi omówienie aparatu terminologicznego i kryteria użycia poszczególnych terminów naukowych. Za wyjątkowo istotne uważam rozróżnienie neologizmów i okazjonalizmów. Bez tego nie można by było prowadzić rozważań nad nowymi nazwami kobiecymi. Tutaj mieści się także część opisująca źródła prezentowanego na stronach monografii materiału językowego.

W rozdziale I (s. 25–65) pod tytułem *Techniki nominacyjne* autorka przybliży współczesne techniki tworzenia neologizmów (słowotwórstwo, neosemantyzacja, zapożyczenia), ilustrując je odpowiednią liczbą przykładów i odniesień do literatury naukowej. Owe sposoby powstawania nowych słów prezentowane są w licznych grupach i podgrupach (opierających się na sufiksacji, kompozycji, uniwerbalizacji itd.), wszystko po to, by nawet mało wprawny czytelnik mógł zapoznać się z bieżącymi procesami feminatywnymi w języku bułgarskim i wyrobić sobie zdanie na ich temat. Dla badacza innych języków materiał skutecznie wspiera badania konfrontatywne, pozwalając na porównania z innymi językami (na przykład słowiańskimi).

⁵ Autorka wzięła pod uwagę feminatywa, które weszły do systemu języka bułgarskiego, posiadają liczne dowody na istnienie, odróżniając tym samym okazjonalizmy, które nie mają statusu opisywanych przez nią neologizmów.

W rozdziale II (s. 66–80) zatytułowanym *Klasyfikacja V*. Sumrova ocenia opisywane słownictwo według, istotnych jej zdaniem, kryteriów badawczych: słowotwórstwa, semantyki [*фараонка* (на финансова пирамида), *наставничка* ‘тренърка’, *шаманка* ‘политичка, общественичка, която ръководи, насочва някого или нещо’, *каналджийка* ‘жена каналджия’], stylistyki (*аверка*, *рокаджийка*, *блу сар ка*, *чалгаджийка*, *бензинджийка*, *аграрничка*, *аграрка*, *агит кадджийка*, *халтураджийка*, *папарачка*, *естрадничка*, *фа раонка*, *мутреса*, *свежарка*, *небрежарка*, *костюмарка*, *въз духарка*, *анонимничка*, *алтернативничка*), norm literackich (*министърка*, *прокурорка*, *съдийка*, *деканка*, *войничка*, *лейтенантка*, *офицерка*) i perspektywy historycznej, którą uważa za najważniejszą w procesie definiowania nowego słownictwa. Tutaj następuje konieczny dla prowadzonych badań i zestawianych przykładów podział na leksykę nową i okazjonalną. Do okazjonalizmów (mocno ograniczonych kontekstem, czasem i sytuacją komunikacyjną) zalicza autorka następujące przykłady: *пляжорка*, *моржка*, *адреналинка*, *рачка*, *айсикютка*, *донжуанка*, *не дерасткия*, *талантливка*, *перхидролка*, *небрежарка*, *безхаберничка*, *баладжийка*, *прекрасничка*, *ненагледница*, *недостъпница*, *разкошка*, *случайка*, *претенциозка*, *меркан тилка*, *мъжемелачка*.

W rozdziale III (s. 81–124) zatytułowanym *Maskulinizacja rzeczowników* badaczka opisuje bułgarską praktykę językową dotyczącą maskulinizacji bułgarskich rzeczowników, obserwowaną na przestrzeni ostatnich osiemdziesięciu lat. Powołuje się V. Sumrova na liczną bibliografię oraz przyczyny i zjawiska charakterystyczne dla tego procesu. Podejmuje udaną próbę wyjaśnienia powodów rozpoczęcia procesu maskulinizacji, jego trwania, opisuje także intersujący fakt samonazywania się kobiet oraz niewygodę językową – niedogodności związane z maskulinizacją lub spowodowane przez nią trudności i błędy językowe [**Министърът** на земеделието и горите *Десислава Танева* и заместниците **му** (примерът е от архива на Службата за езикови справки в ИБЕ при БАН); **Съдии** от СГС поискаха оставката на **председателя** *Владимира Янева* и заместниците **му**; **Моят психотерапевт** казва, че [...] и затова спрях да **я** посещавам] (por. Sumrova, 2018: 104).

Ważny temat podejmowany przez autorkę w tym rozdziale to maskulinizacja a równość płci. Przywołuje tu V. Sumrova zdania innych badaczy, zilustrowane przykładami. Konkluzją są stwierdzenia, że „maskulinizacja jest złożonym zjawiskiem deterministycznym” (por. Sumrova, 2018: 114), a także odautorskie informacje, że opis maskulinizacji zależy od punktu i rodzaju odniesienia, tradycji językowej i wielu innych czynników: semantycznego, gramatycznego, stylistycznego, socjolingwistycznego oraz – według niektórych autorów – także fonetycznego i słowotwórczego. Temat dopełniają wyniki przeprowadzonej przez autorkę na potrzeby monografii ankiety dotyczącej procesów maskulinizacji, która to (ankieta) ma za zadanie sprawdzić, czy maskulinizacja występuje w komunikacji ustnej i czy stwarza w mowie jakiegokolwiek problemy. Omawiana ankieta nie ma charakteru reprezentatywnego (z powodu braku reprezentatywnej próby), zatem fakty interpretowano raczej z językowego niż socjolingwistycznego punktu widzenia.

W rozdziale IV (s. 125–136) zatytułowanym *Osobliwości neofeminatywów* grupuje V. Sumrova neofeminatywa ze względu na:

1. Cechy paradygmatyczne (synonimy, homonimy, antonimy i paronimy). Największa część z nich to **synonimy** (jak korelaty form męskich, np. *форумка, форумджийка* i *форумистка* – od *форумец, форумджия* i *форумист, телевизионистка* i *телевизионерка* – od *телевизионист* i *телевизионер, атакаджийка* i *атакистка* – od *атакаджия* i *атакист, меверейка* i *меверистка* – od *мевереец* i *меверист, запаянка* i *запаянкова* – od *запаянко* i *запаянковец, чалгаджийка* i *чалгарка* – od *чалгаджия* i *чалгар* i wiele innych), mniejsza **homonimy** (*пицарка* posiadająca dwa znaczenia: ‘kucharka, specjalistka od przygotowywania pizzy’ oraz ‘kobieta, która bardzo lubi pizzę’) najmniejsza grupa to **antonimy** (*антиамериканка* – *проамериканка, антиевропейка* – *проевропейка* i *съветофилка* – *съветофобка, американофилка* – *американофобка, еврофилка* – *еврофобка, ислямофилка* – *ислямофобка, хомофилка* – *хомофобка*), a **paronimia** występuje tylko w dwóch leksemach (*плейбойка* i *плебейка*).
2. Cechy gramatyczne – ilustrowane przykładami użycia leksemu dla określenia kobiety lub mężczyzny, np. *костюмарка, небрежарка, свежарка* i *комунарка*. „*Момчето изглежда голяма свежарка; Гаро не е ли найголямата свежарка в шоуто!; Батето верно си е абсолютна свежарка; Беше кална, долнопробна комунарка!*” (por. Sumrova, 2018: 135).
3. Cechy semantyczne (omawiane już na innych stronach monografii) ilustrowane przykładem neosemantyzmu *пицаджийка* (w znaczeniu ‘ prostytutka ’).

W rozdziale V (s. 125–143) pod tytułem *Nowe feminytywa w aspekcie kulturowo-językowym* V. Sumrova omawia współczesny wizerunek kobiet, odzwierciedlany w feminytywach. Syntetycznie przedstawia i omawia obszary, w których określona nazwa kobiety najczęściej znajduje swój wyraz. Nazwy kobiet skoncentrowane na wykonywanym przez nie zawodzie lub okołozawodowej działalności są najliczniejszą grupą nowego słownictwa (na przykład tworzonego dzięki sufiksom *-манк(a)* i *-холичк(a)* lub *с маниачка*, o którym mowa w monografii (por. *ароматоманка, блогоманка, графитоманка, мар команка, меломанка, телеманка, хероиноманка, сексоманка, ерото ман ка; работохоличка, интернетохоличка, нетохоличка, пазарохоличка, шопингхоличка, шопохоличка, сексохоличка, артхоличка, книгохоличка, кафехоличка*) (por. Sumrova, 2018: 138).

Inne wyekscerpowane przez autorkę neofeminytywa zwracają uwagę czytelnika na przedstawicielki określonych warstw społecznych. Słowa *хайлайфаджийка, хайлафка, хайдама, хайжсена* mówią o zbyt dużym zainteresowaniu społeczeństwa kobietą z wyższych sfer, życia politycznego, showbiznesu i całej popkultury. O zauważaniu obecności kobiet reprezentujących mniejszości świadczą następujące leksemy: *ромка, мургава, мургавелка, смугла*. Natomiast wiele nowych leksemów określa kobiety żyjące z ważnymi lub bogatymi mężczyznami, którzy mają decydującą rolę w zajmowanej przez nie pozycji społecznej, na przykład: *президентшиа, премиершиа, министърпредседателиа, де путатшиа, дипломатшиа, сенаторшиа, канцлершиа*, albo ich dorastające córki: *тийнейджърка, тийнка, юношка, пуберка, пубертетка*.

Znaczna część przywoływanych przez V. Sumrovą przykładów dotyczy wyglądu, mody, zainteresowań, relacji z innymi: *аутсайдерка* i postrzegania kobiet w konkretnej grupie. Część z nich ma wartość umniejszającą i obraźliwą: *перхидролка, силиконка*. Są

jednak takie, które odwrotnie – dzięki cechom osobowości, umiejętnościom jednoznacznie przypisują wartość: *перфекционистка, свежарка, рамбовка*. Podsumowanie rozdziału stanowi dość górnolotna konkluzja autorki, która stwierdza, że nowe feminytywa pokazują, że „bohaterami naszych czasów” są nie tylko mężczyźni, ale także kobiety. Obraz współczesnej kobiety prezentowany jest współcześnie przez jej działalność zawodową, orientację polityczną, religijną lub seksualną, jej zainteresowania i uzależnienia. Nazwy kobiet odzwierciedlają także różne ich cechy, osobliwości i stosunek społeczeństwa do nich oraz do grup, które reprezentują. Przedstawiają zdaniem V. Sumrovej radykalnie inny dzisiaj (w porównaniu z przeszłością) obraz kobiety. Obraz ten, choć nie tak wszechstronny i dogłębny, wyłania się również z innych, znacznie mniej rozbudowanych ostatnich prac językoznawczych na ten temat.

W rozdziale VI zatytułowanym *Aspekty leksykograficznej prezentacji feminytywów* (s. 144–148) autorka omawia dawne i współczesne problemy dotyczące prezentacji w słownikach i leksykonach nowych feminytywów. Wśród wielu spostrzeżeń warto zauważyć zaakcentowane przez V. Sumrovą minione i nieistniejące już spory dotyczące prezentacji feminytywów (jako osobnych haseł) obok istniejących nazw męskich, a także możliwości udokumentowania częstotliwości użycia niektórych nowych feminytywów, po to by mogły zostać włączone do słowników języka bułgarskiego i odróżnione od niebranych pod uwagę okazjonalizmów. Ogromną rolę odgrywają tu słusznie zauważone korpusy językowe, które dzięki opracowanym metadansom przekazują informacje o źródle ekscerpcji danej jednostki i częstotliwości jej użycia.

Prezentowane w *Podsumowaniu* wnioski autorskie, podobnie jak inne współczesne badania zajmujących się zagadnieniem językoznawców, świadczą o tym, że współczesny język bułgarski nie ma formalnych ograniczeń semantycznych, fonetycznych, słotwórczych czy stylistycznych w tworzeniu nowych feminytywów i z łatwością może zapełniać potencjalnie puste jeszcze miejsca.

Autorka w badaniach nad neofeminytywami starannie prezentuje stanowiska licznych językoznawców. Świadomie i słusznie z niektórymi polemizuje, stwierdzając, że nie warto, jak sugerują niektórzy językoznawcy, traktować neologizmów jako niepewnych jednostek języka ani obniżać ze względu na ich potoczność ich wartości leksykograficznej. Kwestią czasu zdaniem V. Sumrovej jest zakorzenienie w systemie języka i traktowanie wielu prezentowanych w monografii przykładów jako neutralnych stylistycznie. Tak wyartykułowane przez V. Sumrovą i przyjęte na początku rozprawy założenia teoretyczno-metodologiczne skutkują według mnie ciekawym materiałem i precyzyjnym opisem ekscerpowanych jednostek.

Recenzowana monografia jest pierwszym – powstałym ponad ćwierć wieku po 1989 roku – i kompletnym studium zawierającym nowe feminytywa w języku bułgarskim. Ilustruje i obejmuje egzemplifikacją ponad 1400 przykładów, które pozwoliły ukazać szerokie spektrum zjawisk dotyczących jednostek feminytywnych. Rzetelny sposób prezentacji materiału, a także przejrzysty język stanowią dodatkowy walor monografii, która z pewnością przedstawia cenne naukowe źródło informacji nie tylko dla językoznawców – bułgarystów i sławistów, ale również dla wszystkich zainteresowa-

nych poprawną komunikacją językową Bułgarów (studentów, dziennikarzy, pasjonatów i zwykłych użytkowników języka). To także dobry materiał dla socjologów i badaczy współczesnego feminizmu.

Bibliografia

Аврамова Цв. (2003), *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на ХХ век*, София.

Аврамова Цв. (2006), *За конкуренцията в суфиксалното субстантивно словообразуване на българския и чешкия език в края на ХХ век*, [в:] *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация*, София.

Алексиева Н. (2006), *Активната роля на националния език при чуждо лексикално влияние*, [в:] *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация*, София.

Алексиева Н. (2007), *Лексикалното заемане – специфичен словообразователен модел*, [в:] *За човека и езика*, София.

Балтова Ю. (2012), *За езиковата интерпретация и правописа на някои неологизми в съвременния български книжовен език*, [в:] *Магията на думите*, София.

Благоева Д. (2013а), *Динамика в концептосферата „Общество и политика“ в края на ХХ и началото на ХХІ век*, [в:] *Проблеми на неологията в славянските езици*, София.

Благоева Д. (2013б), *Подходи при изучаване на новата лексика*, [в:] *50 години – врата към образованието и прозорец към света*, София.

Бонджолова В. (2007), *Феминативите – между неологичното и оказионалното*, [в:] *Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“*, т. 34 (за 2004), кн. 2, Езикознание.

Георгиева Ц. (2013), *Иновационни процеси в българската именна префиксация*, София.

Колковска С. (2012), *Лексикални неологизми в българския език, възникнали чрез отсичане*, [в:] *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*, Praha.

Košková M., Satoľa-Staškowiak J. (2017), *Všeobecný mužský rod a maskulinizácia v slovenskom, poľskom a bulharskom jazykovom prostredí*, „Slavica Slovaca”, 1.

Мурдаров В. (2010), *За националното своеобразие на езика ни*, [в:] *Български език*, Приложение.

Пернишка Е. (2010), *Съвременните български неологизми и езиковата система*, [в:] *Лексикографията в европейското културно пространство*, Велико Търново.

Радева В. (2017), *Българска лексикология и лексикография*, София.

Речник на новите думи в българския език (от края на ХХ и първото десетилетие на ХХІ в.) (2010), Наука и изкуство, София.

Речник на новите думи и значения в българския език (2003), Наука и изкуство, София.

Табакова В. (1995), *Жените в медиите и демистификацията на „триединния ролеви модел“*, [в:] *Журналистиката в тоталитарното и посттоталитарното общество*, София.

Зидарова В. (2014), *Словообразователни похвати при okazjiонализмите в съвременната българска преса*, [в:] *Славис ти ката и българистиката днес: въпроси, идеи, посоки*, Благоевград.

Знеполски И. (1997), *Новата преса и преходът. Трудното реструктуриране на четвъртата власт*, София.

Bibliografia po transkrypcji

Avramova Ts. (2003), *Slovoobrazovatelni tendentsii pri sashtestvitelnite imena v balgarskia icheshkia ezik v balgarskia i cheshkia ezik v kraya na XX vek*, Sofia.

Avramova Ts. (2006), *Za konkurentsiyata v sufiksalnoto substantivno slovoobrazuvane na balgarskia i cheshkiyaezik v kraya na na XX vek*, [w:] *Natsionalniyat ezik v usloviyata na chuzhdi vliyania i globalizatsia*, Sofia.

Aleksieva N. (2006), *Aktivnata rolya na natsionalnia ezik pri chuzhdo leksikalno vliyanie. Natsionalniyat ezik pri chuzhdo leksikalno vliyanie*, [w:] *Natsionalniyat ezik v usloviyata na chuzhdivliyania i globalizatsia*, Sofia.

Aleksieva N. (2007), *Leksikalnoto zaemane – spetsifichen slovoobrazovatelyn model*, [w:] *Za choveka i ezika*, Sofia.

Baltova Yu. (2012), *Za ezikovata interpretatsia i pravopisa na nyakoi neologizmi vsavremennia balgarski knizhoven ezik*, [w:] *Magiyata na dumite*, Sofia.

Blagoeva D. (2013a), *Dinamika v kontseptosferata „Obshtestvo i politika“ v kraya na XX i nachaloto na XXI vek*, [w:] *Problemi na neologiyata v slavyanskite ezitsi*, Sofia.

Blagoeva D. (2013b), *Podhodi pri izuchavane na novata leksika*, [w:] *50 godini – vrata kam obrazovaniето i prozorets kam sveta*, Sofia.

Bondzholova V. (2007), *Feminativite – mezhdru neologichnoto i okazionalnoto*, [w:] *Trudove na Velikotarnovskia universitet „Sv.sv. Kiril i Metodiy“*, t. 34 (za 2004), kn. 2, Ezikoznanie.

Georgieva Ts. (2013), *Inovatsionni protsesi v balgarskata imenna prefiksatsia*, Sofia.

Kolkovska S. (2012), *Leksikalni neologizmi v balgarskia ezik, vazniknali chrez otsichane*, [w:] *Čeština v pohledu synchroňnim a diachroňnim. Stoleté kořenyÚstavu pro jazyk český*, Praha.

Košková M., Satoła-Staškowiak J. (2017), *Všeobecný mužský rod a maskulinizácia v slovenskom, poľskom a bulharskom jazykovom prostredí*, „Slavica Slovaca”, 1.

Murdarov V. (2010), *Za natsionalnoto svoeobrazie na ezika ni*, [w:] *Balgarski ezik*, Prilozhenie.

Pernishka E. (2010), *Savremennite balgarski neologizmi i ezikovata sistema*, [w:] *Leksikografiyata v evropeyskoto kulturnoprostranstvo*, Veliko Tarnovo.

Radeva V. (2017), *Balgarska leksikologia i leksikografia*, Sofia.

Rechnik na novite dumi v balgarskia ezik (ot kraya na XX i parvoto desetiletie na XXI v.) (2010), Nauka i izkustvo, Sofia.

Rechnik na novite dumi i znachenia v balgarskia ezik (2003), Nauka i izkustvo, Sofia.

Tabakova V. (1995), *Zhenite v mediite i demistifikatsiyata na „triedinnia rolevi model“*, [w:] *Zhurnalistikata v totalitarnoto i posttotalitarnoto obshtestvo*, Sofia.

Zidarova V. (2014), *Slovoobrazovatelni pohvati pri okazionalizmite v savremennata balgarska presa*, [w:] *Slavistikata i balgaristikata dnes: vaprosi, idei, posoki*, Blagoevgrad.

Znepolski I. (1997), *Novata presa i prehodat. Trudnoto prestrukturirane na chetvartata vlast*, Sofia.

Abstract

Vanina Ivanova Sumrova, *New Terms Denoting Women in the Bulgarian Language*, Prof. Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, Sofia 2018, 196 p.

This investigation of Vanina Ivanova Sumrova is the first independent and complete study of a lexico-semantic group of neologisms in the Bulgarian language: the new terms denoting women that have appeared throughout the quarter century that has passed since 1989. The terms covered are more than 1.400; single-word terms as well as open or closed two-element compounds (of the type *biznes sekretarka* or *bg mama*), part of them until now unattested in studies or dictionaries. The terms are analysed from several points of view: morphology, semantics, stylistics, codification, sociolinguistics, social culturology, lexicography, and possibilities for future development; all contributing to the multifaceted character of the study.

Keywords: feminatives, Bulgarian language, neologisms, neosemantisms

Czasopismo „Językoznawstwo” publikuje na swych łamach materiały poświęcone aktualnym problemom współczesnej lingwistyki obejmujące zagadnienia systemu gramatycznego i leksykalnego, semantyki i pragmatyki językowej, leksykologii i leksykografii, gramatyki kontrastywnej, socjolingwistyki, kontaktów językowych, polityki językowej oraz procesów nauczania i uczenia się języków obcych.

The journal "Linguistics" publishes articles that examine current problems of contemporary linguistics and covers the grammatical and lexical system, semantics and language pragmatics, lexicology and lexicography, contrastive grammar, sociolinguistics, linguistic contacts, language policy as well as teaching and learning foreign languages.

